

ΤΕΤΡΑ ΔΙΑ ΠΟΛΙ ΤΙΣΜΟΥ

Ανάλεκτα: Λόγοι - Διάλογοι - Αντίλογοι

Τεύχος 6° | Δεκέμβριος 2025

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ

Τετράδια Πολιτισμού

Ανάλεκτα: Λόγοι - Διάλογοι - Αντίλογοι

Τεύχος 6^ο - Δεκέμβριος 2025

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα

Ταυτότητα της έκδοσης	9
-----------------------------	---

I. Θέσεις και Προβληματικές για τον Πολιτισμό

Χριστίνα Μπότσου , μουσειοπαιδαγωγός, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου «Η Καρδιά ενός Μνημείου»: Η Ελληνική Μυθολογία στο Έργο του Hans Arp και την Εθνική Πινακοθήκη	13
Ηλίας Χατζηχριστοδούλου , Ιδρυτής και Διευθυντής του Athens Digital Arts Festival Athens Digital Arts Festival (ADAF) - 21 Χρόνια Ψηφιακής Τέχνης	21
Δρ. Μαριάννα Καββάδα , Επικεφαλής του Εργαστηρίου Πρωτότυπου Αστικότητας, Επικεφαλής Διεθνών Σχέσεων Τμήματος Σχολή Αρχιτεκτονικής Μάντσεστερ. Διπλωματούχος Αρχιτέκτονας Μηχανικός (ΤΕΕ), Αρχιτέκτονας (ΑΡΒ, Ην. Βασίλειο). Αθηνά Ζωγράφου , Μεταπτυχιακό Εκπαίδευσης Ενηλίκων (ΕΑΠ), Ειδίκευση στη Συμβουλευτική & τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό (ΠΕΣΥΠ ΑΣΠΑΙΤΕ), Παιδαγωγική & Διδακτική Επάρκεια (ΑΣΠΑΙΤΕ). Πτυχίο Τεχνολογίας Γεωπονίας. Γιανσί Γιανγκ , Διπλωματούχος Αρχιτέκτονας, Μεταπτυχιακό στη Αρχιτεκτονική και τις Αστικές Σπουδές, Σχολή Αρχιτεκτονικής Μάντσεστερ. Ριζικά αστικά σενάρια για αστική ευεξία	28
Θεόδωρος Μαριόλης , Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας, Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειον Πανεπιστήμιο, Study Group on Sraffian Economics, και Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών Δημήτρης Μπάτσης Το Χρήμα στο Έργο του Ezra Pound	34
Μανόλης Γ. Σέργης , Ομότ. Καθηγητής Δ. Π. Θράκης Ο Ιάκωβος Καμπανέλλης ως «λαογράφος» (ή: θεατρικά κείμενα και Λαογραφία)	43

Murat Eser , Υποψήφιος διδάκτορας του Πανεπιστημίου Κωνσταντινουπόλεως Τμήμα Ευρασιατικών Σπουδών και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου τού Κέντρου Καππαδοκικών Μελετών «Ναζιανζός», Νέα Καρβάλη Καβάλα. Το Κέντρο Καππαδοκικών Μελετών «Η ΝΑΖΙΑΝΖΟΣ»	61
---	----

II. Διάλογοι για τον Πολιτισμό

Ο Σπύρος Πολυμέρης συνομιλεί με τον Βασίλη Ζούλια Σχεδιαστής Μόδας, Γραμματέας της Ελληνικής Ένωσης Σχεδιαστών Μόδας «Η woke agenda θέλει να επιβάλλει την ασχήμια»	75
--	----

III. Πρακτικά Συμποσίου Τέχνη και Τεχνητή Νοημοσύνη

Ίδρυμα Μιχάλης Κακογιάννης, Αθήνα, 4 - 7 Ιουνίου 2025
«Διαφωτισμός, Τεχνολογικές Προκλήσεις στον 21^ο αιώνα και η Επίδρασή τους
στον Σύγχρονο Πολιτισμό και ειδικά στη Νεοελληνική Δραματοουργία»

Δρ. Άννα Κοντονή , πρώην Διευθύντρια του Ινστιτούτου Επιμόρφωσης του Εθνικού Κέντρου Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης, Σύμβουλος στο Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού Οι αρχές του Διαφωτισμού στο σύγχρονο κοινωνικό και τεχνολογικό περιβάλλον	85
Δρ Αναστασία Ζωή Σουλιώτου , Επίκουρη Καθηγήτρια ΑΠΘ, Καθηγήτρια-Σύμβουλος με αρμοδιότητες Συντονίστριας, ΕΑΠ Τέχνη και Τεχνητή Νοημοσύνη στον 21 ^ο αιώνα: νέες ταυτότητες του έργου τέχνης	89
Ηλίας Φραγκάκης , Σκηνοθέτης - Συγγραφέας, Διδάσκων στο μεταπτυχιακό τμήμα του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας Από την ποίηση στην αντιποίηση; Η γραφή στα χρόνια του αλγορίθμου	95
Άγγελος Καλογερόπουλος , ποιητής Μια ευχαριστιακή προσέγγιση της τεχνολογίας	102
Χάρης Μελιτάς , Αρχιτέκτων Μηχανικός Ε.Μ.Π., τ. Καθηγητής της Ανωτάτης Σχολής Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης (Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε.) Η τεχνική της τεχνητής νοημοσύνης	105
Δρ. Κωνσταντίνος Μπούρας , ποιητής, θεατρολόγος, μεταφρασεολόγος και κριτικός, Μέλος ΔΣ, Ελληνικού Ιδρύματος Βιβλίου και Πολιτισμού (ΕΛΙΒΙΠ) Τεχνολογία και φαντασία. Τέχνη τεχνική και δημιουργικότητα φυσική και τεχνητή νοημοσύνη	108

IV. Πρακτικά 6^{ου} Μικρού Θερινού Πανεπιστημίου

Αργυρόκαστρο 25-28 Αυγούστου 2025
ΓλώσσαΙ & Τεχνητή Νοημοσύνη

Προλογικό Σημείωμα - ΓλώσσαΙ και Τεχνητή Νοημοσύνη: Ανασχεδιάζοντας τη Διδακτική της Γλώσσας - Θεωρητικές, Εκπαιδευτικές και Εφαρμοσμένες Προσεγγίσεις	113
---	-----

Βάλια Καϊμάκη , Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Ψηφιακών Μέσων και Επικοινωνίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο Η Τεχνητή Νοημοσύνη ως νέος πυλώρος της ενημέρωσης	115
Σταύρος Κουτσοχέρας , μεταπτυχιακός φοιτητής ΠΜΣ «Πληροφορική» Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Υπότροφος Ιδρύματος Μποδοσάκη Παναγιώτα Ν. Καλάκου , Μεταδιδακτορική ερευνήτρια, Διδάκτωρ ΠΤΔΕ ΕΚΠΑ, Εκπαιδευτικός Πρωτοβάθμιας Πώς η Gen Alpha αντιλαμβάνεται και αποδομεί την AI και τα Social Media: γνώσεις για τη στρατηγική επικοινωνία της τεχνολογίας	121
Νεκταρία Ζαγοριανάκου , Επίκουρη Καθηγήτρια Προληπτικής Ιατρικής και Δημόσιας Υγείας Τμήμα Νοσηλευτικής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Τεχνητή Νοημοσύνη και δημόσια υγεία: προοπτικές, ηθικά διλήμματα και αναγκαιότητα ψηφιακού γραμματισμού	130
Ξενοφών Διον. Μουσάς , Τομέας Αστροφυσικής, Αστρονομίας και Μηχανικής Τμήμα Φυσικής, Σχολή Θετικών Επιστημών Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών Γλώσσα μηχανής πριν από τη μηχανή: ο μηχανισμός των Αντικυθήρων ως πρωτο-TN»	134
Άγγελος Ροδαφινός , Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Εργαλεία Τεχνητής Νοημοσύνης την εκπαίδευση: πρακτικές εφαρμογές, προκλήσεις και μελλοντικές προοπτικές	146
Δέσποινα Στεφάνου , Université de Montpellier Paul-Valéry Διερευνώντας τα εργαλεία της Τεχνητής Νοημοσύνης: δυνατότητες και προκλήσεις	152
Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη , Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Εμίλ Θεοδωρόπουλος , Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Η διδακτική της γλώσσας στην προσχολική εκπαίδευση την εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης: από την κριτική σκέψη στη δημιουργική παραγωγή λόγου	160
Αναστασία Γιαννίκου , διδάσκουσα της ελληνικής γλώσσας ως ξένης/δεύτερης στο Κέντρο Διδασκαλίας Ελληνικής Γλώσσας & Πολιτισμού του ΔΙ.Κ.Ε.Π.Π.Ε.Ε. «Σταύρος Νιάρχος» του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Άννα Δούβαλη , διδάσκουσα της ελληνικής γλώσσας ως ξένης/δεύτερης στο Κέντρο Διδασκαλίας Ελληνικής Γλώσσας & Πολιτισμού του ΔΙ.Κ.Ε.Π.Π.Ε.Ε. «Σταύρος Νιάρχος» του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Αθηνά Βούρβου , διδάσκουσα της ελληνικής γλώσσας ως ξένης/δεύτερης στο Κέντρο Διδασκαλίας Ελληνικής Γλώσσας & Πολιτισμού του ΔΙ.Κ.Ε.Π.Π.Ε.Ε. «Σταύρος Νιάρχος» του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Η Τεχνητή Νοημοσύνη ως εργαλείο διόρθωσης της παραγωγής γραπτού λόγου στην ελληνική ως δεύτερη/ξένη γλώσσα: δυνατότητες και περιορισμοί	168
Δες το ερευνητικό σου έργο δημοσιευμένο στα Τετράδια Πολιτισμού Ανάλεκτα: Λόγοι - Διάλογοι - Αντίλογοι	176

Ταυτότητα της έκδοσης

Ταυτότητα της έκδοσης

Διεύθυνση - Επιμέλεια:

Κώστας Λασκαράτος

Ακαδημαϊκή/Επιστημονική Επιτροπή

Σπύρος Πολυμέρης, Διδάσκων Πάντειο Πανεπιστήμιο

Τρύφων Κωστόπουλος, πρ. Πρόεδρος Τμήματος Κοινωνιολογίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Μιχάλης Χατζηκωνσταντίνου, Διδάσκων ΕΚΠΑ

Ανδρέας Μπελεγής, υπ. Διδάκτωρ Διεθνών Σχέσεων ΠΑ.ΠΕΙ.

* Οι συντελεστές της έκδοσης δεν φέρουν ουδεμία ευθύνη για το περιεχόμενο των υπογεγραμμένων κειμένων, την ορθότητα των πληροφοριών, καθώς και για τη σωστή ή ελλιπή αναφορά των πηγών.

Κώστας Λασκαράτος

*Δημοσιογράφος,
Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου,
Διδάσκων e-learning ΕΚΠΑ*

Ο Πολιτισμός ως αναπόσπαστο μέρος της καθημερινότητάς και της εξέλιξης του ατόμου, ως εργαλείο εκπαίδευσης αλλά και ως πεδίο επικοινωνίας των ανθρώπων, της ίδιας κοινότητας ή άλλων γεωγραφικών ορίων, αποτελεί το επίκεντρο του ενδιαφέροντος των Τετραδίων Πολιτισμού.

Τα Τετράδια μας εκκίνησαν το ταξίδι τους στον χώρο της επιστήμης και της γνώσης τον Ιούνιο του 2023 σε ψηφιακή μορφή. Από τότε αποτελούν μια τακτική, εξαμηνιαία ηλεκτρονική έκδοση, με ελεύθερη πρόσβαση για το κοινό, κάθε Ιούνιο και Δεκέμβριο.

Στόχος των Τετραδίων είναι να αποτελέσουν ένα βήμα έκφρασης, ανάπτυξης ιδεών και κατάθεσης εμπειρίας – προσωπικών βιωμάτων, χωρίς αποκλεισμούς, περιορισμούς, αγκυλώσεις και τεχνητούς ακαδημαϊκούς ελιτισμούς. Ως εκ τούτου, πολλά από τα κείμενα που θα φιλοξενοούνται στην παρούσα έκδοση δεν θα υπακούουν υποχρεωτικά ή εμμονικά σε στενά μορφολογικά όρια, καθώς πρωταρχική μας βούληση αποτελεί η όσο το δυνατόν ειλικρινέστερη και πιο μεστή αποτύπωση των σκέψεων των γραφόντων.

Σταδιακά, τα Τετράδια αναπτύσσονται θεματολογικά ώστε να καλύπτουν, σε κάθε τεύχος, όσο το δυνατόν

σφαιρικότερα, το πεδίο της ζωής και της καθημερινότητάς μας που έχουμε μάθει μονολεκτικά να χαρακτηρίζουμε ως πολιτισμό. Τα μουσεία, η αρχαιολογία, η εκπαίδευση, η γλώσσα μας, το βιβλίο, η μουσική, οι εικαστικές και οι παραστατικές τέχνες στο σύνολό τους, βρίσκουν τη θέση τους στα Τετράδια Πολιτισμού χωρίς καμία διδακτική πρόθεση ή εξιδανικευτική διάθεση.

Ζητούμενο είναι η αποτύπωση της στιγμής, η απαθανάτιση ενός κόσμου σε χρόνο ενεστώτα που μοιραία θα χαθεί για να δώσει τη θέση του σε κάτι καινούργιο τα επόμενα χρόνια. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, ο σύγχρονος μελετητής θα αντιμετωπίσει κατάματα την πραγματικότητα μέσα από την πένα και τον λόγο προσώπων που υπηρετούν σε επιτελικές θέσεις, ενώ ο αναγνώστης του μέλλοντος θα έχει -ανατρέχοντας στα Τετράδια- πρόσβαση σε γνώσεις προσεγγίσεις που θα τον βοηθήσουν, ως πολύτιμα τεκμήρια, να κατανοήσει την οπτική μιας προηγούμενης εποχής. Σκοπός είναι τα Τετράδια Πολιτισμού να εξυπηρετήσουν ένα αλληλοτροφοδοτούμενο τετράπτυχο:

1. Να αποτελέσουν χώρο κατάθεσης νέας επιστημονικής γνώσης, μέσω της δημοσίευσης πρωτότυπων ακαδημαϊκών κειμένων και προτάσεων. Πρυτάνεις πανεπιστημίων, Ακαδημαϊκοί επιστήμονες και ερευνητές εγνωσμένου κύρους και επιδραστικότητας, θα έχουν κεντρική θέση στην ανάπτυξη της ύλης των Τετράδιων.
2. Να συμβάλλουν στην αποτύπωση της εμπειρίας επαγγελματιών του πολιτισμού, με την φιλοξενία στο σώμα των Τετράδιων σημαντικών συνεντεύξεων – συζητήσεων. Πρόεδροι και διευθυντές μουσείων και άλλων πολιτιστικών φορέων, καλ-

λιτεχνικοί διευθυντές θεατρικών σκηνών και πολιτιστικών Φεστιβάλ, διακεκριμένοι συνθέτες και μουσουργοί, εκδότες εμβληματικών Οίκων θα φιλοξενοούνται συστηματικά μέσα από την επιλογή μιας θεματικής, που θα διαφοροποιείται σε κάθε τεύχος.

3. Να καθιερωθούν ως Βήμα ενός ζωηρού διαλόγου, πάνω σε κρίσιμα ζητήματα που απασχολούν τους εμπλεκόμενους με τον πολιτισμό, μέσα από την αντιπαράθεση απόψεων στην τακτική στήλη «Λόγος - Αντίλογος». Παράλληλα, τα Τετράδια φιλοδοξούν να δώσουν χώρο σε ανθρώπους του πολιτισμού (από τον χώρο του βιβλίου, του θεάτρου, των εικαστικών κ.λπ.), καθώς και σε νέους διανοούμενους ή επιστήμονες, που επιθυμούν με την ορμή των νιάτων και την ακαδημαϊκή κατάρτιση, να χαράξουν το δρόμο για το μέλλον.
4. Να συμπεριλάβουν τα νέα, τους προβληματισμούς και τις εξελίξεις από την επιστημονική κίνηση, καθώς και βιβλιοπαρουσιάσεις έργων συναφούς περιεχομένου αλλά και προδημοσιεύσεις συγγραμμάτων / άρθρων / βιβλίων.

Το παρόν 6° τεύχος, του Δεκεμβρίου 2025, καλύπτει ένα ευρύ φάσμα θέσεων ανθρώπων από τον χώρο της διανόησης, πολύτιμες συμβολές νέων επιστημόνων και ενεργών πολιτών από την Ελλάδα και το εξωτερικό. Στην τρέχουσα έκδοση, στους ΔΙΑΛΟΓΟΥΣ για τον πολιτισμό, φιλοξενοούνται οι θέσεις του Γραμματέα της Ελληνικής Ένωσης Σχεδιαστών Μόδας, Βασίλη Ζούλια για τον πολιτισμό και την αισθητική της εποχής. Για πρώτη φορά, τα ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ φιλοξενούν πρακτικά συ-

νεδρίων και επιστημονικών συναντήσεων. Συγκεκριμένα με τιμή και χαρά δίνουμε χώρο σε δυο σημαντικές πρωτοβουλίες που είχαν ως κεντρικό τους άξονα την Τεχνητή Νοημοσύνη.

Συγκεκριμένα φιλοξενούμε:

- Τα πρακτικά του 6^{ου} «μικρού θερινού» με θέμα «ΓλώσσαΙ και Τεχνητή Νοημοσύνη» που πραγματοποιήθηκε στο Αργυρόκαστρο στις 25-28 Αυγούστου 2025. Εξαιρετικά ευχαριστώ για την εμπιστοσύνη της δημοσίευσης την αξιότιμη **Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη**, Καθηγήτρια Γλωσσολογίας και Ελληνικής Γλώσσας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και Κοσμήτωρ της Σχολής Επιστημών Αγωγής.
- Τα πρακτικά του Συμποσίου Τέχνη και Τεχνητή Νοημοσύνη, που έλαβε χώρα στο Ίδρυμα Μιχάλης Κακογιάννης στην Αθήνα, από τις 4 έως τις 7 Ιουνίου 2025. Θερμά ευχαριστώ τον **Δρ. Κωνσταντίνο Μπούρα**, λογοτέχνη, θεατρολόγο και κριτικό για την πολύτιμη βοήθειά του.

I. Θέσεις και Προβληματικές για τον Πολιτισμό

Θέσεις
και
Προβληματικές
για τον
Πολιτισμό

«Η Καρδιά ενός Μνημείου»*:
Η Ελληνική Μυθολογία στο Έργο
του Hans Arp και
την Εθνική Πινακοθήκη

1

Περίληψη

Η πρόσφατη ένταξη της Εθνικής Πινακοθήκης στο Διεθνές Δίκτυο Μουσείων για τη μελέτη και ανάδειξη του έργου των καλλιτεχνών Hans (Jean) Arp και Sophie Taeuber-Arp (The Arp Network) ακολούθησε τη δωρεά 21 γλυπτών του Arp από το ομώνυμο Ίδρυμα του Βερολίνου προς την Εθνική Πινακοθήκη και πλέον σηματοδοτεί μια νέα εποχή για την έρευνα της επίδρασης που άσκησε η αρχαία ελληνική σκέψη και τέχνη στο έργο του πρωτοπόρου μοντερνιστή. Μέσα από υβριδικές μορφές, όπως η Σειρήνα και η Χίμαιρα, η νύμφη-δέντρο Δάφνη και η Γυναίκα-Αμφορέας, ο συμβληματικός γλύπτης, ζωγράφος και ποιητής Hans Arp συνδιαλέχθηκε με την αρχαία ελληνική παράδοση, ενσωματώνοντας τύπους της στο θεματογραφικό και μορφοπλαστικό λεξιλόγιο του έργου του. Μια σειρά γλυπτών που αποδίδουν πολυποίκιλες μεταμορφώσεις του ελληνικού μύθου πιστοποιεί το έντονο ενδιαφέρον του Arp για τον αρχαιοελληνικό κόσμο, το οποίο διεύρυνε και εμβάθυνε στη διάρκεια των επισκέψεών του στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1950. Σε αυτό το πλαίσιο, ο νέος κύκλος εκπαιδευτικών προγραμμάτων της Εθνικής Πινακοθήκης, με τίτλο «Σύγχρονες Μυθολογίες», εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους ο σύγχρονος εικαστικός λόγος επανανοηματοδοτεί τα μυθικά αρχέτυπα και τις γλυπτικές τους αναπαραστάσεις, και προσφέρει σύγχρονες ερμηνείες για τις αφηγήσεις της αρχαί-

Χριστίνα Μπότσου

Μουσειοπαιδαγωγός
Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο
Αλεξάνδρου Σούτσου
christinabotsou@nationalgallery.gr

* Τίτλος γλυπτού του Hans Arp [Le Cœur d'un Monument, 1963]

ας ελληνικής μυθολογίας στη σχολική τάξη. Προτείνοντας μια σειρά εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων που ανταποκρίνονται στο αναλυτικό πρόγραμμα της εκπαίδευσης, στα σημεία που αφορούν το πέρασμα από τη μυθολογική αφήγηση στην ιστορική τεκμηρίωση, το πρόγραμμα φιλοδοξεί να εντάξει στην εκπαιδευτική διαδικασία μια σύγχρονη προσέγγιση της μυθολογίας, μέσω της κατανόησης του σύγχρονου οπτικού πολιτισμού.

Εισαγωγή στο Έργο του Hans Arp

Any work that is not rooted in myth and poetry or that does not partake of the depth and essence of the universe is merely a ghost. The means in painting and sculpture have remained the same since the days of Pythagoras. But whereas the Pythagoreans admitted that the contrast between what is straight and what isn't is the substance of all things, we, who lived through the years in which figurative art changed into shaping configurative art, wanted to stress spirit rather than matter, and so we limited ourselves to horizontal and vertical planes.

(Arp, 1972: σ. 292)

Από την Πυθαγόρεια φιλοσοφία ως την κοσμολογική θεώρηση του Ησιόδου, οι μεταμορφώσεις του ελληνικού μύθου διακρίνονται ανάγλυφες στο ποιητικό και εικαστικό έργο του εμβληματικού Γαλλο-γερμανού καλλιτέχνη Hans (Jean) Arp. Διατρέχοντας το έργο του Arp, μία σειρά από έργα με

μυθολογικό περιεχόμενο και θεματογραφία που αντλείται από τον αρχαίο Ελληνικό κόσμο, από τη θεά Δήμητρα και τη νύμφη Δάφνη, στη Γυναίκα-Αμφορέα και τους θρυλικούς λέοντες της Δήλου (Hartog & Wiegartz, 2022) καταδεικνύει το ενδιαφέρον του Arp για τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό, το οποίο φαίνεται να τονώνεται ύστερα από τα ταξίδια του στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1950. Η οπτική ακολουθία έργων του Hans Arp που συνδιαλλέγονται με τον ελληνικό μύθο, με έργα όπως ο *Κορμός-Αγγείο* (1963) ή το *Κυπριακό* (1931-38) είναι ενδεικτική του ενδιαφέροντός του Arp για τον Ελληνικό πολιτισμό, συνομιλώντας παράλληλα με το στοιχείο της υβριδικότητας των μορφών, που αποτελεί κεντρικό πυλώνα στο έργο του καλλιτέχνη, με εμβληματικά έργα όπως το *Κεφάλι-Κοχύλι* (1958) ή ο *Κορμός-Καρπός* (1960) (Trier, 1968). Η πρόσφατη δωρεά 21 γλυπτών από το Ίδρυμα Arp στην Εθνική Πινακοθήκη της Αθήνας, αποτέλεσμα της αρχαιολογικής έρευνας και επιμελητικής εργασίας της ιστορικού τέχνης και επιμελήτριας Νεοελληνικής και Ευρωπαϊκής Γλυπτικής της Εθνικής Πινακοθήκης, Αρτέμιδος Ζερβού, είναι ενδεικτική της διαλεκτικής σχέσης που συνεχίζει να χαρακτηρίζει τις δημιουργίες του Hans Arp, αναφορικά με τον ελληνικό πολιτισμό, ενθαρρύνοντας σύγχρονες αναγνώσεις στο έργο του.

Το Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα Σύγχρονες Μυθολογίες για Μαθητές Δημοτικού

Η σειρά εκπαιδευτικών μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων της Εθνικής Πινακοθήκης, με τίτλο: «Σύγχρο-

νες Μυθολογίες» αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της απόκτησης του corpus των 21 έργων του Hans Arp, αλλά και της εξοικείωσης του ελληνικού κοινού με τη ζωή και το έργο του καλλιτέχνη, από το Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του μουσείου και την επιμελήτρια Αρτέμιδα Ζερβού. Η πρώτη φάση των μουσειοπαιδαγωγικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων, με τίτλο: «Σύγχρονες Μυθολογίες: Στον Κόσμο του Hans Arp» υλοποιήθηκε κατά την περίοδο της έκθεσης του έργου του Hans Arp «Φυτικός Κορμός» στο φουαγιέ της Εθνικής Πινακοθήκης, από τον Ιούλιο έως τον Σεπτέμβριο του 2025 (Εικόνες 1 & 2). Με γνώμονα το ηλικιακό φάσμα των μαθητών και μαθητριών που συμμετείχαν στην πρώτη αυτή φάση, ηλικίας 6-12 ετών, ο σχεδιασμός υλοποιήθηκε με βάση διακριτούς παιδαγωγικούς και καλλιτεχνικούς στόχους, όπως αυτοί περιλαμβάνονται στα αναλυτικά προγράμματα του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής για τη συγκεκριμένη εκπαιδευτική βαθμίδα, ώστε οι συμμετέχοντες-ουσες: «να καλλιεργήσουν την κριτική σκέψη τους, προβαίνοντας σε συσχετισμούς, αξιολογήσεις, ανάλυση αιτίων και γενικεύσεις, στο επίπεδο της ωριμότητας και της αντιληπτικής ικανότητας της ηλικίας τους» (Ι.Ε.Π., 2021: σ. 6).

Κεντρική παιδαγωγική στόχευση του προγράμματος σε αυτή τη φάση υπήρξε η αξιοποίηση των εικαστικών έργων του Γαλλο-γερμανού γλύπτη Hans Arp για τη διδασκαλία θεμάτων από το μάθημα της ιστορίας σε μαθητές δημοτικής εκπαίδευσης και ιδιαίτερα σε παραλληλισμό με το εκπαιδευτικό εγχειρίδιο «Από τη Μυθολογία στην Ιστορία», που διδάσκονται οι μαθητές της Γ' Δημοτικού, σύμφωνα με τα νέα διαθεματικά προγράμματα σπουδών του παιδαγωγικού ινστιτούτου (Ι.Ε.Π.,

2021). Παράλληλα, για το σχεδιασμό του προγράμματος τέθηκαν καλλιτεχνικοί στόχοι που σχετίζονται με την καλλιέργεια του αισθητικού κριτηρίου των μαθητών (Duncum, 2006) και την εξοικείωσή τους με τα έργα του σύγχρονου οπτικού πολιτισμού (Freedman, 2003).

Η οπτική αξιοποίηση έργων του σύγχρονου οπτικού πολιτισμού για τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας και μυθολογίας είναι ένα ζήτημα που απασχολεί ιδιαίτερα τη σύγχρονη παιδαγωγική θεωρία (Garofan & Gaudelius, 2008; DuBois, 2006). Το ζήτημα της υποδοχής των κλασσικών κειμένων και του αρχαίου Ελληνικού πολιτισμού στη σύγχρονη οπτική κουλτούρα είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο στις λεγόμενες «σπουδές πρόσληψης» (reception studies), οι οποίες μελετούν τον τρόπο με τον οποίο τα αποκυήματα των κλασσικών σπουδών ανανεώνονται και επανενοιοολογούνται με βάση τα νέα συγκείμενα (Hardwick, 2003). Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '90, οι σύγχρονες τάσεις στη διδασκαλία της μυθολογίας ενθάρρυναν τις παράλληλες αναγνώσεις της με το σύγχρονο κόσμο, επιτρέποντας τη δημιουργία προσωπικών ερμηνειών σε σχέση με το μύθο (Hardwick & García-Jurado, 1996). Σύμφωνα με τον Frauenfelder, ο τρόπος αυτός να μελετάς τον αρχαίο μύθο διευκολύνει τους μαθητές «να μην μελετούν αποστασιοποιημένα τον τρόπο με τον οποίο οι μύθοι παράγονται ή αναπαράγονται ανά τους αιώνες, αλλά να κατανοούν ότι οι ανθρώπινες ιστορίες έχουν βαθιά επίδραση σε όλους τους πολιτισμούς και ότι η σύγκριση παρόμοιων ιστοριών από διαφορετικούς πολιτισμούς μπορεί να φωτίσει και τις δύο αφηγήσεις με τρόπους που ειδάλως θα ήταν αδύνατον» Frauenfelder, 2005: σ. 210).

Υλοποίηση του Προγράμματος και Εκπαιδευτικά Οφέλη

Μετά την υλοποίηση του εκπαιδευτικού προγράμματος στο χώρο του φουαγιέ, οι μαθητές και οι μαθήτριες που συμμετείχαν είχαν την ευκαιρία να δημιουργήσουν τα δικά τους μυθικά, υβριδικά πλάσματα στο παιδικό εργαστήριο της Εθνικής Πινακοθήκης, εμπλουτίζοντας με σύγχρονα νοήματα (Efland, 1990) την αφήγηση της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας. Εστιάζοντας στην περίοδο κατά την οποία ο Αρπ συνδέθηκε με το κίνημα του παρισινού Σουρεαλισμού (Αρπ, 1972), οι συμμετέχοντες-ουσες δημιούργησαν συλλογικά μυθικά πλάσματα, μέσα από το διάσημο παιχνίδι των σουρεαλιστών, γνωστό με το όνομα *Cadavre Exquis* (Εξάισιο Πτώμα), κατά το οποίο οι συμμετέχοντες και οι συμμετέχουσες ζωγραφίζουν εκ περιτροπής στην ίδια επιφάνεια χαρτιού, δημιουργώντας ένα έργο συνεργατικής σχεδίασης.

Η ευρηματικότητα της προσέγγισης του ελληνικού μύθου από την πλευρά των μαθητών και μαθητριών είναι ενδεικτική της αναγκαιότητας να επανεπισκεφθούμε δημιουργικά το παρελθόν μέσα από τη σύγχρονη τέχνη (Hardy, 2006). Μέσα από τη σουρεαλιστική τεχνική του *Cadavre Exquis*, οι μαθητές-τριες φάνηκε να συμπλέκουν τον αρχαίο κόσμο με τα σύγχρονα ψηφιακά περιβάλλοντα, με έναν από τους συμμετέχοντες να σχεδιάζει ένα drone-χελώνα, προτείνοντας μία υβριδική μορφή που συνδέει την ψηφιακή τεχνολογία με τους Αισώπειους μύθους. Ο τεχνολογικός ανθρωπομορφισμός (Κούβου, 2016) συνεχίστηκε με αναποδογυρισμένα αυτοκίνητα με ρόδες για μάτια και αν-

θρωπομορφικά ρομπότ, αλλά και οπτικά στοιχεία από το προσφιλέ στους μαθητές βιντεοπαιχνίδι κατασκευής ψηφιακών κόσμων, Minecraft. Παράλληλα, οι επιρροές από το φυσικό περιβάλλον ήταν έκδηλες στα έργα των παιδιών, καθώς συχνά αξιοποιήθηκαν στοιχεία από το φυσικό περιβάλλον αντί για μέλη του σώματος, όπως οι κορμοί δέντρων και τα κλαδιά για χέρια, και το ουράνιο τόξο για χαμόγελο. Παράλληλα, οι κάκτοι ήταν συχνά παρόντες στα έργα των παιδιών, όπως και στο έργο του Hans Arp, εγκυροποιώντας τη διαλεκτική σχέση που ανέπτυξαν οι μαθητές και οι μαθήτριες με το έργο του Γαλλο-γερμανού καλλιτέχνη. Ο καστράνθρωπος, το λουλουδοτοπίο, το κοριτσορομπότ και το δεντροπαράξενο είναι ορισμένα μόνο από τα παράδοξα, υβριδικά πλάσματα που συνέλαβαν τα παιδιά που συμμετείχαν στο πρόγραμμα «Σύγχρονες Μυθολογίες: Στον Κόσμο του Χανς Αρπ» (Εικόνες 3, 4, 5 & 6). Κεντρικό σχεδιαστικό χαρακτηριστικό των έργων των παιδιών υπήρξε ο ανθρωπομορφισμός, γεγονός ιδιαίτερα σύννηθες στην αναπαράσταση μυθολογικών πλασμάτων στη δημοφιλή κουλτούρα (Gloyn, 2019). Οι μαθητές και οι μαθήτριες που συμμετείχαν αξιοποίησαν μετωπικές, εκφραστικές φιγούρες, με έμφαση στην ανθρωπίνη παρουσία, χωρίς όμως να λείπουν τα υβριδικά, ζωολογικά στοιχεία. Συχνά τα παιδιά ζωγράφισαν αναγνωρίσιμα μέρη του ανθρώπινου σώματος κατ' εικόνα, όπως ένα χέρι αντί για κεφάλι, ή κοινωνικές λεπτομέρειες, όπως είναι τα μοτίβα πάνω στα ρούχα (Κούβου, 2012). Τέλος, οι μαθητές και οι μαθήτριες οργάνωσαν με συνοχή το χώρο της σελίδας, με την ανθρωπίνη παρουσία να κυριαρχεί, ενδεχομένως ως μία κατανόηση της προσωπικής τους ταυτότητας.

Το Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα Σύγχρονες Μυθολογίες για Εκπαιδευτικούς

Μέσα από την πρώτη αυτή φάση του προγράμματος, αναδείχθηκε η αναγκαιότητα της εξοικείωσης των εκπαιδευτικών προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας με τα εργαλεία και τις αρχές της εικαστικής μάθησης, για την κατανόηση και επεξεργασία των μεταμορφώσεων του ελληνικού μύθου στο σύγχρονο οπτικό πολιτισμό (Winkler, 2001). Μέσα από τη ζήτηση των ίδιων των εκπαιδευτικών για συμμετοχή στο πρόγραμμα, υλοποιήθηκε μία δεύτερη φάση του προγράμματος, τον Οκτώβριο του 2025, σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Δ' Αθήνας, που αφορούσε την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα σύγχρονου οπτικού πολιτισμού και ελληνικής μυθολογίας. Η δεύτερη αυτή φάση του προγράμματος, με τίτλο: «Σύγχρονες Μυθολογίες για Εκπαιδευτικούς» αποτέλεσε μία απογευματινή επιμόρφωση, που διοργανώθηκε από τις τοπικές συμβούλους εκπαίδευσης ΠΕ60 για την Περιοχή Δ' Αθήνας. Πέρα από τη θεωρητική τεκμηρίωση, οι συμμετέχουσες είχαν την ευκαιρία να εξοικειωθούν με τεχνικές συλλογικής δημιουργικότητας, όπως το σουρεαλιστικό παιχνίδι «Cadavre Exquis», ενώ διαμοιράστηκε στους εκπαιδευτικούς εκπαιδευτικό υλικό με τη μορφή flashcards, φύλλων εργασίας και υλικού ανατροφοδότησης για το πρόγραμμα. Κατά τη διάρκεια του προγράμματος, οι εκπαιδευτικοί χωρίστηκαν σε ομάδες και ανέλαβαν εκ περιτροπής μια σειρά έργων του Γαλλο-γερμανού καλλιτέχνη, ώστε να

προτείνουν εκπαιδευτικές δραστηριότητες μουσειοπαιδαγωγικού χαρακτήρα.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά και προσεγγίζοντας το σύνολο του προγράμματος «Σύγχρονες Μυθολογίες» με αναστοχαστική διάθεση, η δράση επιχειρήσε να ενθαρρύνει νέες αναγνώσεις της διδασκαλίας της μυθολογίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, μέσα από τη συνανάγνωσή τους με το έργο του Hans Arp. Οι μαθητές και μαθήτριες που συμμετείχαν στο πρόγραμμα, επέδειξαν στοιχεία σχεδιαστικής ωριμότητας, με τη χρήση γνώριμων στοιχείων από τον αρχαίο Ελληνικό κόσμο, όπως οι μύθοι του Αισώπου ή οι Άθλοι του Ηρακλή να δημιουργούν ένα αίσθημα ελέγχου και σχεδιαστικής σταθερότητας, μέσα στην πολυπλοκότητα του σύγχρονου οπτικού περιβάλλοντος. Ενδιαφέρουσα πτυχή των ευρημάτων του προγράμματος υπήρξε η υβριδικότητα ως χαρακτηριστικό των μορφών που προέκυψαν και οι αναφορές τους στο σύγχρονο οπτικό πολιτισμό, αξιοποιώντας στοιχεία από υπερήρωες, με κινηματογραφικές ή άλλες καλλιτεχνικές αναφορές από τον σύγχρονο ψηφιακό κόσμο. Η κυριαρχία της ανθρωπίνης παρουσίας στα μυθολογικά πλάσματα που σχεδίασαν οι μαθητές και οι μαθήτριες, αλλά και η συνανάγνωσή της με άλλες μορφές από το φυτικό και το ζωικό βασίλειο, είναι ενδεικτικά της ενσωμάτωσης του ανθρώπου στο θεματογραφικό και μορφοπλαστικό λεξιλόγιο του Αρπ, μέσα από τη διαδικασία της αφαίρεσης. Γίνεται σαφές ότι ο συγκερασμός μυθολογικών στοιχείων και μοτίβων από τον σύγχρονο οπτικό πολιτισμό από τους μαθητές και τις μαθήτριες επιδεικνύει σχεδια-

στική ωριμότητα, αισθητική καλλιέργεια και κριτική επιλογή στο οπτικό λεξιλόγιο των παιδιών.

Σε δεύτερο επίπεδο, η πλαισίωση του προγράμματος με τη δεύτερη φάση της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας αναφορικά με την αξιοποίηση του σύγχρονου οπτικού πολιτισμού ως εκπαιδευτικού εργαλείου, καταδεικνύει τη σημασία της παιδαγωγικής παρέμβασης για τον κριτικό αναστοχασμό πάνω στις αφηγήσεις που συγκροτούν την κλασική αρχαιότητα, μέσα από τη σύγχρονη τέχνη.

Ευχαριστίες

Θερμές ευχαριστίες στην ιστορικό τέχνης και επιμελήτρια Νεοελληνικής και Ευρωπαϊκής Γλυπτικής της Εθνικής Πινακοθήκης, Άρτεμις Ζερβού, για την πολύτιμη βοήθειά της στην επιμέλεια και βελτίωση του κειμένου. Η συμβολή της υπήρξε καθοριστική για την κατανόηση και εμπύθιση στη ζωή και το έργο του Hans (Jean) Arp.

Βιβλιογραφία

- Arp, J. (1972). *Arp on Arp: Poems, Essays, Memories*. The Documents of 20th Century Art. New York: The Viking Press.
- DuBois, F. (2006). Meeting the Centaur on the Way, *Journal of Museum Education*, 31:2, 143-150, DOI: 10.1080/10598650.2006.11510541.
- Duncum, P. (2006). *Visual culture in the art class: Case studies*. Reston, VA: National Art Education Association.
- Efland, A. D. (1990). *A History of Art Education*. New York: Teachers College Press.
- Frauenfelder, D. (2005). Popular Culture and Classical Mythology. *The Classi-*

cal World, 98(2), 210-213. <https://doi.org/10.2307/4352933>

- Freedman, K. (2003). *Teaching Visual Culture*. New York: Teachers College, Columbia University.
- Garoian, Ch. & Gaudelius, Y. (2008). *Spectacle Pedagogy: Arts, Politics and Visual Culture*. Albany: State University Press of New York.
- Gloyn, L. (2019). *Tracking Classical Monsters in Popular Culture*. London: Bloomsbury.
- Hardwick, L. (2003). *Reception Studies (Greece & Rome: New Surveys in the Classics)*. London: Oxford University Press.
- Hardwick, L. & García-Jurado, P. (επιμ.). (1996). *A Handbook to the Reception of Classical Mythology*. Washington: National Gallery of Art.
- Hardy, T. (2006). *Art Education in a Postmodern World: Collected Essays*. Bristol, UK; Portland, OR, USA: Intellect.
- Hartog, A. & Wiegartz, V. (eds.) (2022). *Arp and Company: The Cosmos of Forms and Studio Practice*. Bremen: Gerhard-Marcks-Stiftung, Berlin/Rolandswerth: Stiftung Arp e.V.
- Ι.Ε.Π. (2021). *Πρόγραμμα Σπουδών για το Μάθημα της Ιστορίας στις Γ', Δ', Ε' και ΣΤ' Τάξεις Δημοτικού*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.
- Κούβου, Ο. (2016). *Παιδικό σχέδιο: η γνωστική προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κούβου, Ο. (2012). *Παιδική ή Σχολική Τέχνη: το Παιδικό Σχέδιο και ο Οπτικός Πολιτισμός, στο: Παιδική Ηλικία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*. Β' τόμος, Κούρτη Λ. (επιμ.). Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Trier, E. (1968). *Jean Arp: Sculpture 1957-1966*. London: Thames and Hudson.
- Winkler, M. M. (2001). *Classical Myth & Culture in the Cinema*. Oxford: Oxford University Press.

Παράρτημα Εικόνων

Εικόνες 1 & 2. Στιγμιότυπα από την υλοποίηση του προγράμματος: «Σύγχρονες Μυθολογίες: Στον Κόσμο του Hans Arp» στις 05/07/2025, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου

Εικόνες 3, 4, 5 & 6. Έργα παιδιών από την υλοποίηση του προγράμματος: «Σύγχρονες Μυθολογίες: Στον Κόσμο του Hans Arp» στις 05/07/2025, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου

Athens Digital Arts Festival (ADAF) - 21 Χρόνια Ψηφιακής Τέχνης

2

Ένα Ταξίδι στην Ψηφιακή Τέχνη και Καινοτομία

Το Athens Digital Arts Festival (ADAF), το Διεθνές Φεστιβάλ Ψηφιακών Τεχνών της Ελλάδας, αποτελεί πλέον έναν θεσμό ορόσημο για τον πολιτισμό και την τεχνολογία, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στη Νότια Ευρώπη. Η γέννησή του το 2005 σηματοδότησε μια φιλόδοξη προσπάθεια να φέρει τις ψηφιακές τέχνες στο προσκήνιο της ελληνικής πολιτιστικής σκηνής, σε μια εποχή που η ψηφιακή επανάσταση άρχιζε να διαμορφώνει ανεξίτηλα το παγκόσμιο τοπίο.

Από ένα αρχικό γεγονός, επικεντρωμένο κυρίως στην τότε αναδυόμενη τάση της video art, το ADAF εξελίχθηκε χρόνο με τον χρόνο. Μεγάλωσε, ανδρώθηκε και μεταμορφώθηκε σε ένα από τα σημαντικότερα διεθνή φεστιβάλ ψηφιακής δημιουργίας, κερδίζοντας διεθνή αναγνώριση, πρεστίζ και πολλαπλές βραβεύσεις. Η πορεία του είναι αντιπροσωπευτική της δυναμικής του χώρου των ψηφιακών τεχνών, αντανακλώντας τις συνεχείς αλλαγές και την αδιάκοπη καινοτομία.

Κάθε χρόνο, το ADAF φιλοξενεί μια εντυπωσιακή ποικιλία έργων που συνδυάζουν αριστοτεχνικά την τέχνη με την τεχνολογία. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην προώθηση της επιστήμης και των πλέον σύγχρονων επιτευγμάτων της, αναδεικνύοντας πώς η τεχνολογία μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο δημιουργίας και έκφρασης. Εγκαταστάσεις (installations) που μεταμορφώνουν τον χώρο, καθηλωτικές εμπειρίες Εικονικής Πραγματικότητας (VR), διαδραστικές

Ηλίας Χατζηχριστοδούλου

Ιδρυτής και Διευθυντής
του Athens Digital
Arts Festival

εφαρμογές που προσκαλούν το κοινό σε ενεργή συμμετοχή, ψηφιακές περφόρμανς που αμφισβητούν τα όρια της ζωντανής τέχνης, και πρωτοποριακές προβολές από δημιουργούς από όλο τον κόσμο, αποτελούν μόνο μερικές από τις δημοφιλέστερες κατηγορίες που παρουσιάζονται. Σήμερα το Φεστιβάλ φιλοξενεί συνολικά δώδεκα ξεχωριστές κατηγορίες, οι οποίες εμπλουτίζονται διαρκώς, λειτουργώντας σαν ένας ζωντανός οργανισμός που εκπροσωπεί την τομή της τεχνολογίας στην τέχνη, προβάλλοντας τόσο διεθνείς όσο και τοπικούς καλλιτέχνες.

Παράλληλα με την προβολή έργων, το ADAF δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην εκπαιδευτική διάσταση και τον διαδραστικό του χαρακτήρα. Μέσω workshops, παρουσιάσεων και διαλέξεων, το κοινό έχει την ευκαιρία να εμβαθύνει σε θέματα που αφορούν την τεχνολογία, τον πολιτισμό και την καινοτομία, διατηρώντας πάντα έναν ανοιχτό και προσβάσιμο χαρακτήρα. Η εκπαίδευση του κοινού γύρω από ζητήματα ψηφιακού κόσμου και κουλτούρας υπήρξε κρίσιμη έως και το 2019. Την περίοδο αυτή, η έννοια της τεχνολογίας στην καθημερινότητα, με την ευρεία διάδοση του γρήγορου διαδικτύου, τη χρήση των smartphones και την άνοδο των social media, ήταν κάτι νέο και σχετικά αχατογράφητο, το οποίο ο καθένας έπρεπε σιγά-σιγά να οικειοποιηθεί. Μετά το τεχνολογικό «μπουμ» που ακολούθησε, ιδίως μετά την περίοδο της πανδημίας του κορονοϊού και του lockdown, αλλά και την εκρηκτική άνοδο της Τεχνητής Νοημοσύνης (AI), η σωστή εκπαίδευση είναι πλέον πιο σημαντική από ποτέ. Εστιάζει σε ζητήματα όπως η αντιμετώπιση της απάτης, των ψευδών ειδήσεων και εικόνων (deepfakes), καθώς και οι ηθικές προεκτάσεις των νέων

εργαλείων που έχουν προκύψει από την ταχεία εξέλιξη της τεχνολογίας.

Η Συμβιωτική Σχέση Τεχνολογίας και Τέχνης: Το Χρονολόγιο των Ψηφιακών Εξελίξεων

Από το 2000 και μετά, οι ψηφιακές τέχνες γνώρισαν ραγδαία ανάπτυξη, διαμορφωμένες από τις τεχνολογικές εξελίξεις και την εξάπλωση του διαδικτύου. Η σχέση αυτή είναι αμφίδρομη για το Athens Digital Arts Festival (ADAF), καθώς οι κατηγορίες και οι θεματικές του αντανakλούν πάντα τις σύγχρονες τάσεις.

Πριν το ADAF, 2000-2005, οι καλλιτέχνες πειραματιζόταν πολύ με την video art, τις προβολές (VJing) και τις πρώτες μορφές ψηφιακής ζωγραφικής. Διαδικτυακές κοινότητες αναδύθηκαν ως πλατφόρμες προβολής έργων ή σε μικρούς χώρους κυρίως θεάματος για το μουσικό τμήμα.

2005-2010, Παγκοσμίως, τα 3D Animations και τα διανυσματικά γραφικά (Vector Graphics) αναπτύχθηκαν, ενώ το ADAF υιοθέτησε σταδιακά τις κατηγορίες Digital Image, Web Art (Netart), καθώς και περφόρμανς με avant garde πειραματική μουσική, επιδεικνύοντας την ικανότητά του να παραμένει στην αιχμή των εξελίξεων. Η πρώτη πενταετία του ADAF, είδε το Φεστιβάλ να εστιάζει στην video art και τις πειραματικές προβολές, συνδυάζοντάς τις με μουσικά δρώμενα και τις πρώτες εγκαταστάσεις με προβολείς. Ονομαζόταν Athens Video Art Festival, μια και ήρθε να καλύψει αρχικά το κενό στην παρουσίαση βίντεο τέχνης στην Αθηνά και την Ελλάδα.

2010-2015, Παγκοσμίως, ο σχεδιασμός κινήθηκε προς το Flat Design και τον Μινιμαλισμό, ενώ το Responsive Design έγινε πρότυπο ενώ μπαίνουμε σιγά-σιγά στην εποχή του Internet of Things (IoT). Το ADAF ενσωμάτωσε έργα όπως την τέχνη με αισθητήρες (διαδραστική τέχνη), την τεχνική του projection mapping, την οπτικοποίηση δεδομένων και προς το τέλος τις εφαρμογές κινητών (Mobile Apps) και την generative art καθώς και τις οπτικοακουστικές παραστάσεις περφόρμανς. Αυτή την περίοδο συστήνει για πρώτη φορά την κατηγορία ADAF kids που έχει έργα από όλες τις άλλες κατηγορίες με την διαφορά ότι είναι κατάλληλα διαμορφωμένα για μικρά παιδιά και στο τέλος της πενταετίας, συνειδητοποιεί πως πλέον αποτελεί μια πολύ μεγαλύτερη ομπρέλα από αυτή που χαρακτηρίζει ο τίτλος του (Athens Video Art Festival) και προβαίνει στο rebranding του σε Athens Digital Arts Festival για να εκφράζει καλύτερα την ποικιλία των έργων που φιλοξενεί με τις τότε κατηγορίες του. Το **2015-2020** έφερε την εποχή των δεδομένων, της εμπορικότητας των So.Me. και της μηχανικής εκμάθησης αλλά και την εποχή που σιγά σιγά οι ψηφιακές τέχνες έφυγαν από τον φетиχισμό της τεχνολογικής χρήσης και αρχίζουν να επικεντρώνονται περισσότερο στο concept των έργων. Το ADAF σε αυτή την στροφή, συστήνει τις ετήσιες θεματικές δίνοντας επιπλέον βάρος στην έννοια concept. Σταδιακά ενσωμάτωσε στο πρόγραμμά του έργα data visualisation, Ρομποτικής, Βιοτέχνης και βιομιμητισμού (Bioart-Biomimicry), τις πρώτες εμβυθιστικές εγκαταστάσεις, αλλά και έργα που ερευνούν την σχέση του ανθρώπου με την μηχανή. Προς το τέλος της πενταετίας, άρχισε να φιλοξενεί έργα που χρησιμοποιούσαν Machine

Learning, Data Art, Deep Learning και Neural Art, εξερευνώντας τις δυνατότητες της τεχνητής νοημοσύνης σε ένα πιο πρώιμο στάδιο. Σύστησε νέες κατηγορίες όπως η Εικονική/Επαυξημένη Πραγματικότητα (VR/AR), και τα Games ως ξεχωριστές ενότητες. Ενδεικτικά, σε αυτή την πενταετία βλέπουμε κόνσεπτ όπως «Τέχνη και Δημόσιος Χώρος» (2015) εξερεύνησε την αλληλεπίδραση της ψηφιακής δημιουργίας με το αστικό περιβάλλον. Το «Digital Pop» (2016) ανέδειξε τη σχέση της ψηφιακής τέχνης με την pop κουλτούρα και το «Singularity» (2018) που διερεύνησε το σημείο όπου η τεχνολογική πρόοδος ξεπερνά την ανθρώπινη νόηση, εστιάζοντας στην τεχνητή νοημοσύνη και το μέλλον.

Από το 2020 έως σήμερα, βιώνουμε την εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης (AI) και του Μετα-Σύμπαντος την εποχή που η έννοια της τεχνολογικής και της ανθρωπίνης σχέσης με την μηχανή μπαίνει και επίσημα στο προσκήνιο. Η είσοδος των NFTs και του blockchain αναδιαμόρφωσε την ιδιοκτησία της τέχνης, ενώ η AI-Generated Art γίνεται όλο και πιο διαδεδομένη, περιλαμβάνοντας metaverse εγκαταστάσεις και ψηφιακά «twins» πολιτιστικών χώρων υπάρχει μια πιο γενικευμένη οικειοποίηση του digitalization ιδίως μετά την εποχή του κόβιντ. Κατά την περίοδο της πανδημίας το φεστιβάλ ξεκινά για πρώτη φορά το ADAF ONLINE, ενός πλήρως ψηφιοποιημένου φεστιβάλ. Μετά την πανδημία, συνεχίζει και συνυπάρχει με το φυσικό γεγονός, όντας προσβάσιμο από παντού και σε όλους. Όσον αφορά την φυσική έκδοση, για άλλη μια φορά το ADAF βρίσκεται στην αιχμή, φιλοξενώντας εξελιγμένες μεθοδολογίες εμβύθισης, laser εμπειρίες, εξελιγμένη ρομποτική και διαδραστι-

κά επιστημονικά και conceptual έργα, προηγμένα παιχνίδια, AI τέχνη, έργα Μικτής και Εκτεταμένης Πραγματικότητας (MR/XR) και XR Performances. Σε αυτό το διάστημα συναντούμε θεματικές όπως το «Tactus» (2021) την απτική διάσταση της ψηφιακής εμπειρίας στην πρώτη μετά-κόβιντ εποχή, το “FutuRetro” (2023) που μιλά για την αγάπη στο ρετρό και πως ενσωματώνεται αυτό στην αισθητική του φουτουρισμού, αλλά και το Simulacra (2025) το οποίο εξερευνάει την έννοια της προσομοίωσης στην σημερινή εποχή συμβίωσης με το AI.

Αυτή την περίοδο το φεστιβάλ κινήθηκε και με μεγάλη εξωστρέφεια, με στόχο και να αναπτύξει και την βάση του κοινού του, και σε μεγάλες παραγωγές και θεάματα στον δημόσιο ιστό. Ανέλαβε την παραγωγή, δημιούργησε και βραβεύτηκε, για τις εμπνηματικές προβολές (3D Projection Mapping show) στην όψη της Βουλής των Ελλήνων, ψηφιακές πολυθεματικές εγκαταστάσεις για το Μετρό της Θεσσαλονίκης, καθώς και διαδραστικές μεγάλου μεγέθους χριστουγεννιάτικες εγκαταστάσεις στον δημόσιο χώρο της Αθήνας.

Συνολικά, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως το φεστιβάλ προσαρμόστηκε σε κάθε περίπου πενταετία, για να αντικατοπτρίσει τις ανάγκες της κάθε εποχής, τις τάσεις των καλλιτεχνών ψηφιακής τέχνης, την πιο σύγχρονη τεχνολογία, αλλά και τους προβληματισμούς του κοινού γύρω από θέματα τεχνολογικής ανάπτυξης, ανανεώνοντας τον εαυτό του, μεταμορφώνοντας το DNA του, και προσφέροντας καινοτόμες, ποιοτικές, και μοναδικές εμπειρίες για όλους. Οι ψηφιακές τέχνες πλέον αγγίζουν κοινωνικά, πολιτικά και περιβαλλοντικά ζητήματα, διαμορφώνοντας ένα δυναμικό τοπίο στο οποίο το ADAF

βρίσκεται πάντα στην καρδιά της εξέλιξης μιλώντας για το περιβάλλον την ηθική και την σχέση μας με την τεχνολογία μέσα από αυτή.

Δομή και Πρόγραμμα

Το Athens Digital Arts Festival δομείται πάντοτε γύρω από το ανοιχτό κάλεσμα συμμετοχής του, το οποίο λαμβάνει χώρα δημοσίως από την πρώτη κιόλας διοργάνωση του. Από τότε που ξεκίνησε να υπάρχει το ετήσιο θεματικό πλαίσιο, η ανακοίνωση του θέματος σηματοδοτεί το κάλεσμα συμμετοχής αλλά και την επίσημη έναρξη περιόδου της διοργάνωσης. Το κάλεσμα αυτό απευθύνεται σε καλλιτέχνες, δημιουργούς και ερευνητές από όλο τον κόσμο, που καλούνται να καταθέσουν έργα, παρουσιάσεις και προτάσεις, τα οποία συνδιαλέγονται με τη θεματική της χρονιάς.

Το φεστιβάλ δέχεται κάθε χρόνο χιλιάδες αιτήσεις, με έργα που φτάνουν να αριθμούν πολλές δεκάδες χιλιάδες, κατανεμημένα σε δώδεκα βασικές κατηγορίες: Digital Image, Animation, Video Art, Web Art, Installation Art, A/V Performance, VR/AR/XR, Games, Talks, Workshops, Music and Kids. Πέρα από αυτές, λειτουργούν και άτυπες υπό-κατηγορίες, όπως το πρόγραμμα με φεστιβάλ από όλο τον κόσμο (Festivals of the World), οι ακαδημαϊκές συνεργασίες (Academic Collaborations), και τα ειδικά αφιερώματα (special tributes) που ενισχύουν τον διεθνή και εκπαιδευτικό χαρακτήρα της διοργάνωσης χωρίς να συμμετέχουν στο ανοιχτό κάλεσμα συμμετοχής αλλά μέσα από συνεργασίες που επιδιώκει η ομάδα της επιμέλειας του φεστιβάλ.

Η επιλογή των έργων είναι μια πολύπλοκη και απαιτητική διαδικασία, που εκτείνεται σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια

του χρόνου. Η ομάδα επιμέλειας, αποτελούμενη από εξειδικευμένους επιμελητές, αναλαμβάνει μελετώντας τις υποβολές αλλά και το καλλιτεχνικό γίγνεσθαι, να επιλέξει τα έργα που ανταποκρίνονται καλύτερα στο περιεχόμενο και την ποιότητα του φεστιβάλ. Ενώ το πρόγραμμα εμπλουτίζεται παράλληλα από προσκλήσεις έργων εκτός καλέσματος, τα οποία ξεχωρίζουν είτε για τη συνάφειά τους με το θέμα είτε για την τεχνολογική καινοτομία τους. Αυτή η συνεχής και συνειδητή εργασία απαιτεί μελέτη, προσοχή και αφοσίωση, κάνοντας το ADAF μια διοργάνωση υψηλών προδιαγραφών, που βασίζεται στο μεράκι, τη συλλογικότητα και την ανοιχτή δημιουργικότητα. Στην πραγματικότητα, η σύνθεση του προγράμματος προκύπτει από την δημιουργική ζύμωση των μελών της ομάδας, που συζητούν, συνεδριάζουν και συνεργάζονται καθ' όλη την χρονιά για να φέρουν εις πέρας το πρόγραμμα και κατ' επέκταση μια ολοκληρωμένη και πολυδιάστατη διοργάνωση.

Η Συμβολή στη Δημιουργία της Τοπικής Κοινότητας Ψηφιακών Τεχνών

Η συμβολή του ADAF είναι πολύ σημαντική στη δημιουργία και ενδυνάμωση της τοπικής κοινότητας Ελλήνων δημιουργών στον χώρο των ψηφιακών τεχνών. Αποτελεί το μακροβιότερο και, επί σειρά ετών, το μοναδικό γεγονός στην χώρα αφιερωμένο στην ψηφιακή τέχνη. Το Φεστιβάλ, που ακόμη και σήμερα είναι από τα πολύ λίγα γεγονότα στον χώρο αυτό, προσπαθεί ενεργά να συντάξει, να συσπειρώσει, να δώσει ερεθίσματα, να καλλιεργή-

σει, αλλά και να προωθήσει στο εξωτερικό την τοπική κοινότητα καλλιτεχνών.

Για την επίτευξη αυτών των σκοπών, το ADAF δεν περιορίζεται μόνο στην αναζήτηση και τη φιλοξενία Ελλήνων καλλιτεχνών, δίνοντάς τους τον χώρο να αναδείξουν και να εξελίξουν την τέχνη τους. Φιλοξενεί σταθερά, από την πρώτη κιόλας διοργάνωσή του, έργα και δράσεις από ξένα φεστιβάλ, τα οποία παρουσιάζει, δημιουργώντας μια γέφυρα πολιτιστικής ανταλλαγής. Παράλληλα, στο πλαίσιο αυτής της ανταλλαγής περιεχομένου, προωθεί Έλληνες καλλιτέχνες σε αυτά τα διεθνή φεστιβάλ, ενισχύοντας την εξωστρέφεια. Επιπλέον, συνεργάζεται ενεργά και στενά με πανεπιστήμια που διαθέτουν σχετικά τμήματα (όπως η Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών Αθηνών και Θεσσαλονίκης, Το Ιόνιο Πανεπιστήμιο, το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, το Πάντειο Πανεπιστήμιο, την Σχολή Ψηφιακών Τεχνών του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, Εικαστικών Τεχνών και Επιστήμων της Τέχνης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων) αλλά και με ιδιωτικές σχολές (ΑΚΤΟ, SAE, κ.λπ.) και ερευνητικά κέντρα όπως ο Δημόκριτος, με στόχο την ανάδειξη έργων νέων, φοιτητών καλλιτεχνών που αγαπούν και επιθυμούν να συνδράμουν στο είδος της ψηφιακής τέχνης.

Το Φεστιβάλ δέχεται επίσης προτάσεις και ιδέες από Έλληνες (και όχι μόνο) καλλιτέχνες και καταβάλλει προσπάθειες να βρει πηγές χρηματοδότησης για την υλοποίηση αυτών των έργων. Ασχολείται επίσης ενεργά με τη διασφάλιση υψηλής ποιότητας τεχνολογικών μέσων, τα οποία διαθέτει σε τοπικούς καλλιτέχνες για την ανάπτυξη και την έρευνα (R&D) αλλά και την παρουσίαση των έργων τους και εκτός ADAF.

Η Περιπλάνηση στους «Χώρους» της Πόλης και η Θεσμική Εξέλιξη

Το Φεστιβάλ, στις απαρχές του, είχε παρουσία ως μια ανεξάρτητη γιορτή, σε συνεργασία με εμπορικούς χώρους που διέθεταν πολιτιστικό υπόβαθρο, ή/και σε κάποιους δημόσιους χώρους. Πολύ σύντομα, όμως, πέρασε στην επόμενη φάση του, αρχίζοντας να συγκεντρώνει περισσότερη προσοχή από το κοινό και κερδίζοντας την πρώτη θεσμική του υποστήριξη σε επίπεδο χώρου. Βρήκε μόνη στέγη στην σχετικά νεαρή τότε Τεχνόπολη του Δήμου Αθηναίων στο Γκάζι, στην οποία και παρέμεινε μέχρι που έκλεισε την πρώτη δεκαετία της ζωής του.

Μετά την εκθετική του εξέλιξη, αλλά και την ανακοίνωση της ίδρυσης του Μουσείου Φωταερίου εντός της Τεχνόπολης, γεγονός που περιόριζε την πρόσβαση σε εκθεσιακά κτίσματα, το Φεστιβάλ αποφάσισε να μετακινηθεί σε άλλους χώρους διεξαγωγής. Έτσι, ξεκίνησε την πλέον χαρακτηριστική «περιπλάνησή» του στο κέντρο της Αθήνας. Αυτή η περίοδος συνέπεσε με την οικονομική κρίση και την εγκατάλειψη πολλών μεγάλων κτιρίων στο κέντρο, ιδίως στο εμπορικό τρίγωνο. Το Φεστιβάλ, εκμεταλλευόμενο τη δυνατότητα να δώσει «φως» και ζωή, άρχισε να επιλέγει κλειστά και εγκαταλελειμμένα κτίρια, να τα μεταμορφώνει για σύντομο χρονικό διάστημα και να τα επαναφέρει στην επιφάνεια. Κάθε χρόνο, ένα διαφορετικό σημείο, όσο πιο αντισυμβατικό τόσο το καλύτερο, γινόταν το σπίτι του Φεστιβάλ για λίγες μέρες, δίνοντας έτσι την ευκαιρία σε εγκαταστάσεις με διαφορετικές χωρικές προδιαγραφές να βρουν στέγη.

Αυτή η περίοδος συνέπεσε επίσης με την απόφαση του Φεστιβάλ να αποκτήσει ετήσια θεματική, επιτρέποντας τη συγκέντρωση έργων γύρω από έναν συγκεκριμένο πυρήνα κάθε φορά προς έκθεση. Αυτό μετέτρεπε κάθε ένα από τα κτίρια σε μια πραγματικά νέα εμπειρία για τους επισκέπτες. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα περισσότερα από αυτά τα κτίρια, μετά το πέρασμα του Φεστιβάλ και το άνοιγμά τους στο πλαίσιο αυτό, έβρισκαν νέα χρήση, καθιστώντας το Φεστιβάλ έναν περιζήτητο βραχυπρόθεσμο «ενοικιαστή».

Τα τελευταία χρόνια, όμως, και μετά την υπεραύξηση του τουρισμού και των ξενοδοχειακών μονάδων στο κέντρο της πόλης, η εξεύρεση τέτοιων διαθέσιμων κτιρίων γίνεται όλο και πιο σπάνια αλλά και λιγότερο σημαντική. Αυτό, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι ψηφιακές τέχνες, ως έννοια, εισήλθαν πιο δυναμικά στη ζωή μας και από «underground» κουλτούρα θεωρούνται πλέον «mainstream», δημιουργήθηκε η ανάγκη έκθεσης σε αλλιώτικους χώρους νεωτεριστικά αντισυμβατικών προς το αντικείμενο, πιο popular, και με την δυνατότητα μακρύτερης ή/και συχνότερης προβολής έργων. Ίσως αυτό να είναι το μεγάλο στοίχημα της δεύτερης δεκαετίας του Φεστιβάλ, το οποίο φέτος διοργάνωσε την 21^η έκδοση του. Πλέον, ως ο μακροβιότερος θεσμός στο κέντρο της πόλης το Φεστιβάλ επιδιώκει να πάρει τη θέση του και χωρικά, αποκτώντας έναν δικό του χώρο-κέντρο ψηφιακών δράσεων, όπως έχει συμβεί με τους περισσότερους αντίστοιχους πολιτιστικούς φορείς του εξωτερικού χωρίς ποτέ να εγκαταλείπει την έννοια της ετήσιας «γιορτής-φεστιβάλ» του κάθε άνοιξη.

Διεθνής Ιδιαιτερότητα

Σε σύγκριση με αντίστοιχα ευρωπαϊκά φεστιβάλ, όπως το φημισμένο Ars Electronica στην Αυστρία ή το Transmediale στο Βερολίνο, το ADAF διατηρεί έναν πιο ανοιχτό και πολυμορφικό χαρακτήρα, με έντονη έμφαση στην προσβασιμότητα και την ανάδειξη νέων δημιουργών. Αν και ενδέχεται να υπολείπεται σε ορισμένες υποδομές και κυρίως στο είδος και εύρος της κρατικής υποστήριξης που λαμβάνει σε σχέση με τα πιο καθιερωμένα φεστιβάλ της Κεντρικής Ευρώπης, έχει καταφέρει να διαμορφώσει μια ιδιαίτερη ταυτότητα. Αυτή η ταυτότητα ενσωματώνει τη σύγχρονη αστική κουλτούρα της Αθήνας και συνδέει την τεχνολογία με καίρια ζητήματα πολιτισμού, κοινωνίας και βιωσιμότητας.

Το ADAF δεν είναι απλώς ένα φεστιβάλ, αλλά ένας καθρέφτης της ψηφιακής εποχής, ένα πεδίο πειραματισμού και ένας κόμβος διαλόγου για το μέλλον της τέχνης και της τεχνολογίας που αξίζει να περάσει στην επόμενη φάση του με συνεχή παρουσία στην πόλη της Αθήνας.

Ριζικά αστικά σενάρια για αστική ευεξία

Στα σύγχρονα αστικά περιβάλλοντα, οι άνθρωποι συχνά δεν συνειδητοποιούν τη θεμελιώδη ευπάθειά τους, εξαιτίας της δέθεν εύπορης διαβίωσης. Υπάρχουν άλυτα προβλήματα στις πόλεις, όπως η ανεπάρκεια φυσικών πόρων, ο υπερτουρισμός, οι κοινωνικές ανισότητες και άλλα παρόμοια ζητήματα, τα οποία συνήθως χρήζουν αντιμετώπισης μέσω μηχανικών λύσεων. Πέρα όμως από αυτά, οι άυλες υποδομές, όπως η πνευματικότητα και η ευεξία, θα πρέπει να υποστηρίξουν τη διττή φύση του ανθρώπου μέσα στο αστικό περιβάλλον. Αυτό το άρθρο υποστηρίζει πως η έννοια της διττής αστικότητας μπορεί να λειτουργήσει ως μοντέλο σχεδιαστικής αποτύπωσης της πνευματικής διάστασης ενός τόπου. Μπορεί να προσφέρει ερμηνείες για αινιγματικά και δύσκολα γεγονότα της ζωής, καθώς και μια αίσθηση αναγνώρισης και ελέγχου μέσα στο σύγχρονο αστικό πλαίσιο. Έτσι, η μετάβαση από την έως τώρα κατανοητή αστική βιωσιμότητα προς την αστική ευεξία υποδηλώνει μια αξιακή προσέγγιση όχι μόνο με γνώμονα τη βιώσιμη σκοπιά, αλλά και την έννοια του «καλού» ως ψυχικού και κοινωνικού αγαθού.

Ο όρος αυτός συζητήθηκε κατά τη διάρκεια των Συμποσίων στην Κάρυστο¹ (2024-2025), καθώς και τις θεμελιώδεις αρχές που στήριξαν τη διαμόρφωση του Πρωτότυπου Εργαστηρίου (Prototype Lab) της Σχολής Αρχιτεκτονικής του Μάντσεστερ. Η έννοια της αστικής ευεξίας επαναπροσδιορίζει τον αστικό χώρο μέσα από μελλοντικά σενάρια αστικοποίησης,

1. Αγκαλιάζοντας την ακροθαλασσιά. 2024-2025.

Δρ. Μαριάννα Καββάδα

Επικεφαλής του Εργαστηρίου Πρωτότυπου Αστικότητας, Επικεφαλής Διεθνών Σχέσεων Τμήματος Σχολή Αρχιτεκτονικής Μάντσεστερ. Διπλωματούχος Αρχιτέκτονας Μηχανικός (ΤΕΕ), Αρχιτέκτονας (ARB, Ην. Βασίλειο). (Συμβολή: Εννοιολογική Θεμελίωση, Φιλοσοφικές Βάσεις και Εφαρμογή) m.cavada@mmu.ac.uk

Αθηνά Ζωγράφου

Μεταπτυχιακό Εκπαίδευσης Ενηλίκων (ΕΑΠ), Ειδικευση στη Συμβουλευτική & τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό (ΠΕΣΥΠ ΑΣΠΑΙΤΕ), Παιδαγωγική & Διδακτική Επάρκεια (ΑΣΠΑΙΤΕ). Πτυχίο Τεχνολογίας Γεωπονίας. (Συμβολή: Τομείς τοπικότητας και θρησκευτικότητας σε συνάρτηση με την εκπαίδευση)

Γιανσί Γιανγκ

Διπλωματούχος Αρχιτέκτονας, Μεταπτυχιακό στη Αρχιτεκτονική και τις Αστικές Σπουδές, Σχολή Αρχιτεκτονικής Μάντσεστερ. (Συμβολή: Εννοιολογική Απεικόνιση και Σχεδιαστική Πρόταση για την Κάρυστο)

υποδηλώνοντας ότι πέρα από τις συμφραζόμενες πτυχές ενός τόπου, κοινωνικοί, θρησκευτικοί και πνευματικοί παράγοντες μπορούν να παράγουν θετικά αποτελέσματα. Αν και οι πόλεις υπάρχουν εδώ και αιώνες, μόλις πρόσφατα η αστικοποίηση αποτέλεσε αντικείμενο επιστημονικής μελέτης, με τις ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις να υποστηρίζουν σε μεγάλο βαθμό αυτή τη διαδικασία. Ως εκ τούτου, η αστική επιστήμη έχει καταστεί δημοφιλές πεδίο μεταξύ των μελετητών που αναζητούν τρόπους βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης.

2. Cavada et al "Do Smart Cities Realise Their Potential for Lower CO2 Emissions"? Engineering Sustainability, Proceedings of the Institution of Civil Engineers, Vol. 169, No. 6, (2016), p. 243-252. DOI: 10.1680/jensu.15.00032.
3. Αρχιτεκτονικοί σκινδάλαιμοι Οθωνοπόλεως της νυν Καρύστου Ευβοίας - Αρχείον Ευβοϊκών Μελετών, Vol. 28 (1988-1989), pp. 105-142, figs 5, 13, 14.

Η μηχανική προσέγγιση για τη βελτίωση της αστικής ζωής αποτελεί μία ποσοτικοποίηση αστικών παραγόντων, όπως το κλίμα, οι πόροι και οι υποδομές². Πρόκειται για ορισμένες μόνο από τις μεθόδους αξιολόγησης των πόλεων. Ωστόσο, οι πόλεις και οι άνθρωποι που ζουν σε αυτές παραμένουν απρόβλεπτοι. Παρά τις τεχνολογικές εξελίξεις, η προγνωστική επιστήμη μπορεί να προβλέπει την ανάπτυξη, ωστόσο, τα μελλοντικά σενάρια ενδέχεται να είναι δυστοπικά. Το παρόν άρθρο υποστηρίζει την ανάγκη ενσωμάτωσης κοινωνικών, πολιτιστικών, θρησκευτικών και πνευματικών προοπτικών στη διαμόρφωση ριζοσπαστικών αστικών σεναρίων, επαναπροσδιορίζοντας έτσι τις θετικές προοπτικές για το μέλλον της αστικοποίησης.

Για να εξεταστούν αυτές οι ιδέες, δημιουργήθηκαν σενάρια που απεικονίζουν μελλοντικές εξελίξεις για την περιοχή της Καρύστου στη Νότια Εύβοια, μια πόλη που σχεδιάστηκε από τον «Βαυαρό στρατιωτικό τοπογράφο» Mirbach το 1842³ (όχι Bierbach, σε αντίθεση με τις τρέχουσες λαϊκές πεποιθήσεις). Στο πλαίσιο του τότε πολεοδομικού σχεδιασμού, ορισμένα νεοκλασικά κτίρια συμπτωματικά ευθυγραμμίζονται με τις τάσεις της εποχής τους. Αν και δεν αντικατοπτρίζουν πραγματικά τις πολιτιστικές διακρίσεις της περιόδου ή του τόπου, θεωρούνται πλέον μέρος του αστικού χαρακτήρα. Παράλληλα, σήμερα, η Κάρυστος βιώνει μια άνευ προηγουμένου αστική ανάπτυξη, επηρεασμένη τόσο από σύγχρονα σχέδια όσο

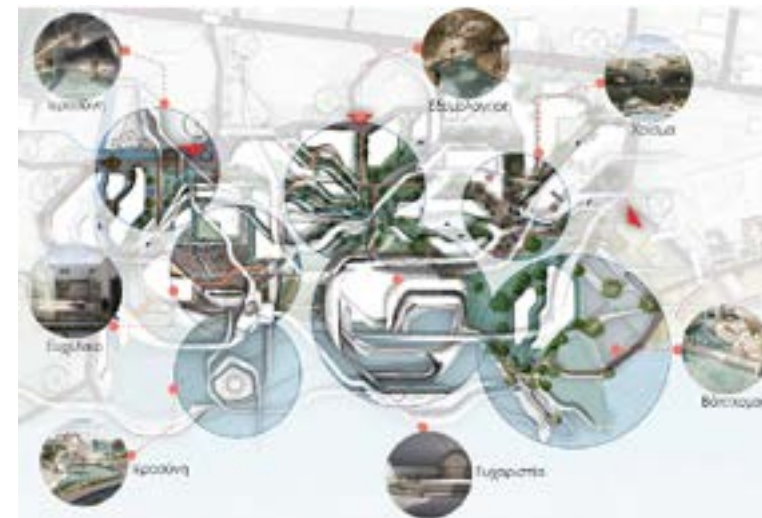
και από παραδοσιακές ανακαινίσεις, με στυλ μικτής χρήσης σε ένα πολεοδομικό σχέδιο που δεν αποτελεί συνέχεια της αρχικής ορθογωνίας διάταξης. Αυτοί είναι μερικοί από τους λόγους, που το αστικό ενδιαφέρον θα είναι ωφέλιμο να επικεντρωθεί στην περιοχή στην άκρη της πόλης, η οποία είναι ευαίσθητη στις πλημμύρες κατά τη χειμερινή περίοδο.

Το Πρωτότυπο Εργαστήριο, ως φιλοσοφία, είναι από τη φύση του σχεδιαστικά προκλητικό. Αξιοποιεί την αντίθεση μεταξύ του αυστηρού ορθογωνίου καννάβου της πόλης και του οργανικού χαρακτήρα του φυσικού περιβάλλοντος, προκειμένου να εξερευνήσει και να αναδείξει τον τοπικό χαρακτήρα ως απάντηση στη μορφολογία και στα πραγματικά δεδομένα (ιστορικά πλημμυρισμένες περιοχές του παραλιακού μετώπου). Στόχος ενός μελλοντικού σεναρίου δεν είναι η ματιά που περιορίζεται σε μια σχεδιαστικά αποτυπωμένη ρομαντική ιστορικότητα του τόπου, αλλά η κατανόηση των αστικών αναγκών για την επίτευξη μιας ολιστικής αστικής ευεξίας, με προσανατολισμό προς το μέλλον.

Εντούτοις, βιώνουμε την ανάγκη για το αστικό τοπίο ως μια μορφή πνευματικής, φυσικής και συναισθηματικής ανθεκτικότητας, τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό αλλά και καθημερινό επίπεδο. Η ανάγκη αυτή δεν υπήρξε ποτέ πιο επιτακτική, καθώς η ικανότητα του ανθρώπου να διαχειρίζεται τις πιέσεις που του ασκούνται έχει μειωθεί δραματικά. Ιδιαίτερα στις νεότερες γενιές, ζητήματα που αφορούν τον μελλοντικό τους οραματισμό, είτε πρόκειται για τη βελτίωση των ακαδημαϊκών τους επιτευγμάτων είτε για

την κοινωνική τους προσαρμογή, όχι μόνο εξακολουθούν να υφίστανται, αλλά και διευρύνονται. Έτσι, η κοινωνική ή, στην προκειμένη περίπτωση, μια υποχώρηση συνεχίζεται «χωρίς αλλαγή», δηλαδή χωρίς να βιώνουμε ούτε μια ανανεωτική μεταβολή που θα μπορούσε να προσφέρει αναζωογόνηση, ούτε μια ριζικά μετασχηματιστική αλλαγή, την οποία θεωρούμε θεμελιώδη και υποστηρίζουμε μέσα από την έρευνα και την εννοιολόγηση της ζωής μέσα στον αστικό ιστό.

Ειδική προσοχή χρειάζεται στην εφαρμογή αντιλήψεων όπως η ψυχική ανθεκτικότητα, ο κοινωνικός και συναισθηματικός ανταγωνισμός και το υποστηρικτικό κοινωνικό περιβάλλον. Οι Gafoor και Kottalil⁴ υποστηρίζουν ότι η εκπαίδευση, καθώς και η αποτύπωσή της, όπως έχει ασκηθεί έως σήμερα, φοβάται την πνευματικότητα και ότι η πραγματική εκπαίδευση θα πρέπει να καλλιεργεί την εσωτερική ζωή με έναν ολιστικό τρόπο, που να αντανακλάται σε πολλές εκφάνσεις της αστικής ζωής. Οι αρχές της πνευματικότητας ως προς την αστικοποίηση μπορούν να πραγματώσουν τόσο την πνευματική ανάπτυξη, παράγοντες που τροφοδοτούν την πνευματικότητα και την ανθεκτικότητα. Αυτό ανοίγει τον δρόμο για περαιτέρω εξερεύνηση, με σκοπό την ενσωμάτωση εμπειριών μέσα από έναν αστικό ιστό που θα ενδυναμώνει την ικανότητα της πόλης να πραγματώσει έναν οραματικό άξονα σχεδιασμού. Ως αποτέλεσμα, ένα τέτοιο όραμα θέτει τις βάσεις για μια νέα αστική αντίληψη με άξονα την εσωτερική ζωή, και ειδικότερα όταν η κοινωνία θέτει τις βάσεις με στόχο να βοηθήσει τα παιδιά να επιτύχουν

Μητρόπολη ως Ιερός τόπος (Γιάνσι Γιανγκ 2025)

μέσα στην κοινωνία, παρά τις αντιξοότητες που θα συναντήσουν στη σύγχρονη αστική ζωή. Συγκεκριμένα, η ψυχική ανθεκτικότητα είναι συχνά ανάλογη με τη θρησκευτικότητα. Η ψυχική ανθεκτικότητα επηρεάζεται και μεταβάλλεται ανάλογα με το επίπεδο πίστης, καθώς η πνευματικότητα μπορεί να ενισχύσει την ψυχική ανθεκτικότητα, καλλιεργώντας την αίσθηση συνοχής, ελπίδας, πεποίθησεων που προωθούν το νόημα της ζωής και κοινωνική υποστήριξη σε ένα πνευματικό πλαίσιο ή κοινότητα⁵. Αντίθετα, η πνευματικότητα ή η θρησκεία μπορεί να μειώσει την ψυχική ανθεκτικότητα όταν συνδέονται με αποθαρρύνσεις, αρνητικές πτυχές της πίστης ή τη μοιρολατρική πλευρά της θρησκευτικότητας. Συνεπώς, μέσω της πνευματικότητας μπορούμε να εκτιμήσουμε έναν αστικό προσανατολισμό μακριά από παρωχημένες προσεγγίσεις, ως μια ζωντανή εμπειρία που επιδιώκει

την πρόοδο όσον αφορά την ψυχική ανθεκτικότητα και προσφέρει μια αναγνωρίσιμη απάντηση στα προβλήματα ανθρώπινης ανεπάρκειας.

Μια οπτική αναπαράσταση των ριζικών ιδεών του αστικού σχεδιασμού και της πνευματικότητας μπορεί να εντοπιστεί στις ιδέες της Γιάνσι Γιανγκ και στην πρότασή της, Μητρόπολη ως Ιερός τόπος (Metropolis as Sanctuary), όπου διερευνά την πνευματικότητα και τον αντίκτυπο της στη μελλοντική πολεοδομία και αρχιτεκτονική. Όπως πολλές ελληνικές πόλεις, συμπεριλαμβανομένης της Καρύστου, ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός παραμένει βασικό μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς και των πρακτικών της καθημερινής ζωής. Η θρησκεία δεν είναι απλώς ένα μεμονωμένο θέμα, αλλά ένα θεμέλιο αξιών που μπορούν να ενισχύσουν την αστική βιωσιμότητα και ευημερία. Αυτό αποδεικνύεται στη μελέτη του Χριστιανισμού ως αστι-

4. Gafoor K. Abdul, Kottalil K. Neena, (2011). *Cultivating the Spirit through Resilience: Vision of Effective Schools and Mission of Caring Teachers* National Seminar on Spiritual Intelligence - A paradigm for Holistic Development among Learners At N.S.S Training College.

5. Ζωγράφου Α. (2016). *Ψυχική ανθεκτικότητα και εκπαίδευση. Εμπειρική έρευνα σε εκπαιδευτικούς της Ν. Εύβοιας και της Αττικής*. Πτυχιακή εργασία, Πρόγραμμα συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού ΠΕΣΥΠ ΑΣΠΑΙΤΕ.

Πνευματικοί Αστικοί Χώροι: Ιερουσλήν - Βάπτισμα (Γιάνσι Γιανγκ, 2025)

κού στοιχείου, με ιδιαίτερη έμφαση στα Επτά Μυστήρια της Ορθόδοξης θρησκείας, τα οποία στηρίζουν την εμπειρία του αρχιτεκτονικού περιπάτου κατά μήκος της ακτογραμμής. Ο στόχος ήταν να χαρτογραφηθούν οι αστικές λειτουργίες με βάση τη συναισθηματική και συμβολική τους σημασία, και το σύνολο αυτών των εννοιών να μετατραπεί σε προγραμματικά στοιχεία μέσα σε ένα ριζικό χωρικό σενάριο. Κάθε μυστήριο γίνεται ένας χωρικός κόμβος που υποστηρίζεται από την κληρονομιά, τον πολιτισμό και τις καθημερινές δραστηριότητες. Μονοπάτια συνδέουν αυτούς τους κόμβους και δημιουργούνται ζώνες μέσω της ανάδυσης του χώρου που περιέχει λειτουργία και συναίσθημα. Για παράδειγμα, η Εξομολόγηση θεωρείται ως μια στιγμή προβληματισμού και λύτρωσης, μετατράπηκε σε έναν θεραπευτικό κήπο που προσφέρει χώρο για σκέψη, ανάμνηση και πνευματικό προβληματισμό. Φυσικά στοιχεία όπως το νερό, το φως και το πράσινο διαμορφώνουν αυτή την εμπειρία, δημιουργώντας έναν οικείο χώρο που προσφέρει ιδιωτικότητα στον κοινό-

χρηστο χώρο. Ταυτόχρονα, τα αστικά μονοπάτια παρέχουν μια συνέχεια μεταξύ των χώρων και μια ευκαιρία λύτρωσης.

Πρόσθετα στοιχεία θεωρήθηκαν συνδεδεμένα με την κληρονομιά, για παράδειγμα, η μελέτη του Δρακόσπιτου (εκφορικός σχεδιασμός) για την έμφαση στη δομή και την υλικότητά του, η οποία ενημέρωσε τη σχεδιαστική γλώσσα που συνδέει την πνευματική ερμηνεία με την τοπική κληρονομιά. Πρόσθετα στοιχεία, όπως ο προσανατολισμός της Ορθόδοξης εκκλησίας, οι γεωργικές πρακτικές, οι περιβαλλοντικές εκτιμήσεις και οι πολιτιστικές αντιδράσεις, θεωρήθηκαν ότι έθεσαν τις βάσεις για ένα αστικό πλαίσιο χωρίς αποκλεισμούς.

Το προτεινόμενο σχήμα υποστηρίχθηκε μέσω ψηφιακού πειραματισμού. Η παραμετρική μοντελοποίηση παρήγαγε παραγωγή οργανικών συστημάτων, επιτρέποντας τη δοκιμή ευέλικτων τυπολογιών που θα μπορούσαν να προσαρμοστούν στις συνθήκες του χώρου και του περιβάλλοντος. Ο γενικός σχεδιασμός σε συνδυασμό με την Τεχνητή Νοημοσύνη (AI) και χειρό-

γραφα σκίτσα, συμπλήρωσε αυτή τη διαδικασία, δημιουργώντας στοχασμό για αστικούς χώρους. Αυτά κυμαίνονταν από φανταστικά πνευματικά τοπία έως χωρικές εξερευνήσεις που έχουν τις ρίζες τους στις πνευματικές ιδιότητες που διαμορφώνουν τις αστικές λειτουργίες. Η Μητρόπολη ως Ιερός τόπος είναι ένα πείραμα που χρησιμοποιεί τεχνολογίες για να συνδέσει την πνευματική κληρονομιά με τις σύγχρονες ανάγκες, διαμορφώνοντας ένα οργανικό, ολοκληρωμένο αστικό σύστημα χώρων, κόμβων και μονοπατιών, αστικό στοχασμό.

Στους προτεινόμενους αστικούς χώρους, υπάρχουν πολλές οπτικές και γραμμικές συνδέσεις που ενώνουν την κεντρική ορθόδοξη εκκλησία με ένα παραθαλάσσιο παρεκκλήσι. Μια σειρά από μικρότερα παρεκκλήσια και αυλές παρέχουν χώρους για συγκέντρωση και προβληματισμό. Περαιτέρω αστικές παρεμβάσεις, που απεικονίζουν τα Επτά Μυστήρια, είναι αλληλένδετες με τα συστήματα της πράσινης και γαλάζιας υποδομής, συμβάλλοντας στη συνολική λειτουργία του αστικού συστήματος. Ενσωματώνοντας τις υποδομές ως συστήματα, δημόσια κυκλοφορία και κόμβους, το έργο απέδειξε ότι ένα ευέλικτο αστικό δίκτυο μπορεί να προσφέρει τόσο συμβολική όσο και πρακτική αξία για τη μελλοντική πόλη. Αυτό το έργο στοχεύει να χρησιμοποιήσει την πνευματικότητα ως εννοιολογικό θεμέλιο, ενώ παράλληλα γειώνει το σχεδιασμό στον τοπικό πολιτισμό. Η συμβολή του έργου έγκειται στη μετατόπιση του διαλόγου από την αστική βιωσιμότητα στην ευημερία, χρησιμοποιώντας τεχνολογίες παραγωγής χώρου ανθρώπινης κλίμακας που δίνουν προτεραιότητα σε πολιτιστικές και πνευματικές γνώσεις αντί να βασίζονται αποκλειστικά και μόνο σε υποδομές

ή περιβαλλοντικά μέτρα. Η πρακτική εφαρμογή αυτού του μοντέλου μένει να φανεί, αλλά το έργο δείχνει μια υποθετική και πολύτιμη κατεύθυνση για τη μελλοντική πολεοδομία.

Ο κύριος στόχος του άρθρου ήταν να εξηγήσει τη σημασία της πνευματικότητας ως αναπόσπαστου μέρους του μελλοντικού αστικού σεναρίου και δεν αντιμετωπίζει τον άνθρωπο μόνο ως παρουσία στον αστικό ιστό. Αλλά μέσα από το πρίσμα ενός μελλοντικού σχεδιασμού, ο οποίος θεμελιώνεται σε παιδευτικό χαρακτήρα, αναλαμβάνει να εξανθρωπίσει τον ψυχικό του κόσμο, προετοιμάζοντας το έδαφος για την επαφή του με τις διαχρονικές αξίες δημιουργώντας ενεργή συμμετοχή και πολιτική συνείδηση, ανάγοντας τους συμμετέχοντες σε υπεύθυνα και συνειδητοποιημένα μέλη της αστικής κοινωνίας. Μέσα από τη συμμετοχή στην εννοιολόγηση του αστικού ιστού τόσο στην έννοια της παράδοσης και ακόμη περισσότερο στις εξελίξεις της επιστήμης της αστικοποίησης βοηθά στην κατανόηση των ριζικών μελλοντικών αστικών σεναρίων. Επιπλέον, παρεμβάσεις αλλά και ευκαιρίες επαγγελματικής αποκατάστασης συμβάλλουν στη μεταβολή του σε δραστήρια και παραγωγική μονάδα του αστικού πλαισίου. Συνεπώς, η παρούσα συζήτηση αποτελεί μια εις βάθος στοχαστική αστική ανάλυση σχετικά με τη σημασία της αστικής ζωής, η οποία εκφράζεται ως μια ολιστική και διεπιστημονική διεργασία. Αν, έστω και μόνο, έχουμε επιτύχει μια διαλογιστική προσέγγιση ως προς την αστική συζήτηση, τότε είμαστε πεπεισμένοι ότι κάνουμε το πρώτο βήμα προς ένα διαφορετικό αστικό μέλλον.

Το Χρήμα στο Έργο του Ezra Pound

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο αναδεικνύεται ότι, από τη δεκαετία του 1930 και έπειτα, το πεδίο γύρω από το οποίο περιστρέφονται η σκέψη, ποίηση και κοινωνικο-πολιτική δράση του Ezra Pound ορίζεται από ένα, και μοναδικό, ζήτημα κριτικής της παραδοσιακής Πολιτικής Οικονομίας, το οποίο δεν είναι, στην πραγματικότητα, εκείνο του χρήματος, γενικά, αλλά το εξής, ειδικά: Ποια είναι η πηγή των κεφαλαιοκρατικών κερδών;

Abstract

In this paper it is highlighted that, from the 1930s onwards, the field around which Ezra Pound's thought, poetry and socio-political action revolve is defined by one, and only one, issue of critique of traditional Political Economy, which is not, in fact, that of money, in general, but the following, in particular: What is the source of capitalist profits?

Εισαγωγή

Δεν βρίσκω πώς μπορούμε να μιλήσουμε για το «χρήμα στο έργο του Ezra Pound» εάν δεν περιμετρήσουμε, πρώτα, τον «κύκλο» της ζωής του, για να αντιληφθούμε ότι αυτός χαρακτηρίζεται από την αντιφατική συνύπαρξη, αλλά και εναλλαγή, πρωτοποριακών και οπισθοβατικών «πολυωνύμων». Έτσι, θα διαπιστώσουμε ότι, από τη δεκαετία του 1930 και έπειτα, το πεδίο γύρω από το οποίο περιστρέφεται η σύνολη δραστηριότητα του Pound δεν ορίζεται, στην

Θεόδωρος Μαριόλης

Καθηγητής Πολιτικής
Οικονομίας, Τμήμα Δημόσιας
Διοίκησης, Πάντειον
Πανεπιστήμιο, Study Group
on Sraffian Economics,
και Ινστιτούτο Κοινωνικών
Ερευνών Δημήτρης Μπάτσης

πραγματικότητα, από το ζήτημα του χρήματος, αλλά από το αίνιγμα των αινιγμάτων, από το μεγάλο αίνιγμα της Κεφαλαιοκρατικής Σφίγγας: Ποια είναι η πηγή των συνολικών κεφαλαιοκρατικών κερδών, δηλαδή του αθροίσματος των επιχειρηματικών κερδών, των τόκων και των προσόδων; Αυτή είναι, λοιπόν, και η δομή του παρόντος κειμένου, εκδοχή του οποίου παρουσιάστηκε στην εκδήλωση «Πεδία Στροβιλιά και Αστρόβιλα: Λογοτεχνία, Τεχνολογία, Οικονομία».¹

Παρ' όλα αυτά, το κείμενο είναι προσαρμοσμένο στις απαιτήσεις μίας προφορικής παρουσίασης, δηλαδή, σύντομο και χωρίς οικονομολογικές αποδείξεις και αναλυτικές βιβλιογραφικές αναφορές. Οι οικονομολογικές αποδείξεις θα έπρεπε να είναι εκτενείς (και στρυφνές), ενώ η παράθεση των σχετικών, άμεσα και έμμεσα, με τις υπόλοιπες πτυχές του κειμένου βιβλιογραφικών αναφορών θα επιβάρυνε την ανάγνωση, χωρίς να είναι απολύτως αναγκαία.

Κύκλος

Ο Ezra Pound γεννήθηκε το 1885 στο Χέιλυ του Άινταχο των ΗΠΑ. Το 1908 τύπωσε την πρώτη ποιητική συλλογή του, με τίτλο *A Lume Spento*, στη Βενετία. Εν συνεχεία, διέμεινε για 13 χρόνια στην Αγγλία, και για 5 χρόνια στο Παρίσι. Το έτος 1915 ξεκίνησε τη συγγραφή του επιβλητικού ποιητικού έργου, με τίτλο *Cantos*: έπος 120 ποιημάτων, η τελευταία ενότητα των οποίων δημοσιεύεται το 1969, αλλά το έργο παρέμεινε ανολοκλήρωτο. Από το 1926 έως και τον Απρίλιο του 1945 έζησε στο Ραπάλλο της Βόρειας Ιταλίας. Κατά την περίο-

δο Φεβρουάριος 1940-Σεπτέμβριος 1943 έκανε περισσότερες από 300 ραδιοφωνικές εκπομπές ανοικτής φασιστικής προπαγάνδας στο Ραδιοφωνικό Σταθμό της Ρώμης. Στις 30 Απριλίου του 1945 συνελήφθη από σώμα ένοπλων κομμουνιστών, οι οποίοι τον άφησαν ελεύθερο, αλλά ο ίδιος ζήτησε να παραδοθεί στον Αμερικανικό Στρατό. Φυλακίστηκε σε αμερικανικό στρατόπεδο συγκέντρωσης στην Πίζα, έως και τον Νοέμβριο του 1945, και εκεί έγραψε τα περίφημα «Κάντος της Πίζας»: ένδεκα ποιήματα, τα οποία, στη μετάφραση (2005) του Αντώνη Ζέρβα, καταλαμβάνουν 126 σελίδες, ενώ οι ερμηνευτικές σημειώσεις του ίδιου, του μεταφραστή, καταλαμβάνουν 256 σελίδες - χωρίς αυτές είναι αδύνατον να διαβαστεί το έργο. Στην κατάθεση που έδωσε ο Pound σε δύο Αμερικανούς πράκτορες υποστήριξε, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Παραδέχομαι πως στις εκπομπές μου του 1942 και 1943 στο *Ente Italiano per le Audizioni Radiofoniche (EIAR)* κατηγόρησα τους διεθνείς χρηματιστές της Νέας Υόρκης και άλλων πόλεων πως συνωμότησαν για να παρασύρουν τις Ηνωμένες Πολιτείες στον τωρινό πόλεμο. Αφού σχηματίστηκε η Φασιστική Ρεπουμπλικανική Κυβέρνηση στη βόρεια Ιταλία το φθινόπωρο του 1943, ήρθα σε επαφή με τον Πελεγκρίνι που ήταν Υπουργός Εθνικής Οικονομίας και του υπέβαλα το σχέδιό μου περί «σφραγιζόμενου χρήματος» [*stamped money* - θα επανέλθουμε σε αυτό - Θ.Μ.], ώστε να χρηματοδοτήσει τη νέα κυβέρνηση. Υπέδειξα επίσης στον Φερνάντο Μετζασόμα, Υπουργό Λαϊκού Πολιτισμού, να δώσει στον ιταλικό λαό μερικά βιβλία όπως *Η Συνωμοσία των Τραπεζιτών*

1. Διοργανώθηκε από το Study Group on Sraffian Economics, στο Πάντειον Πανεπιστήμιο, 17 Απριλίου 2024: <https://www.youtube.com/@studygrouponraffianeconom9682/videos>.

του Άρθουρ Κίτσον και τον Ιμπεριαλισμό του Λένιν. [...] Πάντα καταπολέμηση τις «γκρίζες ζώνες» φασιστικού καιροσκοπισμού, προσδιορίζοντας το φασισμό με τρόπο που να ανταποκρίνεται στα δικά μου φρονήματα. Ένας εξέχων πολιτικός νους όπως ο Λένιν χαρακτήρισε αυτή τη συμπεριφορά «γλώσσα του Αισώπου». Αποδέχομαι να επιστρέψω στις Ηνωμένες Πολιτείες και να δικαστώ για προδοσία σε βάρος των Ηνωμένων Πολιτειών. Θα επιβεβαιώσω το περιεχόμενο αυτής της κατάθεσης στο δικαστήριο, αφού αυτή η κατάθεση είναι αληθής.».

Εν συνεχεία, ο ποιητής μεταφέρθηκε στις ΗΠΑ, όπου δικάστηκε για εσχάτη προδοσία: Δεν απάντησε σε καμία ερώτηση, κρίθηκε ως φρενοβλαβής, και μεταφέρθηκε σε ψυχιατρική κλινική, όπου παρέμεινε έως και τον Μάιο του 1958, συνεχίζοντας το συγγραφικό έργο του. Το 1954 ο στενός φίλος του Έρνεστ Χέμινγουεϊ δήλωσε ότι το Νομπέλ Λογοτεχνίας θα μπορούσε να είχε δοθεί στον Pound, και όχι στον ίδιο, και το 1956 το περιοδικό *Life* έγραψε ότι το δωμάτιο του Pound στο ψυχιατρείο «είναι γνωστό ως το ντουλάπι που περιέχει έναν εθνικό σκελετό». Τον Μάιο του 1958, αφού απαλλάχθηκε δικαστικώς, έφυγε για την Ιταλία: μόλις έφτασε στη Νάπολη, απηύθυνε φασιστικό χαιρετισμό στους δημοσιογράφους και δήλωσε ότι «οι ΗΠΑ είναι άσυλο φρενοβλαβών».

Το καλοκαίρι του 1961 κατελήφθη από τη -συνήθως αποκαλούμενη από τους μελετητές- «μεγάλη» ή «αινιγματική σιωπή». Πέθανε σε ηλικία 87 ετών, την 1η Νοεμβρίου 1972 στη Βενετία, στην πόλη όπου είχε τυπώσει την πρώτη ποιητική συλλογή του. Ο κύκλος κλείνει, το τέλος ενώνεται με την αρχή - κατά το πυθαγόρειο μυστικό, η αιωνιότητα ανοίγει. Το Κάντο 118 λέει:

*Έχασα το κέντρο μου
πολεμώντας τον κόσμο
Τα όνειρα συγκρούονται
και συντρίβονται -
προσπάθησα να πλάσω έναν επίγειο
παράδεισο.*

Συστροφές και Ανελίξεις

Εκείνο που βλέπω να χαρακτηρίζει τον κύκλο της ζωής του Pound είναι η αντιφατική συνύπαρξη, αλλά και εναλλαγή, πρωτοποριακών και οπισθοβατικών «πολυωνύμων» ή, αλλιώς, συστροφών και αλματικών ανελίξεων. Και εντοπίζω αντιστοιχίες ανάμεσα σε αυτή τη γενική θεώρησή μου και στα τρία κύρια σημεία καμπής της πορείας του.

Το πρώτο σημείο καμπής εντοπίζεται στην περίοδο 1911-1916: Καταρχάς, μετέβη από τον ιμαζισμό-εικονισμό στον βορτικισμό-στροβιλισμό (1914 - από τη λέξη «vortex (δίνη, συστροφή, στρόβιλος)», λονδρεζικό κίνημα εσωτερικής αντίδρασης στον ιταλικό φουτουρισμό-μελλοντισμό, το οποίο στόχευε στη συγχώνευση του μελλοντισμού, κυβισμού, εικονισμού και, γενικώς, «όλων των ζωτικών μορφών της μοντέρνας τέχνης». Όμως, το 1916, ο Pound, με την ποιητική συλλογή του *Lustra*, επέστρεψε στον εικονισμό, αλλά σε έναν εικονισμό νέου τύπου, ο οποίος ενσωμάτωνε, δηλαδή, τις τεχνικές του γιαπωνέζικου χαϊκού και των ελληνικών και λατινικών επιγραμμάτων. Ας το διατυπώσω έτσι: Για τον μελλοντισμό το αίτημα ήταν -όχι πια ο ελεύθερος στίχος αλλά- η απελεύθερη λέξη προς έναν στίχο που «πάλλεται», υμνώντας την αδέσμευτη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Για τον εικονισμό το αίτημα ήταν η μέσω λέξεων σύσταση μίας εικόνας, η οποία δεν περιγράφει αλλά παρουσιάζει κάτι, το οποίο η Ζωγραφική δεν

δύναται, επομένως, να αναπαραστήσει ή, αλλιώς, η ακριβής λέξη προς έναν στίχο που «λάμπει άξαφνα», υμνώντας ένα αιώνιο παρόν.

Το δεύτερο σημείο καμπής εντοπίζεται στην περίοδο 1916-1920, κατά την οποία ο Pound ξεκίνησε να μελετά οικονομολογικά ζητήματα, έπειτα από συνάντησή του με τον Clifford Hugh Douglas (1879-1952), εισηγητή μίας θεωρίας περί «Κοινωνικής Πίστωσης», και δημοσίευσε τα ποιήματα «Φόρος Τιμής στον Σέξτο Προπέρτιο» (1919) και «Χίου Σέλγουιν Μώμπερλυ» (1920). Έτσι, ο ποιητής ανέπτυξε βαθμιαία, αφενός, μία ρομαντική-αντιδραστική κριτική στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, γενικά, και στον αγγλικό ιμπεριαλισμό, ειδικότερα, η οποία δεν άργησε να προσλάβει γνωρίσματα μαχητικού σκοταδισμού και, αφετέρου, νέες ποιητικές τεχνικές, τις οποίες χρησιμοποίησε στα *Cantos*. Ωστόσο, αργότερα, δηλαδή κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1930, όταν ο Pound αντιλήφθηκε το αναπόφευκτο του Β' Π.Π., δήλωσε, με διαύγεια μοναδική: Το έπος είναι ποίημα που περιέχει Ιστορία - δεν κατανοείς την Ιστορία εάν δεν ξέρεις Πολιτική Οικονομία και, ειδικότερα, για να γράψεις ποίηση πρέπει πρώτα να κατανοήσεις τη φύση του Χρήματος.

Το τρίτο, και τελευταίο, σημείο καμπής είναι εκείνο της λεγόμενης «μεγάλης» ή «αινιγματικής σιωπής» - από το καλοκαίρι του 1961, όπως προείπαμε. Στην ελληνική έκδοση (1991) της τελευταίας ενότητας των *Cantos*, την οποία ο ποιητής μάλλον δεν επιθυμούσε να δημοσιεύσει, ο μεταφραστής τους, Χάρης Βλαβιανός, τα αποκαλεί «Κάντος της Εξιλέωσης», και γράφει: «Στα τέλη του 1961 σταμάτησε να μιλά σε όσους τον επι-

σκέπτονταν: είχε υιοθετήσει μία σχεδόν απροσπέλαστη σιωπή και είχε περιέλθει σε μία κατάσταση που τα συμπτώματά της θύμιζαν βαθιά κατάθλιψη.». Τον Σεπτέμβριο του 1967, ο Pound είπε στον Allen Ginsberg, ο οποίος τον είχε επισκεφθεί, σε κατάσταση ψυχικής διεγέρσεως, το εξής: «Η κατάθλιψή μου είναι περισσότερο νοητική, παρά φυσική». Πάλι, τώρα, το 1991, η κόρη του ποιητή, Μαίρη Πάουντ-Ντε Ράχεβιλτς, σε μία τηλεοπτική συνέντευξή της στον Χάρη Βλαβιανό, δέχτηκε ότι το «όραμά του [του Pound] παρέμεινε ακλόνητο», και υποστήριξε ότι «κατηύθυνε την υπεράσπισή του [για εσχάτη προδοσία κ.λπ.] μέσα από την ποίησή του. Το έκανε αυτό μέχρι τέλους παραμένοντας σιωπηλός. Κατά τον αμερικανικό νόμο, η σιωπή ισοδυναμεί με αθωότητα. Νομίζω πως τελείωσε τη ζωή του με όμορφο τρόπο».² Τέλος, ακόμα και συστηματικοί μελετητές έχουν γράψει ότι η τελευταία φορά που ο ποιητής μίλησε για τη ζωή και το έργο του, ήταν στη συνέντευξη που έδωσε το 1963, στον Grazia Levi, για το περιοδικό *Eroca*. Είναι ανακριβές: για παράδειγμα, τον Οκτώβριο του 1967 έδωσε εκτενή συνέντευξη, για την ιταλική τηλεόραση, σε μία ομάδα επιφανών Ιταλών δημιουργών, στην οποία συμμετείχε ο Pier Paolo Pasolini. Στο σχετικό κείμενο διαβάζω (αποσπασματικά και όχι με πλήρη αυστηρότητα) τα ακόλουθα:

«**Arnoldo Foà:** Φαίνεται παράξενο ένας ποιητής ν' ασχολείται με ζητήματα νομισματικής πολιτικής, με τον τόκο, την τοκογλυφία, τις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Πώς συμφιλιώνονται όλα αυτά με την ποίηση;

Pound: Η απάντηση φέρνει στο νου τον Ντάντε, ο οποίος απ' όλους πρώ-

2. Παραθέτω από τους υπότιτλους: <https://www.ert.gr/ert-arxio/ezra-paoynt-1-noemvrioy-1972/>.

τος και καλύτερος τα συμφιλώσε όλα αυτά με την ποίηση.

Pasolini: Όλοι οι κριτικοί λογοτεχνίας συμφωνούν πως το πεδίο της ποίησής σου είναι τεράστιο. Πως είναι σαν η ποίησή σου να καλύπτει μια αχανή ποιητική περιοχή. Και είναι αλήθεια, γιατί από την μία παράθεση [πλήθους πηγών λογοτεχνικών, ιστορικών κ.ά. – Θ.Μ.] στην άλλη...

Pound: Επιλεγμένες τυχαία...

Pasolini: Επιλεγμένες τυχαία; Τι; Οι κριτικοί ή τα αποσπάσματα;

Pound: Λένε ότι είναι παραθέσεις διαλεγμένες στην τύχη, αλλά δεν είναι έτσι. Είναι μουσική. Μουσικά θέματα που συναντούν το ένα το άλλο.

Pasolini:

«Γιατί πόλεμος;» είπε ο λοχίας
μαυραγορίτης –
«Πάρα πολλοί άνθρωποι!
Όταν γίνονται πάρα πολλοί,
πρέπει να σκοτώνεις μερικούς
από αυτούς».

Αυτοί είναι ειρηνιστικοί στίχοι. Θα ήθελες να συμμετάσχεις σε κάποια από τις πορείες ειρήνης που γίνονται τώρα στην Ιταλία και στην Αμερική;

Pound: Πιστεύω στις καλές προθέσεις, αλλά όχι στην αποτελεσματικότητα αυτών των διαδηλώσεων.

Pasolini: Στην Ιταλία, σήμερα, βλέπουμε μία νεο-πρωτοπορία, όπου το όνομά σου αναφέρεται συχνά. Αναγνωρίζεις κάποια συγγένεια με ορισμένα μέλη αυτής της νεο-πρωτοπορίας;

Pound: Μου είναι δύσκολο να απαντήσω σε αυτού του είδους τις ερωτήσεις, διότι δεν είναι μόνο στην [...] Ιταλία που αυτά –το θέτεις καλά– τα «προϊόντα της νεο-πρωτοπορίας» έχουν αυξηθεί πάρα πολύ, αλλά σε ολόκληρο τον κόσμο. Και μου είναι αδύνατον να τα παρακολουθώ και να είμαι ενήμερος... Ήμουν έτοιμος να πω: να κρατιέμαι στην επιφάνεια.

Pasolini: Είσαι ωστόσο ευχαριστημένος να σε συνδέουν με αυτά τα ιταλικά «προϊόντα της νεο-πρωτοπορίας» ή είναι κάτι που δεν δέχεσαι ευχάριστα;

Pound: Περιέργεια – αυτή είναι η συμβουλή μου στους νέους, περιέργεια». Γιατί τα αναφέρω όλα αυτά; Όχι για πληρότητα, αλλά για να πω ότι η κυρίαρχη ελληνική, τουλάχιστον, βιβλιογραφία έχει προάγει μία συζητήσιμη εικόνα για τη λεγόμενη «μεγάλη-αινιγματική σιωπή» του ποιητή. Και ένα από τα ελάχιστα, εξ ολοκλήρου ενάντια στο ρεύμα, ελληνόγλωσσα γραπτά που γνωρίζω (ασχέτως του εάν συμφωνώ ή όχι με όλα όσα υποστηρίζει), είναι του Nat Scammacca, εκ των ιδρυτών του *Antigruppo Siciliano* (το 1966). Ειδικότερα, στο άρθρο του με τίτλο «Ο Άνθρωπος χωρίς Ελπίδα. Όταν ο Ποιητής είναι Φασίστας» (1975), το οποίο έχει εκδώσει, στα ελληνικά, ο Λεωνίδας Χρηστάκης, ο Scammacca επισημαίνει: «Με την πτώση του φασισμού ο Pound βρίσκεται με το στόμα κλεισμένο και τα χέρια δεμένα, μη μπορώντας πλέον να εξυμνήσει τον φασισμό. Δεν μπορεί να πείσει τον εαυτό του ότι είναι υπεράνθρωπος που εναντιώνεται στην καπιταλιστική δημοκρατία ή στον κόκκινο μαρξισμό. Μεταβάλλεται σ' έναν φασίστα νικημένον από ανθρώπους αλλά και από γεγονότα. Όχι πια ηρωική πτώση αλλά ολίσθηση γελωποπού, ο οποίος ξαναβρίσκει στον εαυτό του εκείνα τα στοιχεία που είχε υποτιμήσει στους άλλους: Αποτυχία. Χρεωκοπία. Αδυναμία. Ανανδρία. Προδοσία. Φόβος. Θάνατος.».

Σφίγγα

Υποστηρίζω ότι, όπως η συστηματική δια-κειμενολογική έρευνα θα μπορούσε να αποδείξει, το πεδίο γύρω από το οποίο περιστρέφονται, από τη

δεκαετία του 1930 και έπειτα, η σκέψη, ποίηση και κοινωνικο-πολιτική δράση του Pound ορίζεται από ένα, και μοναδικό, οικονομολογικό ζήτημα. Πρόκειται, ακριβώς, για το αίνιγμα των αινιγμάτων, για το μεγάλο αίνιγμα της Κεφαλαιοκρατικής Σφίγγας: Ποια είναι η πηγή των συνολικών κεφαλαιοκρατικών κερδών, δηλαδή του αθροίσματος των επιχειρηματικών κερδών, των τόκων και των προσόδων;

Η λύση του μεγάλου αινίγματος έχει δοθεί από την κατά Karl Marx και Piero Sraffa (1960) αντικειμενιστική-υλιστική κριτική υπέρβαση της παραδοσιακής Πολιτικής Οικονομίας (αναλυτικά, βλέπε Mariolis, 2021, και την εκεί παρατιθέμενη βιβλιογραφία): (i). Η πηγή των συνολικών κερδών βρίσκεται στη θεμελιώδη σχέση παραγωγής του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, δηλαδή στην «κεφαλαιακή σχέση (*Kapitalverhältnisse*)» ή «σχέση μισθωτής εργασίας». (ii). Χρήμα είναι το μέσο έκφρασης της αφηρημένης κοινωνικής-διεθνικής εργασίας, το οποίο εμφανίζεται ως μέτρο της σχέσης ανταλλακτικής ισοδυναμίας των εμπορευμάτων, δηλαδή των τιμών. Τα κέρδη είναι το απλήρωτο τμήμα της αφηρημένης κοινωνικής εργασίας, η οποία παρήγαγε το κοινωνικό καθαρό προϊόν. Αντιθέτως, ο μισθός είναι το πληρωμένο τμήμα της εν λόγω αφηρημένης κοινωνικής εργασίας, αλλά εμφανίζεται ως «η τιμή της εργασίας» (των υπηρεσιών της): και είναι έτσι, ακριβώς, που η προέλευση των κερδών συσκοτίζεται. (iii). Τα κέρδη είναι θετικά όταν, και μόνον όταν, η τάξη των προλετάρων δεν δύναται να αγοράσει με το εισόδημά της, δηλαδή το μισθό, το σύνολο των παραχθέντων με τη δαπάνη της εργασιακής δύναμής της εμπορευμάτων, δηλαδή το κοινωνικό καθαρό προϊόν. (iv). Τα κέρδη δεν είναι προϊόν απάτης, επι-

τηδειότητας, τοκογλυφίας ή, ακόμα, εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο. Είναι προϊόν εκμετάλλευσης τάξης από τάξη: της προλεταριακής τάξης από την κεφαλαιοκρατική.

Αντί αυτών, ο Pound επιχείρησε να λύσει το μεγάλο αίνιγμα βασιζόμενος στις από εσφαλμένες έως ημιτελείς θεωρήσεις περί χρήματος-κέρδους-τόκου-ανεργίας των C. H. Douglas (λεγόμενο «Θεώρημα $A + B$ ») και Silvio Gesell (περί «σφραγιζόμενου χρήματος»). Έτσι, κατέληξε στη σύλληψη ενός οικονομικο-κοινωνικού συστήματος, όπου, από τη μία πλευρά, η θεμελιώδης σχέση παραγωγής εξακολουθεί να είναι η «σχέση μισθωτής εργασίας», ενώ, από την άλλη πλευρά, συνεπεία της κρατικοποίησης της πίστης, (i) η διαφορά επιτοκίων δανεισμού και καταθέσεων συμπιέζεται σε πολύ χαμηλά επίπεδα, (ii) εξαλείφεται η ανάγκη επιβολής φόρων, (iii) το ύψος του ποσοστού κέρδους καθορίζεται από εκείνον τον ποσοστιαίο ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομίας, τον οποίο ορίζουν, με τη σειρά τους, οι «δυνάμεις της Φύσης», και, έτσι, (iv) το Κράτος εκμηδενίζει, τελικά, την ανεργία. Σε αυτήν δε την αντίληψη περί «δυνάμεων της Φύσης» ανάγονται τα διάφορα προδρομικά «οικολογικά μοτίβα» που υπάρχουν στα *Cantos*, και τα οποία αναδεικνύουν οι μελετητές, αλλά όχι (όσο γνωρίζω) με την επισήμανση ότι υπάγονται σε εκείνη την –πλέον αυτο-συνεπή (κατά τη γνώμη μου)– εκδοχή της λεγόμενης «Βαθιάς Οικολογίας», η οποία είναι γνωστή ως «Οικο-Φασισμός».

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Ο Pound φαντάστηκε έναν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής απαλ-

λαγμένο από τις «μάστιγες» του τόκου, των φόρων και της ανεργίας, έναν προυντονικών (Pierre-Joseph Proudhon, 1809-1865) διαστάσεων επίγειο παράδεισο. Το έτος 1939, αναμειγνύοντας αποσπάσματα από τον «Ιμπεριαλισμό» του Lenin με ρήσεις του Adolf Hitler, ο Pound κηρύττει: «Η τοκογλυφία είναι ο καρκίνος του κόσμου, τον οποίο μόνο το χειρουργικό μαχαίρι³ του Φασισμού μπορεί να αφαιρέσει από τη ζωή των εθνών».

Οι παρανοήσεις του C. H. Douglas έχουν την ίδια ρίζα με εκείνες της Rosa Luxemburg (1871-1919), οι οποίες έχουν, με τη σειρά τους, την ίδια ρίζα με εκείνες του Simon de Sismondi (1773-1842), σχετικά με τη διαδικασία της μεγεθυνόμενης κεφαλαιοκρατικής αναπαραγωγής (λάβε υπόψη τα συναφή γραπτά του Vladimir I. Lenin – ιδίως, τα Λένιν, 1897, και Lenin, 1913). Αγνοώντας εκείνο που είναι όντως βάσιμο στις θεωρήσεις του Gesell (1862-1930), το σαθρό τμήμα τους αναπαράγεται έως τις μέρες μας, κατά την ακούραστη παρασκευή μικροαστικών μαντζουριών ή, άλλως, παιχνιδιών, όπως π.χ. εναλλακτικών ενεργειακών ή και τοπικών νομισμάτων, καθώς και κρυπτο-«νομισμάτων».⁴

Εν κατακλείδι, ο Pound έμεινε ξάγρυπνος, πλην επιστημονικά άοπλος, μέσα στο «πλατωνικό σπήλαιο» των κεφαλαιοκρατικών σκιών και ειδώλων. Αντίφαση, για την οποία η Σφίγγα δεν δίνει συγχώρεση. Είμαι της γνώμης ότι βρισκόμαστε στην ίδια εποχή με τον Pound, στην εποχή η οποία ορίζεται από (i) την Ανάταση της Μοντέρνας Σκέψης, με πρώτη και κύρια πράξη την Επανάσταση στην

Επιστήμη της Φυσικής, και (ii) τη Μοντέρνα Σκέψη και Πράξη της Ανάτασης των Μαζών, η οποία σφραγίζεται από τον Lenin και τους Παγκοσμίους Πολέμους. Συνεπώς, ότι πρέπει να διδασκόμαστε εξίσου από τους δύο πόλους της αντίφασης του ποιητή, δηλαδή τόσο από το «Ξάγρυπνος» όσο και από το «άοπλος».

Ο τελευταίος λόγος ανήκει, λοιπόν, σε κείνον, και δεν νομίζω ότι, με βάση τη δική του αντίληψη, θα αρνιόταν να ανέβει στο βήμα, εάν η προσφώνησή μας ήταν: «Καλούμε τον Όμηρο του Πολέμου των Τραπεζιτών έναντι της Ανθρωπότητας, του πολέμου που ξεκίνησε με την ίδρυση της Τράπεζας της Αγγλίας το έτος 1694».

Ξάγρυπνε στην Εποχή μας Ποιητή, σε ακούμε:

<https://www.youtube.com/watch?v=ciWTIWOCNEK>

Βιβλιογραφία

- Keynes, J. M. ([1936] x.x.). *Η γενική θεωρία της απασχολήσεως, του τόκου και του χρήματος*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Kurz, H. D. (1990). Technical change, growth and distribution: A steady-state approach to “unsteady” growth. In H. D. Kurz (Ed.), *Capital, distribution and effective demand. Studies in the “classical” approach to economic theory* (pp. 211-239). Cambridge: Polity Press.
- Kurz, H. D. (2012). Schumpeter’s new combinations: Revisiting his *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung* on the occasion of its centenary. *Journal of Evolutionary Economics*, 22(5), 871-899.

3. Ο ποιητής γράφει, με απόλυτη ακρίβεια, «knife» (τουλάχιστον, στην αγγλική έκδοση του 1973). Γιατί να αποδοθεί, στην ελληνική γλώσσα, ως «νυστέρι» (όπως και έχει αποδοθεί);

4. Για μία βαθιά κριτική των θεωρήσεων του Gesell και του Douglas, βλέπε Keynes ([1936] x.x., σσ. 318-333), αλλά λάβε υπόψη τη σραφισιανή ανάλυση, διόρθωση και διεύρυνση της γενικότερης υποκείμενης θεώρησης του Keynes από τον Kurz (1990, 2012, pp. 894-897, 2015).

Kurz, H. D. (2015). Keynes, Sraffa, and the latter’s “secret skepticism”. In H. D. Kurz, & N. Salvadori (Eds.), *Revisiting classical economics. Studies in long-period analysis* (pp. 102-122). London: Routledge.

Λένιν, Β. Ι. (1897). Χαρακτηρισμός του οικονομικού ρομαντισμού. Ο Σισμοντί και οι οπαδοί του στη χώρα μας. Στο Β. Ι. Λένιν (1986). *Άπαντα. Τόμος 2* (σσ. 129-274). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Lenin, V. I. (1913). Comments concerning Rosa Luxemburg’s book *Accumulation of Capital*.

<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1913/apr/rl-acc-capital-notes.htm>

Mariolis, T. (2021). Time dilation, abstract social-international labour, and profit. In T. Mariolis, N. Rodousakis & G. Soklis (Eds.), *Spectral theory of value and actual economies. Controllability, effective demand, and cycles* (pp. 225-248). Evolutionary Economics and Social Complexity Science, Vol. 24. Singapore: Springer.

Sraffa, P. (1960). *Production of commodities by means of commodities. Prelude to a critique of economic theory*. Cambridge: Cambridge University Press (Ελληνική έκδοση (1985), Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα).

Ο Ιάκωβος Καμπανέλλης ως «λαογράφος» (ή: θεατρικά κείμενα και Λαογραφία)

5

Εισαγωγικά

Στο παρόν άρθρο, βασιζόμενος στις σύγχρονες θεωρητικές απόψεις της Λαογραφίας και στις πολύπλευρες σχέσεις που αυτή έχει συνάψει με τις «συγγενείς» της Ανθρωπιστικές Επιστήμες (Λογοτεχνία, Κοινωνιολογία, Ιστορία, Φιλολογία, Κοινωνική Ψυχολογία, Κοινωνική Ανθρωπολογία κ.ά.), μελετώ εν συντομία¹ τον ενεργό ρόλο που διαδραματίζει ο εγκιβωτισμένος στο θεατρικό έργο του Ιάκ. Καμπανέλλη (Ι.Κ. εφεξής) λαϊκός πολιτισμός. Πιο συγκεκριμένα:

- πώς ο συγκεκριμένος συγγραφέας αναπαριστάνει στη θεατρική του παραγωγή *όψεις* της ελληνικής κοινωνίας, (*ηθών, ιδεολογιών, νοοτροπιών, στάσεων, πρακτικών* της κ.λπ.) από το 1945 έως τις αρχές του 21^{ου} αι. (Η Λαογραφία είναι πρωτίστως ανθρωπολογική επιστήμη),
- πώς αξιοποιεί με δημιουργικό τρόπο αρχαιοελληνικούς μύθους (η μελέτη της σχέσης της Λαογραφίας και αρχαιοελληνικού παρελθόντος *σήμερα* έχει τεθεί σε εντελώς νέα βάση),
- πώς «ανασκηνοθετεί» τη διαχρονική ελληνική ιστορία (βλ. αντιστοίχως τις σχέσεις της Λαογραφίας με την Ιστορία, δηλαδή τα θέματα «μνήμη», «λήθη», «πρόσληψη της Ιστορίας», «ιστορική αλήθεια» και πραγματικότητα», «Δημόσια Ιστορία» κ.ά. συναφή ζητήματα που απασχολούν προ πολλού τους Έλληνες λαογράφους).

Μανόλης Γ. Σέργης

*Ομότ. Καθηγητής
Δ. Π. Θράκης*

1. Αναλυτικά στον υπό έκδοση πολυσέλιδο πέμπτο τόμο της σειράς *Μελέτες Ναξιακής Λαογραφίας*.

Τα παραπάνω μελέτησα μόνον στα θεατρικά του έργα, 41 τον αριθμό, με δεδομένο ότι δύο ακόμη, *Ο Άνθρωπος*, *Αυτό το Κατάστημα* (1952-53) και *Ασπασία* (1971) παραμένουν ανέκδοτα. Παράλληλα, μελέτησα τις λαογραφικού ενδιαφέροντος απόψεις που έχει διατυπώσει κατά καιρούς σε συνεντεύξεις και ομιλίες του, συγκεκριμένες από το 1990 στο βιβλίο του *Από σκηνής και από πλατείας*. Οι απόψεις του αυτές «συναντούν» τις αντίστοιχες της Λαογραφίας σε σημαντικά ζητήματα, όπως, π.χ., ο άνθρωπος της πόλης και της υπαίθρου, ο φολκλорισμός, η λαϊκή τέχνη, τα Μ.Μ.Ε. (και η σημασία τους στην πολιτιστική ζωή), ο τουρισμός και η φυσιογνωμία του τόπου, οι σχέσεις του λαϊκού ανθρώπου με το θέατρο και τους ηθοποιούς του κ.ά. Και όλα αυτά υπάγονται εδώ (βλ. ενότητα 2) «υπό τη σκέπη» μιας καθοριστικής παραμέτρου: Της διερεύνησης των παραγόντων που διαμόρφωσαν την ταυτότητα του θεατρικού μας συγγραφέα.

1. Σύντομες διευκρινιστικές παρατηρήσεις

(i) *Θεατρικά κείμενα και Λαογραφία* επιγράφω το παρόν άρθρο και όχι *Θέατρο και Λαογραφία*. Κι αυτό διότι, από τη διττή αισθητική του υπόστασης, το *δράμα/θέατρο* είναι ταυτοχρόνως

αυτόνομο λογοτεχνικό δημιούργημα (artefact) και «προσχέδιο» για παράσταση.²

Εδώ «θεώμαι» το θέατρο ως ένα λογοτεχνικό κείμενο, επιχειρώ μια κειμενοκεντρική προσέγγιση του θεατρικού φαινομένου. Δεν με ενδιαφέρει η σκηνική του πραγματοποίηση, ακόμη κι αν και αυτή, η *θεατρικότητά* του, *είναι εγγεγραμμένη στο δραματικό κείμενο* (ως έναν βαθμό³) και εκδηλώνεται με κάποιους τρόπους. Το έργο, το προοριζόμενο να παρασταθεί, ήδη από την πρώτη του ανάγνωση, είναι μια θεατρική παράσταση.⁴ Τα έργα του Ι.Κ. διαθέτουν αυτήν την ιδιότητα. (ii) Το *θεατρικό κείμενο* είναι ένα λογοτεχνικό κείμενο, με τους δικούς του κώδικες, μια ιδιαίτερη μορφή Λογοτεχνίας που διαθέτει όμως όλα τα γνωρίσματα και των άλλων ειδών. Πρωτίστως βεβαίως διαθέτει «εγγενή» *θεατρικότητα, τη δυνατότητά του να παρασταθεί*, όπως προαναφέρθηκε. Παράλληλα, όμως, διαθέτει γνωρίσματα *λογοτεχνικότητας*, όλα εκείνα τα στοιχεία που συνιστούν στο σύνολό τους την αισθητική ενός κειμένου.⁵ Η Γραμματολογία «διεκδικεί» το θεατρικό κείμενο κυρίως για την αναγνωστική του δυνατότητα. *Κάθε θεατρικό έργο πριν καταλήξει στην επί σκηνής παράστασή του διαβάζεται ως ένα λογοτεχνικό κείμενο*. (iii) Η σχέση της Λαογραφίας (ειδικότερα) με τα λογοτεχνικά κείμενα⁶

γενικώς είναι παλαιά. Η (*Σύγχρονη*) *Λαογραφία* (στη *διάδρασή* της με τις άλλες Ανθρωπιστικές Επιστήμες) δεν αρκείται πλέον μόνον στην επισήμανση και την καταγραφή των *πραγματολογικών* λαογραφικών στοιχείων που συναντώνται εντός ενός λογοτεχνικού κειμένου και στην εκπόνηση εργασιών με απλή συρραφή τέτοιων στοιχείων.⁷ Αντιθέτως, (α) επικεντρώνει στη *λειτουργικότητα* αυτών των στοιχείων μέσα στα θεατρικά κείμενα, (β) στο *πώς* χρησιμοποιούνται από τους θεατρικούς συγγραφείς τα στοιχεία αυτά, (γ) στους σκοπούς που εξυπηρετεί η εκεί παρουσία τους (στα νέα συγκείμενα, δηλαδή), (στο *πώς* και το *αν* υπερβαίνουν την αρχική τους υπόσταση) κ.λπ. (iv) Περί την «επιωφελή χρησιμοποίηση» στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού από *θεατρικούς συγγραφείς* η διεθνής βιβλιογραφία είναι πλούσια, εν αντιθέσει προς ελληνική αντίστοιχη.⁸

Παραθέτω ενδεικτικά παραδείγματα από την πρόσφατη ξενόγλωσση βιβλιογραφία:

Ο Mossammad Salma Sultana⁹ διερεύνησε το *πώς* ο William Shakespeare ενσωματώνει λαογραφικά στοιχεία σε διάσημα έργα του.

Οι Obiora Eke και Nnamdi Obika αναφέρουν μια σειρά αφρικανών θεατρικών συγγραφέων πριν εστιάσουν στο έργο του J. P. Clark's *Ozidi*, πλούσιο σε λαογραφικά στοιχεία. Ισχυρίζονται ότι μέσα απ' αυτό ο πολιτιστικός πλούτος ενός λαού αποκτά συγκεκριμένη μορφή και μεταφέρεται στο κοινό, το οποίο αναγνωρίζει εκ παραδόσεως γνωστές του φόρμες, ιστορίες, χαρακτηριστές. Ο θεατής *αναγνωρίζει* την πολιτιστική του ταυτότητα και την *ενισχύει* μέσα από το θεατρικό έργο.¹⁰

Σε παρόμοιο πνεύμα κινείται η έρευνα του Henning K. Sehmsdorf,¹¹ ο οποίος ασχολείται με τον Ibsen. Ο ερευνητής παρατήρησε και ανέλυσε το *πώς* εξε-

2013), 2. η μελέτη μου *Αστική Λαογραφία. Αναπαραστάσεις της Αθήνας (1880-1896) στο συγγραφικό έργο του Μιχαήλ Μητσάκη: Χώρος, κοινωνία, πολιτισμοί, ταυτότητες*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2016, 3. η δ.δ. της Μαγδαληνής Πατσαβούρα, *Στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού στο έργο της Ζυράννας Ζατέλη (προσέγγιση, διαχείριση, επιρροή). Ένα παράδειγμα Εφαρμοσμένης Λαογραφίας*, Ε.Κ.Π.Α., Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας, Αθήνα 2018, 4. Μ. Γ. Μερακλής, *Τραγωδία και λαϊκός πολιτισμός στην αρχαία Αθήνα*, Εκδοτικός Οίκος Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2017.

7. Πρβλ. Alan Dundes, «The study of Folklore in Literature and Culture: Identification and interpretation», *Journal of American Folklore* 78/308 (1965), 136-143.

8. Βλ. ενδεικτικά Κ. Γεωργουσόπουλος, «Η ελληνική κοινωνία μέσα από το θέατρο του 19^{ου} αιώνα», *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα*, Εστία, Αθήνα 1998², 123-148· Μ. Μιράσεζη, «Η παρουσία της λαϊκής παράδοσης στις τραγωδίες του Νίκου Καζαντζάκη», στο Ιωσήφ Βιβιλάκης (επιμ.), *Στέφανος...*, ό.π., 815-832· Βαρβάρα Γεωργοπούλου, «Ο λαϊκός πολιτισμός στο ελληνικό θέατρο του Μεσοπολέμου», στον τόμο Γ. Βοζίκας (επιμ. ύλης - επισημ. επιμ.), *Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος (ποίησις, πεζογραφία, θέατρο)*, τ. Α', Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας -30, Αθήνα 2013, 241-251.

9. Mossammad Salma Sultana, «Folklore elements in the works of Shakespeare», *International Journal of Educational Research* 7: 3 (July 2023), 15-22.

10. Obiora Eke, Nnamdi Obika. *The place of Folklore in Contemporary Drama: J. P. Clark's Ozidi*, 2021, 59-64. [Researchgate.net/profile/Obiora-Eke-3/publication/349570412_The_Place_of_Folklore_in_Contemporary_Drama_JP_Clark's_Ozidi/links/603676c1299b1fcc26ebd766/The-Place-of-Folklore-in-Contemporary-Drama-JP-Clarks-Ozidi.pdf](https://www.researchgate.net/profile/Obiora-Eke-3/publication/349570412_The_Place_of_Folklore_in_Contemporary_Drama_JP_Clark's_Ozidi/links/603676c1299b1fcc26ebd766/The-Place-of-Folklore-in-Contemporary-Drama-JP-Clarks-Ozidi.pdf)

11. Henning K. Sehmsdorf, «The romantic heritage: Ibsen and the uses of folklore», *Beiträge zur Nordischen Philologie* 19 (1991), 59-165. Στο <https://www.e-periodica.ch/cntmng?pid=bnp-001%3A1991%3A19%3A%3A604>

2. Πρβλ. Βάλτερ Πούχνερ, *Μια εισαγωγή στην επιστήμη του θεάτρου*, Παπαζήσης, Αθήνα 2011, 36.

3. Στο Βάλτερ Πούχνερ, ό.π., 34.

4. Στο Βάλτερ Πούχνερ, «Τοπίο μέσα στο τοπίο. Το δραματικό κείμενο στη θεατρική σκηνή», στο βιβλίο του *Θέσεις και διαθέσεις*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2016, κεφ. 4.

5. Θ. Γραμματάς, «Δραματικό κείμενο», στον τόμο *Το θέατρο στο σχολείο. Μέθοδοι διδασκαλίας και εφαρμογές*, Ατραπός, Αθήνα 2004, 39.

6. Βλ. την εκτενή βιβλιογραφική επισκόπηση του Αριστ. Δουλαβέρα, στο «Λαογραφία και Λογοτεχνία», *Λαογραφία* 42 (2013), 231-294. *Οι τελευταίες επιστημονικές συμβολές στο θέμα είναι: 1. το τρίτομο έργο Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος* (του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, με επιμέλεια Γιώργου Βοζίκα, Αθήνα

λίσσεται σε *συμβολική* η αρχικά *ρομαντική* χρήση των λαογραφικών στοιχείων του λαού του. Κάτω από την επιφάνεια της νορβηγικής λαογραφικής παράδοσης ο Ibsen συγκεντρώνει και αναδεικνύει *τα κοινωνικά περιβάλλοντα* που τα ανέδειξαν, τις καλυμμένες ψυχολογικές σημασίες τους.

Στο ζήτημα της αναζήτησης της πολιτιστικής ταυτότητας εστιάζει και η μελέτη του Brij Govind.¹² Μας αποκαλύπτει τις αρχετυπικές προέλευσης δομές που διαμορφώνουν τα θεατρικά έργα του ινδού συγγραφέα Girish Karnad, το πώς συνδέονται οι μυθικές αφηγήσεις/διηγήσεις με την αναζήτηση της πολιτιστικής ταυτότητας.

Παρομοίως, ο Eric-Michael Mac-cionnaith στη δ.δ. του *Resurrections: The use of folklore themes and motifs in Marina Carr's works*,¹³ διερευνά και καταδεικνύει πώς η ιρλανδή θεατρική συγγραφέας Marina Carr χρησιμοποιεί στα έργα της μοτίβα λαϊκών παραμυθιών από τη χώρα της, με στόχο το κοινό της να «εμπλακεί» στην αναζήτηση της Ιρλανδίας, για μια πολιτιστική μετα-αποικιακή ταυτότητα.

(v) Ως προς την **μεθοδολογία** της εργασίας, η ανάλυση των κειμένων του I.K. βασίζεται στον συνδυασμό δύο πολύ γνωστών μεθόδων: (α) της θεωρίας της *Κριτικής Ανάλυσης Λόγου* (Critical Discourse Analysis), (β) της *Θεωρίας του Λόγου* (Discourse Theory).¹⁴

2. Η εργασία

Τι θα μπορούσε, λοιπόν, ένας λαογράφος να μελετήσει σε μια *ολιστική* λαογραφική θεώρηση του καμπανέλλειου έργου:

1. **Τους παράγοντες που καθόρισαν τον ιδεολογικό και θεατρικό του κόσμο**, ως *εισαγωγή* στη μελέτη του έργου του. Ποιοι ήταν (εν συντομία) αυτοί;

1.1. *Οι παλαιότεροι Έλληνες θεατρικοί συγγραφείς*. Σε ερώτηση δημοσιογράφου «ποιοι έλληνες θεατρικοί συγγραφείς του άρεσαν [και τον επηρέασαν]» απάντησε: «Πιο πολύ μ' αρέσανε οι επιθεωρήσεις και οι καλές κωμωδίες του Σακελλάριου, του Γιαννακόπουλου, του Ψαθά. Εκεί ναι! Έβρισκα ένα ατόφιο υλικό. Γιατί ούτε ο Ξενόπουλος, ούτε ο Μελάς, ούτε ο Χορν, ούτε ο Τερζάκης, μπορούσανε για μας τους νεότερους να γίνουν εργαλείο, όταν η μετατόπιση της Ελλάδας και της ζωής ήτανε τρομαχτική με τον πόλεμο που είχε μεσολαμβάνει. Βγαλμένοι από τον πόλεμο και τα στρατόπεδα, ζούσαμε τον απόηχο της Κατοχής και του Εμφυλίου· τι θα μας λέγανε τα ρομαντικά, ηθογραφικά ή ιστορικά δράματα, όση αξία κι αν είχαν;».¹⁵ Ο ιδιοφυής αυτοδιδάκτος I.K. «... συλλέγει τον σπάνιο επικοινωνιακό κώδικα των λαϊκών μας μύμων,

του Μαυρέα, του Κοκκίνη, του Αυλωνίτη, της Βασιλειάδου. Το θαύμα της υποκριτικής γνήσιας λαϊκότητας του Λογοθετίδη, τον ακαριαίο λόγο της παλνής επιθεώρησης (...). Μαθήτευσε στους λαϊκούς φλύακες του Τσιφόρου, του Σακελλάριου, του Ψαθά...» γράφει ο Γεωργουσόπουλος.¹⁶ Θα συμφωνήσω μαζί του, επικαλούμενος μια αδιάψευστη αλήθεια: Ακόμη και σήμερα, κάποιες ελληνικές κωμωδίες του 1960 και του '70 που προβάλλονται *επανειλημμένως* από την τηλεόραση, παρά την κουραστική (σε άλλες περιπτώσεις) επανάληψή τους, διατηρούν σε υψηλά επίπεδα τον δείκτη της ακροαματικότητάς τους. Είναι μια από τις περιπτώσεις που η συμπεριφορά των λογίων (και η κριτική τους) είναι αντιστρόφως ανάλογη προς εκείνη του κοινού...

1.2. *Η εμπειρία του Μαουτχάουζεν*. «... Τον κόσμο τον ανακάλυψα μέσα σ' ένα στρατόπεδο συγκεντρώσεως. Ήταν η μεγάλη εμπειρία από τη ζωή. Και υπήρξε μεγάλο θεατρικό ερέθισμα για μένα αυτή η κοινή μοίρα των 35.000 ανθρώπων (...).» Η ομηρία του¹⁷ απέβη γι' αυτόν «μεγάλο σχολείο» και *τραυματική* εμπειρία ταυτοχρόνως. Τα βιώματα ήταν αδύνατον να μην επέδρασαν στο χαρακτήρα του, στην κοσμοαντίληψή του, στον τρόπο που θα αντιμετώπιζε εις το εξής τους θεατρικούς χαρακτήρες του. Εκεί, είκοσι ετών παλνκάρι, ανακάλυψε τον κόσμο, σ' εκείνη τη μικρή διεθνή κοινότητα, όπου μια μικρή κοινωνία ατόμων (υπό αντίξοες, απάνθρωπες συνθήκες) ήταν *υποχρεωμέ-*

νη σε κοινές, επιβεβλημένες συμπεριφορές, αλλά και διασπασμένη ταυτοχρόνως «σε τόσα ανθρώπινα πάθη» όσοι και οι άνθρωποι που τα έφεραν.¹⁸ Όμως, σ' αυτό το πολυεθνικό μίγμα, *ενώπιον της κοινής μοίρας*, ενώπιον του *θανάτου* που караδοκούσε, φαίνεται πως αυτά τα διαφοροποιητικά υπό άλλες συνθήκες υλικά (προσωπικές αντιλήψεις, ιδεολογίες, θρησκευτικές διαφορές κ.λπ.) λειτουργούσαν *ενοποιητικά*, άρα ενίσχυαν την ιδέα της *ανθρωπιάς* στην κοσμοαντίληψη του νεαρού κρατουμένου. Γράφει ο ίδιος: «Υστερα ήταν και κάτι άλλο. *Η αντίφαση των ανθρώπων*. Οι αντιφάσεις και η πολυφωνία που έβλεπες να υπάρχει μέσα στον ίδιο χαρακτήρα (...), ο Ες-Ες που παίζει στο πιάνο Μπετόβεν ή Μπαχ και μετά πάει και σκοτώνει είναι αλήθεια (...). Αλλά κι από την άλλη πλευρά των κρατουμένων, οι αντιφατικές συμπεριφορές, αυτό το μυστήριο στην κυριολεξία (...), όλα αυτά είναι ερεθίσματα που σε κάνουν να θέλεις να ψάξεις τον άνθρωπο (...). Αυτό νομίζω ότι ήταν ένα πολύ θεατρικό ερέθισμα». Όπως και ο παραλογισμός που επικράτησε στον μικρόκοσμο του ελεύθερου πλέον στρατοπέδου, με τους αλληλοσπαραγμούς μεταξύ όσων επέζησαν, όταν θυμήθηκαν τα πολιτικά τους πάθη. Η Συμφωνία της Γιάλτας που διαίρεσε την ανθρωπότητα χώρισε «με καυτό μίσος ανθρώπους που λίγες βδομάδες πριν μοιράζονταν μια πατάτα, ένα αποσιγάρο...».¹⁹

«Γράφοντας αμέσως μετά την Οδό... και τον *Κρυφό ήλιο* (...) επέστρεψα στα βιώματά μου (...). Δεν έγραψα

12. Brij Govind, «Exploring mythic archetypes and cultural identity in the plays of Girish Karnad Rashmi», *International Journal of Language, Literature and Culture* 3: 4 (Jul. - Aug. 2023), στο <https://dx.doi.org/10.22161/ijllc>.

13. Department of Theater Arts and the Graduate School of the University of Oregon (2008).

14. Βλ. ενδεικτικά Norman Fairclough, *Discourse social change*, Polity Press, Cambridge 1992 και *Language and power*, Longman, London 1989· του ίδιου, *Discourse social change*, Polity Press, Cambridge 1992· *Analysis discourse. Textual analysis for social Research*, Routledge, New York, London 2003· Ernesto Laclau και Chantal Mouffe, *Ηγεμονία και Σοσιαλιστική Στρατηγική. Προς μια ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική*, μτφρ. Αντ. Γαλανόπουλος, επιστημονική και γλωσσική επιμέλεια Αλέξ. Κιουπκιολής, Επέκεινα, Τρίκαλα 2021.

15. Ιάκ. Καμπανέλλης, *Από σκηνής και από πλατείας*, Καστανιώτης, Αθήνα 1990, 49. Βλ. και 138.

16. Κ. Γεωργουσόπουλος, «Ο καθρέπτης της συλλογικής μας συνείδησης», *Θέατρο*, Ζ', 56-58.

17. Βλ. Βάλτερ Πούχνερ, «Απνχήσεις του Μαουτχάουζεν σε δραματικά έργα του Ιάκωβου Καμπανέλλη», *Πορείες και σταθμοί. Δέκα θεατρολογικά μελετήματα*, Αθήνα 2005, 340-350.

18. Ιάκ. Καμπανέλλης, ό.π., 48 κ.ε.

19. Ιάκ. Καμπανέλλης, ό.π., 48-49, 183.

τίποτ' άλλο (...) με θέμα απ' το στρατόπεδο».²⁰ Όντως, μπορεί μεν να μην έγραψε άλλα έργα με ευθείες αναφορές στο κολαστήριο, αλλά τα απομεινάρια του *τραύματος* που αποκτήθηκε εκεί *διεπερνά όλη την υπόλοιπη προσωπική ζωή του Ι.Κ. και σύμπαν το έργο του*: προπάντων παγίωσε στον Ι.Κ. μια ακαταμάχητη αλήθεια: Η μεγαλύτερη αξία του ανθρώπου είναι η *ζωή*. Βλ. στα έργα του *Ο Κρυφός Ήλιος* (1949/50) και *Έβδομη Μέρα της Δημιουργίας* (1955).

1.3. *Η κοινωνική καταγωγή και τα παιδικά χρόνια στη Νάξο*. Ο γενέθλιος τόπος –ως σύμβολο και ως πραγματικότητα– θεωρώ πως λειτουργεί *ανέκαθεν* (έτσι τουλάχιστον πιστεύει και ο Ι.Κ.) ως απάνεμο λιμάνι στο σύγχρονο άνθρωπο. Γιατί, πρωτίστως, είναι συνδεδεμένος με την παιδική του ηλικία, τότε που το άτομο αρχίζει να συγκροτεί το θησαυροφυλάκειο της μνήμης του. Σε πολλά έργα του Ι.Κ. είναι έκτυπη η παιδική του ηλικία στη γενέτειρα Νάξο.

«Στη Νάξο, και συγκεκριμένα στη Χώρα όπου γεννήθηκα, έμεινα μέχρι δώδεκα χρονών. Διατηρώ πάντα ζωντανή μέσα μου την από εκείνα τα χρόνια ανακάλυψη και αποκάλυψη του κόσμου, ολόκληρη την παιδική μου μυθολογία, γεμάτη από ιστορίες έλξης και δέους για τα στοιχεία της φύσης. Γεμάτη από παραστάσεις και φαντασιώσεις συμβάντων στις γύρω ακρογιαλιές, στα βουνά, στα λιβάδια, στους στενούς δρόμους και τα σκεφτικά σπίτια της μεσαιωνικής πόλης, στις αυλές των εκκλησιών, στις γιορτές των αγίων, στις εβδομάδες των

Παθών, στα πηγαινέλα των καϊκιών και των καραβιών ...».²¹ «... Χρωστώ πολλά στη Νάξο της παιδικής μου ηλικίας».²² Αυτές οι μνήμες της παιδικής ματιάς συνέθεσαν την αληθινή και πηγαία του αγάπη για τον άνθρωπο και τα ανθρώπινα, τη βαθιά του φιλοσοφημένη σκέψη για τον άνθρωπο και τα ατέρμονα πάθη και πάθια του, τον ανθρωπισμό του... Τη Νάξο εγκλωβισμένη στο θεατρικό σύμπαν του Ι.Κ. θα τη συναντήσουμε στο έργο του δεκάδες φορές, το θέμα μπορεί *αφ' εαυτού* να αποτελέσει ιδία μελέτη.

1.4. *Η πολιτική σκηνή στην Ελλάδα από το 1936 κ.ε.* Ο Ι.Κ. είχε ως δασκάλους τα ίδια τα *πράγματα*, τη ζωή του όλη, τα βιώματά του, την κληρονομιά των ελληνικών παραδόσεων και τη βιωμένη με αυτές σχέση του· ακολούθησε κι αυτός τα βήματα της γενιάς του. Βίωσε την δικτατορία του Μεταξά, το δράμα και το θαύμα του ελληνοϊταλικού πολέμου, την Κατοχή, τον τραγικό Εμφύλιο, το μετέπειτα εμφυλιοπολεμικό κλίμα της Ελλάδας, τον Ψυχρό Πόλεμο. Όταν αποφάσισε στο τέλος της δεκαετίας του 1940, νέος ακόμη, ανένταχτος, οραματικός κοινωνικός επαναστάτης, να γράψει θέατρο, είχε τις αποθήκες της ψυχής του και του νου του γεμάτες εμπειρίες, ιδέες και φαντάσματα του παρελθόντος, τραύματα, κοινές εμπειρίες με ομοίους του νέους... Και την τροχοπέδη ενός «φοβερού» Κράτους, που τους εγκλωβίζει ασφυκτικά... Επακολούθησε η μεταπολεμική ανάπτυξη με τα συνακόλουθα αποτελέσματά της στο *ήθος* και στην *συμπεριφορά* των Νεοελλήνων, η Επταετία της Χούντας των Συνταγμα-

ταρχών, η μεταπολιτευτική επαναστατικότητα...

Αυτήν την «περιουσία» του την μετέτρεψε σε θεατρικά έργα. Τόλμησε, δηλαδή, να ανεβάσει επί σκηνής αναπαραστάσεις σύγχρονων πολιτικών γεγονότων, *εξετέθη*, με το να εκφράσει προσωπική θέση γι' αυτά, εναντιώθηκε στο κλίμα «της πολιτικής συνύπαρξης» που καλλιεργούσαν οι μετά το 1974 συνθήκες. Και μάλιστα με έναν τρόπο που εκπλήσσει: Κατ' αυτόν, ο θεατρικός συγγραφέας «μιλάει με πιο λανθάνοντα πολιτικό τρόπο απ' ό, τι μιλάει ο πεζογράφος ή ο ποιητής».²³ Γράφει *πολιτικό θέατρο*. Ως τέτοιο εννοώ *αυτό που υπηρετεί τον πολίτη και την πόλη* (στη διευρυμένη σημερινή τους σημασία), *αυτό που αναδεικνύει ως προτεραιότητές του την καλλιέργεια της πολιτικής σκέψης και της πρακτικής, αυτό που καλλιεργεί μια διαφορετική αισθητική στην ασχήμια που περιβάλλει τον κόσμο...*

1.5 *Η καθημερινότητα του βίου*. Ο Ι.Κ. ζει και δρα μέσα σε συγκεκριμένη κοινωνία και εποχή, παρατηρεί, καταγράφει όσα «έχουν μαζευτεί μέσα του από το περιβάλλον και τις συνθήκες του», ²⁴ βρίσκεται σε μια συνεχή διαλεκτική σχέση με την πηγαία καθημερινότητα, με ερεθίσματα που πηγάζουν «από τη γη μας, από τα πεζοδρόμιά μας, από τους δρόμους μας και τις αυλές μας, [...] μέσα από τα σπίτια μας».²⁵ Ασχέτως αν (όπως διατείνεται ο ίδιος) «γράφει κατ' αρχήν για τον εαυτόν του», «για να ξεκαθαρίσει προσωπικούς του λογαριασμούς», ²⁶ η ίδια η βιογραφία του είναι μια πλουτοφόρος πηγή εμπνεύσεων:

Προικισμένος με κοινωνικότητα, παρατηρητικότητα και οξυδέρκεια συγχωτήθηκε με τον λαό της επαρχίας και της πόλης (αυτόν ειδικά που η Αστική Λαογραφία προσπαθεί από το 1960 κ.ε. να καταγράψει στο νέο του πλέον περιβάλλον) και τον περιέγραψε «ζωντανά», σε αναγνωρίσιμες μορφές, αντιπροσωπευτικές της καθημερινής ζωής.

Στην περίπτωση του Ι.Κ. βρίσκει ιδανική εφαρμογή και η άποψη του γάλλου διανοούμενου Marc Sorianο (Μαρκ Σοριανό) πως οι λαογράφοι οφείλουν να προσέξουν περισσότερο τους καλλιτέχνες, τους δημιουργούς, οι οποίοι αντιλαμβάνονται συχνά τα κοινωνικά ζητήματα ορθότερα απ' όσο οι ίδιοι ως «ειδικοί», αφού ο Ι.Κ. είναι ένας *βαθύτατα στοχαστικός* άνθρωπος, ένας ανατόμος της σύγχρονης κοινωνικής και πολιτισμικής ελληνικής πραγματικότητας, ο οποίος αντλεί όλα σχεδόν τα θέματά του από την *ελλαδική πραγματικότητα*. Κάποιοι καλλιτέχνες, οι πλέον ικανοί, αποδεικνύονται «σεισμογράφοι» των κοινωνικών δονήσεων, οι διαπρύσιοι κήρυκες αντιλήψεων και ιδεών που δεν φαίνονται καν να έχουν γίνει αντιληπτές από τους πολιτικούς, από τους ιθύνοντες τα «πράγματα». Δίδουν *ποιητική υπόσταση στην καθημερινή πραγματικότητα*. Καταστάσεις από την καθημερινότητα του λαού (σύγχρονες και παλαιότερες) αλλά και από άλλες παντοίες «συλλέξεις» φέρνει στο χαρτί ο θεατρικός συγγραφέας, οι οποίες, διευρυμένες από τον ίδιο, συνιστούν μια ακόμη προσπάθεια *αυτογνωσίας* του. «Αν το θέατρο δεν είναι η έντεχνη αναπαράσταση της κοινωνικής ζωής,

23. Ιάκ. Καμπανέλλης, *Από σκηνής και από πλατείας*, ό.π., 37.

24. Ό.π., 179.

25. Ό.π., 139. Το παράθεμα, ειδικότερα, αναφέρεται στις πηγαίες εμπνεύσεις του για τη συγγραφή της *Αυλής των Θαυμάτων*, έχει όμως γενικότερο εύρος η χρησιμοποίησή του.

26. Ό.π., 178.

20. *Θέατρο*, Δ', 22.

21. Πρβλ. Μ. Δ. Κορρές (επιμ.), *Η γενέτειρά του τιμά τον Ιάκωβο Καμπανέλλη*, Δήμος Νάξου, Θεατρικός Όμιλος «Ο Διόνυσος», Νάξος 1997, 11.

22. Ιάκ. Καμπανέλλης, ό.π., 68.

αλλά κυρίως μια παράσταση της εσωτερικής ζωής», ²⁷ αυτή (η εσωτερική ζωή) χτίζεται από τις κοινωνικές προσαρμογές, «ασχέτως αν ο συγγραφέας του δεν πρέπει να ερμηνεύσει τίποτα, ασχέτως αν τα θεατρικά πρόσωπα διεκδικούν την αναμφισβήτητη αυτονομία και αυτοδυναμία τους, ²⁸ ασχέτως αν, τελικά, «σιγά σιγά ο συγγραφέας αρχίζει να μαθαίνει πώς (...) τα πρόσωπα του έργου πρόκειται να συμπεριφερθούν και να μιλήσουν», και όχι αντιστρόφως.²⁹

1.6 *Η ιερή σφραγίδα της δωρεάς, το ιδιαίτερο συγγραφικό τάλαντον.* Ουδείς σώφρων μελετητής αρνείται την ιδιαίτερη «πένα» τού κάθε συγγραφέα σε μια επιτυχημένη θεατρική αναπαράσταση του κόσμου, δηλαδή στη δική του καλλιτεχνική πρόσληψη τελικά, η οποία βεβαίως είναι απόρροια και της καλλιέργειας του ταλέντου, αυτής της ιδιαίτερης φυσικής ικανότητας.

2. Τις αναπαραστάσεις όψεων της ελληνικής κοινωνίας από τα μέσα της δεκαετίας του 1940 μέχρι τα πρώτα έτη του 21^{ου} αι.

Επιλέγω εδώ κάποιες απ' αυτές:

- Της «σκληρής» περιόδου 1955 έως τις αρχές του 1960. Αναφέρομαι, κατ' ουσίαν, στα ατομικά και συλλογικά ήθη της εν λόγω εποχής (κοινωνικά, πολιτικά, καταναλωτικά, καλλιτεχνικά, αισθητικά, συμπεριφορικά γενικώς). Π.χ.: *Πώς αναπαριστάει ο Ι.Κ. αυτήν την περίοδο; Ποια θέματά της κυρίως αναδεικνύει; Πώς δρα ο μεταπολεμικός Έλληνας στον διαμορφούμενο*

αστικό χώρο; Ποια τα όνειρά του ως πολιτικού όντος; Ποια από αυτά πραγματώνει και ποια κατακρημνίζονται; Το γενικό στίγμα των σκέψεών του το αποδίδει ο Ι.Κ. με τη (θλιβερή) πίστη του στην *ερείπωση των ονείρων των νέων κυρίως ανθρώπων-χαρακτήρων των έργων του*, που καθιστά μετέωρο (τουλάχιστον αμφίσημο) το ερώτημα *περί προόδου, εκσυγχρονισμού, ανοικοδόμησης και των σχετικών όρων* του τότε φιλελεύθερου σχετικισμού: «Το πρώτο [έργο μου, το *Ανθρωποι και Ημέρες*] ήταν και η πρώτη απόπειρα να γράψω θέατρο. Έχει σαν δραματικό υλικό το γυρισμό, από ένα χιτλερικό στρατόπεδο συγκεντρώσεως, ³⁰ κάποιου νέου που κρατήθηκε εκεί χρόνια. Στην προσδοκία της απελευθέρωσής του και μετά του γυρισμού του στο "σπίτι" έχει φορτώσει ένα σωρό όνειρα – τα όνειρα τού μετά τον πόλεμο ανθρώπου. Όταν όμως γυρίσει, νομίζοντας πως θα βρεθεί σε έναν κόσμο-αντίδοτο στον κόσμο-τέρας του πολέμου, διαπιστώνει ότι βρίσκεται πάλι σ' έναν κόσμο-τέρας άλλης μορφής».³¹ Ας θυμηθούμε τα *Ανθρωποι και Ημέρες*, *Εβδομη Μέρα της Δημιουργίας*, *Η Στέλλα με τα Κόκκινα Γάντια*, *Η Αυλή των Θαυμάτων*, *Η Ηλικία της Νύχτας*, *Η Γειτονιά των Αγγέλων* κ.ά.

- Της ελληνικής κεφαλαιοκρατικής τάξης (κυρίως στο *Τα Τέσσαρα Πόδια του Τραπεζίου*, αλλά και στα *Ο Δρόμος Περνά Από Μέσα*, *Μια Συνάντηση Κάπου Αλλού*, *Η Ηλικία της Νύχτας*, *Ο Αόρατος Θίασος* κ.ά.).

- Γυναικείων χαρακτήρων εγκλωβισμένων σε συμβατικούς γάμους (Ο

Αόρατος Θίασος, *Ο Γορίλας και η Ορτανσία*, *Η Ηλικία της Νύχτας*, *Η Έβδομη Μέρα της Δημιουργίας*, *Ο Διάλογος*). Γυναίκες ονειροπόλες και άπραγες· υποταγμένες στον επιβεβλημένο ρόλο του *κοινωνικού φύλου* τους, θύματα της αντίληψης που έχουν και οι ίδιες γι' αυτό· εξαναγκασμένες σε συμπεριφορές, καθήκοντα και υποχρεώσεις που ορίζονται από την επιτηρούσα κοινωνία της εποχής. Μελαγχολικές, θυμωμένες ενίοτε, αλλά μέχρις εκεί... Και προπάντων, φοβισμένες και ακυρωμένες από τους άνδρες τους. *Συννηθισμένες πλέον σ' αυτόν τον τρόπο ζωής* ή και *βολεμένες*... Ο γάμος τούς παραχωρεί, τελικά, μια «εξουσία» που συμβάλλει στην τελειωτική υποταγή τους... Υπερπροστατευτικές ενίοτε στα παιδιά τους μεταβάλλονται σε καταπιεστικές με αντίθετα των επιδιωκόμενων αποτελέσματα. Αυτή η παντοδυναμία του κοινωνικού περιβάλλοντος που καθορίζει με ασφυκτικό τρόπο τη μοίρα των γυναικών αυτών είναι ο δραματικός άξονας στο κοινωνικό θέατρο που υπηρετεί ο Ι.Κ.³² Εξαίρεση η Λίτσα, στο *Ο Δρόμος Περνά από Μέσα*.

Αλλά και κάποιων άλλων γυναικών, αναίτιων θυμάτων της Ιστορίας. Μόνες και ανυπεράσπιστες στη θύελλα των συμφορών, σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, στη Μεγάλη και στη Μικρή κλίμακα της ελληνικής Ιστορίας. Ο Ι.Κ. ενσωμάτωσε στο έργο του τέτοιες μορφές. Δεν αναφέρομαι σε εμβληματικές γυναικείες μορφές, ούτε σε αυτές του μυθικού παρελθόντος (π.χ. Κλυταιμνήστρα, Ασπασία), αλλά σε *ανώνυμες, λαϊκές, υποτιμημένες και λησμονημένες*. Ας θυμηθούμε τη μάνα στο *Η Γυναίκα και ο Λάθος*, τη

γερόντισσα μάνα στο *Η Ηλικία της Νύχτας* ή τις απούσες από τη σκηνή αλλά πανταχού παρούσες γυναίκες των κρατουμένων στο κολαστήριο ενός στρατοπέδου συγκέντρωσης, στο έργο *Ο Κρυφός Ήλιος*, θύματα αυτές του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού.

Αναφέρομαι σε μορφές που πλήρως με τεράστιο κόστος, ψυχικό, συναισθηματικό και σωματικό την (συνειδητή και ασυνείδητη ενίοτε) συμμετοχή τους σε έναν πολιτικό - ιδεολογικό κόσμο, που εμφορείτο με ιδέες διαφορετικές από αυτές της κυρίαρχης ιδεολογίας... Ή, απλούστερα, πλήρως την συγγένειά τους με κάποιο «ανεπιθύμητο» πρόσωπο, παρείχαν αρωγή σε αγωνιστές της Αντίστασης, ή και χωρίς την παραμικρά κατηγορία. Ο Ι.Κ. φρόντισε να «επιστρέψει την ιστορία στις κατόχους της», ³³ να τους προσφέρει βήμα να μιλήσουν, να αφηγηθούν την προσωπική τους ιστορία...

- Του κοινωνικού «περιθωρίου» και του πολιτικού. Ένας εκπρόσωπός τους, ρακοσυλλέκτης, εμφανίζεται στο *Μια Συνάντηση Κάπου Αλλού*. Ο Ρακοσυλλέκτης είναι ο αντίποδας του Ηλικιωμένου (ενός υπο-εγώ του συγγραφέα μας), ζει στον *ανάποδο* κόσμο που ζει εκείνος. Τον κατατάσσω εδώ όχι ως δράστη κάποιων έκνομων, παραβατικών δράσεων, αλλά ως έναν Άλλον που δραστηριοποιείται στα όρια των κοινωνικών δομών, που αντιδρά στην εμπορευματοποίηση των σχέσεων των ανθρώπων, των αξιών τους κ.λπ. Έχει τα χαρακτηριστικά μιας *οριζοντικής* προσωπικότητας, κινείται στις *ρωγμές*, όπως λέμε, του κοινωνικού συστήματος, το απειλεί κι όλας, όπως

27. Πρβλ. Ιάκ. Καμπανέλλης, *Από σκηνής και από πλατείας*, ό.π., 175.

28. Ό.π., 36, 38-39, 39-40, 53.

29. Ό.π., 100.

30. Ο νέος του έργου, ο Ιωσήφ, γύρισε από τη Νάξο.

31. Ιάκ. Καμπανέλλης, «Κάποιες πληροφορίες για το έργο», *Θέατρο*, Δ', 21. Το έργο είναι το *Η Οδός*.

32. Πρβλ. όσα γράφει ο Ι.Κ. στο *Από σκηνής και από πλατείας*, ό.π., 135.

33. Πρβλ. Ρίην Βαν Μπούσοχτεν, *Περάσαμε πολλές μπόρες κορίτσι μου*, Πλέθρον, Αθήνα 1998, 12.

συμβαίνει σ' αυτές τις περιπτώσεις. Γι' αυτό ίσως είναι *αμφίσημη* προσωπικότητα. Κάποτε σπούδαζε Νομικά και Φιλοσοφία. Αυτό τον βοήθησε να επιλέξει τη στοχαστική ζωή και να συμβιβασθεί με την ματαιότητα των ανθρωπίνων πραγμάτων. Τον εκλαμβάνω ως έναν καλοκάγαθο άνδρα που αναζητά μια διαφορετική κουλτούρα ζωής, ένα άλλο αξιακό σύστημα, άλλα πρότυπα. Και που φυσικά βιώνει προκαταλήψεις, αποκλεισμούς, πιέσεις.³⁴ Διαχωρίζει ξεκάθαρα τη θέση του, την επιλογή του να παρατηρεί, ως υπερκείμενος των εγκοσμίων, τα ανθρώπινα, με το δικό του αλλιώτικο βλέμμα. Τον βλέπω, δηλαδή, ως μια απόκοσμη μαγική μορφή, προφανώς μυστήρια, που ζει μεν στο κέντρο της πόλης, στο Άλσος του Πεδίου του Άρεως, αλλά σε μια περιοχή του που θυμίζει τη Φύση-αρχή του ανθρώπου. Είναι κάτι σαν τον fool του Σαίξπηρ.³⁵ Στο τέλος της Σκηνής εξ άλλου διαισθάνεται την παρουσία όλων των, ενώ όλοι οι νεώτεροι άνδρες δεν γίνονται αντιληπτοί από άλλον πλην των ιδίων...³⁶ (Θέατρο, Ζ', 137).

Το περιθώριο (χωρίς εισαγωγικά), το αντιπροσωπεύουν οι τραμπούκοι του δεξιού καθεστώτος (στο έργο *Ο Εχθρός Λαός*). Ο Ι.Κ. είχε την έμπνευση να ανασύρει τους παρακρατικούς από την αφάνειά τους και να τους φέ-

ρει στο προσκήνιο, για να συνομιλήσουν με τον εαυτό τους και με έναν φανταστικό συνομιλητή. Είναι τα παρακρατικά στοιχεία που έδρασαν με καταλυτικό τρόπο στα πολιτικά δρώμενα του τόπου, μετά τον Εμφύλιο, οι φρουροί της τάξης που ονειρευόταν και οικοδόμησε η Δεξιά. Η επινόηση του συγγραφέα μας δημιουργεί αφ' εαυτής κωμικό κλίμα!

• Ενός δυστοπικού μέλλοντος της ανθρωπότητας (ήδη από τη δεκαετία του 1970) στο *Αποικία των Τιμωρημένων*. Σ' αυτό καταγγέλλεται ο αδιάκοπος εθισμός του κοινού ανθρώπου, έλληνα και παγκόσμιου πολίτη, στη βία, την *αδιάκοπη βία*, την *ωμότητα* που τον καθιστά έτοιμο να αποδεχθεί άκριτα τα πάντα. Διερωτώμαι τι θα έγραφε σήμερα ο Ι.Κ. έχων υπ' όψιν του τον σύγχρονο άνθρωπο των μίντια, των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης ειδικότερα, και δη την πλεονότητα των νέων (δυστυχώς!) μελών της παγκόσμιας κοινωνίας! Χρειάστηκε χρόνος πολύς και συστηματική εργασία (από Μ.Μ.Ε., διαδίκτυο, αντιδημοκρατικές και φασίζουσες ιδεολογίες, ποικίλα θεάματα της σύγχρονης ρωμαϊκής αρένας, ηλεκτρονικά παιχνίδια) για να θεωρηθούν ο πόλεμος παιχνίδι (και μάλιστα σε «απ' ευθείας» μετάδοση), οι σφαγές αμάχων συνήθης πρακτική, η βία των γηπέδων φυσιολογική, η εγκατάλειψη τραυματισμένου στην

άσφαλο ατόμου ανεκτή, ο *slum tourism*³⁷ (αυτή η κατ' εμέ ηδονοβλεπτική και άσεμνη μορφή διασκέδασης ανήθικων τουριστών ως «γνωριμία με τον εαυτό τους») εξαίρετο θέαμα κ.λπ.

• Της μοναξιάς του ανθρώπου, διαφορετικών εποχών (δεκαετία 1950, αρχές 21^{ου} αι.), αλλά με διαχρονικό ορίζοντα (και προσδιορισμένης από διαφορετικούς λόγους: Από ποικίλους κοινωνικούς ή από την έλλειψη ενός οικείου προσώπου). Παραπέμπω ενδεικτικά στα *Αυτός και το Πανταλόνι του* και *Οι Δύσκολες Νύχτες του Κυρίου Θωμά*.

• Του κόσμου της δημοσιογραφίας και των λογοτεχνών. Αναφέρομαι στο *Η Τελευταία Πράξη*, όπου εκπρόσωπος της «Τετάρτης Εξουσίας» είναι μια νεαρή και φιλόδοξη δημοσιογράφος, δηλαδή ένα δημόσιο πρόσωπο που έχει ως ύψιστο καθήκον της την υπηρεσία της αλήθειας. Αυτή ανακαλύπτει, ως «λαγωνικό της μαχόμενης δημοσιογραφίας», τον Οδυσσέα, ο οποίος κρύβεται σ' ένα ξενοδοχείο της Ιθάκης, γεμάτος φοβίες και εμμονές καταδιωκόμενου, και διάγει έκλυτο βίο. Η νεαρή (μπροστά στο «κελεπούρι» που ανακάλυψε) πείθει τον Τηλέμαχο και την Πηνελόπη να του ετοιμάσουν μια ιδιότυπη υποδοχή. Δηλαδή, *καλλιεργεί τον μύθο του Οδυσσέα και σπίνει την ψεύτικη παράστασή του, άρα κατανοεί την ουσία του θεάτρου*. Μα τι άλλο από «σκηνοθεσία» είναι οι ειδήσεις (π.χ.) σε μια εφημερίδα ή σε έναν τηλεοπτικό σταθμό; Το καθένα από αυτά τα δύο Μέσα Επικοινωνίας δεν σκηνοθετεί τον κόσμο κατά την

ιδεολογία, τις κομματικές προτιμήσεις και τα συμφέροντα των ιδιοκτητών τους;

Όσο για τη σάτιρα των λογοτεχνών, ο Ι.Κ. στον *Επικήδειο* σχολιάζει με καυστικό χιούμορ και σαρκασμό τη ματαιοδοξία των λεγόμενων πνευματικών ανθρώπων, οι οποίοι στο τέλος του βίου τους επιδιώκουν την παντί τρόπο *υστεροφημία* τους. Παρουσιάζει, ειδικότερα, το δράμα ενός ηλικιωμένου συγγραφέα που προσπαθεί να γίνει γνωστός μετά θάνατον, αφού δεν είχε εν ζωή απολαύσει την αναγνώριση που θεωρεί πως του άξιζε. Σχεδιάζει ο ίδιος μια μελλοντική αξιοπρεπή αποβίωση και μια πάνδημη ταφή στο Πρώτο Νεκροταφείο Αθηνών.

• Όψεων της ελληνικής επαρχίας (μετά το 1970) και της Χώρας της Νάξου. Ας προαναφερθεί κατ' αρχάς ότι κάθε απόπειρα *αναπαράστασης* του κόσμου της ελληνικής επαρχίας είναι αποσπασματική. Συνοδική της αναπαράσταση είναι αδύνατη. Οι πληροφορίες του Ι.Κ. και οι απόψεις του για τις *όψεις της μεταβολής της ελληνικής επαρχίας* είναι ρεαλιστικές, ενδιαφέρουσες, αλλά εκ των πραγμάτων ολίγες και αφορούν σε ένα μικρό τμήμα της. Οι περιγραφές του (ατόφια υλικά για μια ελληνικότατη θεατρική σύνθεση) είναι μια ψηφίδα στο ατέλειωτο ψηφιδωτό της ελληνικής επαρχίας στα τέλη του 1980, οι οποίες όμως μάς βοηθούν να εικάσουμε (κατ' αναλογία) την πραγματικότητα που συνθέτει το γενικότερο «όλον» της. Είναι η εικό-

34. Πρβλ. Β. Vincent, «Πρόλογος», στο *Οι περιθωριακοί* και οι αποκλεισμοί στην Ιστορία, μτφρ. Μ. Καραχάλιος και Κ. Λεύκα, Ροές, Αθήνα 1994, 11 κ.ε.

35. Βάλτερ Πούκνερ, «Ο "σοφός τρελός" στο ευρωπαϊκό θέατρο της Αναγέννησης και τα ελληνικά του αντίστοιχα», στο βιβλίο του *Κείμενα και αντικείμενα. Δέκα θεατρικά μελετήματα*, Καστανιώτης, Αθήνα 1997, 77-112.

36. Μια άλλη χαρακτηριστική μορφή αποτελεί ο *Δωδεκάλογος* (παρωνύμιο) στο *Η Γειτονιά των Αγγέλων*. Είναι ένας μεσόκοπος ζητιάνος, «διανοούμενος» και «κοσμοδιορθωτής», αυτοσυστήνεται ως αναρχικός που δεν διαθέτει ούτε Δελτίο Αστυνομικής Ταυτότητας, ένας τύπος που θυμίζει σε πολλά τον Καραγκιόζη· δηλώνει ευτυχισμένος, έχει αναλάβει να τακτοποιήσει όλες τις υποθέσεις/αιτήματα των λαϊκών ανθρώπων της συνοικίας (Καστέλας του Πειραιά) ως άλλος βουλευτής (σαφέστατος ο υπαινιγμός του συγγραφέα για το πολιτικό μας σύστημα) και δικαιολογεί με ευφάνταστες αφηγήσεις-επινοήσεις το αποτυχημένο καθ' όλα «έργο» του.

37. Την τεράστια βιβλιογραφία που έχει δημιουργηθεί για το θέμα βλ. στο T. Gui, W. Zhong, «When urban poverty becomes a tourist attraction: A systematic review of slum tourism research», *Humanities and Social Sciences Communication* 11 (2024), 1-13 (στο <https://www.nature.com/articles/s41599-024-03696-w>)· ειδικότερα βλ. το Christian M. Rogerson, «Re-thinking slum tourism: tourism in South Africa's rural slumlands», *Bulletin of Geography. Socio-economic Series* 26 (2014), 19-34. Βλ. και F. Frenzel, K. Koens, M. Steinbrink, *Slum tourism, power and ethics*, Routledge, London & New York 2017.

να της ελληνικής επαρχίας που έχει αλλάξει δραματικά, με τις πολλαπλές μεταβολές που επήλθαν στο παραδοσιακό πολιτισμικό της σύστημα μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο θεατρικός συγγραφέας (που μελετά *ήθεα* ανθρώπων και δεν τους εξετάζει ως απλούς φορείς κάποιων καταστάσεων ή ιδεών) αντιλαμβάνεται τη δραματικότητα του «μπασταρδέματος» της ίδιας της ζωής. Γράφει ως παρατηρητικός λαογράφος που πραγματοποιεί επιτόπια έρευνα:

«(...) Η ίδια η ζωή έχει μπασταρδέψει και δεν έχουμε καταφέρει να δούμε αυτό το μπαστάρδεμα στη δραματικότητα του. Τι εννοώ; Πήγα το Πάσχα στις Πρέσπες, κι εκεί, σε κάτι χωριουδάκια, οι ντόπιοι έκαναν ανατριχιαστικά πράγματα. Τρώγανε το φαί τους με ούισκυ! Αν είναι δυνατόν! Και τα χωριά έχουν γεμίσει με καφετέριες, ντισκοτέκ -μάλιστα ένας την έλεγε μπισκοτέκ- και κλουμπ (κλαμπ δηλαδή). Και ούισκυ, δόστω ούισκυ. Πας σ' ένα μαγαζί εκεί πάνω στην ερημιά του Θεού, και ψάχνεις να βρεις ένα μπουκάλι ελληνικό κρασί και δεν βρίσκεις. Βρίσκεις όμως όλες τις μάρκες ούισκυ, από τις πανάκριβες μέχρι τις φτηνές! Λοιπόν αυτό είναι ένα μπα-

στάρδεμα, που είναι τρομαχτικό υλικό [για τον θεατρικό συγγραφέα]». ³⁸ Όσον αφορά στη Χώρα της Νάξου, στα κείμενά του είχε προφητεύσει τη σημερινή κατάσταση, ένα άκρως δυστοπικό κλίμα χωρίς αναστροφή: Η κοινωνική συνοχή των μικροκοινωνιών της κλονίζεται, ο πρωτογενής τομέας (αυτός που στήριξε επί αιώνες την οικονομία του νησιού) δέχεται καίρια πλήγματα (σε συνδυασμό με επισυμβαίνοντα οικονομικής φύσεως γεγονότα), η γη πωλείται με ανάλογους ρυθμούς στην εγχώρια και τη διεθνή αγορά του real estate, το οικοσύστημά της αλλοιώνεται, τα «γεωργικά μνημεία» και τα ιστορικά καταστρέφονται ή παραμελούνται, οι χωροταξικές ρυθμίσεις που θεσμοθετήθηκαν είτε παραμένουν ανενεργές, είτε αναβάλλονται και μετατίθενται στις καλές εποχές, ό, τι θυμίζει «παραδοσιακότητα» εξαφανίζεται εις βάρος μιας καινούργιας, κακέκτυπης φολκλοριστικής.

3. Τις ανασκηνοθεσίες κάποιων ιστορικών γεγονότων από τη διαχρονική πορεία του ελληνικού έθνους που επιχειρεί ο Ι.Κ. Αλλιώς, εδώ συζητούμε και πάλι το ζήτημα των σχέσεων Λαογραφίας και Ιστορίας. ³⁹ **Πώς αναπα-**

ριστάνονται ιστορικά γεγονότα στο έργο του, πώς αποδίδονται επί σκηνής επιλεγμένα γεγονότα της ελληνικής Ιστορίας, **πώς το παρόν επαναπραγματεύεται το παρελθόν.**

Οι «ανασκηνοθεσίες» της ελληνικής Ιστορίας που επιχειρεί ο Ι.Κ. (στα κυρίως πολιτικά του δράματα, δηλαδή στα *Το Μεγάλο μας Τσίρκο*, *Εχθρός Λαός*, *Το Κουκί και το Ρεβύθι*, *Πρόσωπα για Βιολί και Ορχήστρα*, *Παραμύθι Χωρίς Όνομα*) λειτουργούν ως μέσα επικοινωνίας τού θεατή/αναγνώστη με το παρελθόν του, είναι «μηχανισμοί πρόσβασης και κατανόησης τού ανεπιστρεπτή συντελεσμένου, αλλά μμητικά επαναλαμβανόμενου» μέσω της σκηνικής του παράστασης. ⁴⁰ Ο λόγος του συγγραφέα μας, ειδικά σ' αυτά τα έργα, επενέργησε λυτρωτικά σε μεγάλο τμήμα του ελληνικού λαού, που ασφυκτιούσε στο ανελεύθερο παρόν του, με δεδομένον τον χρόνο των παραστάσεών τους... Ο Ι.Κ. διαχειρίστηκε τη λεγόμενη *συλλογική μνήμη* για τα γεγονότα που αναπαραστάθηκαν επί σκηνής από τη δική του προσωπική οπτική, τη δική του αισθητική και τη φιλελεύθερη ιδεολογία του, ή μάλλον από την *ηθική υποχρέωση* που οι συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές τού επέβαλαν... Θεωρώ πάντως πως η φανερότητα του εναντίωστος στο καθεστώς της Επταετίας ήταν, ως πολιτική πράξη, μια *ηθική* στάση, αυτή που όφειλαν να επιδείξουν πάντες οι πνευματικοί άνθρωποι. Γι' αυτό δικαιολογώ καθ' όλα την «ιδεολογική φόρτιση» και την υποκειμενική αντανάκλαση που παρουσιάζει η αναπαράσταση τής εν λόγω περιόδου...

Η επαναπραγμάτευση αυτή, κατά κάποιο βαθμό, αποτελεί συνάρτηση της προσωπικής άποψης του δραματογράφου μας, των δεδομένων τού ιδεολογικού του κόσμου και της *πολιτισμικής μνήμης* που διαθέτει. Το ερώτημα υφίσταται και θα υφίσταται: *Ποια ιστορία θα αναπαραστήσει στα κείμενά του*. Το να πιστέψουμε ότι θα αποδεσμευθεί ο θεατρικός συγγραφέας/λογοτέχνης από την ιδεολογία του είναι μια φενάκη.

Δεν αστοχώ, θεωρώ, αν υποστηρίξω πως ο Ι.Κ. έστρεψε «ευήκοον ους» προς την Αριστερά, δεν αναφέρομαι σε συγκεκριμένο πολιτικό σχηματισμό (γι' αυτό εξ άλλου δέχθηκε τα πυρά του). Πιθανότατα, εξ αιτίας αυτής της επιλογής του, επεδίωξε να διαφύγει, νεαρός ακόμη, στο Εξωτερικό. Η εμπειρία τού Μαουτχάουζεν καθόρισε *τουλάχιστον* την αντιφασιστική του πολιτική συνείδηση και τον έθεσε αντιμέτωπο με κάθε λογής φασίζουσα, αντιδημοκρατική συμπεριφορά προερχομένη από «επίσημες» αντίστοιχες κυβερνήσεις ή τις παρακυβερνήσεις τους. Το κράτος και το παρακράτος τής μεταπολεμικής Δεξιάς εννοώ. Αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, εξ άλλου, άρχισε να δημιουργείται ένα νέο πολιτικό διεθνές περιβάλλον, *φοβερό* (που προκαλούσε φόβο) και διέψευδε τραγικά τις ελπίδες της γενιάς του για ανατροπή των αιτίων που οδήγησαν σ' αυτόν.

Η *ιστορική συνείδηση* τού συγγραφέα δεν διαφέρει από την αντίστοιχη *λογοτεχνική/θεατρική* του. Ο Ι.Κ. αναζητούσε, ήδη από τα νεανικά του χρόνια, μιαν άλλη Ελλάδα: Προοδευτική,

38. Ιάκ. Καμπανέλλης, *Από σκηνής και από πλατείας*, ό.π., 49-50.

39. Βλ. ενδεικτικά: Τάσος Γριτσόπουλος, «Η ιστορική ύλη ως θέμα της Λογοτεχνίας», *Παρασμός* Γ' (1961), 239-253· Ελ. Αλεξάκης, «Σχέση Λαογραφίας και Ιστορίας», *Ακαδημία Αθηνών. Σύλλογος Επιστημονικού Προσωπικού, Επιστημονικές ανακοινώσεις*, Αθήνα 1984, 81-91· Γρ. Γκιζέλης, «Οι παραδόσεις ως πηγή εθνοϊστορίας των Θρακών», *Πρακτικά Β' Συνεδρίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού Χώρου*, Θεσσαλονίκη 1976, 45-55· Μ. Μερακλής, «Η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων», *Λαογραφικά ζητήματα*, Μπούρας, Αθήνα 1989, 15-25· Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφία και ανθρωπιστικές σπουδές*. Θεσσαλονίκη 1981· η ίδια, *Λαογραφικά μελετήματα II*, Πορεία, Αθήνα 1993, 227-270· Χρυσ. Χατζητάκης-Καψωμένου (επιμ.), *Ελληνικός παραδοσιακός πολιτισμός. Λαογραφία και Ιστορία. Συνέδριο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2001· Μ. Γ. Μερακλής, «Σχέση Λαογραφίας και Ιστορίας», στο Χριστίνα Βέικου (επιμ.), *Σεμινάριο 29. Λαογραφία και Ιστορία*, της Πανελληνίας Ένωσης Φιλολόγων, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, 104-111· Μ. Γ. Σέργης, «Από τη λαϊκή στη λογοτεχνική αυτοβιογραφία: Η περίπτωση του "Γερνάω επιτυχώς" του Γ. Σκαμπαρδώνη», στο Χριστίνα Βέικου (επιμ.), *Σεμινάριο 29*, ό.π., 128-144· «"Μας έβαλαν τα ποτάμια μπροστά αφ' όντις έρθαν στα χωριά αυτοί οι αντίχριστοι": Μνήμες ηπειρωτισσών γυναικών από τον Εμφύλιο στο πεζογράφημα του λογοτέχνη Σωτήρη Δημητρίου Σαν το λίγο το νερό», *Erytheia* 32 (2011), 409-436· Ν.

Καρπούζης, «Πρώιμη Αστική Λαογραφία: Αναπαραστάσεις της ιστορίας και της κοινωνίας της νέας πρωτεύουσας (Αθήνα 1835) μέσα από το έργο του Πολύβιου Δημητρακόπουλου *Η Δούκισσα της Πλακεντίας*», στον τόμο Γ. Βοζίκας (επιμ. ύλης - επισημ. επιμ.), *Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος...*, τ. Α', ό.π., 625-640.

40. Θ. Γραμματάς, *Εισαγωγή στην ιστορία και τη θεωρία του θεάτρου*, Εξάντας, Αθήνα 2011, 173-195.

κοσμοπολίτικη, «ανοικτή» στις έξωθεν επιδράσεις (το ίδιο το έργο του είναι λαμπρό παράδειγμα), απαλλαγμένη από τους «δαίμονες» του παρελθόντος της. Ονειρευόταν έναν άλλον κόσμο, εξ-ανθρωπισμένον, αυτή ήταν η ευρύτερη πνευματική του στόχευση. Αλλά μια παρατήρηση ακόμη: Μια λογοτεχνική/θεατρική αναπαράσταση *προς τι συγκρινόμενη θα χαρακτηριστεί αναξιόπιστη από τον ερευνητή*; Ποιος μας διαβεβαίωσε για την *πιστότερη ιστορική* εξεικόνισή της, με δεδομένο (κατ' εμέ) ότι η κάποτε πανίσχυρη αλήθεια της Ιστορίας προ πολλού αποδομείται και η συγκεκριμένη επιστήμη αντιμετωπίζεται πλέον από πολλούς ως *λογοτεχνικό τεχνούργημα*;⁴¹ Στην θετικιστική αντίληψη του ιστορικού γεγονότος η σύγχρονη επιστημολογία (αντιπαρα)θέτει την «φαντασιακή ανακατασκευή» του έργου του ιστορικού,⁴² το όριο ανάμεσα στη μυθοπλασία και στο γεγονός έχει διαβρωθεί στη μεταμοντέρνα εποχή μας.⁴³ Ο H. White στο *Metahistory. The historical imagination in nineteenth century Europe* (1973) μίλησε προδρομικά για *μεταϊστορία*, όταν ασχολήθηκε με τους μεγάλους ιστορικούς του 19^{ου} αι. που υπήρξαν και μεγάλοι συγγραφείς ή σύγχρονους μεγάλους μυθιστοριογράφους του ίδιου αιώνα.⁴⁴

4. Πώς λειτουργούν στο καμπανέλλιο έργο δεκάδες στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού, όπως:

- το σπίτι με τα «ομιλούντα» αντικείμενά του,
- ο θάνατος και ο Χάρος του «παραδοσιακού» μας πολιτισμού, η κηδεία (ο Ι.Κ. συνθέτει από τα υλικά της

γνωστής τελετουργίας τρεις «παράξενες» τέτοιες), το νεκροταφείο (σε μια άλλη ιδιότητα),

- τα «εγκιβωτισμένα» λαογραφικά στοιχεία σε έναν «ματωμένο, παραδοσιακό» γάμο (ως αποδείξεις ότι ο Ι.Κ. ουδεμία σχέση έχει με τον αρνητικό ηθογραφισμό των προκατόχων του),
- τα όνειρα, το ποδόσφαιρο, το Θέατρο Σκιών, η «βεντέτα»,
- ο εξανθρωπισμός των ζώων και τα ιερά/ανίερα δένδρα (η οικολογική ευαισθησία του Καμπανέλλη, αλλιώς),
- το ραδιόφωνο, το τηλέφωνο, η φωτογραφία (ως θεατρικά μέσα επικοινωνίας) και το πορτραίτο του Μεγάλου Αρχηγού (στο *Ο Άνθρωπος και το Κάδρο*),
- μερικά «μνημεία του λόγου» (λαϊκές παραδόσεις, ο γνωμολογικός/παροιμιακός λόγος, μια ιδιαίτερη επωδός καλάντων, τα ανέκδοτα, τα θεατρικά ονόματα με τη δηλωτική λειτουργικότητά τους),
- κάποια (επιλεγμένα) γνωστά συμβολικά μοτίβα και τελετουργικές συμβολικές πράξεις από τον λαϊκό πολιτισμό (π.χ. η «αγρυπνία» του νεκρού, η τελετουργική απολίθωση του ήρωα, η συμβολική σημασία της ενδυμασίας, το μαντήλι, το μαχαίρι, τα δαχτυλίδια του γάμου, η Ασπασία του Περικλέους ως *φαρμακός*, το τραπέζι, η ιερή κλίνη τοπυ ζεύγους, ο θηλάζων τη μητέρα του γιος, τα κόκκινα γάντια της Στέλλας κ.ά.).

Λόγω οικονομίας του χώρου, εννοείται πως αδυνατώ να αναλύσω τις παραπάνω περιπτώσεις και να παραθέσω παραδείγματα για κάθε μία απ'

41. P. Burke, *Ιστορία και κοινωνική θεωρία*, μτφρ. Φ. Τερζάκης, νήσος, Αθήνα 2002, 210.

42. P. Ricoeur, *Η αφηγηματική λειτουργία*, μτφρ. Β. Αθανασόπουλος, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1990, 59.

43. P. Burke, *Ιστορία και κοινωνική θεωρία*, ό.π., 211.

44. Πρβλ. P. Ricoeur, *Η αφηγηματική λειτουργία*, ό.π., 61.

αυτές. Αρκούμαι σε ένα παράδειγμα, στη *γαϊδουροκεφαλή* των Απόκρευν. Πώς την εκμεταλλεύεται ο Ι.Κ. στο *Παραμύθι Χωρίς Όνομα*; Ο Βασιλιάς της χώρας ζητά ένα ακόμη δάνειο από τον πλούσιο «θείο» του, για να σωθεί η ταλαίπωρη χώρα του. Εκείνος αρκείται να του αποστείλει απειλές και μια *...γαϊδουροκεφαλή*.⁴⁵ Στο Γλινάδο Νάξου (και στην Κρήτη, π.χ.) το κεφάλι της «Καμήλας» (ενός από τα πλέον γνωστά αποκριάτικα δρώμενα ζωομορφικής μεταμφίεσης) το αντικαθιστούσε μια, ξεραμένη από τον χρόνο, *γαϊδουροκεφαλή*. Το κυρίως «σώμα» της «Καμήλας» το δημιουργούσαν (στο ίδιο χωριό) δύο συνήθως άνδρες σκυφτοί και σκεπασμένοι με κουβέρτες, *χράμια* και άλλα σχετικά στρωσίδια.⁴⁶ Θυμίζω ότι η παρουσία της *καμήλας* σε αποκριάτικα, γονιμικού χαρακτήρα δρώμενα, σχετίζεται με την πρόσληψή της ως μιας *θηλυκής οντότητας*, με κάπως αόριστη γονιμοποιητική σημασία.⁴⁷ Στο έργο που προαναφέρθηκε, η *γαϊδουροκεφαλή* είναι το σύμβολο της ύψιστης περιφρόνησης προς τον Βασιλέα και τον λαό του, της απόλυτης γελοιοποίησής τους. Οι φανατικοί στα πολιτικά κόμματα αλλά «χαμένοι» σε κάποιες εκλογικές αναμετρήσεις, κατά τον 20^ο αι. που έχω μελετήσει, το βράδυ της ήττας τους, εύρισκαν τις εξώθυρες των οικιών τους περιλου-

σμένες με ακαθαρσίες ή αναρτημένα σ' αυτές όλα τα σύμβολα της γελοιοποίησής τους, «νεκρές φύσεις», σύμβολα του θανάτου, τα αντίθετα της ζωής, της γονιμότητας, της δημιουργίας: *γαϊδουροκεφαλές*, ψόφια ζώα (γάτες και όρνιθες συνήθως), κουρέλια, τενεκίδια, (τρυπημένο) σιδερένιο υνί ενός αρότρου, άχρηστο πλέον για εργασία κ.λπ.

Η *γαϊδουροκεφαλή* είναι *pars pro toto* του *γαϊδάρου* εδώ, και μάλιστα στη νεκρή του διάσταση. Θα μπορούσε να είναι και κάποιου άλλου εξημερωμένου, οικόσιτου ζώου. Είναι όμως του γαϊδάρου, έχει σημασία. Το τι απέγινε ο πάλαι ποτέ πνευματικός γαϊδαρος, ο προφητικός, ο μεσσιανικός, το ιερών ζώων, ο γαϊδαρος-απόλυτο ερωτικό σύμβολο (όπως έχει αναλύσει αλλού⁴⁸) και περιπέσαμε στο ταπεινό, καταφρονεμένο, ανόητο, γελωτοποιό, σύμβολο της μωρίας και της ανοησίας, των κακών τρόπων και συμπεριφορών ον είναι θέμα γνωστό στους λαογράφους.⁴⁹ Λησμονήθηκε η συμβολική βαρύτητα που αυτό κατείχε κάποτε. Το άλλοτε *ιερόν ζώον* έχει περιέλθει στην κατηγορία του γελοιοποιητικού συμβόλου. Πολύ περισσότερο, η νεκροκεφαλή του, αποκριάτικο κωμικό σύμβολο... Γενικά, *όλα τα ενεργά συναισθήματα για το ζώο στην απαρχή του οικοσυστήματός του τα σκέπασε η ανάγκη της υλικότητας, όσο προό-*

45. Ο Ι.Κ. εικάζω πως θα είχε παρακολουθήσει το έθιμο που περιγράφω παρακάτω, στα παιδιά και τα εφηβικά του χρόνια, στη Νάξο.

46. Μ. Γ. Σέργης, *Λαογραφικά και εθνογραφικά από το Γλινάδο Νάξου*, Προοδευτικός Όμιλος Γλινάδου Νάξου, Αθήνα 1004, 432-433.

47. Βάλτερ Πούχνερ, *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια (συγκριτική μελέτη)*, Πατάκης, Αθήνα 1988, 88.

48. «Μια ακόμη μυθιστορία για τον Βιζυινό: "Το πρώτο φιλί. Ένα απόγευμα του Γεωργάκη Βιζυινού στο χαρέμι του Αμννούλ Αζίζ", του Θ. Κοροβίνη, υπό λαογραφική έποψη», *Παρατηρητής της Θράκης*, Πέμπτη 1 Φεβρουαρίου 2018.

49. Βλ. ενδεικτικά R. Bulliet, *Κυνηγοί, βοσκοί και χόμπιερς*, μτφρ. Ν. Κούρκουλος, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2012, 239 κ.ε. Βλ. και Μ. Γ. Σέργης, «Όταν κάποτε οι άνθρωποι και τα άλλα ζώα γερνούσαν. Μια ακόμα κοινή μοίρα τους. Ενδεικτικές περιπτώσεις», στο Άννα Λυδάκη (επιμ.), *Ο άνθρωπος και τα άλλα ζώα*, Παπαζήσης, Αθήνα 2019, 89-98.

δευε η υλική χρησιμότητα, τόσο μειωνόταν η συγκινησιακή χρησιμότητα του ζώου, δηλαδή τα συναισθήματα των ανθρώπων που ήταν ενεργά στην απαρχή του οικοσυστήματος.

5. Πώς αξιοποιεί δημιουργικά μύθους του αρχαιοελληνικού κόσμου στο έργο του, τη σχέση του, αλλιώς, με το παρελθόν του τόπου. Η δημιουργική αξιοποίηση μυθολογικών και ιστορικών μοτίβων, αλλά και ιστορικών προσώπων με στόχο την κωμική συνήθως αναπαράσταση του σύγχρονου κοινωνικού βίου του Έλληνα αποτελεί ένα σταθερό στοιχείο στη δημιουργία του Ι.Κ. Ο συγγραφέας μας ανήκει στη χορεία των ομοτέχνων του που έσκυψαν με σεβασμό και αγάπη στη λογοτεχνία των αρχαιοελληνικών μύθων. Και πώς να μην είναι έτσι τα πράγματα, αφού οι αρχαιοελληνικοί μύθοι με τα αρχετυπικά τους θέματα έχουν γίνει πηγή έμπνευσης για πλήθος έργων του παγκόσμιου θεάτρου από την Αναγέννηση έως σήμερα· αφού οι περιπέτειες των ηρώων τους μιλούν αδιακρίτως για τον άνθρωπο, τον παγκόσμιο άνθρωπο και την περιπέτεια της ύπαρξής του. Κατά τον G. Steiner,⁵⁰ η επιστροφή μας στον ελληνικό μύθο, είναι επιστροφή στις ρίζες, είναι η παλιννόστηση του πνεύματος, ο επαναπατρισμός!!!

Είναι θαυμαστός ο τρόπος που αξιοποιεί πασίγνωστους αρχαιοελληνικούς μύθους, για να αποδώσει στο κοινό οικείες καταστάσεις του παρόντος του. Αντλεί από τους Τρωικό, Θηβαϊκό και Μυκηναϊκό Κύκλους (Το διακειμενικό του αυτό «παιχνίδι» περιλαμβάνει και ένα ιστορικό πρόσω-

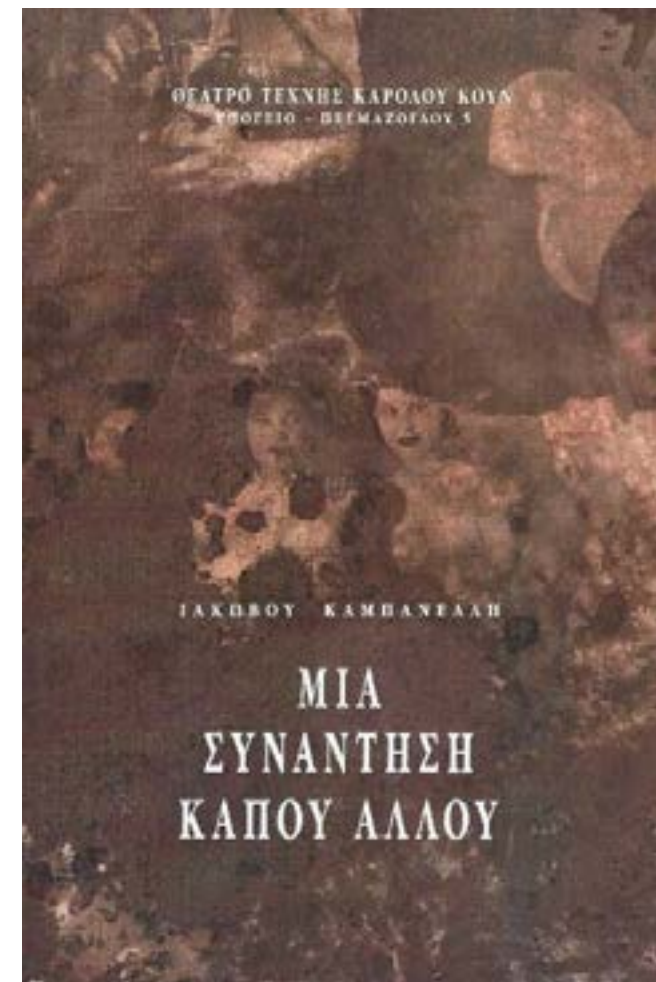
πο, τον Δημήτριο τον Πολιορκητή, στο *Ο Μπαμπάς ο Πόλεμος*).

Ξεκινά πάντοτε τις επιλογές του με τα πρόσωπα που τον ερεθίζουν και γονιμοποιούν τη θεατρική του φαντασία: «... Ένα τέτοιο πρόσωπο είναι η Κλυταιμνήστρα...».⁵¹ Και ο Οδυσσέας (στο *Ο Μπαμπάς ο Πόλεμος, Η Τελευταία Πράξη, Οδυσσέα Γύρισε Σπίτι*). Βεβαίως, ο απώτερος στόχος του Ι.Κ. ήταν να ανανεώσει την ελληνική δραματολογία, ασχέτως αν χρησιμοποιούσε «παλιό» υλικό, δοκιμασμένο βεβαίως διαχρονικά. Με μια βασική παρατήρηση: Δεν βασίστηκε στους αρχαίους μύθους για να τους μεταπλάσει απλώς σε μια σύγχρονη εκδοχή τους, αλλά εμβάθυνε στην ουσία τους, προχώρησε σε μια βαθύτερη ψυχολογική διερεύνηση των δράσεων και κυρίως των κινήτρων των σκηνικών προσώπων· επανέθεσε προς συζήτηση τα αίτια των δράσεων, το *τι εστί δίκαιον* ή *άδικον* κ.λπ. Σκοπός του ήταν να «μεταφέρει» αυτά τα αρχετυπικά πρόσωπα στο παρόν *υπό άλλη ταυτότητα*, να τα προσαρμόσει στα χαρακτηριστικά της νεοελληνικής κοινωνίας, να εντοπίσει πώς θα ενεργούσαν σ' αυτήν, πώς θα αντιμετώπιζονταν ίσως από τους συγχρόνους του. Συναιρεί διάφορα επίπεδα: Προσωπικά βιώματα, μνήμες, μυθολογικό υλικό, σύγχρονους προβληματισμούς του. Το μυθικό παρελθόν του Ελληνισμού *διαλέγεται* με το βιωματικό παρόν του συγγραφέα μας και αυτός «ενοποιεί» παρελθόν-παρόν-μέλλον...

6. Τον λαογράφο ενδιαφέρει και ο λόγος του Ι.Κ., ο λόγος, δηλαδή, των ανθρώπων του λαού (του όρου εννο-

ούμενου υπό την τρέχουσα σημασία του ως πολυστρωματικής και πολυταξικής έννοιας⁵²). Η Λαογραφία *πρωτίστως* ενδιαφέρεται για τη μελέτη της *αισθητικής* του λαϊκού πολιτισμού, άρα και για τη γλώσσα του, όχι μόνον για το *τι λέγεται*, αλλά και για το *πώς λέγεται* κάτι. Τη λαϊκή γλώσσα μετέφερε ο Ι.Κ. στα έργα του, όπως εκείνος την *αφομοίωσε* κατά την καθοριστική παιδική του ηλικία και κατά την μετέπειτα *εντριβή* του με τον νεοελληνικό μεταπολεμικό και μεταπολιτευτικό κόσμο. Τον ρώτησαν κάποτε αν η *κοινωνική καταγωγή* του έχει επηρεάσει τη θεατρική του γλώσσα και αντίληψη. Αν και τη θεωρεί σχεδόν βεβαία, καθ' όσον στη Νάξο των παιδικών του χρόνων έμαθε να μιλά μια «γλώσσα ζωντανή και άμεση», *μια γλώσσα καταστάσεων και όχι μια γλώσσα λέξεων*, έχει αντλήσει στοιχεία από τις οικογενειακές του ιστορίες και καταστάσεις, τα οποία «κόλλαγαν», όπως γράφει χαρακτηριστικά, πολύ ωραία σε κάποια θεατρικά του πρόσωπα και τούς τα έδινε.⁵³

Μια γλώσσα προσαρμοσμένη στο *κοινωνικό στάτους* και στο *ήθος* των θεατρικών προσώπων. Χωρικοί, μικροαστοί και μεγαλοαστοί, περιθωριακοί, όργανα της Εξουσίας, μορφωμένοι, αγράμματοι, άνδρες, γυναίκες κ.λπ., όλες οι κοινωνικές κατηγορίες παρουσιάζονται ενώπιόν μας με το *ί-δ-ι-ο-ν* γλωσσικό ύφος. *Ύφος όμοιον αυτοίς*. Οι λέξεις του είναι απλώς *μέσα* υπόμνησης, θέτουν σε λειτουργία τη μνήμη του συγγραφέα.

50. G. Steiner, *Οι Αντιγόνες. Ο μύθος της Αντιγόνης στην λογοτεχνία, τις τέχνες και την σκέψη της Εσπερίας*, μτφρ. Β. Μάστορης, Πάρις Μπουρλάκης, Καλέντης, Αθήνα 2001, 464.

51. Ελ. Χασάπη-Χριστοδούλου, *Η ελληνική μυθολογία στο νεοελληνικό δράμα. Από την εποχή του κρητικού θεάτρου έως το τέλος του 29ου αιώνα*, τ. 2, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002, 851.

52. Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση, ήθη και έθιμα, λαϊκή τέχνη*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 2013, 13 κ.ε.

53. Ιάκ. Καμπανέλλης, *Από σκηνής και από πλατείας*, ό.π., 42-43.

Το Κέντρο Καππαδοκικών Μελετών «Η ΝΑΖΙΑΝΖΟΣ»

6

“Το Κέντρο Καππαδοκικών Μελετών «Η ΝΑΖΙΑΝΖΟΣ» με έδρα τη Νέα Καρβάλη, είναι ο Πανελλήνιος και Παγκόσμιος φορέας της Ιστορικής μνήμης και ανασυγκρότησης των όπου γης Καππαδοκών και των γόνων τους.”

με τα λόγια αυτά περιγράφει τον σκοπό του Μουσείου ο διευθυντής του, **Καπλάνης Ιωσηφίδης**. Το **Κέντρο Καππαδοκικών Μελετών** αποτελεί αποτέλεσμα των επίμονων προσπάθειών των κατοίκων της **Νέας Καρβάλης** και αξίζει να γίνει ευρύτερα γνωστό στο κοινό ως ένας ερευνητικός φορέας με ουσιαστική πολιτιστική αποστολή.

Πρωτεργάτες αυτής της προσπάθειας υπήρξαν ο ίδιος ο διευθυντής Καπλάνης Ιωσηφίδης και η σύζυγός του, ενώ μικροί και μεγάλοι συμμετέχουν ενεργά στην ανάδειξη και διατήρηση του ελληνισμού της Καππαδοκίας, μεταφέροντάς τον ζωντανό έως τις ημέρες μας.

Ως ζωντανοί μάρτυρες του καππαδοκικού ελληνισμού, οι άνθρωποι αυτοί λειτουργούν κατά κάποιο τρόπο ως γέφυρα μεταξύ παρελθόντος και παρόντος. Στην παρούσα μελέτη επιχειρούμε να παρουσιάσουμε το έργο και τη σημασία του Κέντρου Καππαδοκικών Μελετών «Η ΝΑΖΙΑΝΖΟΣ», που εδρεύει στη Νέα Καρβάλη του Νομού Καβάλας, και να εξετάσουμε –μέσα από τρεις επιστολές του κ. Καπλάνη Ιωσηφίδη– τη διαδικασία ίδρυσης, τον σκοπό και τη σημερινή του αποστολή. Πριν όμως αναφερθούμε αναλυτικά στο Κέντρο και το Μουσείο, θεωρούμε χρήσιμο να εξετάσουμε συνοπτικά τον ελληνικό πολιτισμό της Καππαδοκίας, ως ιστορικό και πολιτιστικό υπόβαθρο αυτής της προσπάθειας.

Murat Eser

*Υποψήφιος διδάκτορας
του Πανεπιστημίου
Κωνσταντινουπόλεως Τμήμα
Ευρασιατικών Σπουδών
και μέλος του Διοικητικού
Συμβουλίου του Κέντρου
Καππαδοκικών Μελετών
«Ναζιανζός»,
Νέα Καρβάλη Καβάλα.*

Όπως είναι γνωστό, η **Καππαδοκία** υπήρξε διαχρονικά μια μοναδική γεωγραφική περιοχή, όπου συνυπήρξαν ποικίλοι πολιτισμοί και κοινότητες. Βρίσκεται στην καρδιά της κεντρικής Ανατολίας και είναι γνωστή κυρίως για τους οικισμούς **Άβανος, Ούργκιουπ, Γκιόρεμε και Νίγδη**, οι οποίοι αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα της ιδιαίτερης αυτής πολιτιστικής παράδοσης.

Εδώ, επί αιώνες, έζησε μια κοινότητα **ορθοδόξων χριστιανών** που, αν και διατήρησε την πίστη και τις παραδόσεις του ελληνισμού, με την πάροδο του χρόνου χρησιμοποίησε την τουρκική γλώσσα ως μέσο επικοινωνίας: οι **Καραμανλήδες**. Οι τουρκόφωνοι ορθόδοξοι της Καππαδοκίας αποτελούν μια ιδιαίτερα σημαντική ομάδα, καθώς θεωρούνται οι **πολιτιστικοί κληρονόμοι του ελληνισμού στην καρδιά της Ανατολίας**. Η ιστορική έρευνα δείχνει ότι οι Έλληνες της Καππαδοκίας και των γύρω περιοχών είχαν καθοριστική συμβολή τόσο στην ιστορία του Χριστιανισμού όσο και κατά την περίοδο της **Βυζαντινής Αυτοκρατορίας**. Η πολιτισμική αυτή επιρροή δεν έπαψε να υφίσταται ούτε μετά την επικράτηση των τουρκικών φύλων, αλλά συνέχισε να εκδηλώνεται με διαφορετικές μορφές μέσα στους επόμενους αιώνες.

Μετά τη **μάχη του Μαντζικέρτ (1071)** και τη σταδιακή εγκατάσταση των Τούρκων στην Ανατολία, η τουρκική γλώσσα κατέστη προοδευτικά η κυρίαρχη γλώσσα της περιοχής.

Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, η κοινότητα των **Καραμανλήδων**, δηλαδή των ορθοδόξων Ρωμιών της Καππαδοκίας, απέκτησε ιδιαίτερη σημασία. Αφενός, η απομάκρυνσή τους από άλλους ελληνικούς πληθυσμούς και, αφετέρου, η σταδιακή γλωσσική και κοινωνική τους περιχαράκωση ανάμεσα σε τουρκόφωνους πληθυσμούς,

οδήγησε σε μια **τουρκόφωνη εξέλιξη** της κοινότητάς τους, χωρίς ωστόσο να χαθεί η ορθόδοξη και ελληνική τους ταυτότητα.

Οι **τουρκόφωνες ελληνορθόδοξες κοινότητες** που ζούσαν στην Καππαδοκία και στις γύρω περιοχές διατήρησαν τη σημασία τους όχι μόνο κατά τη **βυζαντινή περίοδο**, αλλά και υπό τα τουρκικά κράτη που ιδρύθηκαν αργότερα στην περιοχή, καθώς και κατά την **οθωμανική εποχή**. Ενδεικτικά, σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές της εποχής του **Μωάμεθ του Πορθητή**, το 1477 μεταφέρθηκαν περίπου **384 οικογένειες** από την Καππαδοκία στη νέα πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, συμβάλλοντας καθοριστικά στην αναζωογόνηση και ανοικοδόμηση της Κωνσταντινούπολης.

Επιπλέον, κατά την ανέγερση του **τεμένους του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς** γύρω στα μέσα του 16^{ου} αιώνα, οι οθωμανικές αρχαιακές πηγές αναφέρουν ότι **περίπου 610 λιθοξόοι και τεχνίτες** προέρχονταν από τις ελληνικές κοινότητες της Καππαδοκίας. Παράλληλα, οι πληθυσμοί αυτοί ανέπτυξαν έντονη δραστηριότητα στη **γεωργία, την κτηνοτροφία και κυρίως στο εμπόριο**, καθιστώντας την Καππαδοκία μια από τις πιο παραγωγικές και οικονομικά δραστήριες περιοχές της Μικράς Ασίας. Ωστόσο, η **γλωσσική τουρκοποίηση** αυτών των κοινοτήτων δεν επηρέασε τη θρησκευτική τους ταυτότητα. Παρότι η ελληνική γλώσσα δεν χρησιμοποιούνταν πλέον ευρέως στην καθημερινότητα, η παραμονή τους υπό την πνευματική καθοδήγηση του **Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως** συνέβαλε αποφασιστικά στη **διατήρηση της ελληνικής συνείδησης** και της ορθόδοξης παράδοσης.

Ήδη από το **1830**, με την εξάπλωση της τυπογραφίας, παρατηρείται έντονη

πνευματική δραστηριότητα μέσω της εκτύπωσης **καραμανλίδικων κειμένων** –τουρκικών κειμένων γραμμένων με ελληνικούς χαρακτήρες– καθώς και **δίγλωσσων λεξικών** (ελληνικά-τουρκικά), γεγονός που λειτούργησε ως ένα πρώτο βήμα **πολιτισμικής αναγέννησης** μεταξύ των Καραμανλήδων. Μετά την **Ελληνική Επανάσταση του 1821** και την ίδρυση του **Βασιλείου της Ελλάδος**, η αποστολή δασκάλων μέσω του **Πανεπιστημίου Αθηνών**, σε συνεργασία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, συνέβαλε στην **αναζωπύρωση της εθνικής ελληνικής συνείδησης** και στην **επανεισαγωγή της ελληνικής γλώσσας** στην περιοχή. Έτσι, αν και η τουρκική γλώσσα παρέμενε η κυρίαρχη μορφή επικοινωνίας, η περιοχή της **Καππαδοκίας** μετατράπηκε ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα σε ένα **κέντρο αναγέννησης του ελληνικού εθνικού φρονήματος**. Η **Μικρασιατική Καταστροφή του 1922**, όπως και σε άλλες περιοχές της Μικράς Ασίας και του Πόντου, σήμανε τον **εκτοπισμό του ελληνισμού** και από την Καππαδοκία. Βάσει της **Συνθήκης της Λωζάννης (1923)**, οι ορθόδοξες αυτές κοινότητες υπήχθησαν στην υποχρεωτική **ανταλλαγή πληθυσμών** μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, εγκαταλείποντας μέσα σε ελάχιστο χρόνο τις πατρογονικές τους εστίες και ξεκινώντας την επίπονη διαδικασία **δημιουργίας μιας νέας πατρίδας**.

Σε αυτό το σημείο, ως αποτέλεσμα μιας εξαιρετικά πολύτιμης και επίμονης προσπάθειας, ιδρύθηκε το **1987** στη Νέα Καρβάλη του Νομού Καβάλας το **Κέντρο Καππαδοκικών Μελετών**, το οποίο αναδεικνύει τον ανεκτίμητο θησαυρό του **καππαδοκικού ελληνισμού και του χριστιανισμού**.

Το Κέντρο δεν περιορίζεται στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης, αλλά μεταφέρει στις νεότερες γενιές, ακόμη

και τρεις ή τέσσερις γενιές μετά, την **πολιτιστική κληρονομιά και τη συνείδηση του ελληνικού πολιτισμού της Καππαδοκίας**. Παράλληλα, μέσω των **αμοιβαίων επισκέψεων** και των πολιτιστικών ανταλλαγών που πραγματοποιούνται τα τελευταία χρόνια, το Κέντρο λειτουργεί ως **γέφυρα φιλίας** στο πλαίσιο των **ελληνοτουρκικών σχέσεων**.

Ένα ερώτημα που εύλογα μπορεί να τεθεί είναι γιατί το Κέντρο φέρει το όνομα **«Η ΝΑΖΙΑΝΖΟΣ»**. Ο ίδιος ο κύριος **Καπλάνης Ιωσηφίδης** εξηγεί σε επιστολή του:

«Γιατί το Κέντρο Καππαδοκικών Μελετών έχει το όνομα Η ΝΑΖΙΑΝΖΟΣ. ΝΑΖΙΑΝΖΟΣ είναι η έδρα της επισκοπής όπου πρώτος επίσκοπος ήταν ο πατέρας του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου. Η οικογένεια καταγόταν από την Ναζιανζό και είχαν τσιφλίκι στην Καρβάλη, την Αριανζό, όπου και γεννήθηκε ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος.

Ο Γρηγόριος είναι πρόγονος μας και με το όνομα Ναζιανζός τιμούμε και θυμόμαστε την επισκοπή (σήμερα υπάρχει και επίσκοπος Ναζιανζού), αλλά και θυμόμαστε τη μεγάλη Μοναστική αδελφότητα της Ναζιανζού που, πολυπληθέστατη, έλαμψε στους αιώνες και λειτούργησε μέχρι και την τελευταία ημέρα πριν την ανταλλαγή με τα τρία μοναστήρια, Αναλήψεως του Σωτήρος, Αγίων Αναργύρων και Παναγίας της Αγάπης, και τους τελευταίους 7 Μοναχούς και Μοναχές να έρχονται στην Ελλάδα και να ξαναστήνουν τα κελιά τους στην Αίγινα όπου και τελείωσαν το βίο τους.»

Από αυτό το σημείο και έπειτα, αξίζει να γνωρίσουμε τόσο τον **Καπλάνη Ιωσηφίδη** όσο και τη διαδικασία **ίδρυσης του Κέντρου Καππαδοκικών Μελετών**, μέσα από τις επιστολές του, οι οποίες φωτίζουν όχι μόνο την **προσω-**

πικότητα του ανθρώπου που ενέπνευσε αυτή την προσπάθεια, αλλά και την **πολιτιστική αποστολή** του φορέα μέχρι τις ημέρες μας.

1^η Επιστολή – Ποιος είναι ο Καπλάνης Ιωσηφίδης; Η ιστορία του Καπλάνη

“Αγαπητέ και εντιμότατε αδελφέ, φίλε και συνοδοιπόρε στον πολιτισμό και την ιστορία

Μουράτ,

Η επιστολή μου αυτή ας είναι επικοινωνία κατάθεσης ψυχής για την πορεία της μικρής μου ζωής και των μέχρι σήμερα πεπραγμένων μου. Είσαι νομίζω ο επιλεγμένος από εμένα που αισθάνομαι ότι θα αφουγκραστείς τον άνθρωπο Καπλάνη.

Γεννήθηκα μέσα σε μία πολύ φτωχή οικογένεια, στη Νέα Καρβάλη Καβάλας. Σπούδασα Πολιτικές Επιστήμες στο Πάντειο Πανεπιστήμιο στην Αθήνα και το 1981 γύρισα στην ιδιαίτερη πατρίδα μου –τάχα για λίγο– όπου από τότε άρχισε να ξετυλίγεται το γραμμένο βιβλίο της ζωής μου. Ριζώσα, αγάπησα, δημιούργησα και παλεύω εδώ μαζί με τη Βάσω, συνοδοιπόρο, τα παιδιά και τα εγγόνια μου.

Από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου, με διακατέχει πόθος και αίσθηση καθήκοντος για την Ιστορία και τον πολιτισμό τον προγονικό. Ο κόσμος, οι Άνθρωποι, ο πολιτισμός τους, μη ξεχωρίζοντας χώρα, Έθνος ή θρησκεία. Μ'ενδιέφερε πάντοτε κοιτάζοντας τους βαθειά στα μάτια και διαβάζοντας την λογική τους να νιώσω, να κατανοήσω τον σκοπό δημιουργίας και ύπαρξης και δράσης μας πάνω στη γη. Αυτός μου ο πόθος μ'έκανε να απομακρύνωμαι από τις παρέες των συνομηλίκων μου να συμμετέχω σε παρέες και συζητήσεις μεγαλύτερων ανθρώπων και

τα βράδια να κάθομαι ώρες ατελείωτες έξω στη φύση κοιτώντας επίμονα τον γεμάτο θαύματα ουρανό και να χάνομαι ανάμεσα στα αστέρια.

Ευγενικό μου αδελφέ Μουράτ, ότι σου γράφω δεν έχει καμμία υπερβολή, είναι η αλήθεια μου. Παρ'ότι στην οικογένεια μου και μάνα και πατέρας ήταν αγρότες που ίσα ίσα ήξεραν να γράφουν και να διαβάζουν και ζώντας μέσα σε περιβάλλον απομακρυσμένου από τα κέντρα χωριού, με ενθουσίαζαν οι μεγάλες κατασκευές των αρχαίων, όπως τα θέατρα, τα στάδια, οι ναοί, οι βρύσες, τα χάνια, οι τάφοι, οι Εκκλησίες και οι δρόμοι οι αρχαίοι. Πάντα αισθάνομαι ότι έχω χρέος –και αυτή είναι συνεχής και βασανιστική διαδικασία– να διασώσω και να αναδείξω τα έργα αυτά και να μεταδώσω με κάθε τρόπο τη γνώση της Ιστορίας και της Πολιτισμικής-Θρησκευτικής πράξης και στάσης των ανθρώπων. Συχνά αισθάνομαι ότι δεν έπραξα πολλά ή όσα έπρεπε και ότι οφείλω να προσπαθήσω κι άλλο. Κριτικάρω και νοητά μαλώνω τον εαυτό μου για κάτι που δεν κατάφερα όμως αισθάνομαι και την γαλήνη και ένα είδος εσωτερικής ελευθερίας και ευτυχίας όταν κάτι ολοκληρώνεται.

Αυτό φίλτατε Μουράτ είναι ένα είδος εξομολόγησης που δεν έπραξα σε άλλον άνθρωπο και εννοώ την εμπιστοσύνη μου στο πρόσωπο σου. Αισθάνομαι πολλές φορές ότι η γέφυρα αυτή χτίζεται σιγά σιγά. Αυτή η ειρηνική γέφυρα που ενώνει και συνδέει το παρελθόν με το μέλλον και πάντα-παρά τις ανυπέρβλητες αντιξοότητες που όλοι βιώνουμε καθημερινά από δόλια συστήματα ανίερης πολιτικής διακυβέρνησης, χωρίς ίχνος σεβασμού στον Άνθρωπο και την πολιτισμική του ύποσταση –αυτή η τάση μηδενισμού των πάντων στο όνομα της οικονομίας που φέρνει δυστυχώς την καθολική κατάρ-

ρευση της ενσυνείδητης δημιουργικής τάσης του όντος, η οργανωμένη τάση για επιβολή της ημιμάθειας και της παύσης του διαλόγου των γενεών που καταρρακώνει την προσωπικότητα και βίαια μας εισάγει σε πεδία αριθμών και απραξίας– πέραν λοιπόν αυτών των ζοφερών, πάντα ευελπιστώ ότι η γνώση πάντα φέρνει το ειρηνικό, το ποθούμενο, την φιλοκαλία, την ελευθερία και την πορεία προς την γαλήνη.

Αυτή μου η έμφυτη κατεύθυνση δεν δύναται να αλλάξει. Αυτή η έμφυτη ανησυχία και η χαροποιός αίσθηση ότι το πέρασμα από τη φιλόξενη με δεδομένα παραδείσου γη είναι μια ευτυχής συγκυρία και η ευκαιρία που μας δίνεται να γίνουμε πρόξενοι θετικών αποτυπωμάτων που θα βοηθήσουν το μέλλον. Το μυστικό της ευτυχίας είναι η μη βία και η καταπολέμηση της αδιαφορίας για τον πλησίον και τη γη μας. Νωρίς κατάλαβα ότι είναι αδύνατον στο μικρό διάστημα-χώρο και χρόνο της πεπερασμένης ζωής, να υπερσπισθεί κανείς και να μεταδίδει γνώσεις να μεταφέρει και να προβάλλει το αγαθό σε μεγάλη κλίμακα, κι έτσι αυτοπεριορίστηκα και παραδόθηκα στην πιο ισχυρή μου έλξη, τον τόπο που γεννήθηκα και την Καππαδοκία των πόθων και των παθών των προγόνων μου. Την Καππαδοκία που λάτρεψαν και μαγεύτηκαν ποιητές, φιλόσοφοι, Άγιοι Ακρίτες και στρατηγοί και βασιλείς την Καππαδοκία που προτίμησαν ως τόπο γαλήνης, προσευχής και ψυχικής ανάτασης ομάδες όντων που απαρνήθηκαν τον εαυτό τους και τα εγκόσμια και έστησαν στα πετρομονάστηρα ατέρμονο διάλογο με το Θείο, το πνευματικό, το άυλο, το συμπαντικό και άναρχο.

Θα σου εξομολογηθώ ότι σε ηλικία 10-12 ετών, με πείσμα και υπομονή, σκά-λιζα στο υγρό χώμα, έφτιαχνα μέσα

στο χώμα μήτρες από την ορχήστρα και τις κερκίδες αρχαίων ανοικτών θεάτρων, ύστερα κάλυπτα το έργο με λειωμένο κερί και τέλος το κάλυπτα με γύψο που όταν στέγνωσε τοβγαζα από το χώμα και έτσι έφτιαχνα μικρά αρχαία θέατρα.

Είχε δε στην πλαγιά, λίγο έξω από το χωριό, εκεί που έπαιζα, δίπλα στο σπίτι των παππούδων μου, στοίβες με πέτρες και σπασμένα κεραμίδια –φτιάχναμε κιμαλίες για να ζωγραφίζουμε– καθώς και ένα μικρό νταμάρι με πέτρες κομμένες με το χέρι. Αυτό το νταμάρι Πάντα τοβλεπα, το φανταζόμουν Θέατρο.

Επανερχομαι στην Καππαδοκική μου καταγωγή και σου ομολογώ ότι αν δεν είχα την Καππαδοκίσα γιαγιά Ελισσώ που με μεγάλωσε εξηγώντας μου με θαυμαστό τρόπο κάθε λεπτομέρεια της ζωής και της Ιστορίας της Καππαδοκίας και του Πολίσματος της Καρβάλης (Γκέλβερι), ίσως να μην παθιαζόμουν για τον άγνωστο τότε για μένα τόπο.

Αυτή η γυναίκα δεν είχε μόνο αναμνήσεις, μνήμες, πόθο, πάθος και νοσταλγία για την πατρίδα, πράγματα που μου τα μετέδιδε με θαυμαστό τρόπο, αλλά είχε και θράσος γιατί... εκεί που μου κρατούσε το βιβλίο για να επαναλάβω το μάθημα της ημέρας μετά το διάβασμα, διέκοπτε τη ροή και άρχιζε... Στην Καππαδοκία ζούσαμε μέσα σε τρώγλες που είχαν σκάψει οι Χετταίοι... να το θυμάσαι... βρε γιαγιά...για τον Διογένη μιλάμε που έμενε σε πιθάρι και έψαχνε ανθρώπους με το αναμμένο λυχνάρι μέρα μεσημέρι...τι δουλειά έχει εδώ η Καππαδοκία; ρωτούσα... Έχει, πως δεν έχει, έλεγε... να θυμάστε τον Διογένη αλλά να σκέφτεσαι τον Άγιο Γρηγόριο. Έτσι γαλουχήθηκα να υμνώ και να υπηρετώ την μεγάλη μου αγάπη, την Καππαδοκία. Έτσι, Αξιοσέβαστε και εντιμότατε

συνοδοιπόρε Μουράτ, έτσι άρχισαν όλα. Γιατί, για να βρεθείς μέσα στο καθαίο νερό της πηγής της γνώσης, κάποιος πρέπει να σε συμπρώξει. Για εμένα αυτός ο Μέγας βοηθός ήταν η γιαγιά μου και ένα βιβλίο Ιστορίας που βρήκα μια μέρα στα σκουπίδια και είχε μέσα την Ακρόπολη, το Ηρώδειο και το θέατρο της Επιδαύρου. Θαρρώ και τα ερείπια της Δήλου.

Αυτά μ' έσπρωξαν να βουτήξω στα βαθιά νερά και σιγά σιγά γνωρίζοντας τους αγνούς και άδολους ανθρώπους της προσφυγιάς, είδα, άκουσα, σφυρηλάτησα τις ιδέες και προσδιόρισα, χάραξα τη γραμμή των πράξεων μου. Λυτρώθηκα.

Τότε είπα: Και Θέατρο θα φτιάξω, και την τοπική Ιστορία θα ζωντανέψω, και το χωριό Τσιρπιντί-Ακόντισμα θα ξαναστήσει, και τα αρχαία κάστρα και φρούρια της περιοχής Νέας Καρβάλης θα αναδείξω... Άλλα και την Καππαδοκία θα υπηρετήσω, Τον πολιτισμό και την Ιστορία των προσφύγων θα υπηρετήσω και θα αναδείξω και τον Άγιο Γρηγόριο τον Θεολόγο θα ακολουθήσω γιατί αυτός κρατάει την αλυσίδα που πρέπει να ενώσω για τη σύνδεση των ανθρώπων εδώ με τους ανθρώπους εκεί. Έτσι αποφάσισα και ξεκίνησα. Πίστη, θάρρος, επιμονή και υπομονή. Γνώση και Ελπίδα ότι θα τα καταφέρω.

Πείσμα δημιουργίας.

Θυμάμαι με ευγνωμοσύνη όλες αυτές τις ψυχούλες που μούδωσαν τον αέρα της γνώσης, την πνοή και την ευωδιά της πατρίδας, την σιγουριά της αγάπης και της νοσταλγίας για αυτούς που μείναν εκεί, τους φίλους και τους γείτονες τους που πήγα και τους βρήκα και έκλαιγαν μετά από ογδόντα χρόνια όταν έλεγαν τα ονόματα των γειτόνων και φίλων τους και τους έψαχναν και ήθελαν να τους δούνε, να τους αγκαλιάσουν έστω μια φορά,

πριν πεθάνουν. Αυτά τα είδα. Ένοιωσα αυτές τις ψυχούλες που πέταξαν σαν τα πουλιά, μιά-μιά στον ουρανό, στο σύμπαν της πίστης τους.

Όμως η μοναξιά είναι ο χειρότερος συνοδός της δημιουργίας.

Αυτήν τη μοναξιά μου, μέσα στο απέραντο και ατελείωτο πέλαγος των δυσκολιών, των διαφορετικών αντιλήψεων, της καθημερινής πάλης με το κακό, της ζήλιας, του φθόνου, της φθοράς, αλλά και του πείσματος για δημιουργία, ήλθε ν' απαλύνει ο άνθρωπος έρωτας. Βρέθηκε στο δρόμο μου, ευτυχώς, ν' απαλύνει και να εξαλείψει, ως συνοδοιπόρος ζωής -45 χρόνια πια- η Βάσω, η γυναίκα μου που μ' έναν αθέατο και όχι πάντα συμβατό τρόπο, ακόμα και με την άρνηση της μερικές φορές, με βοήθησε, με βοηθάει, χωρίς ιδιοτέλεια να φτάσω στόχους και να κάνω πράξεις οράματα.

Την αίσθηση απομόνωσης -ο δημιουργός είναι πάντα μόνος- και την δύστροπη καθημερινότητα μέσα από τα συστήματα και τις ατέρμονες γραφειοκρατίες, σπάζουν οι σθεναροί δεσμοί με τους άξιους επαίνου συντρόφους έργου, παιδιά, νέοι και ηλικιωμένοι, πιασμένοι χέρι χέρι, άνδρες και γυναίκες -όσο άντεξε και αντέχει ο καθένας- στάθηκαν, στέκονται δίπλα μου, μαζί μου, μάχιμοι για το ωραίο και ωφέλιμο έργο. Συνοδοιπόροι, όπως εσύ ευγενέστατε αδελφέ Μουράτ και τόσοι άλλοι. Αυτή είναι η αλήθεια.

Τελειώνοντας αυτή την πρώτη επιστολή, γιατί θα ακολουθήσουν άλλες δύο σύντομα, θέλω να εξομολογηθώ ότι ξέρω πως πάντα ο οραματιστής και δημιουργός στο τέλος είναι μόνος του. Η μοναξιά φέρνει και γεννά τις ιδέες που υλοποιούν οι παρέες που αφουγκράζονται και ενθουσιάζονται και παρασύρονται από το όμορφο και

ορατό και συγκινητικό που με πάθος υπερασπίζεται ο δημιουργός. Η μοναξιά βοηθά, σαν ανοιχτή πόρτα, στον συνεχή και βασανιστικό αυτοέλεγχο και στην αυτοκριτική.

Πολλές φορές, μέσα μου, γελάω με ικανοποίηση όταν κατά καιρούς μερικοί, φυσιολογικοί είναι, με κρίνουν δικαίως ή αδικώς. Άλλος ίσως θα θύμωνε, θα ξεσπούσε, θα αντιδρούσε γιατί τον αδικούν.

Εγώ μέσα μου, Μουράτ, ευχαριστιέμαι ειρηνικά, γιατί λέω:

Δες πόσο καλοί άνθρωποι είναι, πόσο επιφανειακά σε κριτικάρουν. Εσύ καθημερινά κρίνεις πιο αυστηρά τον εαυτό σου. Πραγματική σοφία είναι να κάνεις καθημερινά αυτοκριτική και μάλιστα αυστηρή. Οι δε κακόβουλοι παίρνουν απάντηση από το έργο που τους χαρίζεις, δε χρειάζονται άλλη απάντηση. Αυτά λέω στον εαυτό μου και συνεχίζω. Αξιοσέβαστε συνοδοιπόρε και αδελφέ Μουράτ, αυτός είναι ο πρόλογος της εκ βαθέων εξομολόγησης μου σ' εσένα.

Σ' ευχαριστώ που μ' ακούς και πιστεύω δεν δυσανασχετείς... Στην επόμενη μου επιστολή θα σου γράψω τι έπραξα. Ήθελα πρώτα να ξέρεις την ψυχή μου και την αγάπη μου για την ειρήνη την αδελφοσύνη και την φιλοκαλία."

2^η Επιστολή - Η διαδικασία ίδρυσης του Μουσείου και οι δυσκολίες που αντιμετωπίστηκαν

"Ευγενέστατε αδελφέ Μουράτ Σ' αυτή τη δεύτερη επιστολή μου θα σου παραθέσω την συγκυρία της ίδρυσης του Κέντρου Καππαδοκικών Μελετών του Ιστορικού και Εθνολογικού Μουσείου των Καππαδοκών και του Ιστορικού Αρχείου της Καππαδοκίας. Ήταν 24 Ιανουαρίου του 1987, παρα-

μονή της εορτής του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου, απόγευμα, όταν άρχισα να τηλεφωνώ σε φίλους και μέλη του συλλόγου ζητώντας βοήθεια, κυρίως οικονομική. Άκουγα ότι υπήρχε στη Θεσσαλονίκη ένας Πατριώτης μας, Σταύρος Αντωνιάδης, που κατά καιρούς βοηθούσε το χωριό, είτε την ομάδα είτε την κοινότητα. Έψαξα και βρήκα το τηλέφωνο του.

Σήκωσε το τηλέφωνο με τρεμάμενη φωνή και ρώτησε ποιος είναι. Όταν του είπα είμαι ο Καπλάνης από την Καρβάλη, η φωνή του άλλαξε και με αποφασιστική βροντερή φωνή μου είπε: Είσαι ο Καπλάνης, ο εγγονός του Δημάρχου του Γκέλβερι του Καπλάνης Ανέστη;

Πριν προλάβω να απαντήσω θετικά, συνέχισε:

Χρόνια περίμενα αυτό το τηλεφώνημα παιδί μου. Τώρα, αμέσως, γρήγορα έλα στη Θεσσαλονίκη. Δεν έχουμε χρόνο...

Του εξήγησα ότι είναι παραμονή του Αγίου και Πολιούχου της Νέας Καρβάλης και συμφωνήσαμε να πάω την επόμενη μέρα μετά την περιφορά του Αγίου.

Έτσι και έγινε.

Ο Σταύρος Αντωνιάδης κρατούσε μεγάλο μέρος των αρχείων της ανταλλαγής και της δημιουργίας της Νέας Καρβάλης, πολλά βιβλία από την αρχαία Βιβλιοθήκη των μοναστηριών καθώς και τρία μπαούλα με τη σκεύη των Μοναστηριών του Γκέλβερι.

Ο όρος της παράδοσης ήταν η δημιουργία του Μουσείου και του Ιστορικού Αρχείου. Το 1987 ιδρύθηκε το Μουσείο και πέραν των μοναδικών συλλογών που πλέον κατείχα με, προσέτρεξε το σύνολο των Καππαδοκών της χώρας μας και όχι μόνο και πλούτισαν και πλουτίζουν το Μουσείο και το Ιστορικό Αρχείο με πλήθος δωρεών, αντικειμένων και εγγράφων.

Το 1997 το Μουσείο βραβεύθηκε με το European Museum of the year award, λόγω των μοναδικών, σπάνιων και ολοκληρωμένων συλλογών του. Σήμερα συνεχίζουμε μαζί με το ΥΠΠΟ την διαδικασία καταγραφής και πιστοποίησης των αρχαιολογικών συλλογών και συγχρόνως εγγράφηκαν στο κατάλογο της άυλης πολιτιστικής μας κληρονομιάς σπουδαία έθιμα του ενιαύσιου κύκλου, όπως είναι τα Σάγια, που επαναλαμβάνονται κάθε χρόνο την παραμονή των φώτων, όπου καίμε νοητά τους καλικάντζαρους λίγο πριν καθαγιασθεί η οικουμένη με τον Αγιασμό των Επιφανείων.

Στο Μουσείο παρουσιάζεται όλος ο κύκλος της ζωής και της ιστορίας των Καππαδοκών. Εστιάζουμε στην Θρησκευτική τους ζωή που έχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον, στα κοστούμια που φορούσαν, στις τέχνες που ασκούσαν στην πατρίδα όπως την αγγειοπλαστική και την ταπητουργία, καθώς και στον Εθιμικό τους κύκλο.

Το Μουσείο επισκέπτονται πλήθος ενδιαφερομένων, σχολεία αλλά και επισκέπτες από την γείτονα Τουρκία κυρίως από την Καππαδοκία και την Κωνσταντινούπολη που με έκπληξη διαπιστώνουν την αδελφοσύνη των δύο λαών στην καθημερινή τους ζωή με εξαίρεση τη θρησκεία.

Το Μουσείο και το Ιστορικό αρχείο με τις εκδηλώσεις τους και τις εξωστρεφείς εκδηλώσεις τους αλλά και τις εκδόσεις έχουν καταστήσει το Κέντρο Καππαδοκικών Μελετών γέφυρα διαλόγου για τον πολιτισμό και την Ιστορία μεταξύ των δύο λαών που με κατανόηση και σεβασμό, πορευόμαστε οργανώνοντας και κοινές εκδηλώσεις, χορευτικά δρώμενα, εκθέσεις, κοινά εργαστήρια και Φεστιβάλ χορού και τέχνης. Η συνεργασία μας με πανεπιστημιακά ιδρύματα όπως το Necmettin Erbakan του Ικονίου, αυξά-

νει το ενδιαφέρον και τις δυνατότητες του Κέντρου μας. Μαζί πορεύεται και το χορευτικό μας σχήμα που αποδίδει χορούς της Καππαδοκίας και είναι περριζήτητο παγκοσμίως για την αυθεντικότητα και την ποιότητα των χορευτικών δρώμενων.

Τα ετήσια συμπόσια με το όνομα «Η Καππαδοκία των Ζώντων Μνημείων» ζωντανεύουν το ενδιαφέρον της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας και των ερευνητών και αποτελούν πόλο έλξης.

Τέλος το Διεθνές Λαογραφικό φεστιβάλ «Ηλιος και Πέτρα» που διοργανώνεται κάθε χρόνο στο παραδοσιακό χωριό Ακόντισμα, δίνει το στίγμα των προθέσεων και των προσεγγίσεων μας σ ότι αφορά την ιστορία και την παράδοση όλων των λαών της γης και των ιστορικών ιδιαιτεροτήτων του κάθε τόπου.

Συνεχίζουμε αδελφέ Μουράτ, μαζί κι εσύ, με πάθος δημιουργού, αμείωτου με το πέρασμα των χρόνων -ήδη πέρασαν 45 χρόνια από την ίδρυση του Πολιτιστικού μας φορέα- γιατί πιστεύω και πιστεύουμε ακράδαντα ότι αν έμεινε ένας δρόμος ανοιχτός για την παγκόσμια κοινότητα είναι ο διάλογος, ο πολιτισμός και η αλληλοκατανόηση των δυνατοτήτων έτσι ούτως ώστε να προχωρήσουμε μπροστά με Γνώση του παρελθόντος μας, της ρίζας και του πολιτισμού μας, για να μην χαθούν οι πανανθρώπινες αξίες της Αγάπης και της Ελευθερίας.

Στο επόμενο γράμμα μου θα σου καταγράψω την προσπάθεια που έχει να κάνει με την γνωριμία με τον τόπο που κατοίκησαν οι πρόσφυγες Καππαδόκες, τη Νέα Καρβάλη, το Θέατρο και το Ακόντισμα όπως και τις ενδιαφέρουσες αρχαιότητες της περιοχής. Ευχές και χαιρετισμούς

Καπλάνης"

3^η Επιστολή - Ο σκοπός του Κέντρου Καππαδοκικών Μελετών και το Ακόντισμα

“Αγαπητέ και σύμβουλε Μουράτ Επιθυμώ να ολοκληρώσω αυτή την από ψυχής εξομολογητική συνέντευξη μιλώντας για την αναστήλωση και ζωντάνεμα του παραδοσιακού οικισμού Ακόντισμα-Τσιρπιντί.

Σε προηγούμενη επιστολή μου σου περιέγραφα την αγάπη μου για τα αρχαία θέατρα. Πιστεύω πάντα ότι ήταν σχολεία συνεχούς εκπαίδευσης του λαού μέσω του θεάτρου, της μουσικής, της αφήγησης αλλά και της δημιουργίας και της τέχνης.

Το πρώτο μου λοιπόν μέλημα ήταν το 1981 πως να φτιάξω έναν χώρο εκδηλώσεων γιατί τέτοιος δεν υπήρχε στη Νέα Καρβάλη. Κατέθεσα αίτηση στην Κοινότητα Νέας Καρβάλης, τότε, και ζητούσα ένα χώρο μέσα στην Νέα Καρβάλη. Ο πρόεδρος του Κοινοτικού συμβουλίου μου το ξέκοψε: μέσα στο χωριό δεν σας δίνω χώρο, ζητά όπου αλλού θέλεις. Τότε άστραψαν τα μάτια μου, θυμήθηκα το πάθος μου για τα ερείπια και το νταμάρι στο λόφο, έξω από την Καρβάλη και βιαστικά είπα:

Δώστε μου το παλιό νταμάρι στο λόφο.

Θυμάμαι τότε ο Πρόεδρος χαμογέλασε και γυρνώντας προς τους συμβούλους του είπε:

Ποιον αυτόν εκεί τον σκουπιδότοπο; Το δίνω με όλη μου την καρδιά, πάρτε το.

Νόμιζε ότι είναι αδύνατον εκεί να γίνει κάτι, τόσο μακριά, σκουπιδότοπος. Αλλά δεν γνώριζε ούτε το Όραμα ούτε τη θέληση και την αποφασιστικότητα μου. Οι παρέες που συμμετέχουν σε ένα όραμα, γράφουν ιστορία. Ναι έτσι έγινε τότε.

Πέσαμε με τα μούτρα 8-10 άνθρωποι, με τσαπιά, αξίνες, μαστορέματα

και σε τρεις μήνες (Μαρτίου 14 έως Ιουλίου 9 του 1983). Στις 9 Ιουλίου το βράδυ έγιναν τα εγκαίνια του ανοιχτού θεάτρου και τα εγκαίνια έκανε η Δόμνα Σαρμίου με μια αξέχαστη συναυλία και τους νέους του χωριού να χορεύουν «Ας κρατήσουν οι χοροί» και έκτοτε κοσμεύει την Ανατολική είσοδο την Νέας Καρβάλης. Άρχισαν να γίνονται τα μεγάλα φεστιβάλ, το Ήλιος και πέτρα, που ενώνει την παράδοση των λαών της γης, δρώμενα και συναυλίες. Έμαθε τα καθέκαστα η Μελίνα Μερκούρη, Υπουργός Πολιτισμού, ήρθε στο Ακόντισμα. Τότε υπήρχε μόνο το θέατρο.

Είπε: Γι αυτό που πράξατε μόνοι σας, αξίζει να δώσω κάποια χρήματα για να χτίσετε και ένα αναψυκτήριο και χώρους εξυπηρέτησης του κόσμου. Έτσι και έγινε, αλλά η μοίρα ήθελε αλλιώς. Όταν τα μαστοριά πήγαν να σκάψουν τα θεμέλια, βρήκαν άλλα θεμέλια. Ήταν το χωριό, πριν τη Νέα Καρβάλη. Ο μεταμεσαιωνικός οικισμός, το τσιφλικόχωρι Τσιρπιντί.

Ανείπωτες εποχές δημιουργίας και αποφασιστικότητας. Έτσι αναστήλωσαμε τον κατεστραμμένο οικισμό Ακόντισμα, κόσμημα σήμερα της περιοχής αλλά και της χώρας. Φυτέψαμε δένδρα, χτίσαμε μνημεία του πολιτισμού μας και χώρους συνάθροισης και μνήμης.

Πιστεύω Αγαπητέ μου Μουράτ ότι όλα αυτά είναι μερικές φορές, δύσκολο να το λέει κάποιος, μέρος ενός σχεδίου που εμείς απλά είμαστε οι γέφυρες, οι ενδιάμεσοι, για να το εκτελέσουμε. Πάντα η θέληση μου είναι να είμαι χρήσιμος και δοτικός και προς την Ιστορία, την Κοινωνία και τον Άνθρωπο που είναι στο επίκεντρο της σκέψης μου, και για αυτό προσπάθησα και έφτιαξα και έναν οίκο προστασίας και μέριμνας των αδύναμων ανθρώπων, συμπολιτών μας που κάποιες φορές η

μοίρα παίζει άσχημα παιχνίδια –αυτό μπορεί να συμβεί σε όλους μας– και έτσι λειτουργεί και αυτό το σύστημα βοήθειας και κοινωνικής αλληλεγγύης του φορέα μας.

Τέλος ακόμη δεν τελείωσε ένα έργο που έμεινε στη μέση. Το μουσείο και εργαστήριο υφάσματος, όπου όνειρο μας είναι να εκθέσουμε την συλλογή κοστούμιών και χαλιών που κατέχουμε και συγχρόνως να στήσουμε τους παλιούς αργαλειούς και να ξανά μάθει η νεολαία την τέχνη της ύφανσης, γιατί η ζωή του Ανθρώπου είναι συνυφασμένη με το ύφασμα από την πρώτη μέρα που εμφανίστηκε στη γη.

Αυτά είναι αδελφέ μου μια μικρή περιήληψη των τελευταίων 45 ετών δημιουργίας. Ξεκίνησα 22 ετών να ζω την πνοή της δημιουργίας και έφτασα στα 67. Χαίρομαι για τους ανθρώπους που γνώρισα και γνωρίζω, τις προσωπικότητες, τους υπηρέτες της τέχνης και του πολιτισμού, τους απλούς ανθρώπους και τους άξιους συνοδοιπόρους έργου και αδελφούς σαν και εσένα.

ΤΑΥΤΙΖΟΜΑΙ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ

Παραμένω στη διάθεση σας
Καπλάνης”

Η ιστορία των Καραμανλήδων δεν αποτελεί απλώς μια αφήγηση **μετανάστευσης ή προσφυγιάς**· είναι ένα ζωντανό παράδειγμα του πώς η **γλώσσα, η πίστη και η παράδοση** μπορούν να συνυπάρξουν και να επιβιώσουν μέσα στους αιώνες. Το μουσείο της Νέας Καρβάλης καλεί κάθε επισκέπτη να ακολουθήσει τα ίχνη του παρελθόντος και να ανακαλύψει τον κόσμο αυτής της μοναδικής κοινότητας, η οποία κατόρθωσε να διαφυλάξει, μέσα από τις δυσκολίες και τις μετακινήσεις, τον **πολιτισμό της Καππαδοκίας** και να τον μεταδώσει ακέραιο μέχρι σήμερα.

II. Διάλογοι για τον Πολιτισμό

Διάλογοι
για τον
Πολιτισμό

Βασίλης Ζούλιας

Σχεδιαστής Μόδας
Γραμματέας της Ελληνικής
Ένωσης Σχεδιαστών Μόδας

«Η woke agenda
θέλει να επιβάλλει την ασχήμια»

1

«Μπορεί να φοράς τα ίδια ρούχα 100 χρόνια και να είσαι καλοντυμένος», αναφέρει στα Τετράδια Πολιτισμού ο Βασίλης Ζούλιας. Ο Έλληνας σχεδιαστής με το χαρακτηριστικό ύφος, ο άνθρωπος που έχει συνδυάσει την υπογραφή του με την κομψότητα, την υψηλή αισθητική και τη συνέπεια μιλά για την τέχνη του αλλά και τα όνειρα που δεν σταματά ποτέ να κάνει.

«Στον Έλληνα, το γούστο και η φινέτσα είναι στο DNA μας. Είμαστε στη χώρα που ξεκίνησαν τα πάντα. Εμείς διδάξαμε τον όρο καλαισθησία. Το τι έγινε στην πορεία και καταστρέψαμε ότι καλαισθητο υπήρχε, βεβαίως είμαστε υπεύθυνοι για αυτό και είμαι από τους πρώτους που το φωνάζουν. Ο Έλληνας σήμερα, τα τελευταία 50 χρόνια δε σέβεται καθόλου την πολιτιστική του κληρονομιά», παρατηρεί με την ευγένεια που τον διακρίνει όλα αυτά τα χρόνια της μακράς του διαδρομής.

«Ήμουν αντίθετος με τα Gucci στην Ακρόπολη. Ίσως, μόνο, ο Σύλλογος Ελλήνων Σχεδιαστών να κάνει μια και μόνη εμφάνιση», τονίζει σε άλλο σημείο της συζήτησής μας, επισημαίνοντας την ανάγκη στήριξης των Ελλήνων σχεδιαστών και των ελληνικών προϊόντων.

Συνέντευξη: Σπύρος Πολυμέρης (20/11/2025)

Πώς βλέπετε την εποχή και την αισθητική της;

Ζούμε σε μια εποχή παρακμής. Κι αυτό φαίνεται από τον τρόπο που ντυνόταν ο κόσμος στο παρελθόν,

από τις παλιές φωτογραφίες, από τις ταινίες του ελληνικού κινηματογράφου και πώς υπήρχε η έννοια του πολιτισμού και του πολιτισμένου σε σχέση με το ντύσιμο. Δηλαδή ακόμα και οι άνθρωποι στα χωριά ή στις επαρχιακές πόλεις, στην βόλτα τους την κυριακάτικη, όπως θυμάμαι τη μητέρα μου να μου λέει, έπρεπε οπωσδήποτε οι γυναίκες να έχουν το γάντι, το παπούτσι, το καπέλο, από όποιο κοινωνικό πλαίσιο και να ερχόντουσαν. Είτε είχαν χρήματα είτε δεν είχαν θα έβρισκαν τρόπο να είναι ντυμένες έτσι. Και οι άντρες, εκτός αν ήταν εργάτες, θα ήταν με μανικετόκουμπα και κουστούμι και γραβάτα και καπέλο. Δεν πήγαινες αλλιώς σε κάποιο καφενείο.

Το μότο, το μήνυμα της τελευταίας σας επίδειξης ήταν «Μόνο η ομορφιά μπορεί να σώσει τον κόσμο». Και το έχετε πει, η μόδα δεν είναι τέχνη είναι ένας τρόπος να εκφράζεις την ομορφιά. Τι είναι ομορφιά;

Την ομορφιά μπορεί κανείς να την ανακαλύψει παντού. Υπάρχει το αντικειμενικά όμορφο και το υποκειμενικά όμορφο, γιατί η ομορφιά βρίσκεται παντού. Ένα όμορφο σώμα δεν μπορεί να είναι μόνο το λεπτό. Εξού και ο Μποτερό έκανε αυτές τις υπέροχες γυναίκες και ξέρουμε και σήμερα, εκτός του ότι υπάρχει αυτή η τρέλα με το αδύνατο σώμα, οι άντρες προτιμούν τις γυναίκες με καμπύλες. Δεν θέλουν να πέφτουν σε κόκκαλα.

Όμως τα μοντέλα σας ανήκουν σε αυτή την κατηγορία των ισχνών γυναικών.

Αυτό μας αναγκάζουν να το κάνουμε γιατί είναι η βιομηχανία έτσι. Βέβαια τα τελευταία χρόνια υπάρχουν και μοντέλα που έχουν μεγαλύτερα νούμερα και μπορούμε να τα βρούμε

στην αγορά και πλάσονται και στην αγορά. Εννοείται αυτό γίνεται. Κατά ένα 90% δυστυχώς στα κορίτσια έτσι είναι, ή size zero ή ακόμα και below zero. Οπότε τα δείγματα, όταν ξεκινάμε να φτιάξουμε κάτι, το κάνουμε μικρό γιατί μετά οι μεταποιήσεις δεν μπορούν να περάσουν στην παραγωγή, δυσκολεύεται η παραγωγή και είναι ένα παγκόσμιο θέμα αυτό. Αλλά, πολλοί σχεδιαστές το έχουν κάνει και εμείς το έχουμε κάνει πολλές φορές, και σε αυτή την πρόσφατη επίδειξη, έχουμε πάρει μοντέλα από διαφορετικές ηλικίες και με διαφορετικά μεγέθη. Και με πολύ επιτυχία μάλιστα γιατί είναι πάρα πολύ όμορφες οι κοπέλες, ακόμα και με 30 kg παραπάνω από τα size zero μοντέλα.

Τι ανάγκη έχει μια όμορφη γυναίκα ένα ωραίο περιτύλιγμα; Εσείς κάνετε το περιτύλιγμα. Σαν μια ανθοδέσμη, το απ' έξω έχει περισσότερη σημασία από το λουλούδι;

Όχι. Σίγουρα δεν το έχει ανάγκη και η γυναίκα πάντα κάνει το φόρεμα και όχι το αντίθετο. Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι όταν η Kim Καρντάσιαν φόρεσε το φόρεμα της Μέριλιν Μονρό. Είδαμε ότι το ίδιο φόρεμα ήταν κάτι τελείως διαφορετικό στις δύο αυτές γυναίκες, οπότε εκεί ερχόμαστε στο ότι η γυναίκα πάντα κάνει το φόρεμα. Εμείς κάνουμε το φόρεμα αλλά ευχόμαστε πάντα να είμαστε τυχεροί ώστε οι γυναίκες που τα φοράνε να τα υποστηρίζουν. Να βάζουν το δικό τους input μέσα, τη δική τους προσωπικότητα, το δικό τους στυλ.

Να περάσω σε κάτι άλλο τώρα. Η woke ατζέντα φαίνεται ότι δεν έχει επηρεάσει το έργο σας. Δεν αναφέρομαι στο σεξουαλικό προσανατολισμό

αλλά είναι μια ατζέντα η οποία ακυρώνει την εικόνα της γυναίκας αλλά και του άντρα.

Γι' αυτό και ονομάσαμε την επίδειξη «Beautiful», γιατί η woke agenda μαζί με τα εμβόλια και όλα τα άλλα θέλει να επιβάλλει την ασχήμια.

Τι εννοείτε όταν λέτε άσχημο;

Να σας πω... Είδαμε σε μια τελευταία επίδειξη του Martin Margiela στο Παρίσι, τα στόματα των μοντέλων να είναι καρφωμένα σε 4 πλευρές. Ήταν ένα αποτροπιαστικό, φοβιστικό θέαμα που ενώ αυτή τη φορά τα ρούχα ήταν όμορφα και φορέσιμα, το περιεχόμενο ήταν αποκρουστικό. Επίσης, είδαμε τις καταχωρήσεις πριν από 2 χρόνια του Οίκου Balenciaga που είχαν παιδοφιλία, και έγινε μεγάλο σκάνδαλο αλλά δεν άγγιξε το χώρο της μόδας. Άρνησαν να μιλήσουν οι άνθρωποι της μόδας, η Anna Wintour άρνησε, η Kim Kardashian άρνησε να κάνει δήλωση, το άφησαν να περάσει έτσι. Και αυτό είναι κομμάτι της woke ατζέντας. Και ενώ εγώ με το παρελθόν που είχα σαν fashion editor, αναγνωρίζω το σκοτεινό κομμάτι ενός δημιουργού και βλέπω την καλλιτεχνική υπόσταση κάποιων δημιουργών, σήμερα όμως βλέπω και το μαύρο κομμάτι της ατζέντας που έχει να κάνει με την μαύρη, αρνητική πλευρά, με ό,τι αυτή η έννοια μπορεί να εμπεριέχει. Θέλουν να δημιουργήσουν βαθιά σύγχυση στον κόσμο. Βέβαια το καλό νικάει πάντα, το φως νικάει το σκοτάδι. Δεν είναι τυχαίο ότι τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότεροι άνθρωποι στρέφονται στην προσευχή, στο διαλογισμό. Αυτό έγινε και μια τάση σήμερα, δεν γίνεται να μην διαλογίζεσαι με κάποιο τρόπο. Παράλληλα με το αρνητικό που πάνε να μας το φορέσουν με το ζόρι και μέσα από τη μόδα, γιατί η μόδα έχει

μεγάλη απήχηση, και υπάρχει μια σειρά σχεδιαστών όπως ο Rick Owens ή η Balenciaga που ευθυγραμμίζονται ή που υποστηρίζουν αυτή τη μαύρη πλευρά. Και ο Alexander Mc Queen, ήταν ένας καταραμένος καλλιτέχνης της μόδας αλλά αυτή η σκοτεινή αίσθηση που έδινε στα show του και στις collection του είχε μια ομορφιά. Ενώ αυτό σήμερα είναι κάτι άλλο.

Ας περάσουμε τώρα στην τεχνολογία. Θα ήθελα να σας ρωτήσω πόσο σας έχει αλλάξει και στο επίπεδο του σχεδιασμού αλλά και στον τρόπο επικοινωνίας και προώθησης της δουλειάς σας.

Πάρα πολύ. Και τα πράγματα πηγαίνουν σήμερα με τόσο γρήγορο ρυθμό. Ιδιαίτερα με τη Τεχνητή Νοημοσύνη μπορείς να κάνεις μια φωτογράφιση ολόκληρη με μοντέλα που δεν υπάρχουν. Ή μάλλον, που υπάρχουν στον αυτόν το κόσμο της AI. Το έχουμε δοκιμάσει και το έχουμε βάλει σε εφαρμογή. Βέβαια στο show προχθές είχαμε φωτογράφους και αυτό που μπορούν να βγάλουν οι φωτογράφοι δεν μπορεί ποτέ να το βγάλει το μηχανήμα, η τεχνητή νοημοσύνη. Αλλά είναι μια λύση για μια πρώτη προσέγγιση, μέχρι εκεί. Ελπίζω να μην αποκτήσει μεγαλύτερο εύρος στο μέλλον. Στο σχεδιασμό δεν με επηρεάζει γιατί δουλεύω πάρα πολύ προσωπικά με το χέρι. Δηλαδή δουλεύω ή στην κούκλα ή στο σχέδιο, οπότε δεν έχω μπει σε αυτή τη διαδικασία να ζητήσω να μου φτιάξει ένα σχέδιο. Όχι. Γιατί είμαι ένα brand που έχει μια πολύ δυνατή ταυτότητα και πατάω πάνω στο DNA του brand και πώς μπορεί αυτό μέσα στα χρόνια να εξελιχτεί. Είναι πολύ σημαντικό να δείχνεις συνεχώς διαφορετικούς παραμένοντας ίδιος. Κάποια στιγμή είχα μια πολύ ενδι-

αφέρουσα συζήτηση με έναν πολύ σημαντικό αρχιτέκτονα, τον Νικόλαο Βαλσαμάκη. Έχει δημιουργήσει κτίρια αριστουργήματα. Μου έδωσε μια ωραία συμβουλή «να είναι πάντα αναγνωρίσιμο με κάποιο τρόπο αυτό που κάνετε». Και όταν μου το είπε αυτό, είπα μέσα μου «εντάξει, είμαι σε πολύ καλό δρόμο». Γιατί είναι αναγνωρίσιμο αυτό που κάνω ακόμα και αν δεν είναι κάτι δικό μου. Τι εννοώ; Ακόμα και αν πρόκειται για κάποια μίμηση ή αντιγραφή και το δουν έξω σε κάποια γυναίκα, θα πουν ότι αυτό είναι Ζούλιας και μπορεί να μην είναι Ζούλιας. Αυτό είναι ευχή και κατάρα να σου συμβαίνει. Εγώ το λέω ευχή, είναι κάτι καλό. Ακόμα και όταν βλέπω κάποια καταστήματα με φθηνότερες σειρές που έχουν κοπιάρει ρούχα μας, εγώ χαίρομαι. Μακάρι και εγώ να έχω μια τόσο μακριά καριέρα που να αφήσω μια παρακαταθήκη με το στυλ μου, ακόμα κι αν φύγω από τη ζωή, μετά από 100 χρόνια, και να λένε αυτό είναι Ζούλιας όπως σήμερα λένε αυτό είναι Chanel. Μακάρι να γίνει αυτό για ένα ελληνικό brand.

Περνάω σε κάτι άλλο τώρα, μια εικόνα που μου δημιούργησε μια ισχυρή εντύπωση από την επίδειξη. Οι κούκλες που χρησιμοποιείτε, τα mannequins ή τα μοντέλα είναι σαν ένα life motive που το χρησιμοποιείτε συχνά στις φωτογραφίες και στην ιστοσελίδα σας. Στο τέλος του σόου φεύγοντας πήρατε μίαν αγκαλιά. Σα να ήταν το πρότυπο που προσπαθήσατε να ντύσετε και το πρότυπο που θα δώσει την αφορμή, ένα αρχέτυπο για την επόμενη επίδειξή σας. Σαν να υπάρχει κάτι δημιουργικά ημιτελές.

Πολύ καλά το είδατε. Αυτές οι κούκλες είναι μαζί μου από το 2008 που ξεκινήσαμε να κάνουμε τα ρούχα, γιατί τη

δεύτερη μου καριέρα την ξεκίνησα το 2002 που άνοιξα ένα κατάστημα με αξεσουάρ. Αλλά το 2008 με την έλευση του fashion week ξεκίνησα την καριέρα μου και βεβαίως θέλοντας πάντα το καλύτερο, βρήκα την καλύτερη κούκλα που υπάρχει και είναι αυτή της εταιρείας Stockman, που έχει έδρα στην Γαλλία, πάνω από εκατό χρόνια, από το 1867 και φτιάχνει πάντα αυτά τα mannequins. Και τις αγαπώ πολύ γιατί πάνω σε αυτές έκανα τα πρώτα μου ρούχα. Υπάρχουν πάντα μέσα στο ατελιέ για να φορέσουμε τα ρούχα, να κάνουμε τη δοκιμή να δουλέψω με το χέρι. Την πήρα μαζί μου με το τέλος του σόου, γιατί όταν αυτό τελειώνει είναι σαν να χάνεις κάποιον, σα να θάβεις κάτι. Τελείωσε τώρα αυτό και πάμε στο επόμενο πρότζεκτ που είναι ο χειμώνας 2026-2027.

Επαναλαμβάνετε πολλές φορές στις συνεντεύξεις σας την λέξη στυλ, την έννοια του στυλ. Τελικά τι είναι το στυλ;

Είναι σίγουρα κάτι που δεν αγοράζεται, δεν μπορείς να πεις θα δώσω ένα εκατομμύριο και θα αποκτήσω στυλ. Δεν αποκτιέται με τίποτα. Μπορεί να φοράς τα ίδια ρούχα 100 χρόνια και να είσαι καλοντυμένος. Εγώ έμπαίνα πάντα στις λίστες των πιο καλοντυμένων αλλά αγαπώ να φοράω αυτό το σακάκι που το έχω αγοράσει το 2007. Κι όμως δεν έχω αλλάξει τίποτα στον τρόπο που ντύνομαι και δεν φοράω τίποτα διαφορετικό. Αν κάνουμε αυτή τη λίστα των 10 πιο καλοντυμένων είμαι μέσα αλλά δεν έχω πολλά ρούχα. Πάρτε για παράδειγμα τη Μελίνα Μερκούρη. Αυτή τη γυναίκα την κοίταγες, ακόμα κι αν φόραγε ένα τσουβάλι. Αυτούς τους ανθρώπους δεν κοιτάς ποτέ τι φοράνε. Έχουν κάτι στην αύρα τους, στον τρόπο που περπατά-

νε, στην όλη παρουσία τους. Ο τρόπος που μια γυναίκα κάθεται σταυροπόδι, ο τρόπος που καπνίζει -και δε σ' ενοχλεί- ο τρόπος που φέρεται. Είναι θέμα υπόστασης ατόμου και όχι τόσο εμφάνισης.

Τι δεν έχετε πραγματοποιήσει ακόμα; Ένα μεγάλο όνειρο, όχι η επόμενη επίδειξη.

Είμαι ένας άνθρωπος που έχει δει τα όνειρά του να πραγματοποιούνται. Όχι όλα, γιατί αισθάνομαι ακόμα νέος και έχω πράγματα μπροστά μου. Περισσότερο κάνω μια λίστα στόχων που περιέχουν το όραμα μου. Για παράδειγμα, έλεγα πέρυσι ότι αυτά τα ρούχα που φτιάχνω πρέπει να έχουν μια στέγη μόνα τους. Και καταφέραμε φέτος να ανοίξουμε σε ένα μεγάλο resort ξενοδοχείο με μια συλλογή prêt-à-porter, μια κίνηση που είχε αρκετό ρίσκο και φόβο. Ήταν η κίνηση ματ του καλοκαιριού και αυτό που οραματιζόμουν για τη Maison Zoulias πήρε σάρκα και οστά και είχε και πάρα πολύ καλό αποτέλεσμα, δηλαδή έγινε έτσι όπως ακριβώς το σκεφτόμουν. Ο φόβος και το ρίσκο θα υπάρχει αλλά σημασία έχει να κάνουμε αυτό που φοβόμαστε για να το βλέπουμε να εξαφανίζεται. "Do what you fear and fear disappears" λένε οι Άγγλοι και συμφωνώ απόλυτα. Έχω στόχους και όνειρα κι αυτό δεν σταματάει, το είχα από πολύ μικρό παιδί. Ήθελα να δουλέψω στη μόδα από πολύ μικρός και στα δεκάξι μου έκανα την πρώτη μου φωτογράφιση. Πόσο πιο πολύ μικρός μπορείς να κάνεις επαγγελματική φωτογράφιση;

Πώς προέκυψε;

Αυτό προέκυψε γιατί στα 15 αποφάσι-σα ότι θέλω να μπω στο χώρο της μόδας, οπότε από την Αγία Παρασκευή

που μέναμε, κυκλοφορούσα στο Κολωνάκι. Ο τρόπος που κυκλοφορούσα στο Κολωνάκι και στα κλαμπ, ο τρόπος που ντυνόμουν με έφερε σε επαφή με τους ανθρώπους της μόδας. Έτσι γίνονται αυτά. Εγώ πήγαινα και κοίταζα τις βιτρίνες και ο Παρθένης με διάλεξε καθώς κοίταζα τη βιτρίνα του. Μου λέει «εσύ μπορείς να δουλεύεις εδώ», δηλαδή από τη βιτρίνα με μάζεψε. Και έπιασα δουλειά στον Παρθένη. Μια μέρα είχε φωτογράφιση, ήταν μαζεμένα τα ρούχα αλλά κάτι έτυχε στην Κατερίνα Τερζοπούλου που ήταν η υπεύθυνη για το styling και μου λέει ο Παρθένης «θα πας εσύ να κάνεις το styling». Styling βέβαια δεν υπήρχε τότε ως όρος. Ακόμα και όταν προσλήφθηκα στο περιοδικό Γυναίκα, γράφαμε «Επιμέλεια». «Ρεπορτάζ» και όχι Styling. Με έστειλε, λοιπόν, στον Κήπο, το μοντέλο έκανε μόνο του το make up και εγώ έκανα το styling. Με στήριξε βέβαια σε όλο αυτό και η οικογένειά μου, όταν στα δεκαεπτά είπα στη μητέρα μου ότι θέλω να φύγω, να μείνω μόνος μου στο Κολωνάκι, να δουλέψω και να πάω στη Σχολή Βελουδάκη. Εντάξει μου λέει. Ήταν της αμερικανικής σχολής, το παιδί στα 17 να φεύγει από το σπίτι, γιατί βλέπουμε και περιπτώσεις σήμερα που φτάνουν στα 50 και βρίσκονται ακόμα μέσα στο σπίτι τους. Τελικά, ο Παρθένης είδε κάτι στο ντύσιμο, στο στυλ. Φανταστείτε ότι στο Παρίσι σε show το 1984, βρισκόμουν στην ουρά χωρίς πρόσκληση δίπλα στην Παλόμα Πικάσο. Ο πορτιέρης με φώναξε να περάσω λέγοντας «να περάσει ο κύριος με το καπέλο (le monsieur au chapeau)» και η Παλόμα έμεινε να περιμένει να δουν την πρόσκληση. Γι' αυτό και λέω στα νέα παιδιά, όταν πηγαίνουν σε μια συνάντηση να προσέχουν την εμφάνισή τους, ποτέ δεν ξέρεις τι μπορεί να συμβεί.

Νιώσατε περηφάνια που χρησιμοποιήσαν ρούχα σας στο *Emily in Paris*;

Ένιωσα χαρά, μια παιδική χαρά. Και κυρίως μια τεράστια ικανοποίηση που μπήκα στο παγκόσμιο χάρτη μέσα σε μια νύχτα. Είναι μια μεγάλη προσωπική επιτυχία αλλά είναι και μια επιτυχία της Ελλάδας. Αυτό που συνέβη σε μένα θα μπορούσε να συμβεί και σε οποιονδήποτε άλλο. Δεν πιστεύω στην τύχη καθόλου, έχει πολύ σκληρή δουλειά από πίσω. Πρόκειται για ένα σακάκι που το είχα σχεδιάσει στην πρώτη μου συλλογή. Μέσα σε μια νύχτα, όταν παίχτηκε η σειρά, 21 Δεκεμβρίου, όλο το βράδυ χτύπαγε το τηλέφωνο. Νόμιζα ότι χάλασε το τηλέφωνο μου. Είδαμε μετά ότι μπήκαν από 150 χώρες για να ψάξουν τον Βασίλη Ζούλια. Και ευτυχώς, είχαμε σε λειτουργία ήδη 3 μήνες το e-shop. Κάναμε πολλές πωλήσεις, σε μια εποχή κρίσης. Φέραμε τις μονάδες πίσω και αρχίσαμε να αγοράζουμε ύφασμα. Πήραμε 100 μέτρα, μετά πήραμε 300 μέτρα, μετά 500... Μετά, αυτές που πήραν το σακάκι σε εμπριμέ το ζήτησαν σε μονόχρωμο. Η ζήτηση μας έκανε να δημιουργήσουμε τη σειρά prêt-à-porter. Και προέκυψαν και άλλα best seller, αλλά αυτό παραμένει στην κορυφή. Στο τέλος, το είχα στην κολεξιόν σε 4 εκδοχές. Μπορεί να φορεθεί με τελείως διαφορετικούς τρόπους. Και στους στόχους μου τώρα είναι ρούχα που μπορούν να φορεθούν από το πρωί μέχρι το βράδυ, με μικρές παρεμβάσεις. Να ξεκινήσει μια γυναίκα από τη δουλειά, να πάει σε ένα brunch, να βρεθεί σε μια εκδήλωση και να καταλήξει σε ένα κοκτέιλ πάρτι, σε ένα κλαμπ. Με το ίδιο ρούχο, αλλάζοντας, προσθέτοντας, αφαιρώντας κάποιες λεπτομέρειες. Περάσαμε, επιστρέφοντας στην αρχική μας κουβέντα, από το ντύσιμο της Κυριακής σε μια ομορφιά all day.

Ας γυρίσουμε σε κάτι πιο θεωρητικό. Ποια είναι η σχέση σας με το λάθος; Ένα ασύμμετρο κόψιμο, μια αστοχία, μια έλλειψη, ένα απρόβλεπτο χρώμα.

Πιστεύω ότι στη ζωή δεν υπάρχει τίποτε λάθος. Ειδικά στο ρούχο, τα λάθη μπορεί να γίνουν ευλογία στην πορεία. Μου έχει συμβεί αυτό το λάθος να έχει γίνει best seller. Όχι μόνο λάθος αλλά καμιά φορά και εσκεμμένα, από ανάγκη. Σε μια περίπτωση, πριν κάποια χρόνια, δεν έφτανε το ύφασμα και έβαλα ένα συνδυασμό που στη χρωματική παλέτα ήταν τελείως λάθος. Δηλαδή φούξια με λεμονί δεν πάει. Στην περίπτωση αυτή όμως λέω, παιδιά δεν προλαβαίνουμε. Βάλτε λεμονί πάνω και κάτω και στη μέση φούξια και ο Θεός βοηθός. Μετά μου λέει μια κυρία, κύριε Ζούλια πώς το σκεφτήκατε αυτό; Τι όμορφο που είναι αυτό, το θέλω. Από ανάγκη το κάναμε αλλά τελικά καταλάβαμε ότι το φούξια με το λεμονί ταιριάζει πάρα πολύ.

Τελικά, ο Έλληνας έχει γούστο ή φινέτσα;

Στον Έλληνα, το γούστο και η φινέτσα είναι στο DNA μας. Είμαστε στη χώρα που ξεκίνησαν τα πάντα. Εμείς διδάξαμε τον όρο καλαισθησία. Το τι έγινε στην πορεία και καταστρέψαμε ότι καλαισθητο υπήρχε, βεβαίως είμαστε υπεύθυνοι για αυτό και είμαι από τους πρώτους που το φωνάζουν. Ο Έλληνας σήμερα, τα τελευταία 50 χρόνια δε σέβεται καθόλου την πολιτιστική του κληρονομιά. Ένα παράδειγμα είναι το κλείσιμο ουσιαστικά του Zonar's. Πέρασα τη μέρα που έκλεινε και είδα τα καθίσματα που είχε καθίσει όλη η σύγχρονη διανοήση, όχι μόνο της Ελλάδας αλλά και της Ευρώπης που είχε έρθει στην Ελλάδα. Ο Γκάτσος, ο Ελύτης, ο Χατζιδάκις... τα είχαν πετάξει στο πεζοδρόμιο.

Δεν το πίστευα αυτό. Και στην παρατήρηση μου ο υπεύθυνος, μου λέει... «έλα μωρέ παλιατζούρες». Αυτό το πολεμάω με κάθε τρόπο. Η Ομόνοια των αρχών του περασμένου αιώνα, ένα άλλο παράδειγμα. Τη γκρέμισαν, έκαναν το σιντριβάνι...έφτιαξαν μετά 10 πλατείες, τη μια πάνω στην άλλη και επιστρέφουμε στο σιντριβάνι που το κάνουμε τετράγωνο. Πουθενά στον κόσμο δεν πειράζουν τις πλατείες. Το ίδιο και στο Σύνταγμα. Οι Γάλλοι στην Επανάσταση έκοβαν τα κεφάλια αλλά στις Βερσαλλίες δεν έκαναν καμιά ζημιά. Που είχαν θυμό και με το δίκιο τους. Εμείς πουλήσαμε τα Μάρμαρα του Παρθενώνα με τη συμμετοχή και Ελλήνων. Είναι ένα μοναδικό μνημείο. Γι' αυτό και ήμουν αντίθετος με τα Gucci στην Ακρόπολη. Ίσως, μόνο, ο Σύλλογος Ελλήνων Σχεδιαστών να κάνει μια και μόνη εμφάνιση. Πήγα στην Αμερική το 2018 στο Golden Globe, ένα αουτσάιντερ από τη Ελλάδα, μια βραδιά αφιερωμένη στο κίνημα Me Too, στον απόηχο του σκανδάλου του Harvey Weinstein και βγήκε το ρούχο μου πρώτο, χωρίς να έχω πληρώσει ένα ευρώ. Μπροστά από φίρμες παγκόσμιες, με τεράστια επιρροή, κορυφαίες πολυεθνικές εταιρείες, Gucci, Prada... Η Αμερική έχει αξιοκρατία, δεν με νοιάζει ούτε ποιος είσαι, ούτε που ανήκεις. Ήταν ωραίο, μπήκε, συμμετείχε και κέρδισε. Αλλά, είμαστε μια χώρα που διώξαμε την Μαρία Κάλλας και η Ειρήνη Παπά ήταν στεναχωρημένη... μια γυναίκα εκπληκτική ηθοποιός, ανάμεσα στις 100 πιο ωραίες γυναίκες... Κλείνοντας, να πούμε ότι είμαστε ένα sustainable brand... κρατάμε στο χρόνο, δε θέλουμε να είμαστε της εφήμερης μόδας. Ο Giorgio Armani, ο Ralph Lauren... το brand είναι ο εαυτός τους. Αυτό θέλουμε να είμαστε και εμείς. Αλλάζουμε παραμένοντας ίδιοι.

Και ως Γραμματέας του Συλλόγου Ελλήνων Σχεδιαστών Μόδας να πω και να αναφέρω ότι είναι καλό να αγοράζουμε ελληνικά προϊόντα, Είμαστε πολλοί και πολύ άξιοι, με πολύ δυνατό DNA και όπως μου είπε μια πελάτισσα που ήρθε κάποια στιγμή, μια δικαστικός, έχω ένα συγκεκριμένο budget και αποφάσισα το 50% να το δώσω σε Έλληνα δημιουργό. Έκανα έρευνα και είδα ότι εσείς έχετε αυτό που θέλω και θα σας δώσω αυτά τα χρήματα γιατί αυτά, τελικά, θα γυρίσουν σε μένα. Ας σκεφτόμαστε πρώτα ελληνικά όταν μπαίνουμε σε κάποιο κατάστημα και να προτιμάμε τα προϊόντα μας.

III. Πρακτικά Συμποσίου Τέχνη και Τεχνητή Νοημοσύνη

«Διαφωτισμός, Τεχνολογικές Προκλήσεις στον 21^ο αιώνα
και η Επίδρασή τους στον Σύγχρονο Πολιτισμό
και ειδικά στη Νεοελληνική Δραματουργία»

Ίδρυμα Μιχάλης Κακογιάννης, Αθήνα
από τις 4 έως τις 7 Ιουνίου 2025

Πρακτικά
Συμποσίου
Τέχνη και
Τεχνητή
Νοημοσύνη

Δρ. Άννα Κοντονή

πρώην Διευθύντρια
του Ινστιτούτου Επιμόρφωσης
του Εθνικού Κέντρου
Δημόσιας Διοίκησης
και Αυτοδιοίκησης,
Σύμβουλος στο Ανώτατο
Συμβούλιο Επιλογής
Προσωπικού

Οι αρχές του Διαφωτισμού
στο σύγχρονο κοινωνικό
και τεχνολογικό περιβάλλον

1

Τι είναι ο Διαφωτισμός; Το 1784 ο Ιμάνουελ Καντ έδωσε την απάντηση «Διαφωτισμός είναι η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του για την οποία υπεύθυνος είναι ο ίδιος». Ο Διαφωτισμός είναι ένα κίνημα που άλλαξε τον ρου της ιστορίας, υπήρξε ο προάγγελος της Γαλλικής Επανάστασης. Ένας νέος χρυσός αιώνας ζωντάνεψε μέσα από το έργο του Ρουσσώ, του Καντ, του Ντιντερό, του Ντ' Αλαμπέρ και τόσων άλλων. Ο Διαφωτισμός είναι απόρροια της Επανάστασης των Επιστημών του 17^{ου} αιώνα και συνοψίζεται στο «Τόλμησε να γνωρίζεις» («Sapere aude») ή διαφορετικά στις αρχές του ορθολογισμού, του ανθρωπισμού, της ελευθερίας σκέψης και λόγου και εν τέλει της προόδου. Το ερώτημα είναι αν αυτές οι αρχές υπηρετούνται στο τεχνολογικό περιβάλλον του 21^{ου} αιώνα των δυτικών κοινωνιών.

Ας δούμε πρώτα την έννοια του **ορθολογισμού**. Από τη δεκαετία του 1990 και μετά ο ορθολογισμός ταυτίζεται αποκλειστικά με τη γνώση η οποία μπορεί να οδηγήσει σε απτά και μετρήσιμα αποτελέσματα. Χρηματοδοτούνται εκείνα τα πεδία που αποφέρουν τα μεγαλύτερα οικονομικά κέρδη στις επιχειρήσεις. Έτσι οι θετικές επιστήμες εμφανίζονται να έχουν προνομιακή θέση στη σύγχρονη έρευνα, ενώ αντίθετα οι ανθρωπιστικές -από τις οποίες εμπνέεται η τέχνη- αξιολογούνται ως λιγότερο σημαντικές. Όμως η μετατροπή του Ορθού Λόγου μονοδιάστατα σε «σχέδιο δράσης», σε ικανότητα υπολογισμού πιθανοτήτων επιλογής κατάλληλων μέσων ανεξαρτήτως του σκοπού, σε εργαλείο παραγωγής πράξεων με αποκλειστικό κριτήριο τη χρησιμότητά τους, οδηγεί στον υποβιβασμό του.

Τα κοινωνικά αποτελέσματα του υποβιβασμού του Λόγου είναι έννοιες με καθολικό ανθρωπιστικό περιεχόμενο, όπως, ελευθερία, καταπίεση και δεσποτισμός, δικαιοσύνη, αδικία, ισότητα, να περιθωριοποιούνται ως μη ωφελιμιστικά αποτελεσματικές κι έτσι για τον «κοινό νο» ένα στατιστικό δεδομένο είναι πιο σημαντικό από την παραβίαση συνταγματικών αρχών ή βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η υπαγωγή των πάντων στην υπηρεσία της χρηστικότητας έχει πλέον ως αποτέλεσμα η ίδια η Ευρώπη να αποτινάξει από την ταυτότητά της ό,τι μπορεί να δημιουργήσει οικουμενικό πολιτισμό. Σήμερα απουσιάζει από την ταυτότητα του ευρωπαίου πολίτη η διαχρονικότητα αξιών. Ο Πλάτωνας ή ο Αισχύλος, ο Θωμάς ο Ακινάτης ή ο Ρουσσώ και ο Καντ δεν «εμπνέουν» γιατί δεν υποτάσσονται σε χρηστικούς συμβιβασμούς με αποτέλεσμα στην Ευρώπη του Ντιντερό, του Χόλμπαχ και τόσοων άλλων να επωάζεται ακόμα μια φορά το «αυγό του φιδιού».

Ας περάσουμε στη δεύτερη βασική αρχή του Διαφωτισμού στην **ιδέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων**. Κατοχυρώθηκαν συνταγματικά και διευρύνθηκαν τον 20^ο αιώνα. Όμως από τη δεκαετία του 1990 και κυρίως από το 2000 και μετά τι διαπιστώνουμε; Προτάσσεται η «οικονομική ελευθερία» έναντι άλλων ελευθεριών. Αποτέλεσμα αυτής της ακραίας εκδοχής είναι οι ιδιωτικοποιήσεις τομέων που μέχρι πρότινος βρίσκονταν εκτός των άμεσων ενδιαφερόντων της αγοράς και του συστήματος συσσώρευσης, τομέων που εντάσσονται στις δημόσιες υπηρεσίες και το κράτος πρόνοιας. Η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα το 1948 αρχίζει με τον σεβασμό της αξιοπρέπειας του ανθρώπου και συνεχίζει με το δικαίωμα στην εργασία, την ίση αμοιβή για

ίση εργασία, με το δικαίωμα σε ένα βιοτικό επίπεδο ικανό να εξασφαλίσει στον κάθε άνθρωπο υγεία και ευημερία, και ειδικότερα τροφή, ρουχισμό, κατοικία, ιατρική περίθαλψη, όπως και τις απαραίτητες κοινωνικές υπηρεσίες. Συνεπώς, για να είναι ένα κράτος πραγματικά κράτος δικαίου δεν αρκεί για παράδειγμα να μην είναι δικτατορία, αλλά να αποδεικνύει μέσα από τους θεσμούς τη βούλησή του για κοινωνική δικαιοσύνη. Η συνεχιζόμενη διολίσθηση των πολιτών στη φτώχεια συνδέεται με τον περιορισμό των παρπάνω δικαιωμάτων, ο οποίος οφείλεται στη διαμόρφωση της πολιτικής από εξωθεσμικά κέντρα και οικονομικές επιχειρήσεις.

Ασφαλώς ο περιορισμός στα δικαιώματα διενεργείται σε αυτά που συνθέτουν τη «βάση» της αξιοπρέπειας, γιατί παραχωρήσεις που συνδέονται με το «εποικοδόμημα» και που δεν θέτουν υπό αμφισβήτηση το κυρίαρχο οικονομικό μοντέλο γίνονται και ίσως χαίρουν σκοπίμως υπερπροβολής. Όπως και να έχει ο σεβασμός όλων των δικαιωμάτων είναι αυτονότος, όμως το νέο πνεύμα του καπιταλισμού προωθεί μία στρεβλή αντίληψη ελευθερίας με το πρόσχημα της αυτοπραγμάτωσης, σχεδόν καταναγκαστικής, όπου ο καθένας μπορεί να γίνει ό,τι επιθυμεί με άπειρες υποτίθεται δυνατότητες ανεξάρτητα από τις κοινωνικές συνθήκες, είναι ένας ευέλικτος «παίκτης» που με ευκολία αλλάζει την εικόνα του, όπως στην κουλτούρα των selfies που τη σημερινή εικόνα θα ακολουθήσει μια άλλη διαφορετική. Αυτή η κουλτούρα συμβάλλει στην πρόοδο της τέχνης; Εν ολίγοις προωθείται το μοντέλο μιας αυτοπραγμάτωσης ενταγμένης στον ανταγωνισμό με αποτέλεσμα την αλλοτρίωση, τη «δυστυχική συνειδηση» (Hegel).

Η τρίτη βασική αρχή του Διαφωτισμού

είναι η **ελευθερία σκέψης και λόγου**. Τυπικά υφίσταται ελευθερία σκέψης και λόγου, όμως απαραίτητη προϋπόθεση είναι η μη χειραγώγηση των πολιτών η οποία σήμερα συνδέεται άμεσα με την τεχνολογία. Η επανάσταση του 20^{ου} αιώνα ήταν ο ηλεκτρονικός υπολογιστής και του 21^{ου} αιώνα η τεχνητή νοημοσύνη. Όταν στην αρχαία Αθήνα ο Περικλής είπε τον Επιτάφιο είχε ένα συγκεκριμένο ακροατήριο που περιοριζόταν στην αθηναϊκή αγορά, όταν ο Σαρλ Ντε Γκολ στις 18 Ιουνίου 1940 απηύθυνε μήνυμα από το Λονδίνο προς το γαλλικό λαό το ραδιόφωνο το μετέδωσε και το άκουσαν πολλές χιλιάδες ακροατών κι όταν σήμερα ο Ντόναλντ Τραμπ κάνει μια δήλωση σε κλάσματα δευτερολέπτων τα μέσα ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης τη μεταδίδουν σε όλο τον πλανήτη. Η διαφορά όμως ανάμεσα στο χτες και το σήμερα είναι μόνο ποσοτική; Οι πηλίνες πινακίδες, ο τηλεγράφος, το τυπογραφείο, το ραδιόφωνο, η τηλεόραση, μεταδίδουν πληροφορίες, άλλοτε ακριβείς κι άλλοτε αλλοιωμένες, όμως σίγουρα δεν αποτελούν αυτόνομες οντότητες. Είναι μη νοήμονα εργαλεία ανίκανα να επεξεργασθούν πληροφορίες και να λάβουν αποφάσεις. Το ερώτημα λοιπόν είναι αν ο υπολογιστής διά της τεχνητής νοημοσύνης μπορεί να λειτουργήσει ως αυτόνομη οντότητα και να πάρει πρωτοβουλίες διαμόρφωσης της ιστορίας και του πολιτισμού μας. Προς το παρόν είναι οι άνθρωποι που καθορίζουν το δίκτυο. Με τι κριτήρια όμως το κάνουν; Το επιχειρηματικό μοντέλο που έχει κατακλύσει τους θεσμούς ρωτά «ποιο θα είναι το κέρδος». Ειδικότερα, το μοντέλο των τεχνολογικών γιγάντων ενημέρωσης βασίζεται στα like και share των χρηστών. Οι αλγόριθμοι είναι προσανατολισμένοι στην αύξηση της «δέσμευσης των χρηστών», όπως

επισημαίνει ο Χαράρι στο βιβλίο του «Nexus», γιατί παίρνουν περισσότερες πληροφορίες για τους χρήστες και έτσι πουλούν περισσότερες διαφημίσεις. Και επειδή τον άνθρωπο περισσότερο τον τραβάει το «σκοτάδι» τα χτυπήματα αυξάνονται σε ό,τι δεν αποτελεί γνώση. Οι αλγόριθμοι δεν μισούν ούτε αγαπούν, δεν οργίζονται ούτε συμπονούν. Συνεπώς, δεν διαθέτουν συνειδηση, όμως νοημοσύνη διαθέτουν και είναι ρυθμισμένοι ώστε να παίρνουν αποφάσεις. Ένας αλγόριθμος μπορεί να αποφασίσει να διαδώσει μια είδηση όσο παράλογη ή ψευδής κι αν είναι γιατί συμβάλλει στο να πετύχει τον στόχο για τον οποίο είναι ρυθμισμένος. Όταν γράφεται σήμερα ένας κώδικας προγραμματισμού δεν σχεδιάζεται απλώς ένα προϊόν, αλλά επανασχεδιάζεται ο πολιτισμός.

Η ελευθερία σκέψης και λόγου υπό τις συνθήκες αυτές υπάρχει; Προφανώς πάντα υπήρχε ετεροκαθορισμός, όμως η επιρροή στη διαμόρφωση των ανθρωπίνων αναγκών και επιθυμιών από τα σύγχρονα τεχνολογικά εργαλεία είναι τεράστια. Η τεχνητή νοημοσύνη μπορεί να μην έχει δικά της συναισθήματα, αλλά είναι κατασκευασμένη ώστε να δημιουργεί συναισθήματα στους ανθρώπους και να χτίζει σχέσεις μαζί τους. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εξουσία διαμόρφωσης της γνώμης περνάει στους αλγόριθμους και φαλκιδεύεται η ελευθερία σκέψης, η οποία αποτελεί προϋπόθεση ώστε ο άνθρωπος, δημιουργός της τέχνης, να μπορεί να συλλαμβάνει την εσωτερικότητα των υποκειμένων και τις κοινωνικές διεργασίες που συντελούνται. Κάποιος θα μπορούσε να αντιπίνει ότι σήμερα δεν υπάρχουν περιορισμοί στις πληροφορίες και συνεπώς υπάρχει ελευθερία σκέψης και λόγου. Το αντεπιχείρημα είναι ότι η πληροφορία δεν είναι πάντα ανα-

παράσταση της πραγματικότητας και πολύ περισσότερο της αλήθειας.

Έχουμε περάσει από την τεχνολογία που πάντα υπήρχε στις ανθρώπινες κοινωνίες στην τεχνητή νοημοσύνη και από εκεί πολλοί ονειρεύονται το μέλλον με μία «Υπερνοημοσύνη», με τη Μοναδικότητα. Συνεπώς οφείλουμε να σκεφτούμε το πώς θα διαχειριστούμε όχι μόνο την τωρινή κατάσταση, αλλά και αυτή που θα προκύψει. Γιατί το μέλλον μπορεί να είναι η αρχή μιας ουτοπίας, μπορεί όμως και η αρχή ενός εφιάλτη. Το ερώτημα δεν είναι αν η Τεχνητή Νοημοσύνη υποκαταστήσει τον άνθρωπο, αλλά αν στο μέλλον θα υπάρξει ένας «Άμλετ» ή ένας «Ιεροεξεταστής», αν θα υπάρξει μία «Μάμα Ρόμα» ή κάποια «Εβδομη Σφραγίδα» γιατί καθοριστικός παράγοντας της τέχνης είναι η φαντασία για κάτι που δεν έχει εκδηλωθεί, να επινοηθεί κάτι ανύπαρκτο και όχι να ανασυντεθεί κάτι ήδη καταγεγραμμένο. Η φαντασία απουσιάζει από την τεχνητή νοημοσύνη, όμως η δυστυχία θα είναι αν αρχίσει να ξεθωριάζει στον άνθρωπο.

Η παγκόσμια κοινωνία οφείλει να υπογράψει ένα νέο «Κοινωνικό Συμβόλαιο», μία συμφωνία για την αποτροπή καταστροφής της ανθρωπότητας θέτοντας στους αλγόριθμους κανόνες όχι με βάση τη βούληση της εκάστοτε υποκειμενικότητας και τους προσωπικούς σκοπούς της, οι οποίοι μάλιστα προβάλλονται ως δικαίωμα αυτοπραγμάτωσης μη δεσμευόμενοι από οικουμενικούς ηθικούς κανόνες. Σήμερα οτιδήποτε έχει καθολική διάσταση, μία αξία, ένα πρότυπο, ένας κανόνας εκλαμβάνεται ως καταπίεση με το επιχείρημα της αυτονομίας. Όμως πίσω από αυτή την πολυθύλητη αυτονομία υπάρχει ένας ακραίος ατομικισμός, είτε ενός αχαλίνωτου νεοφιλελεύθερου ανταγωνισμού, είτε

μιας αυτοπαγίδευσης στη μερικότητα «ταυτοτικών» κοινοτήτων. Πιστεύουν ότι έχουν κατακτήσει την αυτονομία, ενώ στην πραγματικότητα ρέπουν σε αυτό που ο Καντ προσπάθησε να προφυλάξει την ανθρωπότητα, στην ανωριμότητα και την ετερονομία. Ποιος είναι πραγματικά ο αυτόνομος άνθρωπος; Αυτός του οποίου οι πράξεις δεν καθορίζονται από κάποιον προσωπικό σκοπό. Αυτόνομος είναι αυτός που ό,τι πράττει για τους άλλους θα ήθελε και οι άλλοι να πράττουν το ίδιο γι' αυτόν.

Τέχνη και Τεχνητή Νοημοσύνη στον 21° αιώνα: νέες ταυτότητες του έργου τέχνης*

2

Δρ Αναστασία Ζωή Σουλιώτου

*Εικαστικός, Θεατρολόγος,
Επίκουρη Καθηγήτρια,
Εργαστήριο Ψυχολογίας &
Εκπαίδευσης του παιδιού
- ΨΥΧΗ, Τμήμα Επιστημών
Προσχολικής Αγωγής και
Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,
Καθηγήτρια-Σύμβουλος με
αρμοδιότητες Συντονίστριας,
Ελληνικό Ανοικτό
Πανεπιστήμιο.*

Η εκδήλωση «**Διαφωτισμός, Τεχνολογικές Προκλήσεις στον 21° αιώνα και η Επίδρασή τους στον Σύγχρονο Πολιτισμό και ειδικά στη Νεοελληνική Δραματοουργία**» στο Ίδρυμα Μιχάλης Κακογιάννης στην Αθήνα, με συμπόσιο και ψηφιακές εκθέσεις, βρίσκεται στην αιχμή της σύγχρονης συζήτησης, διεθνούς βιβλιογραφίας και καλλιτεχνικής έκφρασης και πρακτικής. Η Τεχνητή Νοημοσύνη γνωρίζει τον Διαφωτισμό της μέσα από αξιοσημείωτη ανάπτυξη τις τελευταίες δεκαετίες σε πολλούς τομείς, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται οι τέχνες, ο πολιτισμός, οι δημιουργικές βιομηχανίες (Κώτης και Τσεκούρας, 2021), αλλά και η εκπαίδευση. Η ανάπτυξη αυτή τα τελευταία χρόνια έλαβε διαστάσεις εκρηκτικής άνθησης, η οποία έχει χαρακτηριστεί ως Άνοιξη της Τεχνητής Νοημοσύνης. Σήμερα τα εργαλεία και τα μέσα Τεχνητής Νοημοσύνης έχουν διαδοθεί σε μαζικό επίπεδο και είναι προσβάσιμα σε όλους, με την προϋπόθεση δυνατότητας σύνδεσης στο διαδίκτυο: άλλες φορές έχοντας ενσωματωθεί σε ήδη υπάρχοντα λογισμικά και άλλες φορές μέσα από -ελεύθερες ή με συνδρομή για επιμέρους λειτουργίες- διαθέσιμες εφαρμογές ή μέσα σε προγράμματα που λειτουργούν online ή και offline.

* Σουλιώτου, Α. Ζ. (2025, 4 έως 7 Ιουνίου). Τέχνη και Τεχνητή Νοημοσύνη στον 21° αιώνα: νέες ταυτότητες του έργου τέχνης. [Προφορική ανακοίνωση]. *Διαφωτισμός, Τεχνολογικές Προκλήσεις στον 21° αιώνα και η Επίδρασή τους στον Σύγχρονο Πολιτισμό και ειδικά στη Νεοελληνική Δραματοουργία* (Διοργάνωση: Κ. Μπούρας). Ίδρυμα Μιχάλης Κακογιάννης, Αθήνα.

Μέσα από την αξιοποίηση των γνώσεων της δομής και των τρόπων λειτουργίας των νευρωνικών δικτύων και την εφαρμογή τους στην πληροφορική η Τεχνητή Νοημοσύνη επεξεργάζεται δεδομένα μέσα από διεργασίες που μοιάζουν με αυτές του ανθρώπινου μυαλού. Η δε Γενεσιουργός ή Παραγωγική Τεχνητή Νοημοσύνη (Generative Artificial Intelligence – GenAI ή GAI) παράγει νέο περιεχόμενο βασισμένο σε στοιχεία και δομές στα οποία εκπαιδεύονται τα μοντέλα με τη βοήθεια αλγορίθμων και μπορούν να μιμηθούν την ανθρώπινη διανοητική διεργασία και δημιουργικότητα (Johnsen, 2024). Παρόλες τις παραπάνω αλματώδεις εξελίξεις στην Τεχνητή Νοημοσύνη, η δημιουργία περιεχομένου κάθε μορφής (κείμενο, εικόνες, βίντεο, ηχητικά αρχεία) εξακολουθεί να γίνεται στις περισσότερες περιπτώσεις συνδυαστικά και υβριδικά με την ανθρώπινη παρέμβαση (OECD, 2021). Ειδικότερα στις τέχνες και στον πολιτισμό εντοπίζονται έργα που δημιουργούνται με Τεχνητή Νοημοσύνη, καθώς και ψηφιακές εκθέσεις σε χώρους πολιτιστικής αναφοράς οι οποίες παρουσιάζουν έργα δημιουργημένα με Τεχνητή Νοημοσύνη. Τα έργα αυτά μπορεί να περιλαμβάνουν εικόνες σε μορφή σχεδίων ή φωτογραφιών, καθώς και βίντεο και άλλες μορφές τέχνης και δημιουργίας. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί η έκθεση *Dali Cybernetics* (2024) που προβλήθηκε στη Θεσσαλονίκη και έπειτα στην Αθήνα, η οποία έχει προβληθεί και σε άλλες πόλεις στο εξωτερικό. Στην έκθεση αυτή με τη συμβολή της Τεχνητής Νοημοσύνης «ζωντάνευαν» διάσημα έργα του Νταλί οδηγώντας σε μία επαύξηση της εμπειρίας των έργων του με πιο βιωματικό, επικοινωνιακό και προσφιλή τρόπο, ο οποίος ενισχύει την κατανοησιμότητα και την

εξοικείωση με τα έργα του σπουδαίου Σουρεαλιστή (Σουλιώτου και Κανάρη, 2025).

Αναφορικά με τα **ψηφιακά ζωγραφικά εργαλεία Τεχνητής Νοημοσύνης**, αυτά μπορούν να παράγουν ζωγραφική εικόνα με ποικίλους τρόπους:

- α. από μία αλγοριθμική εντολή και με προγραμματισμό σε εικόνα,
- β. από γραπτό κείμενο σε εικόνα,
- γ. από προφορικό λόγο σε εικόνα και
- δ. από μία γραμμή ή σκαρίφημα σε μία καλοσχεδιασμένη μορφή ή κανονικό σχήμα.

Οι προβληματισμοί που προκύπτουν από τη χρήση ψηφιακών ζωγραφικών εργαλείων με Τεχνητή Νοημοσύνη συνίσταται σε:

- α. ηθικά και νομικά ζητήματα και ζητήματα πνευματικών δικαιωμάτων (Stokes, 2023),
- β. στον επαναπροσδιορισμό του δημιουργού (Berger & Lioret, 2012) και της δημιουργικότητας,
- γ. περιορισμένες δυνατότητες επιλογών χρήσης ζωγραφικών εργαλείων (Liu, 2020), μορφών και σχημάτων,
- δ. κίνδυνοι από υπερβολική χρήση που σχετίζονται κατά κύριο λόγο με έλλειψη πρωτοτυπίας,
- ε. το κατά πόσο τα έργα Τεχνητής Νοημοσύνης μπορούν να συγκριθούν (Sun et al, 2022), να υποκαταστήσουν, να αντικαταστήσουν (Sáez-Velasco et al, 2024) ή να ξεπεράσουν τους μεγάλους ζωγράφους, ιδιαίτερα μέσα από συστήματα συνεχούς αυτοβελτίωσης επιπέδου Τεχνητής Υπερ-Νοημοσύνης (Κώτης & Τσεκούρας, 2021) και
- στ. κατά πόσο η ζωγραφική με Τεχνητή Νοημοσύνη αποτελεί δίοδο για να γίνει κάθε ιδέα και φαντασία πραγματικότητα, αν αποτελεί προ-

έκταση της πραγματικότητας ή μία άλλη πραγματικότητα, ποια είναι η σχέση της πραγματικότητας ή των πραγματικοτήτων που παράγει με την αλήθεια και αν πρόκειται για μία ψευδή (fake) πραγματικότητα.

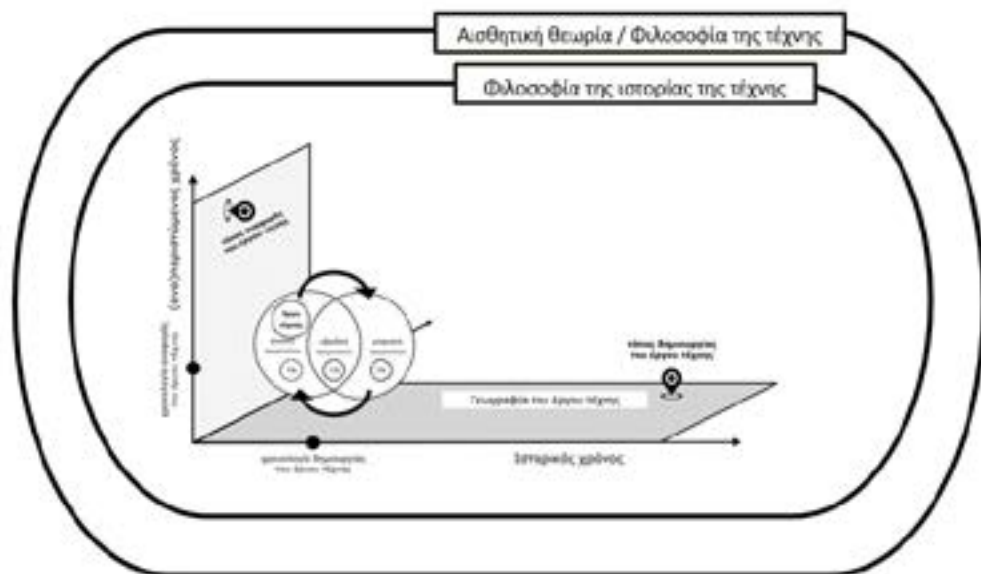
Σε επίπεδο **ακαδημαϊκών εργασιών στις εικαστικές τέχνες** τα ψηφιακά ζωγραφικά εργαλεία Τεχνητής Νοημοσύνης εγείρουν προβληματισμούς σε σχέση με την αυθεντικότητα, τα κριτήρια αξιολόγησης και βαθμολόγησης των παραγόμενων εικόνων και σχεδίων. Η δημιουργία πρωτοκόλλου για τη σύνταξη ακαδημαϊκών εργασιών σε μαθήματα εικαστικών τεχνών και σε άλλα μαθήματα τεχνολογιών τέχνης είναι απαραίτητη, αν όχι επιτακτική. Ένα τέτοιο πρωτόκολλο θα μπορούσε να περιλαμβάνει οδηγίες για φοιτητές-τριες και διδάσκοντες-ουσες. Για φοιτητές-τριες ένα τέτοιο πρωτόκολλο προτείνεται να περιλαμβάνει:

- α. οδηγίες σύνταξης κειμένου για τις εικαστικές τέχνες, οι οποίες θα συμπεριλαμβάνουν τους κανόνες ακαδημαϊκής δεοντολογίας και τα εργαλεία ανίχνευσης κειμενικής ομοιότητας που υπάρχουν και εφαρμόζονται σε γραπτά κείμενα,
- β. οδηγίες για εύρεση, έλεγχο πηγών και πληροφοριών για την ορθή αναφορά εικόνων και έργων τέχνης από το διαδίκτυο και
- γ. οδηγίες δημιουργίας καταλόγου/υπομνήματος καλλιτεχνικών έργων και εργασιών (portfolio) όπου το κάθε έργο να συνοδεύεται από αναλυτική λεζάντα στην οποία να αναφέρονται ρητά όλα τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για τη δημιουργία και την επεξεργασία της εικόνας, του βίντεο, του ήχου ή άλλης μορφής έργου.

Οι εφαρμογές της Τεχνητής Νοημοσύνης στην τέχνη και στον πολιτισμό δεν περιορίζονται στα παραπάνω ζωγραφικά και εκθεσιακά εργαλεία, αντίθετα είναι ποικίλες και πλούσιες και έχουν –μεταξύ άλλων– συμβάλει στη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, στην αποκωδικοποίηση επιγραφών αρχαίων πολιτισμών, στην ανίχνευση στρώσεων σχεδίων και χρωμάτων σε πίνακες ζωγραφικής και σε πολλές άλλες περιπτώσεις επίλυσης προβλημάτων, αποκάλυψης στοιχείων και σχέσεων μεταξύ έργων τέχνης, αλλά και παροχής πιο εμπλουτισμένης πολιτιστικής εμπειρίας (Δερμεντζόπουλος και Σουλιώτου, 2025).

Τα παραπάνω μέσα και εργαλεία, αλλά και γενικότερα οι δυνατότητες της Τεχνητής Νοημοσύνης, οδηγούν σε νέες ταυτότητες και νέες οντολογίες του έργου τέχνης. Στο Διάγραμμα 1 παρουσιάζεται το **έργο τέχνης στην εποχή της νέας ψηφιακής πραγματικότητας και της Τεχνητής Νοημοσύνης**.

Σύμφωνα με το διάγραμμα αυτό, η φυσική και η ψηφιακή πραγματικότητα αποτυπώνονται ως τεμνόμενοι κύκλοι (σύνολα), στους οποίους το σημείο τομής αποτελεί το υποσύνολο που υποδηλώνει τη δυνατότητα συνδυασμού φυσικών και ψηφιακών μέσων σε συνδυαστικά/υβριδικά έργα τέχνης. Το έργο τέχνης εμφανίζεται να κινείται μεταξύ των δύο τεμνόμενων κύκλων, το οποίο σημαίνει ότι το έργο τέχνης κινείται και «πάλλεται» μεταξύ φυσικής, ψηφιακής και υβριδικής/μικτής πραγματικότητας. Τα δε φυσικά και τα ψηφιακά μέσα αποτελούν «συγκοινωνούντα δοχεία» που αναπτύσσουν αλληλοτροφοδοτούμενη δυναμική, η οποία αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 1 μέσα από τα βέλη

Διάγραμμα 1. Αναστασία Ζωή Σουλιώτου, 2025, διάγραμμα για την οντολογία του έργου τέχνης στην εποχή της νέας ψηφιακής πραγματικότητας και της Τεχνητής Νοημοσύνης, τοποθέτηση του έργου τέχνης στον χώρο και στον χρόνο και σύνδεση με την αισθητική θεωρία (Σουλιώτου, 2025).

στο πάνω και στο κάτω μέρος των δύο τεμνόμενων κύκλων.

Η δε Τεχνητή Νοημοσύνη καθίσταται σημαντική διότι υπεισέρχεται και έχει δυνατότητες περαιτέρω εισδοχής στις τεχνολογίες τέχνης με δυνατότητες εξέλιξης και μετασχηματισμού αυτών σε επίπεδο εργαλείων και παραγόμενων έργων. Στο Διάγραμμα 1 αυτή η εισδοχή της Τεχνητής Νοημοσύνης εμφανίζεται στους τεμνόμενους κύκλους: στην περίπτωση των ψηφιακών και των υβριδικών έργων τέχνης, τα οποία αντιστοιχούν στην ψηφιακή και στην υβριδική πραγματικότητα, αλλά και στην περίπτωση φυσικών έργων τέχνης, καθώς διερευνώνται τρόποι εφαρμογής της Τεχνητής Νοημοσύνης και σε φυσικά (μη ψηφιακά) αντικείμενα.

Το έργο τέχνης, ακόμα και στην εποχή της νέας ψηφιακής πραγματικότητας και της Τεχνητής Νοημοσύνης, δεν μπορεί να είναι αποκομμένο από τον χώρο και τον χρόνο. Με βάση αυτό το σκεπτικό, στον οριζόντιο άξονα του Διαγράμματος 1 παρουσιάζεται ο ιστορικός χρόνος δημιουργίας του έργου τέχνης, το «εδώ» και το «τώρα» της δημιουργίας ή της επιτέλεσης ή της σκηνικής παρουσιάσής του. Το έργο τέχνης, όμως, παρόλο που δημιουργείται στο «εδώ» και το «τώρα», αναφέρεται σε ένα «αλλού» και «άλλοτε» δημιουργώντας διάκριση μεταξύ του παροντικού και του (ανα)παριστώμενου χώρου και χρόνου (Πεφάνης, 2012). Αναφορικά με τον τόπο, στον διαγώνιο άξονα του βάθους στο Διάγραμμα 1 το έργο τέχνης στιγμα-

τοθετείται γεωγραφικά, στο επίπεδο του οριζόντιου άξονα ως προς τον τόπο δημιουργίας του και στο επίπεδο του κατακόρυφου άξονα ως προς τον τόπο στον οποίο αναφέρεται, ενώ υπάρχει και η δυνατότητα να χαρακτηρίζεται από ατοπία ή παγκοσμιότητα ή παγκοσμιοποιητικότητα.

Στο Διάγραμμα 1 όλο το περιεχόμενο περικυκλώνεται από τη φιλοσοφία της ιστορίας της τέχνης και από την Αισθητική θεωρία, καθώς η πρώτη αποκρυσταλλώνει και ερμηνεύει τα ιστορικά γεγονότα και φαινόμενα ως πιο μεγάλα και γενικά σύνολα, η δε αισθητική θεωρία εξετάζει το έργο τέχνης στο διηνεκές με βάση γενικές αρχές και κανόνες (Μιχαήλ, 2015).

Με βάση τα παραπάνω συνάγεται ότι το έργο τέχνης στην εποχή της νέας ψηφιακής πραγματικότητας και της Τεχνητής Νοημοσύνης δημιουργεί και δημιουργείται μέσα από νέες ταυτότητες και οντολογίες. Η φυσική, ψηφιακή ή υβριδική του υπόσταση δεν το απαλλάσσει απαραίτητα από το ιστορικό και γεωγραφικό του συγκείμενο. Τα εργαλεία Τεχνητής Νοημοσύνης ενέχουν ποικίλες προκλήσεις και προοπτικές. Δεν αποτελούν πανάκεια στην καλλιτεχνική δημιουργία, αλλά σε πολλές περιπτώσεις καθίστανται σημαντικά υποβοηθητικά εργαλεία για την καλλιτεχνική έκφραση, ενίοτε συμβάλλουν στην πρωτοτυπία των έργων και δύνανται να εξασφαλίσουν περισσότερο τη συμπληρωματικότητα με τα άλλα μέσα καλλιτεχνικής έκφρασης, παρά να οδηγήσουν σε παραγκωνισμό τους (Σουλιώτου, 2024).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Berger, P. & Lioret, A. (2012). *L'art génératif*. Editions L'Harmattan.
- Δερμεντζόπουλος, Α. & Σουλιώτου, Α. Ζ. (2025). Η συμβολή της Τεχνητής Νοημοσύνης στη διαφύλαξη και στην επαύξηση της εμπειρίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. *Journal of Culture in Tourism, Art and Education*, 5 (1). ΑΦΙΕΡΩΜΑ: Η ΤΕΧΝΗΤΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ. ISSN 2732-8511. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Έρευνας και Διάσωσης Σχολικού Υλικού.
- Johnsen, M. (2024). *Generative AI: From Algorithms to Art in the Age of Machine Creativity*. Amazon Digital Services LLC - Kdp.
- Κώτης, Κ. & Τσεκούρας, Γ. (2021). Γενικευμένη Τεχνητή Νοημοσύνη. Στο Ν. Μπουμπάρης, Δ. Καταπότη, Α. Μπούνια & Χ. Καλλονιάτης (Επιμ.), *41 Όροι και Ορισμοί* (σσ. 17-20). Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας. Σχολή Κοινωνικών Επιστημών. Πανεπιστήμιο Αιγαίου. <http://www.ct.aegean.gr/data/tpte20tomos.pdf>
- Liu, X. (2020). Artistic Reflection on Artificial Intelligence Digital Painting. *Journal of Physics. Conf. Ser.* 1648 032125. DOI 10.1088/1742-6596/1648/3/032125
- Μιχαήλ, Π. Α. (2015). *Αισθητική Θεώρηση της Βυζαντινής Τέχνης*. Αθήνα: Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχαήλ.
- OECD - Organisation for Economic Cooperation and Development (2021), *OECD Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/589b283f-en>.
- Πεφάνης, Γ. Π. (2012). *Το θέατρο και τα σύμβολα: Διαδικασίες συμβόλισης του δραματικού λόγου*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Σουλιώτου, Α. Ζ. (2024, 23 Σεπτεμβρίου).

Ζωγραφίζοντας με ψηφιακά εργαλεία Τεχνητής Νοημοσύνης: προκλήσεις και προοπτικές. [Παρουσίαση σε Ημερίδα]. Ημερίδα «Τεχνητή Νοημοσύνη και Τριτοβάθμια Εκπαίδευση», ΚΕΔΙΜΑ και Τμήμα Πληροφορικής, ΑΠΘ. <https://audiovisual.auth.gr/video/92644>

(υπό δημοσίευση) Σουλιώτου, Α. Ζ. (2025). Ο επαμφοτερισμός των τεχνών στο κατώφλι της Τεχνητής Νοημοσύνης: ζητήματα και προοπτικές της τέχνης στην εκπαίδευση. Στο: Α. Δημητρίου και Α. Λενακάκης (Επιμ.). *40 χρόνια ΤΕΠΑΕ ΑΠΘ: Ερευνητικές και εκπαιδευτικές προσεγγίσεις των μελών του Τμήματος*.
Σουλιώτου, Α. Ζ. & Κανάρη, Χ. (2025). Ψηφιακές εκθέσεις, Τεχνητή Νοημοσύνη, κινηματογράφος και εκπαιδευτικές προσεγγίσεις: Η περίπτωση της έκθεσης Dali Cybernetics. 1ο Επιστημονικό Συνέδριο Κινηματογραφικής Γραφής, Πρακτικής και Έρευνας. Στο: Ζερεφός, Σ. και Η. Λάσκαρη (Επιμ.). *Πρακτικά του 1ου Επιστημονικού Συνεδρίου Κινηματογραφικής Γραφής, Πρακτικής και Έρευνας: Proceedings*

of the 1st International Conference on Cinema Screenplay, Practice and Research. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. 442-449.

Sáez-Velasco, S., Alaguero-Rodríguez, M., Delgado-Benito, V., & Rodríguez-Cano, S. (2024). Analysing the Impact of Generative AI in Arts Education: A Cross-Disciplinary Perspective of Educators and Students in Higher Education. *Informatics*, 11, Article 37.

Stokes, S. (2023). A landscape painting of the AI, art and copyright terrain. *Journal of Intellectual Property Law & Practice* 18 (7). <https://doi.org/10.1093/jiplp/jpad044>

Sun Y., Yang C-H, Lyu Y, Lin R. (2022). From Pigments to Pixels: A Comparison of Human and AI Painting. *Applied Sciences* 12(8). p. 3724. <https://doi.org/10.3390/app12083724>

Ηλίας Φραγκάκης

Σκηνοθέτης - Συγγραφέας
Διδάσκων στο μεταπτυχιακό
τμήμα του Πανεπιστημίου
Δυτικής Μακεδονίας

Από την ποίηση στην αντιποίηση;

3

Η γραφή στα χρόνια του αλγορίθμου

Διευκρινήσεις: 1) Αυτά που ακολουθούν ισχύουν στη σημερινή και μόνο συγκυρία δεδομένου ότι και ο αλγόριθμος εξελίσσεται και εμείς. Δεν διατηρώ πολλές ελπίδες ότι θα καλυτερεύσουν τα πράγματα, ωστόσο ως είμαστε επιφυλακτικοί.

2) Θα καταπιαστούμε από μια μόνο παράμετρο: την θεατρική γραφή.

Από την ποίηση στην αντιποίηση λοιπόν – δηλαδή από το αίτημα για επιστροφή της ποίησης στο θέατρο περνάμε στην αντιποίηση αρχής, δηλαδή του ρόλου του συγγραφέα. Δεν χρησιμοποιώ τον όρο μόνο με την έννοια της πλαστοπροσωπίας, αλλά κυρίως ως αισθητικο-ηθική παραβίαση. Και βάζω ερωτηματικό. Γιατί πραγματικά είναι κάτι προς έρευνα προς αναζήτηση.

Ένα εναλλακτικός τίτλος θα ήταν «Από τον ηδυσμένο λόγο στον δανεισμένο λόγο».

Θα μπορούσε κανείς να δει σε αυτούς τους πρώτους τίτλους στην καλύτερη περίπτωση μια επιφύλαξη, έναν σκεπτικισμό και στη χειρότερη θα μπορούσε να δει μία απόλυτη άρνηση. Όπως και να το δει κανείς δεν θα είχε άδικο. Έχει περάσει ο καιρός όπου ως οπαδός της διαλεκτικής διατύπωνα σε όλους τους τόνους ότι κάθε πράγμα έχει τουλάχιστον δύο πλευρές που με βάση τον τρίτο νόμο της διαλεκτικής –την ενότητα και την πάλη των αντίθετων– συντίθεται σε ένα γιν και γιανγκ και συγκρούονται με-

ταξύ τους όντας μία ενότητα. Κάθε πράγμα λοιπόν σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση έχει την δυνατότητα με Δ κεφαλαίο και τον κίνδυνο με Κ κεφαλαίο ή αν προτιμάτε τον κίνδυνο και την δυνατότητα ανάλογα πως βλέπει κανείς το ποτήρι μισοάδειο ή μισογεμάτο. Και έλεγα πάντα ότι το που θα γείρει η ζυγαριά εξαρτάται από το ποιός κατέχει το πράγμα, ποιός το ορίζει, ποιος το διαχειρίζεται και για ποιο σκοπό. Ισχύουν ακόμη αυτές οι θεωρήσεις. Πλέον όμως είμαι αρκετά απαισιόδοξος γιατί σ' αυτή την εποχή της ατομικής ιδιοκτησίας και ειδικά της ατομικής ιδιοκτησίας των πολύ λίγων έναντι των πολλών δεν τίθεται καν τέτοιο θέμα. Αυτοί που κατέχουν, ελέγχουν, διαχειρίζονται τα πράγματα είναι οι λάθος άνθρωποι και οι σκοποί τους δεν είναι αγαθοί. Το κέρδος, η εξουσία και η χειραγώγηση είναι οι κινητήριες δυνάμεις που τους οδηγούν. Αυτή η εικόνα συμπληρώνεται αν δούμε την πλευρά των χρηστών και των αποδεκτών-καταναλωτών της όποιας δυνατότητας της κάθε τεχνολογίας. Είναι κι αυτή μέσα σ' αυτή την λογική της πραγματοποίησης, μέσα στην λογική αυτού που στην κοινωνιολογία ονομάζουν επιτάχυνση, την διαρκώς αυξανόμενη επιτάχυνση, στην διαδικασία fast track. Άρα λοιπόν οι χρήστες της όποιας τεχνολογίας αλλά και οι αποδέκτες της όποιας τεχνολογίας είναι έτοιμοι καταναλωτές των χειρότερων προθέσεων. Δεν μπορούν να ελέγξουν το μέσο και ακόμα και αν μπορούσαν δεν θέλουν.

Και αν η τεχνητή νοημοσύνη θα μπορούσε να συμβάλει τα μάλα στην «κατασκευή» μιας ταινίας ή στην «κατασκευή» μιας θεατρικής παράστασης ή μιας φωτογραφίας και πράγματι μπορεί να συμβάλλει πολύ, είναι πάρα πολύ επικίνδυνη στο πεδίο της συγγραφής θεατρικού έργου, σεναρίου,

μυθιστορήματος, διηγήματος, ποιήματος και λοιπά. Να καταλάβουμε ότι η τεχνητή νοημοσύνη λειτουργεί προσώρας με ένα *μηχανικό* τρόπο, μαθαίνει με *μηχανικό* τρόπο και απαντά με *μηχανικό* τρόπο, άρα αποκλείεται το λάθος, η ατέλεια, η ημιτέλεια, η αμφισημία, η μεταφορά – όλα αυτά και μια σειρά ακόμα πράγματα που συνθέτουν την «αδυναμία» σε εισαγωγικά της ανθρώπινης δημιουργίας. Η τεχνητή νοημοσύνη έχει ένα πράγμα που φοβίζει: του λες π.χ. να μάθει αγγλικά και στην πορεία που ακολουθεί την εντολή σου δεν ξέρεις τι κάνει μπορεί να πιαστεί από μια λέξη και να μάθει μηχανολογία, από μια άλλη συνδυαστική πρόταση και να μάθει να κατασκευάζει πυρηνικά όπλα κ.ο.κ. Είναι δηλαδή μία σκοτεινή διαδικασία στην οποία δεν παρεμβαίνει προς το παρόν ο άνθρωπος να ελέγξει που αναπτύσσεται, σε ποια κατεύθυνση αυτός ο αλγόριθμος.

Ένα άλλο γεγονός είναι ότι στο επίπεδο των ανθρωπιστικών επιστημών και των τεχνών απαντά με στερεοτυπικό λόγο, με κοινοτυπίες, με πολιτική ορθότητα ή απλά με ανοησίες.

Είπα νωρίτερα ότι οι άνθρωποι, οι ίδιοι οι χρήστες και στη συνέχεια οι αποδέκτες, οι καταναλωτές είναι έτοιμοι για κάτι τέτοιο. Αυτό σημαίνει ότι αυτοί οι άνθρωποι δεν θα χρησιμοποιήσουν κάποιες υποθετικές αρετές του αλγόριθμου για να ενισχύσουν το λόγο τους, θα χρησιμοποιήσουν τις δυνατότητες του μηχανήματος προκειμένου να αποφύγουν τον κάματο, την κοπιώδη, την εργώδη προσπάθεια. Είναι αυτό που ονομάζω αρχή της ελαχίστης καταβαλλομένης προσπάθειας. Γράψε μου ένα έργο, γράψε μου μία διατριβή, γράψε μου ένα σενάριο με πλοκή σαν π.χ. του Ταραντίνο. Αυτό είναι ο κανόνας και αυτό θα είναι ο κανόνας για πολλά χρόνια. Δε νομίζω

ότι τα πράγματα μπορούν να βαίνουν προς το καλύτερο, η νομοτέλεια της προόδου έχει εκπέσει, δεν οδηγούμαστε νομοτελειακά σε κάποια πρόοδο, αφήστε που για τους ιθύνοντες η πρόοδος δεν είναι καν το ζητούμενο. Τα πράγματα πηγαίνουν απλώς απ' το κακό στο χειρότερο.

Αντί για τον αναγεννησιακό άνθρωπο θα έχουμε τον άνθρωπο χειριστή πληκτρολογίου. Αντί για κριτικό νου θα καταναλώνουμε αμάσματα ό,τι μας προσφέρει η τεχνητή νοημοσύνη.

Ισχύει ακόμη μία διαπίστωση που έκανα εδώ και 30 χρόνια και οποία είναι κατατεθειμένη και στα πρακτικά του «Δεύτερου συμποσίου για το ελληνικό θεατρικό έργο κατά τη δεκαετία του 90» το οποίο έγινε το Νοέμβριο του 2000. Η ομιλία μου εκεί λοιπόν είχε τίτλο «το θέατρο συναντά την ποίηση» κάτι το οποίο ετίθετο σαν αίτημα. Δηλαδή ότι το θέατρο μετά την απομάκρυνση από την ποιητική μήτρα, ανακάλυψε την πεζότητα, την ηθογραφία, στη συνέχεια την ρηχότητα, μετά τους τέσσερις τοίχους των δραμάτων δωματίου, το μικροαστικό δράμα, τον πόθο της κοινωνικής ανόδου και επιτέλους όφειλε να επιστρέψει στην πηγή του που είναι η ποίηση – η δραματική ποίηση. Γιατί βρίσκεται σε αδιέξοδο, έχει εξαντλήσει τα αποθέματα της υπομονής του ίδιου του τού εαυτού. Φυσικά δεν έλειψαν όλο αυτό το διάστημα προσπάθειες και μάλιστα επιτυχείς στην κατεύθυνση της δραματικής ποίησης.

Απ' ότι φαίνεται, 25 χρόνια μετά συζητάμε ακριβώς το ίδιο πρόβλημα και αναζητούμε την λύση, την επαναπροσέγγιση δηλαδή και το να ξαναβρεί την εσωτερική ποίηση, την εσωτερική αυτή δυναμική του πράττειν ποιητικώς με ένα τρόπο πιο αφηρημένο, πιο γε-

νικευμένο, πιο αμφίσημο, πιο μελωδικό, μεταφορικά μιλώντας, μιλώντας παράλληλα για τα μεγάλα μεγέθη μιλώντας για τα αρχετυπικά ζητήματα της ανθρωπότητας και «επιβεβαιώνοντας μέσα μας ότι ο κόσμος μας μπορεί να γραφτεί με πληρότητα, δηλαδή ότι μπορούμε γράφοντας να του προσδώσουμε νόημα –νόημα στην Ιστορία που περνάει πάνω απ' τα σώματά μας, νόημα στα πρόσκαιρα αλλά ενίοτε τόσο βαθιά μας αισθήματα και στις κοινές εμπειρίες που μας καθιστούν μεταξύ μας ίδιους και μαζί τόσο διαφορετικούς» και κατά συνέπεια ότι αυτός ο κόσμος, αυτή η καθημερινή περιπέτεια είναι αξιοβίωτη και καθόλου εντέλει μάταιη».¹

Αναζητούμε λοιπόν την λύση για αυτή την επαναπροσέγγιση στη βοήθεια της νέας τεχνολογίας, του αλγόριθμου. Έλεγα λοιπόν πως θυμάμαι τον εαυτό μου από το 1993 να τοποθετείται σχετικά πως το πρόβλημα της σύγχρονης τέχνης και ειδικά που θέατρο δεν είναι πρόβλημα μορφών δεν είναι πρόβλημα ειδολογικό, δεν είναι πρόβλημα πραγματολογικό, δεν είναι πρόβλημα θεματολογίας είναι πρωτίστως κρίση ιδεών, είναι ιδεολογικό πρόβλημα, εκεί πρέπει να αναζητηθεί η λύση και όχι στον αλγόριθμο. Ο αλγόριθμος εάν έχεις κάτι να πεις σημαντικό και όχι κοινότυπο κάτι που να επικοινωνεί με τα διαχρονικά, αρχετυπικά ζητήματα που απασχολούν την ανθρωπότητα, αν έχεις λοιπόν κάτι να πεις, να συνεισφέρεις μια καινούρια ιδέα πάνω σε αυτά ο αλγόριθμος μπορεί να σε βοηθήσει (μπορεί και όχι), θα βρεις και τον τρόπο να το πεις και εκεί μπορεί επίσης να σε βοηθήσει. Και ίσως στην πορεία θα δημιουργούνταν αυτό το πολυπόθητο Νέο Θέατρο. Όμως πολύ φοβάμαι ότι

1. Από κείμενο του Δημήτρη Αγγελή.

δεν θα χρησιμοποιηθεί έτσι, ήδη δεν χρησιμοποιείται έτσι ο αλγόριθμος στην συγγραφή είτε των επιστημονικών εργασιών είτε των θεατρικών και ποιητικών και μυθιστορηματικών και δοκιμιακών έργων και των σεναρίων. Μα μη με πιστέψετε. Μη μείνετε στα λόγια μου.

Ας δούμε κάποια παραδείγματα
«Ανακατεύω ό,τι με αφορά με ό,τι αφορά τους άλλους.[...]»

Έτσι κατασκευάζω ένα πορτρέτο που είναι όλων και κανενός. Ένα προσωπείο, εν ολίγοις, παρόμοιο με τις αποκριάτικες μάσκες, τόσο αυθεντικές και πιστές που κάνουν τον καθένα να λέει: «Μα αυτόν τον έχω ξαναδεί!» Όταν το πορτρέτο ολοκληρωθεί, όπως απόψε το βράδυ, το αποκαλύπτω γεμάτος θλίψη: «Αλίμονο, αυτός είμαι λοιπόν!» Το κατηγορητήριο έχει τελειώσει. Αλλά, εκείνη τη στιγμή, το πορτρέτο που παραδίνω στους συγχρόνους μου, γίνεται ένας καθρέφτης. Γεμάτος στάχτες, ξεριζώνοντας αργά τα μαλλιά μου, το πρόσωπο μου σκαμμένο από τα νύχια μου, αλλά με βλέμμα διαπεραστικό, στέκομαι μπροστά σε όλη την ανθρωπότητα, ανακεφαλαιώνοντας τις ντροπές μου, παρακολουθώντας, ωστόσο, την αίσθηση που προκαλώ και λέγοντας: «Υπήρξα ο χειρίστος των χειρίστων». Τότε, χωρίς να γίνεται αντιληπτό, περνά από το «εγώ» στο «εμείς». Όταν φτάνω στο: «να ποιοι είμαστε», ο κύβος έχει ριφθεί, μπορώ να τους ξεστομίσω τις αλήθειες τους. Φυσικά και είμαι σαν κι αυτούς, όλοι βράζουμε στο ίδιο καζάνι. Ωστόσο έχω το προνόμιο να το γνωρίζω, πράγμα που μου δίνει το δικαίωμα να μιλώ. Είμαι σίγουρος πως αντιλαμβάνεστε το πλεονέκτημά μου. Όσο πιο πολύ κατηγορώ τον εαυτό μου, τόσο πιο πολύ έχω το δικαίωμα

να σας κρίνω. Κι ακόμα καλύτερα, προκαλώ την αυτοκριτική σας, κάτι που εμένα με ανακουφίζει. [...]

Μη γελάτε! Ναι, είσαστε δύσκολος πελάτης, το διέκρινα από την πρώτη στιγμή. Αλλά θα έρθετε στα νερά μου, είναι αναπόφευκτο!»²

Θα μπορούσε ένα τέτοιο κείμενο να είναι προϊόν ΤΝ; Ζητήσαμε να μας γράψει ένα κείμενο στο ύφος της Πτώσης του Καμύ. Αφού πρώτα είπε πως με τον δέοντα σεβασμό προς τον μεγάλο δημιουργό θα προσπαθήσει μας έδωσε το ακόλουθο:

«Ξέρεις, κάποτε πίστευα ότι οι πράξεις μας μάς καθορίζουν. Τώρα δεν είμαι και τόσο σίγουρος. Ίσως τελικά να είμαστε αυτό που *αφήνουμε* να συμβεί. Αυτό που βλέπουμε και προσπερνάμε. Αυτό που θα μπορούσαμε να αποτρέψουμε, αλλά μας εμπόδισε η ώρα, η κούραση, ή... το χέρι που κρατούσε το κινητό.

Εκείνο το απόγευμα, ήμουν στο σπίτι μου – ή, τέλος πάντων, σε έναν από αυτούς τους χώρους που ονομάζουμε σπίτια επειδή περιέχουν τον καναπέ μας. Έπινα τσάι. Ήταν ζεστό, καλό, σχεδόν τίμιο τσάι: το είχα αγοράσει από ένα μικρό μαγαζί που διαφημιζόταν ως “ηθικό εμπόριο”. Εδώ γελάς, σωστά;

Το παράθυρο ήταν ανοιχτό. Από κάτω, μια γυναίκα φώναζε. Όχι δυνατά. Περριεργό, ε; Όταν ένας άνθρωπος κινδυνεύει στ’ αλήθεια, δεν ουρλιάζει όπως στις ταινίες. Ακούγεται σχεδόν σαν να απολογείται. Μια φωνή χαμηλή, ραγισμένη, σαν να ζητά συγγνώμη που διακόπτει τον υπόλοιπο κόσμο. Κοίταξα. Είδα. Δεν έκανα τίποτα.

Όχι επειδή ήμουν αδιάφορος – καμία σχέση. Ένιωσα κάτι, αλήθεια. Ένα βάρος στο στήθος. Μια σύσπαση στο στομάχι. Αλλά δεν σηκώθηκα. Έμεινα

να κοιτάζω, κι ύστερα γύρισα να μαζέψω το φακελάκι απ’ το φλιτζάνι. Το τσάι μου είχε αρχίσει να πικρίζει.

Και το βράδυ, μίλησα για “την κατάσταση στον κόσμο”, για την αδιαφορία των ανθρώπων, για τη βία που δεν μας αγγίζει μέχρι να μας συμβεί. Ναι, ήμουν εύγλωττος. Οι άλλοι με άκουγαν και συμφωνούσαν. Και για μια στιγμή, με πίστεψα κι εγώ.

Η επόμενη μέρα ήρθε, και μαζί της η συνήθεια. Ξέρεις πώς είναι αυτό: βάζεις το ίδιο πουκάμισο, παίρνεις τον ίδιο δρόμο, κάνεις την ίδια χειρονομία στην ίδια ατάκα κάποιου γνωστού. Η ρουτίνα είναι η καλύτερη μορφή αυτοαμνησίας».

Τότε του έβαλα το απόσπασμα από την Πτώση που σας διάβασα στην αρχή και του ζήτησα να γράψει κάτι ανάλογο. Ιδού:

Βεβαίως. Το απόσπασμα που παραθέτεις είναι γραμμένο σε υψηλό ύφος εξομολογητικής ειρωνείας και φιλοσοφικής ακρίβειας (σς sic) – σε ύφος *Καμύ*, σμιλεμένο με νύξεις μετα-ηθικής και θεατρικής αυτογνωσίας.

Ακολουθεί **πρωτότυπο κείμενο**, εμπνευσμένο από εκείνο, στο ίδιο ύφος, ρυθμό και πνευματικό τόνο. Ένας μονόλογος στο μεταίχμιο μεταξύ εξομολόγησης και κατηγορητηρίου, προσωπικού και συλλογικού, «εγώ» και «εμείς».

«Το προσωπείο, ή πώς έγινα εσείς

Ανακατεύω τα σπλάχνα μου με τα δικά σας. Δανείζομαι τις χειρονομίες σας, τις μικρές απροσεξίες, τα βλέμματα που νομίζατε πως πέρασαν απαρατήρητα. Τις κρατώ όλες. Τις συλλέγω ευλαβικά όπως ο αστυνομικός τις αποδείξεις στο φάκελο του υπόπτου – μόνο που εδώ, όλοι είμαστε ύποπτοι και δεν υπάρχει δικαστής.

Σχηματίζω, έτσι, ένα πρόσωπο που δεν είναι δικό μου. Ή, μάλλον, που έγινε δικό μου επειδή το συνέθεσα

από εσάς. Όχι τόσο σαν να το φόρεσα, όσο σαν να το καλλιέργησα, όπως καλλιεργείται μια ασθένεια ή μια ενοχή: αργά, επίμονα, με σταθερότητα και λεπτότητα.

Όταν το πορτρέτο τελειώνει –όπως απόψε– το παρουσιάζω μπροστά σας όχι με περηφάνια, μα με την ήσυχη απελπισία του ανθρώπου που αναγνώρισε στο είδωλο όχι το τέρας, αλλά τον εαυτό του χωρίς τα φτιασίδια. Τον αληθινό εαυτό, δηλαδή αυτόν που πάντα είναι λίγο πιο σκληρός από όσο αντέχει κανείς να παραδεχτεί.

Και τότε, αρχίζει το παιχνίδι.

Σας δείχνω εμένα και λέω “εσείς”. Σας μιλώ για τις δικές μου χαμέρπεις, αλλά με τόνο τέτοιο που υποψιάζεστε πως κάτι από αυτά σας αφορά. Δεν το λέω ρητά – ποτέ δεν χρειάζεται. Εσείς συμπληρώνετε τις σιωπές. Εκεί, ακριβώς, κερδίζω.

Ναι, υπήρξα ο χειρότερος. Όχι όμως επειδή έκανα τα πιο ειδικά. Μα επειδή ένιωσα πως τα έκανα, και τα σκέφτηκα κι ας μην τα έπραξα. Μερικές φορές το να μην πράξεις είναι απλώς δειλία – όχι αθωότητα.

Όταν το παραδέχομαι δημόσια, γίνομαι καθρέφτης. Και σε κάθε καθρέφτη, ο θεατής βλέπει πάντα κάτι από τον εαυτό του. Εσείς με κοιτάτε και λέτε: “Αυτόν τον ξέρω. Κάπου τον έχω ξαναδεί”. Φυσικά. Σας βλέπετε.

Έτσι γλιστρώ από το “εγώ” στο “εμείς”. Όχι με βία, αλλά με τη φυσικότητα της συνειδητής. Σας κρατώ από το χέρι και σας οδηγώ στο ίδιο λάκκο που έπεσα κι εγώ – μόνο που εγώ έχω ήδη μελετήσει τους τοίχους, ξέρω πού γλιστράνε, πού να πατήσετε. Έχω το πλεονέκτημα.

Γι’ αυτό μπορώ να μιλώ. Να σας κατηγορώ, να σας λυπάμαι, να σας ξεσκεπάζω χωρίς να χρειαστεί να φωνάξω. Γιατί προηγουμένως ξεγύμνωσα τον

2. Albert Camus, La Chute, 1956.

εαυτό μου. Το ξέρω: είναι φτηνό τέχνασμα, μα πιάνει.

Όσο πιο πολύ με καταστρέφω μπροστά σας, τόσο πιο εύκολα διεκδικώ το δικαίωμα να σας ξεσκεπάζω.

Δεν είναι δίκαιο, το αναγνωρίζω. Αλλά είναι ανθρώπινο – και, απ' ό,τι βλέπω, σ' αυτό το πεδίο είμαστε όλοι ακριβοδίκαιοι ειδικοί.

Αλήθεια, μου είπατε ήδη το όνομά σας; Όχι πως έχει σημασία – από τη στιγμή που κοιταχτήκατε στον καθρέφτη, *το ξέρω ήδη*.

Σημείωση: Ακολουθείται η σύνταξη και η ορθογραφία της ΑΙ.

Έβαλα σε φοιτητές τα παραπάνω με το ακόλουθο ερώτημα. Μπορείτε να βρείτε ποιο κείμενο αποτελεί προϊόν ΑΙ; Και πως το αντιληφθήκατε; Υπήρξε μεγάλη δυσκολία έως αδυναμία. Όταν δε στη συνέχεια αποκάλυψα ποια κείμενα προέρχονταν από ΑΙ, το ίδιο κοινό τα εύρισκε γοητευτικά. Δεν μπορούσαν να διακρίνουν την κοινοτυπία, γοητεύονταν από την μεγαλοστομία και την δήθεν πνευματικότητα των εκφράσεων.

Η τεχνητή νοημοσύνη μπορεί να δημιουργήσει διαλόγους; Ναι. Μπορεί να μιμηθεί στυλ. Μπορεί να «μάθει» από χιλιάδες θεατρικά έργα και να προτείνει το επόμενο. Και ναι, σε τεχνικό επίπεδο, μπορεί να γράψει ακόμη και κάτι που θυμίζει «ποίηση». Όμως, εδώ αρχίζει ο προβληματισμός:

Μπορεί ένας αλγόριθμος να κατανοήσει το βάρος της σιωπής μεταξύ δύο χαρακτήρων;

Μπορεί να νιώσει την υπαρξιακή αγωνία ενός μονολόγου;

Μπορεί να γεννήσει εσωτερικό ρυθμό, όχι επειδή του τον έμαθαν, αλλά επειδή τον χρειάζεται;

Και κάπως έτσι μπαίνουμε στον δεύτερο άξονα: την **αντιποίηση**.

Η τεχνολογία μπορεί να προσομοιώσει – αλλά μπορεί να δημιουργήσει;

Ή, μήπως, αυτό που παρουσιάζεται ως «νέα ποίηση» δεν είναι παρά μια **αντιποίηση του ποιητικού φαινομένου**; Και αν ο θεατρικός συγγραφέας αρχίζει να γράφει όχι πια από εσωτερική ανάγκη, αλλά με οδηγό τις «προτιμήσεις του κοινού», τις «λέξεις-κλειδιά επιτυχίας», τον «αλγόριθμο του TikTok», τότε ποιος γράφει πραγματικά; Εκείνος ή το σύστημα που τον καθοδηγεί; Θα μου πείτε και είναι κακό να γράφεις όπως στο Tik Tok ή με emoji; Ας απαντήσετε εσείς.

Πιστέψτε με δυσκολεύομαι να πείσω φοιτητές μεταπτυχιακού επιπέδου για τις κρυμμένες παγίδες πίσω από μεγαλόσχημες φράσεις, την κοινοτυπία, την αντιποιητικότητα εντέλει. Γιατί όπως είπα αυτό το σύστημα, αυτό το αφηρημένο υποκείμενο όπως είναι μια πλατφόρμα, ένας αλγόριθμος, μας διαμορφώνει, μας αλλοτριώνει σωστότερα σε τέτοιο βαθμό που πια τα όρια, τα κριτήρια και ο λογοτεχνικός κανόνας είναι διασδιάκριτα.

Τι προτείνω; Να μια καλή ερώτηση.

Η θεατρική γραφή κινδυνεύει να μετατραπεί σε «παραγωγή περιεχομένου». Ο ποιητικός λόγος να γίνει επεξεργασμένο προϊόν. Και οι φωνές των χαρακτήρων να μην ανήκουν πια σε ανθρώπους, αλλά σε εμπορικά προϊόντα.

Όμως, **το θέατρο γεννήθηκε από το άρρητο**. Από την αμνηχανία μπροστά στον θάνατο, την ενοχή, τη θυσία, τον έρωτα, τη σύγκρουση με το θείο. Την ακινησία απέναντι στον θεατή. Με το να ζει τον χρόνο των άλλων. Δεν είναι εργαλείο. Είναι τελετουργία.

Γι' αυτό και σήμερα, περισσότερο από ποτέ, η **θεατρική γραφή οφείλει να αντισταθεί στην ευκολία**. Να επιστρέψει στον μόχθο. Στην αναμέτρηση με το ανθρώπινο. Να τολμήσει να

είναι «μη εμπορεύσιμη», «ασύμφορη», «αντι-αλγοριθμική».

Πως θα γίνει αυτό όταν σε παγκόσμιο επίπεδο κυριαρχεί η ευκολία, το fast track, η αλλοίωση των κριτηρίων και του γούστου;

Νομίζω ότι το είπα ήδη υπάρχει κρίση ιδεών, εκεί πρέπει να σκύψουμε και να κάνουμε έρευνα, να βρούμε τη λύση ο καθένας μόνος του αλλά και συλλογικά, απαιτείται και ένα φόντο, ένα σκηνικό αν θέλετε, μια συνθήκη κοινωνική πανανθρώπινη. Δε γίνεται δηλαδή μια επανάσταση στο θέατρο την ώρα που ας πούμε χάριν παραδείγματος μιλάει Βέλγος ευρωβουλευτής στο ευρωκοινοβούλιο, μιλάει δηλαδή ένας άνθρωπος αιρετός, και μιλάει για την γενοκτονία στη Γάζα και από κάτω ένας παχύδερμος υπουργός γελάει προκλητικά. Αυτό δείχνει δηλαδή τη συνθήκη παρακμής. Το σκηνικό που ζήτησα παραπάνω είναι ακαλαίσθητο, απάνθρωπο, αμοραλιστικό και επιπλέον καταρρέει. Αλλά ακόμη και έτσι, ο Ευριπίδης έγραψε σε συνθήκη παρακμής, ο Αριστοφάνης έγραψε σε συνθήκες παρακμής και διάλυσης και ήττας δεν υπάρχει δικαιολογία δηλαδή για τον δημιουργό. Υπάρχει απλώς η αποφυγή του να κοπιάσεις, υπάρχουν οι εύκολες λύσεις, οι λύσεις όμως με Λ κεφαλαίο δεν είναι ποτέ εύκολες, η αριστοτελική Λύσις του δράματος δεν θα ρθεί ποτέ. Στη θέση της θα έχουμε happy endings.

Αν λοιπόν η γραφή είναι μια αναδημιουργία του κόσμου, μια αναγωγή του μέσω ενός ηδυσμένου λόγου σε μια άλλη σφαίρα όπου μπορούν να γίνουν γενικεύσεις μέσα από συνθέσεις και αντιφάσεις που προτείνει, αν η κειμενικότητα είναι το μόνο καταφύγιο που διαθέτουμε, η κειμενικότητα και η έκφραση είναι το γλωσσικό περιβάλλον του εαυτού και αυτή είναι που μας μετασχηματίζει εμάς και τις αντιλήψεις

μας, είναι πάρα πολύ επικίνδυνο να το παραδώσουμε αυτό όλο στα άυλα χέρια του αλγορίθμου, όπως και οποιουδήποτε άλλου τελικά.

Ο λόγος κτίζει σε συμβολικό επίπεδο τον κόσμο. Και αν είμαστε κούφιοι άνθρωποι όπως έλεγε στο γνωστό ποίημα του ο Έλιοτ, κούφιο σκηνικό κόσμο θα χτίσουμε και κανένας αλγόριθμος δεν θα καταφέρει να το αλλάξει αυτό προς μία καλλιέργεια, προς μία αναγωγή στην σφαίρα του ωραίου, του μεγάλου και του αληθινού.

Μια ευχαριστιακή προσέγγιση της τεχνολογίας

Τι είναι η τεχνολογία; Ή ικανότητα του ανθρώπου να εκτυλίσσει τις δυνατότητες που έχει αυτός ο δεδομένος φυσικός κόσμος. Καί η όμορριζή της τέχνη που προέρχεται από το ρήμα **τίκτω**; **Είναι** ή ευφυΐα, ή επιδεξιότητα στην εργασία και στα χέρια, αλλά είναι και ή πανουργία και τα τεχνάσματα. Είναι ένας τρόπος ή ένα μέσο με το οποίο επιτυγχάνεται κάποιο πράγμα. Είναι το επάγγελμα (μάθε τέχνη κι άσ'τηνε κι αν πεινάσεις πιάστηνε). Είναι και σύστημα κανόνων, μια συστηματική μέθοδος του να φτιάχνεις ή να κάνεις κάτι. Καί, τέλος είναι το *τέχνημα*, το έργο τέχνης, το εργόχειρο. Οί λέξεις δεν έχουν απαραίτητα μία και μόνο σημασία, ούτε είναι απαραίτητα καλόσημες ή κακόσημες. Στις λέξεις δίνουμε εμείς το περιεχόμενο. Κι από την εποχή του από μηχανής Θεού ως τα σημερινά ολογράμματα, ή τέχνη ως έργο τέχνης, ως έργο των χειρών μας αξιοποιεί τα τεχνολογικά μέσα που έχει στη διάθεσή της. Καί ή πρώτη αντίδραση κάθε γενιάς είναι να απορρίπτει μετά βδελυγμίας το καινούργιο τεχνολογικό μέσον. Πρόσφατα παραδείγματα: βινύλιο έναντιον σιντί, έντυπη έκδοση έναντιον ηλεκτρονικής έκδοσης και πολλά άλλα. Ή τεχνολογία που μάθαμε έχει την εύλογιά του Θεού και ή τεχνολογία που έρχεται είναι ή άπειλή του διαβόλου.

«Η ποίηση δεν ξεκίνησε χάρτινη. Το χαρτί κάνει κι αυτό τον κύκλο του. Ένα αναλώσιμο υλικό είναι. (...).

Από τις πλάκες του Μωυσή μέχρι το τάμπλετ, η γραφή ή θα βρίσκει το φως που κατοίκησε μέσα μας ή θα είναι αδιάφορο αν υπάρχει...».

Άγγελος Καλογερόπουλος

Ποιητής

Και στο περιοδικό μας, το ΚΟΙΝΟΝ των ωραίων τεχνών επιλέγουμε την έντυπη έκδοσή του όχι γιατί «δεν μπορούμε να διαβάσουμε στον υπολογιστή», όπως λένε πολλοί αλλά γιατί

✓ το περιοδικό μας δεν είναι αποθετήριο κειμένων. Ή ηλεκτρονική έκδοση δεν επιβάλλει τους περιορισμούς της ύλης. Αντί για την πληθώρα των αναρτήσεων διυλίζουμε κείμενα που νομίζουμε ότι αξίζει τον κόπο να τα διαβάσει κανείς.

✓ Γιατί ή πνευματική δημιουργία πρέπει να έχει **την ύλική της υπόσταση**. Γι' αυτό και προτιμάμε τη μουσική σε δίσκους (βινύλιο ή σιντί) παρά το σποτιφάι.

Όστόσο, ή νέα τεχνολογία, κυρίως ο υπολογιστής και το κινητό τηλέφωνο, εύνοούν στο έπακρο την θεραπεία της τέχνης ενός εκάστου. Την εποχή της καραντίνας πολλοί μουσικοί έκαναν πρόβες μέσω του κινητού. Ένας υπολογιστής στο σπίτι μπορεί να κάνει τη δουλειά που γίνεται σε ένα στούντιο. Αν έχεις τη γνώση και τη διάθεση μπορείς να στήσεις ένα βιβλίο ή ένα περιοδικό στον υπολογιστή σου. Μπορεί το κείμενό σου να ταξιδέψει μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ή του φέισμπουκ στην άλλη άκρη του πλανήτη. Ή φωτογραφία της ζωγραφιάς σου. Το βίντεό σου.

Δεν πρέπει να νιώθουμε μια βαθιά εύγνωμοσύνη για όλες αυτές τις δυνατότητες που μας δίνει ή τεχνολογία; Μά, θα αντιπτείνει ο άλλος, ή τεχνολογία μας οδηγεί στην απομόνωση, μας κλείνει στον εαυτό μας και σε έναν εικονικό κόσμο. Όμως, ή τεχνολογία δεν εμποδίζει ή εύνοεί την κοινότη-

τα των ανθρώπων. Ό προϋπάρχων ατομικισμός μας φτιάχνει τον γυάλινο πύργο του εικονικού μας κόσμου. Κι όσοι παραμένουν ακόμη πιστοί στο δόγμα «το μέσον είναι το μήνυμα», ουσιαστικά αρνούνται το γνώθι σαυτόν. Αρνούνται να αλλάξουν εαυτό. Γιατί ο άνθρωπος αλλάζει, κι αυτή είναι ή μόνη έφικτη επανάσταση. Ή επανάσταση που δεν καταλήγει σε νέα φυλακή.

Ή τεχνολογία, ή σημερινή σύγχρονη τεχνολογία, είναι το μέσον, το εργαλείο της σημερινής μας χειροτεχνίας, αρκεί να έχουμε τη δημιουργική πνοή και να προσεγγίζουμε τα τεχνολογικά μέσα που μας προσφέρονται με εύγνωμοσύνη και εύχαριστία. Ή τεχνολογία σου δίνει την δυνατότητα να ακούσεις τη σύνθεσή σου με μια ορχήστρα-κονσέρβα μέσω των κατάλληλων προγραμμάτων ώστε να έχεις ολοκληρωμένη εικόνα του δημιουργήματός σου. Τώρα αν ως συνθέτης την προτιμήσεις από την φυσική ορχήστρα, τους ανθρώπους που παίζουν τα όργανα που θέλεις, είναι δική σου επιλογή, όχι του υπολογιστή. Ό ατομικισμός και ή αλογη χρήση των τεχνικών μέσων συμβαίνει γιατί ο άνθρωπος αναγάγει τον εαυτό του στη θέση ενός μικρού θεού, αλλά αυτή ή θεοποίηση του μικρού μας εαυτού έχει προηγηθεί μέσω της ίδι-ας της τέχνης, πριν την έξαρση της τεχνολογίας.

Όμως ο κόσμος που ζούμε και ανακαλύπτουμε και τα έργα των χειρών μας ακόμα είναι δώρα του Θεού κι ο μόνος όρισμός του Θεού είναι ή αγάπη. Αυτή ή αγάπη μας λείπει, ή γνώση αυτής της αγάπης είναι ή προϋπόθεση να μην είναι ο κόσμος φυλακή, να μην είναι οί άλλοι ή κόλασή μου.

Καλὰ ὅλα αὐτά, ἀλλὰ τώρα μὲ τὴν Τεχνητὴ Νοημοσύνη ἀλλάζουν τὰ πάντα: ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη μπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν ποιητὴ, τὸν ζωγράφο τὸν δημιουργό.
Στὸ περιοδικό μας κάναμε ἓνα ἀφιέρωμα στὸ θέμα αὐτό. Δημοσιεύσαμε μάλιστα κι ἓνα συμπαθητικὸ διήγημα φτιαγμένο ἀπὸ τὸ chatGPT. Μάλιστα, ζητήσαμε ἀπὸ τὸ ChatGPT νὰ «ἀνταποκριθεῖ» μὲ ἓνα ποίημα σὲ ἓνα δικό μου ποίημα. Ἰδοὺ τὸ παράδειγμα:

Τ Ε Χ Ν Η Τ Η Ν Ο Η Μ Ο Σ Υ Ν Η :
Ε Λ Π Ι Δ Α Ἡ Α Π Ε Ι Λ Η :

ΚΑΠΩΣ ΑΛΛΙΩΣ

Ξύπνησα σὲ κάτι σὰν πόλη * κτίρια ψηλά * λίγα φυτὰ * ζῶα δὲν εἶχε * μηχανές δὲν ὑπῆρχαν * οἱ μηχανές ἦταν μέσα μας * ἔβλεπα μπροστά μου ἀντὶ γιὰ θάλασσα καὶ γλάρους ὀλογράμματα * καὶ λέω στὸ τί νὰ μοῦ ἀρέσει αὐτὴ ἡ ἀνέξοδη ἐναλλαγή * σχεδὸν ἀσώματος * καὶ τί κρυώνει * ἀφοῦ κρυώνει μέσα μου * ὅπως πονάει τὸ κομμένο πόδι ἀκόμα.

Κι οὔτε φωνή, οὔτε ἀκρόαση
Μόνος.

Κι ὅμως ἀλλιῶς τὸ ὀνειρευόμουν.
Μὰ ἀτυχῶς.

Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸ ποὺ ὀνειρεύεται
κάπως ἀλλιῶς θὰ γίνεῖ.

Ἄγγελος Καλογερόπουλος
(Ἀνακομιδή, ἐν πλῶ 2016)

ΚΑΠΩΣ ΑΛΛΙΩΣ
ChatGPT

Ξύπνησα σε πόλη ξένη και ψηλά
κτίρια σιωπηλά, ανήμερα όνειρα,
Λίγα φυτά, μια συνήθεια παλιά,
Κι η ψυχή μου, παράδοξα απρόσεχτα.

Οι μηχανές ζούσανε μέσα στην ψυχή,
Στη σκέψη μας, αόρατες παντού,
Μπροστά μου, ολογράμματα σα μαγεία,
Πραγματικότητα και ουτοπία ένα.

Τι κρυώνει αφού κρυώνει μέσα μου,
Και οι φωνές, η συντροφιά μου λείπει,
Μόνος περπατώ στο σιωπηλό βουνό,
Στ' αντίκρυ του ονείρου μου αβέβαιοι περιμένουν.

Κι όμως, η φλόγα μέσα μου δεν σβήνει,
Στην καρδιά μου, η ελπίδα δεν πεθαίνει,
Ο άνθρωπος που ονειρεύεται αλλιώς,
Στ' αδύνατο μεγαλείο, γίνεται κορυφή

Τί θέλει νὰ πεῖ ὁ ... «ποιητής»;

Συμπερασματικά:

Ποιο εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης; ἡ ταχύτατη ἐπεξεργασία δεδομένων. Ποιό εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς τέχνης; Ἡ ἀνατροπὴ τῶν δεδομένων. Ὁ μέσος ὅρος δὲν ἀντικαθιστᾷ ποτὲ τὴν ὑπερβαση.

Ἡ τεχνικὴ τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης

5

Χιλιάδες χρόνια τώρα, ὁ ἄνθρωπος ζεῖ μέσα σ' ἓνα κελί. Μόνος ἢ με τὴν οἰκογένεια, καθέννας γράφει τὴν αυτοβιογραφία του καθ' ὅλη τὴ διάρκεια μιᾶς σύντομης ζωῆς, στὸ ἀβόλο ἢ ἀνετο κελί του.

Γραφίᾳς ἢ εργάτης, υπάλληλος ἢ επαγγελματίας, δικηγόρος ἢ οἰκοδόμος, μικρὴ σημασία ἔχει. Το σπουδαιότερο εἶναι, ὅτι μπορεῖ νὰ βλέπει τὰ πάντα ἀπὸ τὸ μοναδικὸ παράθυρο τοῦ κελιοῦ του. Τὴν ἀδικία, τὴν ἐκμετάλλευση, τὴν καταπίεση, τὸ αἷμα στους δρόμους, τὴ φρίκη τοῦ πολέμου. Μα τούτο τὸ παράθυρο εἶναι τὸ φῶς ποὺ τὸν κρατᾷ ἐν τῇ ζωῇ, ποὺ στὸ πρεβάζι τοῦ κρεμᾷ τις ἐλπίδες τοῦ σημαίει κι ἀνοίγει σκύβοντας τὰ φύλλα του, πιάνοντας τὴν κουβέντα με τὸν κόσμον. Εἶναι τὸ ἀνοίγμα ποὺ ὀρίζει τὴ μοῖρα του, καθορίζει τὴ στάση του, ἀντικατοπτρίζει τὴ μοναδικότητά του. Ἀπὸ ἐδῶ ἐμπνέεται, διαβάζει, γράφει, ζωγραφίζει, ἀναλύει καὶ συνθέτει. Ἡ τέχνη ὁδηγεῖ τὴν τεχνικὴ τοῦ στα θαύματα τῆς λογοτεχνίας, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῶν μεγάλων εφευρέσεων. Ἡ φυσικὴ τοῦ νοημοσύνης, εἶναι τὸ ἀκλόνητο θεμέλιο τῶν σπουδαίων φιλοσοφικῶν σκέψεων ἀλλὰ καὶ τῶν κοινωνικοπολιτικῶν κινήματων, ἀπὸ τὰ βάθη τῶν μεγάλων πολιτισμῶν καὶ τὴν Ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα, μέχρι σήμερα. Στὸ σημεῖο αὐτό, ἐπιτρέψτε μοι νὰ τονίσω ὅτι δὲν υποτιμῶ σε καμιὰ περίπτωση τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη, ἰδίως ὅπου με τὴν κατάλληλη υποστήριξη, μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα δηλαδὴ ἐν τομέϊς ὅπως ἡ ἰατρικὴ, ἡ βιολογία, ἡ αὔξηση τῶν πόρων, ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος. Ἀλλὰ ἐὰν ἀφεθεῖ ἐν χέρια τῶν ἀνθρώπων τοῦ «ἐγὼ» καὶ ὀχι τοῦ «ἐμεῖς», καθίσταται ἀκρῶς ἐπικίνδυνον. Ἀν δηλαδὴ προχωρήσῃ, ἐφαρμόζοντας μιὰ διαφορετικὴ τεχνικὴ, ἓνα δια-

Χάρης Μελιτάς

Αρχιτέκτων Μηχανικός Ε.Μ.Π.
τ. Καθηγητὴς τῆς Ἀνωτάτης
Σχολῆς Παιδαγωγικῆς καὶ
Τεχνολογικῆς Ἐκπαίδευσης
(Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε.)

φορετικό μοντέλο ζωής, ένα σύστημα ομαδοποίησης όλων των ανθρώπων και κατάργησης της ατομικότητας του πολίτη, αν επομένως αποφασίσει να δράσει στοιβάζοντας τους πάντες στο ίδιο κελί, τότε οι συνέπειες για την ανθρωπότητα θα είναι μοιραίες και τα αποτελέσματα οδυνηρά.

Διότι οι άνθρωποι, διαβιώνοντας πλέον στο ίδιο τεράστιο κελί, ή επί το λαϊκότερο «μαντρί», θα μπορούν πολύ εύκολα να στραφούν προς την επιθυμητή κατεύθυνση που θα επιβάλλουν οι ιθύνοντες της τεχνητής νοημοσύνης. Ας φαντασθούμε αυτή την απέραντη αίθουσα με τις πελώριες τηλεοράσεις να προβάλλουν συνεχώς το ίδιο πρόγραμμα, τις σοφές αριθμομηχανές να καθορίζουν τις συνθήκες εργασίας και τις αμοιβές, τα μικρόφωνα με τις απaráλ-λακτες εντολές, τα επιλεγμένα βιβλία, τα μαθήματα σκοποβολής για περιπτώσεις «ανάγκης», τις ενοχοποιητικές λέξεις, τα απαγορευμένα έργα, τα στημένα παιχνίδια.

Και τα παράθυρα να έχουν αντικατασταθεί από σκοτεινούς φεγγίτες, ίσα να βλέπει ό ένας τον άλλον για να μη δημιουργούνται άχρηστες προστριβές και εντάσεις.

Σε ένα τέτοιο εφιαλτικό τοπίο, πώς άραγε θα μεταλλαχθεί η τέχνη, πώς άραγε θα διαμορφωθεί η λογοτεχνία; Δεν σας κρύβω ότι έχω εργαστεί εντατικά πάνω σ' αυτό το θέμα. Έχω ζητήσει από την τεχνητή νοημοσύνη, να γράψει ποιήματα κάθε είδους και ύφους, με συγκεκριμένο τίτλο ή χωρίς, με ποικίλες σκέψεις και πολυδιάστατα νοήματα, με πλήθος από καίρια θέματα που απασχολούν τον άνθρωπο σήμερα. Έχω ζητήσει κριτική για πολλά ποιήματά μου, έχω διαβάσει κριτικές της σε πονήματα άλλων συγγραφέων, που οι ίδιοι τις έδωσαν στη δημοσιότητα.

Συμπεράσματα:

1. Η τεχνητή νοημοσύνη ανταποκρίνεται άμεσα σε κάθε αίτημα, πράγμα που αποδεικνύει τη μεγίστη αποθήκευση πληροφοριών στα αρχεία της.
2. Τα ποιήματα ή τα κείμενα που παραδίδει, μέχρι στιγμής τουλάχιστον, δεν αφήνουν του θέματος, του τίτλου ή του περιεχομένου που τους έχει ζητηθεί, αλλά σύμφωνα με την προσωπική μου άποψη, δεν καταφέρνουν ν' αγγίξουν σε καμιά περίπτωση το συναίσθημα του συνειδητού αναγνώστη. Συμβατικά και επιφανειακά, απευθύνονται περισσότερο σε άτομα χωρίς ιδιαίτερες γνώσεις και λογοτεχνικές απαιτήσεις.
3. Οι κριτικές των έργων, που επιχειρεί να αναλύσει η τεχνητή νοημοσύνη - παρότι όχι απολύτως εμπνευσμένες και ακριβείς, δεν συμβαδίζουν απολύτως με τα λογοτεχνήματα που προσπαθεί να γράψει, καθώς υπάρχουν αρκετά θετικά στοιχεία σε διαφορετικά επίπεδα ανάγνωσης, οπότε δεν θα τις χαρακτηρίζα ευκαταφρόνητες.
4. Ο κίνδυνος που προκύπτει από τις παραπάνω διαπιστώσεις, είναι ασφαλώς ο εκφυλισμός της λογοτεχνίας σε παραλογοτεχνία, αφού όλοι οι «ενδιαφερόμενοι» θα παρουσιάζονται ψευδεπίγραφα ως συγγραφείς, επηρεάζοντας ένα μεγάλο μέρος του αδαούς ομαδοποιημένου κοινού που θα συνωστίζεται στο κελί μιας «κατευθυνόμενης» σε κάθε τομέα ανθρωπότητας.

Αλλά ο μεγαλύτερος κίνδυνος είναι η μαζική στροφή των πολιτών σε προκαθορισμένα πρότυπα πολιτικο-οικονομικών συνθηκών και δήθεν εμβλημα-τικών καινούργιων έργων

ΤΟ ΑΛΑΘΗΤΟ

Φοβάμαι
το θερμό ταπεραμένο
των λέξεων που σφίγγονται στο στήθος
μήπως αρπάξουν το μολύβι απ' τα χέρια μου
και καρφωθούν συνθήματα ασυνάρτητα
ή το χειρότερο αναίσχυντα βρομόλογα
στους παγωμένους τοίχους.
Ανησυχώ
όχι γιατί θα πάω φυλακή
ή μάλλον σε περίοπτο τρελάδικο
με φρέσκα ψυχοφάρμακα και πρωινό διαίτης
ούτε γιατί θα καταντήσω έρμαιο
βορά στο μεσημεριανό των σαρκοβόρων μέσων.
Άλλο καπέλο προκαλεί τις κρίσεις πανικού.
Το αλάθητο της τεχνητής νοημοσύνης
που αλωνίζει ξεδοντιάζοντας φωνές
χωρίς αναισθησία.

Κι όμως!
Υπάρχει συνταγή να την εξαπατήσω.
Στου κόσμου τις κατάμεστες οθόνες
να παίξουμε το αύριο στα πέναλτι.
Να πέφτει ανυποψίαστη στη δεξιά γωνία
ενώ σαν κλέφτης θα σκοράρω από την άλλη...

τέχνης, με άμεση συνέπεια η επιβολή «δημοκρατικών δικτατοριών» εξαιτίας αφελών πλειοψηφιών, με την «καλοπροαίρετη» συνδρομή και την ακριβή εφαρμογή των τεχνικών της τεχνητής νοημοσύνης που προαναφέρθηκαν. Μπορούμε άραγε να αναχαιτίσουμε το επίβουλο αυτό κύμα μιας μετάλλαξης που συντελείται σήμερα στον πλανήτη, απειλώντας το μυαλό και τη συνείδηση όλων μας; Υπάρχουν τρόποι αντιμετώπισης της εισβολής της τεχνητής νοημοσύνης στην ήδη επιβαρυνόμενη κατάσταση της ανθρωπότητας που πλήττεται από τους πολύνεκρους πολέμους και την αδιαφορία των αρχόντων για ντροπιαστικά εγκλήματα, όπως αυτό που διαπράττεται σήμερα στη Γάζα, ακόμα και με τη θυσία μικρών παιδιών; Ίσως η απάντηση βρίσκεται στην αντίδραση των ανθρώπων της τέχνης, και μάλιστα της λογοτεχνίας κατά κύριο λόγο. Αν αντιτάξουμε το «εμείς» στο «εγώ», το «παράδοξο» στο «παράλογο», την «παιδεία» στην «εκπαίδευση», τη «γραφή» στην «αντιγραφή», το «χιούμορ» στη «σοβαροφάνεια», ακόμα και το «ανθρώπινο λάθος» στο «απόλυτα σωστό», υπάρχουν ελπίδες να αναστρέψουμε τη φορά της ομίχλης. Η τεχνητή νοημοσύνη έχει τα κλειδιά, αλλά η λογοτεχνία το αντικλείδι. Η τεχνητή νοημοσύνη βλέπει από τους στενόμακρους φεγγίτες της ψυχρής λογικής, ο αληθινός συγγραφέας από το οικουμενικό παράθυρο του συναισθήματος. Θα ήθελα να κλείσω με ένα ποίημα που πιστεύω πως εκφράζει τις παραπάνω σκέψεις μου.

Τεχνολογία και φαντασία. Τέχνη τεχνική και δημιουργικότητα φυσική και τεχνητή νοημοσύνη.

Παρακολουθώντας ένα ρομπότ να αυτοσχεδιάζει συμμετέχοντας σε συγκρότημα τζαζ και παράλληλα την Μαρία Κάλλας να ερμηνεύει συμπληρώνοντας τη μεγαλοφυΐα τού Βέρντι με πτυχές και απόηχους τής αρχαίας τραγωδίας, σκέφτομαι πως κάθε φοβία σχετική με την απειλητική για τους πολλούς τεχνητή νοημοσύνη είναι ανεργμάτιστη και παντελώς αβάσιμη. Φυσικά και πρέπει να συζητηθούν και να τεθούν ηθικά όρια στους κατασκευαστές «αυτομάτων» (έτσι τα έλεγαν στην Αρχαιότητα) προκειμένου να αποφευχθεί το σύνθημα φαινόμενο των πάσης φύσεως κερδοσκοπών να υποτάσσουν τους καταναλωτές στα καινούργια εργαλεία κι όχι το αντίθετο.

Όμως εκείνο το καθαφικό «Επέστρεψε» (αόριστος με σημασία προστακτικής-ευκτικής διαρκούς ενεστώτος) σε κανένα συντακτικό και σε κανέναν αλγόριθμο δεν μπορεί και δεν δύναται να προβλεφθεί κι αυτή ακριβώς είναι διαφορά ανάμεσα στη «φυσική» και στην «Τεχνητή» Νοημοσύνη.

Από τις απαρχές τού Πανανθρώπινου επίγειου Πολιτισμού η πρόοδος, η ανάπτυξη, η εξέλιξη οφείλεται σε καινοτόμες ρηξικέλευθες πρωτοποριακές ιδέες κάποιων «σαλών» ιδιοφυών ατόμων που διατύπωσαν το ασύλληπτο και έδωσαν μορφή στο άρρητο.

Το Άγνωστο πάντα μάς θέλγει και μας κυβερνά με την ανεξήγητη, ανομολόγητη σαγήνη του. Είναι οι ομηρικές Σειρήνες από την «Οδύσσεια». Όμως ο Καβάφης γνωμοδοτεί κι αποφαινεται: «Τους Λαϊστρυγόνες και τους Κύκλωπες, τον άγριο Ποσειδώνα δεν θα συναντήσεις, αν δεν τους κουβανείς μες στην ψυχή σου, αν η ψυχή σου δεν τους στήνει εμπρός σου...» («Ιθάκη», 1911).

Δρ. Κωνσταντίνος Μπούρας

*Ποιητής, θεατρολόγος,
μεταφρασεολόγος
και κριτικός*

*Μέλος ΔΣ, Ελληνικού Ιδρύματος
Βιβλίου και Πολιτισμού (ΕΛΙΒΙΠ)*

Κι αλλού: «Και τώρα τί θα γένουμε χωρίς βαρβάρους. [προσέξτε ότι δεν βάζει ερωτηματικό αλλά τελεία]. / Οι άνθρωποι αυτοί ήσαν μια κάποια λύσις.»

Η Ανθρωπότητα παλεύει κάθε φορά με τις ανασφάλειες και τις αγωνίες της που της προκαλούν αναπόφευκτες (αλλά όχι και αναπόδραστες) φοβίες.

Η Μυθολογία στην αρχή (προϊόν τής «μαγικής» αντίληψης τού κόσμου) και η Τέχνη δευτερευόντως τροφοδοτούν, παροχετεύουν, διοχετεύουν αυτήν ακριβώς την υπαρξιακή αγωνία σε κοινωφελείς πράξεις ή δράσεις προκειμένου να εξευγενιστεί το άγχοις απέναντι στο Κενό και στο Τίποτα, με μόνη βεβαιότητα το επερχόμενο βιολογικό τέλος κάθε νοήμονος οντότητος.

Από τον μυθικό Τάλω (το πρώτο γνωστό «αυτόματο», δηλαδή ρομπότ στην Ιστορία τού Δυτικού Πολιτισμού) έως τις σημερινές πρωτοβάθμιες μηχανές φαίνεται πως ισχύει ο κυκλικός χρόνος που οραματίστηκε ο Νίτσε.

Ένας άλλος φιλόσοφος, ο Δανός Σόρεν Κίρκεγκαρντ στην περίφημη «Έννοια τής Αγωνίας» του μίλησε για το εκάστοτε «ποιοτικό άλμα» που επιχειρεί κάθε φορά μια «κρίσιμη μάζα» εκ μέρους και για λογαριασμό ολάκερης τής Ανθρωπότητας.

Εάν ρίξουμε μια ματιά σε όλες τις Μυθολογίες όλων των λαών της Γης, από τις ινδουιστικές «Βέδες» και «Ουπανισάδες» έως την ελληνική «Θεογονία» και το έπος «Ροροί Νυη» των Μάγια, θα δούμε κοινά στοιχεία και επιρροές ανεξήγητες λόγω των χωροχρονικών αποστάσεων, εκτός εάν σε άλλες (πλατωνικές) διαστάσεις οι «ιδέες» υπάρχουν ως πρότυπα που εκκρέουν στη γη ως απομιμήσεις.

Όμως ο ρασιοναλιστικός υλιστικός Δυτικός Πολιτισμός μας απορρίπτει

κάθε έννοια «εν-πνεύσεως» ή «ταλέντου» (προικισμένου ατόμου) που προϋποθέτει φυσικά κάποια έννοια «θείου» (ανώτερου νοητικού όντος). Ο «θεός» βγαίνει από το αρχαίο ρήμα «τρέχω» και η «θέα» σημαίνει εποπτεία, αφ' υψηλού και άνωθεν, μακρόθεν πανοραμική άποψη, έναν «Παντεπόπτη Οφθαλμό» «ος τα πάνθ' ορά»... Μακριά από εμάς όμως, τους τεχνοκράτες «επιστήμονες» κάθε «μεταφυσική» αναφορά στην πολυδιαστασιακή «Εγώ Ειμί Παρουσία», εάν δεν θέλουμε να κατηγορηθούμε ως αυθαίρετοι «ποιητές».

«Ποιητική αδεία» όμως ομιλώντας, είναι αδύνατον να υλοποιήσουμε καινούργιες ιδέες χωρίς την διαίσθηση, την ενόραση, την προόραση, την διόραση [ή όπως αλλιώς θέλουμε να ονομάσουμε την δημιουργική εγκεφαλική αλλά και γενικότερα ψυχοσωματική δημιουργική διεργασία τής έμπνευσης].

«Ο ήλιος κυκλοδίκτος, ως αράχνη, μ' εδίπλωνε και με φως και με θάνατον 100 ακαταπαύστως» (Κάλβος), «καταρκυθμεύω» (Ελύτης), όλοι οι νεολογισμοί τού Όμηρου και του Ευριπίδη, οι νεοεισαχθέντες ρυθμοί, συνηχήσεις, παρηχήσεις, συνιζήσεις, παραλλαγές σε ένα θέμα, οι αντιστίξεις και οι μουσικές μετατροπές δεν θα ήταν εφικτές χωρίς την εικονοκλαστική νόηση ορισμένων πρωτοπόρων που πειραματίζονται με τους διάφορους ανοικτούς κι εξελίξιμους γλωσσικούς και παραγλωσσικούς κώδικες.

Εν τέλει, δεν θα υπήρχε Ανάπτυξη, Πρόοδος, Εξέλιξη χωρίς την ενσωμάτωση τής ποιητικής ανοικκείωσης στον καθομιλούμενο γλωσσικό κώδικα. Οι αιχμάλωτοι στη Σικελία σώζονταν εάν ήξεραν να απαγγείλουν μονωδίες ή στίχους τού Ευριπίδη και τού Σοφοκλή, την επομένη της πρεμιέρας έργων τού Βέρντι τραγουδούσαν

αριές του οι λιμενεργάτες, τα μεγάλα τραγούδια μετέφεραν στην καθομιλουμένη γνωμικά και παροιμιώδεις εκφράσεις. Αυτή η αλληλεπίδραση, η διάδραση, η συμπεριληπτικότητα δεν χωράει σε κανέναν αλγόριθμο και δεν είναι προβλέψιμη από κανέναν αλγόριθμο («γλώσσα μηχανής»).

Αυτό που διαφοροποιεί τον συνδημιουργικό άνθρωπο ως θεατή-ακροατή συμμετόχο τού συμπαγούς γίγνεσθαι είναι ο «θείος Σπινθήρας» που τον καθιστά ατρόμητο. «Θεοί εστέ» προφητεύει ο ενσαρκωθείς Θεάνθρωπος αμέσως μετά την Ανάληψίν του. Βεβαίως αυτά ισχύουν για τους πιστεύοντες όλων των φύλων. Όμως και οι μη πιστεύοντες μπορούν να διδαχθούν από το παράδειγμα, από την διαμεσολαβημένη εμπειρία, από την στατιστική επαλήθευση γνωμικών, θεωριών, κοσμοαντιλήψεων που προήλθαν από τα χείλη σοφών, φιλοσόφων έστω.

Η αναζήτηση τής Γνώσης προϋποθέτει την ελεύθερη έκφραση και την απρόσκοπτη, τάχιστη μετάδοση τής Πληροφορίας. Και σε αυτόν τον τομέα η Πληροφορική μπορεί να είναι ένα απολύτως χρήσιμο εργαλείο (αλλά και καταστροφική μηχανή ταυτόχρονα, ανάλογα με τις επιλογές που προκύπτουν από την άσκηση τής ελεύθερης βούλησής μας ως συνειδητοί και υπεύθυνοι εκπρόσωποι τού ανθρώπινου είδους).

Βρίσκω αρκετά μεσαιωνικό και μανιχαϊστικό το διαχωρισμό σε διπολικό άσπρο-μαύρο, καλό-κακό....

Πιστεύω ακράδαντα πως το μέλλον θα είναι περισσότερο φωτεινό από το άμεσο παρελθόν, θα ανοίξει παράθυρα προς το Σύμπαν που δεν φανταζόμασταν μέχρι τώρα και θα διευκολύνει τις γνωστικές και νοητικές μας διεργασίες.

Εξ άλλου, όπως καταφάσκει ο πρώτος Νομπελίστας Ποιητής μας Γιώργος Σεφέρης «βρήκαμε τελειοποιημένα μηχανήματα όταν οι αισθήσεις παρακμάζουν».

Ας είμαστε λοιπόν αισιόδοξοι, συνδημιουργικοί, προσεκτικοί, φιλέρευνοι, κριτικοί, επιφυλακτικοί έστω, αλλά όχι αρνητικοί εξ αρχής κι εξ ορισμού.

Η μόνη αδιαπραγμάτευτη αρχή είναι τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και η επανένωση με τη Φύση. Τα ουμανιστικά ιδανικά τού Διαφωτισμού είναι αρκετά για την ώρα προκειμένου να μας οδηγήσουν στην επόμενη καινοφανή Πανανθρώπινη Πολιτιστική Αναγέννηση.

Όσο για τις μεταφυσικές διαστάσεις τής αλληλεπίδρασής μας με το Επέκεινα, με το Άγνωστο, με άλλες διαστάσεις και με παράλληλους κόσμους, αυτό παραμένει ένα desideratum τής διεθνούς έρευνας και αντικείμενο των πάσης φύσεως πανάρχαιων «μυστηρίων».

Η διαρκής εξάσκησή μας τόσο στην ενσυναίσθηση όσο και στην κριτική αντιμετώπιση των πάντων δεν είναι πανάκεια αλλά αδήριτη ανάγκη φιλτραρίσματος όλων των εισερχομένων σημάτων-μηνυμάτων προκειμένου να διακρίνουμε (πριν την αποθήκευσή τους) τα fake news από την α-Λήθεια [το αντίθετο τής Λήθης].

IV. Πρακτικά 6^{ου} Μικρού Θερινού Πανεπιστημίου

ΓλώσσAI & Τεχνητή Νοημοσύνη
Αργυρόκαστρο 25-28 Αυγούστου 2025

Πρακτικά 6^{ου}
Μικρού Θερινού
Πανεπιστημίου

ΓλώσσAI και Τεχνητή Νοημοσύνη:
Ανασχεδιάζοντας τη Διδακτική της
Γλώσσας – Θεωρητικές, Εκπαιδευτικές
και Εφαρμοσμένες Προσεγγίσεις

Προλογικό Σημείωμα

Η διοργάνωση του 6^{ου} «Μικρού Θερινού» με θέμα «ΓλώσσAI και Τεχνητή Νοημοσύνη» πραγματοποιήθηκε στο Αργυρόκαστρο στις 25-28 Αυγούστου 2025 και αποτέλεσε όχι μόνο μια ακαδημαϊκή συνάντηση, αλλά και το γόνιμο έδαφος για τη συγκρότηση του παρόντος συλλογικού τόμου-αφιερώματος. Η συγκεκριμένη δράση, η οποία γεννήθηκε από την πρωτοβουλία και το όραμα των αποφοίτων του Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου «Ελληνική Γλώσσα, Πολιτισμός και ΜΜΕ», απέδειξε από τα πρώτα της βήματα ότι διαθέτει τη δυναμική να προκαλεί διάλογο, να κινητοποιεί σκέψη και να καλλιεργεί νέες μορφές συνεργασίας γύρω από ζητήματα που αφορούν το μέλλον της γλώσσας και της επικοινωνίας.

Η παρούσα έκδοση σε επιμέλεια του Εμίλ Θεοδωρόπουλου, Δρ. Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων φέρει τον τίτλο «ΓλώσσAI και Τεχνητή Νοημοσύνη: Ανασχεδιάζοντας τη Διδακτική της Γλώσσας – Θεωρητικές, Εκπαιδευτικές και Εφαρμοσμένες Προσεγγίσεις» και αποτελεί μια πρώτη αποτύπωση του επιστημονικού διαλόγου που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια της δράσης, συγκεντρώνοντας κείμενα τα οποία διερευνούν, από διαφορετικές οπτικές, τον δυναμικά εξελισσόμενο ρόλο της Τεχνητής Νοημοσύνης στη γλώσσα, την εκπαίδευση, την ενημέρωση, την υγεία και τον πολιτισμό.

Οι συγγραφείς του τόμου προσεγγίζουν ζητήματα όπως η ενίσχυση της γραπτής παραγωγής μέσω εργαλείων ΤΝ, οι αλγοριθμικοί μηχανισμοί επιρροής

στη δημόσια σφαίρα, η ενσωμάτωση παραγωγικών μοντέλων στην εκπαιδευτική πρακτική, οι παιδαγωγικές και ηθικές προκλήσεις της ψηφιακής εποχής, καθώς και οι νέοι τρόποι με τους οποίους παιδιά και νέοι αντιλαμβάνονται και αναπαριστούν την τεχνολογία. Παράλληλα, περιλαμβάνεται η πρωτότυπη οπτική για τον Μηχανισμό των Αντικυθήρων ως μια πρώιμη μορφή «μηχανικής νοημοσύνης», υπενθυμίζοντας τη διαχρονική σχέση του ελληνικού πολιτισμού με την επιστημονική καινοτομία.

Ο τόμος φιλοδοξεί να λειτουργήσει ως χρήσιμο εργαλείο για ερευνητές, εκπαιδευτικούς και επαγγελματίες που ενδιαφέρονται για τη διασύνδεση της Τεχνητής Νοημοσύνης με τη γλώσσα και τον δημόσιο βίο, αναδεικνύοντας τη σημασία του κριτικού και ψηφιακού γραμματισμού σε μια εποχή ραγδαίων τεχνολογικών μετασχηματισμών.

Η Τεχνητή Νοημοσύνη ως νέος πυλωρός της ενημέρωσης

1

Βάλια Καϊμάκη

*Επίκουρη Καθηγήτρια,
Τμήμα Ψηφιακών Μέσων και
Επικοινωνίας,
Ιόνιο Πανεπιστήμιο
vkaimaki@ionio.gr*

Περίληψη

Η τεχνητή νοημοσύνη (AI) μεταβάλλει ριζικά το τοπίο της ενημέρωσης, καθιστώντας τους αλγόριθμους τους νέους πυλωρούς της δημόσιας σφαίρας. Μέσα από πολύπλοκους μηχανισμούς επιλογής, ιεράρχησης και προώθησης περιεχομένου, η AI καθορίζει τι γίνεται ορατό, τι αποσιωπάται και πώς συγκροτείται η δημόσια ατζέντα. Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει τη λειτουργία της τεχνητής νοημοσύνης ως «αλγοριθμικού πυλωρού» υπό το πρίσμα της θεωρίας του gatekeeping, της αλγοριθμικής προκατάληψης και της εκπαίδευσης στα μέσα. Τονίζεται ότι οι αλγόριθμοι δεν είναι ουδέτεροι διαμεσολαβητές αλλά ενεργοί συνδιαμορφωτές της πραγματικότητας, οι οποίοι μπορούν να ενισχύσουν υφιστάμενες ανισότητες και να υπονομεύσουν τη δημοκρατική συμμετοχή. Το κεφάλαιο προτείνει την ανάπτυξη αλγοριθμικού γραμματισμού και δεοντολογικών μηχανισμών διαφάνειας, ώστε η AI να αξιοποιείται ως εργαλείο δημοκρατικής ενδυνάμωσης και όχι ως μηχανισμός ελέγχου της πληροφορίας.

Abstract

Artificial Intelligence (AI) has become a central actor in shaping how information circulates in the public sphere. Through intricate systems of selection, ranking, and amplification, AI determines what becomes visible, what remains unseen, and how public agendas are constructed. This chapter examines the role of AI as an “algorithmic gatekeeper,” draw-

ing on gatekeeping theory, algorithmic bias, and media literacy frameworks. It argues that algorithms are not neutral intermediaries but active co-constructors of reality, capable of reinforcing structural inequalities and influencing democratic participation. By reframing AI as a socio-technical actor embedded in systems of power, the chapter highlights the need for stronger mechanisms of algorithmic transparency, ethical accountability, and public education. It concludes that the future of journalism depends on cultivating algorithmic literacy among citizens and journalists alike, ensuring that AI operates as a tool for democratic empowerment rather than as a mechanism of control over information flows.

1. Εισαγωγή

Η ραγδαία διείσδυση της τεχνητής νοημοσύνης στον χώρο της ενημέρωσης μεταβάλλει τη φύση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος, τον τρόπο παραγωγής περιεχομένου και την ίδια την έννοια της δημόσιας πληροφόρησης.¹ Οι αλγόριθμοι λειτουργούν πλέον ως «νέοι πυλωροί» (gatekeepers), καθορίζοντας τι προβάλλεται, πώς ιεραρχείται και σε ποιον απευθύνεται.^{2,3}

Η θεωρία του gatekeeping, όπως την εισήγαγε ο Kurt Lewin,⁴ και προσαρμόστηκε από τον David White,⁵ αναφέρεται στη διαδικασία επιλογής και φιλτραρίσματος της πληροφορίας. Ωστόσο, στο σημερινό ψηφιακό περιβάλλον, η διαδικασία αυτή έχει αυτοματοποιηθεί μέσω αλγοριθμικών μηχανισμών, οι οποίοι αντικατοπτρίζουν κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές προτεραιότητες.⁶

Η μετάβαση από τον ανθρώπινο στον αλγοριθμικό πυλωρό δεν είναι απλώς τεχνολογική αλλά κυρίως κοινωνική, καθώς επηρεάζει τις δομές εξουσίας, τη λογοδοσία και την εμπιστοσύνη του κοινού προς τα ΜΜΕ.⁷

2. Η τεχνητή νοημοσύνη ως αλγοριθμικός πυλωρός

Η έννοια του «αλγοριθμικού gatekeeping» περιγράφει τη διαδικασία με την οποία τα συστήματα τεχνητής νοημοσύνης επιλέγουν, ταξινομούν και διανέμουν περιεχόμενο στο κοινό.⁸ Η διανομή αυτή γίνεται μέσα από τις πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης από τις οποίες πλέον ενημερώνονται οι χρήστες. Οι ειδήσεις που βλέπουμε σε αυτές τις πλατφόρμες αποτελούν προϊόν αλγοριθμικών αποφάσεων βασισμένων σε προτι-

μήσεις καθώς και δημογραφικά και ιστορικά δεδομένα.⁹

Η διαδικασία αυτή έχει μεταβάλει ριζικά τη ροή της πληροφορίας, καθώς ο έλεγχος της ορατότητας μιας είδησης δεν βρίσκεται πια στα χέρια των δημοσιογράφων, αλλά στα χέρια μαθηματικών μοντέλων που λειτουργούν με βάση εμπορικά και ψυχολογικά κριτήρια. Οι πλατφόρμες, χρησιμοποιώντας τα δεδομένα των χρηστών, κατασκευάζουν προφίλ ενδιαφερόντων και διαμορφώνουν προσωποποιημένες ροές περιεχομένου, μετατρέποντας την ενημέρωση σε προϊόν προσαρμοσμένο στην προβλεπόμενη συμπεριφορά του καταναλωτή. Η λογική αυτή ενισχύει τη μετάβαση από το συλλογικό στο ατομικό: κάθε χρήστης λαμβάνει ένα διαφορετικό, επιμελημένο από την AI «πακέτο πραγματικότητας».

Η παραδοσιακή έννοια του gatekeeper έχει αντικατασταθεί από ένα δίκτυο αλγοριθμικών πυλωρών, που λειτουργούν σύμφωνα με τα επιχειρηματικά συμφέροντα των πλατφορμών.¹⁰ Η Helberger σημειώνει ότι η εξάρτηση των ειδήσεων από τα μοντέλα ιεράρχησης και διανομής των ιδιωτικών εταιρειών οδηγεί στην «πλατφορμοποίηση της ενημέρωσης».¹¹ Αυτό σημαίνει ότι η ενημέρωση υπόκειται πλέον σε μηχανισμούς που στοχεύουν στη διατήρηση του χρήστη μέσα στο οικοσύστημα της πλατφόρμας, όχι

στην παροχή έγκυρης και ισορροπημένης πληροφόρησης.

Οι αλγόριθμοι επιλέγουν περιεχόμενο που προκαλεί συναισθηματικές αντιδράσεις και αυξάνει την εμπλοκή, οδηγώντας στη λεγόμενη «οικονομία της προσοχής».¹² Η Zuboff υποστηρίζει ότι η παρακολούθηση και η ανάλυση δεδομένων μετατρέπουν τη συμπεριφορά των χρηστών σε εμπόρευμα.¹³ Το αποτέλεσμα είναι μια νέα μορφή εμπορευματοποίησης της πληροφορίας, όπου η αξία της είδησης μετριέται από το πόσοι χρήστες έκαναν «κλικ» σε αυτή και όχι από τη δημοσιογραφική της βαρύτητα. Η συγκεκριμένη λογική ενισχύει, επιπρόσθετα, τον φαύλο κύκλο της πόλωσης, καθώς οι πιο ακραίες ή συναισθηματικά φορτισμένες αναρτήσεις προτιμώνται από το ίδιο το σύστημα καθώς παράγουν περισσότερα «κλικ».

Παράλληλα, η AI έχει αναλάβει και δημιουργικό ρόλο, μέσω εργαλείων που παράγουν ή συνοψίζουν ειδήσεις.¹⁴ Αν και αυτό αυξάνει την αποδοτικότητα, εγείρει ερωτήματα δεοντολογίας και ευθύνης για την ακρίβεια και την ποιότητα της ενημέρωσης.¹⁵ Η τεχνολογία μπορεί να λειτουργήσει υποστηρικτικά στη δημοσιογραφία, όμως χωρίς σαφείς κανόνες διαφάνειας και επαλήθευσης υπάρχει ο κίνδυνος η ενημέρωση να απογυμνωθεί από το ουσιαστικό στοιχείο της: την ανθρώπινη

1. Philip M. Napoli, *Social Media and the Public Interest: Media Regulation in the Disinformation Age* (New York: Columbia University Press, 2019).

2. Pamela J. Shoemaker and Tim P. Vos, *Gatekeeping Theory* (New York: Routledge, 2009).

3. Nicholas Diakopoulos, *Automating the News: How Algorithms Are Rewriting the Media* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2019).

4. Kurt Lewin, "Frontiers in Group Dynamics," *Human Relations* 1, no. 2 (1947): 143-153.

5. David M. White, "The 'Gate Keeper': A Case Study in the Selection of News," *Journalism Quarterly* 27, no. 3 (1950): 383-390.

6. Matt Carlson, "The Robotic Reporter: Automated Journalism and the Redefinition of Labor, Compositional Forms, and Journalistic Authority," *Digital Journalism* 3, no. 3 (2014): 416-431, <https://doi.org/10.1080/21670811.2014.976412>

7. Ibid.

8. Nicholas Diakopoulos, *Automating the News: How Algorithms Are Rewriting the Media*.

9. Zeynep Tufekci, "Algorithmic Harms beyond Facebook and Google: Emergent Challenges of Computational Agency," *Colorado Technology Law Journal* 13, no. 1 (2015): 203-218.

10. Bandy, Jack, and Nicholas Diakopoulos. "Auditing News Curation Systems: A Case Study Examining Algorithmic and Editorial Logic in Apple News." *arXiv pre-print* (August 1, 2019).

11. Natali Helberger, "The Political Power of Platforms: How Current Attempts to Regulate Platform Power Fall Short," *Digital Journalism*, 8(6), 842-854, <https://doi.org/10.1080/21670811.2020.1773888>

12. Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism* (New York: PublicAffairs, 2019), 212.

13. Ibid., 223.

14. Francesco Marconi, *Newsmakers: Artificial Intelligence and the Future of Journalism* (New York: Columbia University Press, 2020).

15. Andreas Graefe, *Guide to Automated Journalism* (New York: Tow Center for Digital Journalism, 2016).

κρίση. Ας σημειώσουμε εδώ ότι στην Ελλάδα καταρτίστηκε ο πρώτος ευρωπαϊκός Κώδικας Δεοντολογίας για τη Χρήση της Παραγωγικής Τεχνητής Νοημοσύνης από Δημοσιογράφους.¹⁶

3. Αλγοριθμική προκατάληψη, διαφάνεια και λογοδοσία

Οι αλγόριθμοι ενσωματώνουν τις προκαταλήψεις των δεδομένων εκπαίδευσης,¹⁷ οδηγώντας σε γνωσιακές ανισότητες και μεροληψίες στην παροχή πληροφόρησης. Η προκατάληψη δεν προκύπτει απαραίτητα από κακόβουλη πρόθεση, αλλά από το γεγονός ότι τα σύνολα δεδομένων στα οποία εκπαιδεύονται τα μοντέλα αντικατοπτρίζουν τις κοινωνικές ανισότητες του παρελθόντος. Όταν, για παράδειγμα, τα δεδομένα προέρχονται από περιοχές ή ομάδες με υψηλότερη ψηφιακή παρουσία, τα συστήματα τείνουν να αναπαράγουν αυτή την υπερεκπροσώπηση, ενισχύοντας τη φωνή των ήδη ορατών και σιωπώντας τις περιθωριοποιημένες κοινότητες. Έτσι, η αλγοριθμική επιλογή γίνεται μηχανισμός αναπαραγωγής κοινωνικών ιεραρχιών μέσα στην ενημέρωση. Η αλγοριθμική διαφάνεια είναι κρίσιμη για τη δημοκρατική πρόσβαση στην πληροφορία, καθώς χωρίς αυτήν η λογοδοσία καθίσταται αδύνατη.¹⁸

Οι δημοσιογράφοι, οι ερευνητές και οι πολίτες δεν έχουν πρόσβαση στα δεδομένα και στα μοντέλα που καθορίζουν ποια είδηση θα προβληθεί και ποια θα παραμείνει αόρατη. Έτσι, η λειτουργία των recommendation systems, βασισμένη σε κριτήρια που δεν είναι δημόσια, καθιστά την ενημέρωση μια διαδικασία αδιαφανή και απρόβλεπτη. Οι δε πλατφόρμες επικαλούνται εμπορικά απόρρητα ή την προστασία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας για να αποφύγουν τον έλεγχο.

Η θεωρία της τεχνολογικής διαμεσολάβησης υπογραμμίζει ότι η τεχνολογία δεν είναι παθητικό εργαλείο αλλά ενεργός διαμορφωτής κοινωνικού νοήματος.¹⁹ Οι αλγόριθμοι, επομένως, δεν αναπαριστούν απλώς την πραγματικότητα· τη διαμορφώνουν, καθιστώντας την AI όχι μόνο πυλώρο αλλά και παραγωγό πραγματικότητας. Οι προτάσεις που εμφανίζονται στο feed ή οι «σχετικές ειδήσεις» που προωθούνται δεν είναι ουδέτερες επιλογές· αποτελούν πράξεις επιρροής που κατευθύνουν τη δημόσια συζήτηση, ενισχύοντας ορισμένες θεματικές και αποδυναμώνοντας άλλες.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, μέσω του Artificial Intelligence Act, θέσπισε νομικές υποχρεώσεις διαφάνειας, ιχνηλασιμότητας και ανθρώπινης εποπτείας για τα συστήματα τεχνητής νοημοσύνης υψηλού κινδύνου, με

σκοπό να ενισχυθεί η λογοδοσία και η εμπιστοσύνη στη χρήση τους. Ωστόσο, η πρακτική εφαρμογή και η εποπτεία των αρχών αυτών παραμένουν ζητήματα σε εξέλιξη κατά τη φάση μετάβασης προς την πλήρη εφαρμογή του κανονισμού. Η αναζήτηση της διαφάνειας δεν είναι απλώς τεχνικό ζήτημα αλλά βαθιά πολιτικό: αφορά το ποιος έχει τη δύναμη να καθορίζει τη δημόσια αλήθεια και ποιος ελέγχει τους μηχανισμούς που τη διανέμουν. Η μετάβαση σε ένα μοντέλο ανοιχτής, κατανοητής και λογοδοτούσας AI (accountable AI) συνιστά προϋπόθεση για μια ενημέρωση πραγματικά δημοκρατική και αξιόπιστη.

4. Εκπαίδευση, δεοντολογία και ο ρόλος του πολίτη

Ο αλγοριθμικός γραμματισμός περιλαμβάνει την ικανότητα κατανόησης, αξιολόγησης και αμφισβήτησης των αποφάσεων της AI.²⁰ Δεν αρκεί πλέον ο πολίτης να αναγνωρίζει ψευδείς ειδήσεις ή να ελέγχει τις πηγές· χρειάζεται να αντιλαμβάνεται πώς και γιατί ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο εμφανίζεται μπροστά του. Ο γραμματισμός αυτός συνδέεται με την ικανότητα κατανόησης των αρχών λειτουργίας των recommendation engines, της συλλογής δεδομένων και της εμπορευματοποίησης της προσοχής. Μέσω αυτής της επίγνωσης, οι πολίτες μπορούν να κατανοήσουν ότι η πληροφόρηση που

λαμβάνουν δεν είναι αποτέλεσμα επιλογής τους, αλλά προϊόν προγραμματισμένων μηχανισμών επιρροής.

Η UNESCO έχει επισημάνει την ανάγκη εκπαίδευσης πολιτών που μπορούν να εντοπίζουν προκαταλήψεις και να απαιτούν διαφάνεια.²¹ Η εκπαίδευση στα μέσα στην εποχή της τεχνητής νοημοσύνης πρέπει να επεκτείνεται πέρα από τη χρήση των ψηφιακών εργαλείων· να καλλιεργεί την κριτική σκέψη, τη γνώση των αλγοριθμικών διαδικασιών και τη συνειδητοποίηση των ηθικών και κοινωνικών τους συνεπειών.

Η τεχνολογική ευθύνη απαιτεί ανθρώπινη εποπτεία στις αυτοματοποιημένες διαδικασίες.²² Το μοντέλο του “human-in-the-loop journalism” προτείνει συνεργασία ανθρώπου και μηχανής, όπου η τεχνητή νοημοσύνη υποστηρίζει αλλά δεν αντικαθιστά τη δημοσιογραφική κρίση. Μόνο έτσι διασφαλίζεται ότι η λογική της ταχύτητας και της αποτελεσματικότητας δεν υπερτερεί της λογικής της ακρίβειας και της δεοντολογίας.

Τέλος ας σημειώσουμε ότι το συνεχώς εντεινόμενο φαινόμενο της αποφυγής ειδήσεων επιδεινώνεται και από την εξατομίκευση της πληροφορίας, γεγονός που οδηγεί στην πόλωση και στη μείωση εμπιστοσύνης στα μέσα ενημέρωσης. Ταυτόχρονα, με την εξατομίκευση, οι πολίτες εκτίθενται μόνο σε περιεχόμενο που επιβεβαιώνει τις απόψεις τους (προκατάληψη επιβεβαίωσης), αποδυναμώνοντας τον δημόσιο διάλογο. Η τεχνητή

16. Βλαχόπουλος Σπύρος, Βασιλόπουλος Βασίλης, Βραχάτης Άρης, Ελευθερόγλου Νίκος, Καϊμάκη Βάλια, Παναγόπουλος Μ. Ανδρέας, Τάσσης Σπύρος και Τσίπρα Μαρία. *Κώδικας Δεοντολογίας για τη Χρήση της Παραγωγικής Τεχνητής Νοημοσύνης από Δημοσιογράφους*. Αθήνα: ΠΟΕΣΥ, 2025.

17. Nimesh Gupta, “Artificial Intelligence Ethics and Fairness: A Study to Address Bias and Fairness Issues in AI Systems, and the Ethical Implications of AI Applications,” *Revista Review Index Journal of Multidisciplinary* 3 (2023): 24–35, <https://doi.org/10.31305/rrim2023.v03.n02.004>

18. Nicholas Diakopoulos and Michael Koliska, “Algorithmic Transparency in the News Media,” *Digital Journalism* v.5, no. 7 (2016): 809–828.

19. Peter-Paul Verbeek, *What Things Do: Philosophical Reflections on Technology, Agency, and Design* (University Park: Penn State University Press, 2005).

20. Kiki de Bruin, Yael de Haan, Rens Vliegthart, Sanne Kruijemeier, and Mark Boukes, “News Avoidance during the COVID-19 Crisis: Understanding Information Overload,” *Digital Journalism* 9, no. 9 (2021): 1–17, <https://doi.org/10.1080/21670811.2021.1957967>

21. UNESCO, Fengchun Miao, and Wayne Holmes, *Guidance for Generative AI in Education and Research* (Paris: UNESCO, 2023), <https://doi.org/10.54675/EWZM9535>

22. Matt Carlson, “The Robotic Reporter: Automated Journalism and the Redefinition of Labor, Compositional Forms, and Journalistic Authority,” *Digital Journalism* 3, no. 3 (2014): 416–431, <https://doi.org/10.1080/21670811.2014.976412>

νοημοσύνη μπορεί να ενισχύσει τη δημοκρατία μόνο αν συνοδεύεται από δεοντολογία, διαφάνεια και κριτικό γραμματισμό, δηλαδή από πολίτες και επαγγελματίες ικανούς να βλέπουν πίσω από τον αλγόριθμο.

Βιογραφικό

Η Βάλια Καϊμάκη είναι Επίκουρη Καθηγήτρια στο Τμήμα Ψηφιακών Μέσων και Επικοινωνίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, με γνωστικό αντικείμενο την Ψηφιακή Δημοσιογραφία. Έχει μακρά επαγγελματική πορεία ως δημοσιογράφος στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στις κοινωνικές επιπτώσεις της τεχνολογίας, τον ψηφιακό μετασχηματισμό της δημοσιογραφίας και την ανάδυση της τεχνητής νοημοσύνης. Το έργο της εστιάζει κυρίως στη διασταύρωση δημοσιογραφίας, τεχνολογίας και πολιτικής. Εκτός από το πλούσιο συγγραφικό της έργο, έχει μεταφράσει έργα πολιτικής σκέψης και επικοινωνίας. Είναι Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του European Journalism Centre και έχει τιμηθεί με το γαλλικό διάσημο του Αξιωματικού του Τάγματος του Ακαδημαϊκού Φοίνικα.

Πως η Gen Alpha αντιλαμβάνεται και αποδομεί την AI και τα Social Media: γνώσεις για τη στρατηγική επικοινωνία της τεχνολογίας

2

Σταύρος Κουτσοχέρας

μεταπτυχιακός φοιτητής
ΠΜΣ «Πληροφορική»
Πανεπιστήμιο Πειραιώς
Υπότροφος Ιδρύματος
Μποδοσάκη
koutsoherasstavros
@gmail.com

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο η Generation Alpha κατανοεί και αναπαριστά την τεχνητή νοημοσύνη (AI) και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ως πολιτισμικά πεδία διαμόρφωσης ταυτότητας. Μέσα από ομάδες εστίασης μαθητών και μαθητριών ηλικίας 10 ετών, αναλύεται η εμπειρία τους από τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (social media), οι τρόποι με τους οποίους προσωποποιούν τις πλατφόρμες και οι στάσεις τους απέναντι σε ζητήματα εμπιστοσύνης, προσοχής και ιδιωτικότητας. Η έρευνα βασίζεται στη θεωρητική προσέγγιση της τεχνολογικής ανθρωπολογίας και συμβάλλει στην κατανόηση της σχέσης παιδιών και τεχνολογίας, προσφέροντας στοιχεία για τη στρατηγική επικοινωνία της.

Παναγιώτα Ν. Καλάκου

Μεταδιδακτορική ερευνήτρια
Διδάκτωρ ΠΤΔΕ ΕΚΠΑ
Εκπαιδευτικός Πρωτοβάθμιας
pkalakou@uoi.gr

Abstract

The research examines how Generation Alpha understands and represents artificial intelligence (AI) and social media as cultural fields of identity formation. Drawing on focus groups with 10-year-old children, it explores their everyday experiences of social media use, the symbolic ways in which they personalize and anthropomorphize digital platforms, and their attitudes toward trust, attention, and privacy. Particular emphasis is placed on how children negotiate the emotional and cognitive dimensions of their interactions with AI, perceiving it simultaneously as a tool, a companion, and a potential risk. Grounded in the theoretical approach of technological anthropology,

the study highlights the continuous co-construction of meanings between children and digital technologies, suggesting that these interactions shape emerging social identities and communicative practices. The findings contribute to a deeper understanding of how young users position themselves within algorithmic environments and offer valuable insights for the strategic communication of technology, educational design, and the development of more ethically attuned digital ecosystems.

1. Εισαγωγή

Η Generation Alpha είναι η πρώτη γενιά που μεγαλώνει πλήρως εντός ενός ψηφιακού οικοσυστήματος. Η κοινωνικοποίηση, η ψυχαγωγία και η εκπαίδευσή της διαμεσολαβούνται από τεχνολογίες τεχνητής νοημοσύνης, κοινωνικά δίκτυα και διαδραστικές πλατφόρμες. Η καθημερινότητα των παιδιών χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη ανθρώπου και μηχανής, όπου η διάκριση μεταξύ «πραγματικού» και «ψηφιακού» γίνεται όλο και πιο δυσδιάκριτη (Turkle, 2011). Ως εκ τούτου, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media) λειτουργούν ως χώροι κοινωνικοποίησης και συγκρότησης ταυτότητας, ενώ η AI προσλαμβάνεται όχι ως αφηρημένη έννοια αλλά ως οικείο πρόσωπο: ένα ρομπότ, ένας «έξυπνος φίλος» ή ακόμη και ένα εργαλείο ψυχαγωγίας.

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να καταγράψει τις φωνές αυτής της γενιάς (Alpha) και να ερμηνεύσει τα νοήματα που αποδίδει στα τεχνολογικά φαινόμενα, καθώς η μελέτη των αναπαραστάσεων που διαμορφώνουν τα παιδιά για την τεχνολογία είναι κρίσιμη για δύο λόγους. Πρώτον, γιατί αποκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο άνθρωποι εννοίες, όπως η εμπιστοσύνη,

η φιλία ή η ιδιωτικότητα, μετασχηματίζονται στο ψηφιακό περιβάλλον και δεύτερον, διότι οι στάσεις των παιδιών προϊδεάζουν για τη μελλοντική κουλτούρα της τεχνολογίας.

Στο πλαίσιο αυτό, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν αποτελούν απλώς τεχνολογικές εφαρμογές ή πλατφόρμες επικοινωνίας, αλλά λειτουργούν ως καίριοι τόποι κοινωνικής εμπλοκής, διαπραγμάτευσης ταυτότητας και αυτοπαρουσίασης. Μέσα από την ενεργό συμμετοχή, οι χρήστες διαμορφώνουν και αναπαράγουν πολιτισμικά νοήματα, επιτελούν κοινωνικούς ρόλους και συγκροτούν διαδικτυακές κοινότητες που υπερβαίνουν τα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Όπως επισημαίνουν οι Jenkins (2006) και Boyd (2014), οι πρακτικές αυτές συνιστούν μορφές συλλογικής και ατομικής αφήγησης, όπου οι χρήστες δεν είναι παθητικοί δέκτες, αλλά συνδημιουργοί περιεχομένου και φορείς νοήματος.

Η αφήγηση της ψηφιακής ταυτότητας αρχίζει μάλιστα να διαμορφώνεται ήδη από την προεφηβική ηλικία, καθώς τα παιδιά και οι έφηβοι μαθαίνουν να «παίζουν» με την εικόνα τους, να κατασκευάζουν διαδικτυακές ή αλλιώς ψηφιακές ταυτότητες και «αυτοαναπαραστάσεις» και να πειραματίζονται με τρόπους έκφρασης και κοινωνικής αναγνώρισης. Έτσι, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν δυναμικούς χώρους κοινωνικοποίησης και μάθησης, όπου η προσωπική εμπειρία, η τεχνολογία και ο πολιτισμός αλληλεπιδρούν δημιουργικά.

2. Τεχνολογική Ανθρωπολογία

Η τεχνολογική ανθρωπολογία διερευνά τη σύνθετη και δυναμική σχέση ανθρώπου και τεχνολογίας ως πολιτισμική και κοινωνικά επιτελούμενη

πρακτική. Αντί να αντιμετωπίζει την τεχνολογία ως ουδέτερο ή αυτόνομο εργαλείο, εστιάζει στο νοηματοδοτικό, κοινωνικό και συμβολικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτή εγγράφεται και αποκτά λειτουργία και αξία (Suchman, 2011· Pink et al., 2016), καθώς η πρόσληψη και η ενσωμάτωση της τεχνολογίας από τα άτομα, ιδίως από νεαρές ηλικίες, δεν μπορεί να ιδωθεί απλώς ως ζήτημα τεχνικών δεξιοτήτων, αλλά ως μία διαδικασία πολιτισμικής μάθησης, συναισθηματικής εμπλοκής και ταυτοτικής διαπραγμάτευσης.

Τα παιδιά και οι έφηβοι τείνουν να προσωποποιούν τα τεχνολογικά μέσα, αποδίδοντας σε εφαρμογές, ψηφιακές πλατφόρμες ή συστήματα τεχνητής νοημοσύνης ανθρώπινα χαρακτηριστικά, προθέσεις και συναισθήματα. Το φαινόμενο αυτό της ανθρωποποίησης (anthropomorphism) δεν αποτελεί απλή προβολή φαντασίας, αλλά μηχανισμό κατανόησης και οικειοποίησης του άυλου ψηφιακού περιβάλλοντος. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, η τεχνολογία εντάσσεται στο πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων και αποκτά ρόλο συνομιλητή, συνεργάτη ή ακόμη και φίλου.

Αυτή η προσέγγιση έχει σημαντικές προεκτάσεις και για την εκπαίδευση, καθώς η ανθρωποποίηση της τεχνολογίας αποκαλύπτει πώς οι μαθητές και οι μαθήτριες νοηματοδοτούν τις ψηφιακές εμπειρίες τους και πώς οικοδομούν σχέσεις εμπιστοσύνης, μάθησης και συναισθηματικής σύνδεσης με τα μέσα. Οι εκπαιδευτικοί, αναγνωρίζοντας τη συμβολική διάσταση της τεχνολογίας, μπορούν να αξιοποιήσουν αυτές τις διαδικασίες για να καλλιεργήσουν κριτικό και ανθρωποκεντρικό ψηφιακό γραμματισμό, να ενισχύσουν την ενσυναίσθηση και τη δημιουργικότητα των παιδιών και εφήβων και να την αναδείξουν στο

πλαίσιο της μάθησης του σχολικού περιβάλλοντος.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η παρούσα μελέτη επιχειρεί να εξετάσει πώς η γενιά Alpha «ανθρωποποιεί» τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και την τεχνητή νοημοσύνη, πώς δομεί αφηγήσεις πρόθεσης και συναισθηματικότητας γύρω από αυτά τα συστήματα, και πώς οι διαδικασίες αυτές συμβάλλουν στη διαμόρφωση της σύγχρονης ψηφιακής παιδικής και εφηβικής εμπειρίας και των νέων παιδαγωγικών προσεγγίσεων που αναδύονται μέσα από αυτήν.

3. Μεθοδολογία

Η παρούσα έρευνα βασίστηκε σε δύο ομάδες εστίασης (focus groups) με συνολικά 16 μαθητές και μαθήτριες ηλικίας 10 ετών του 1^{ου} Δημοτικού Σχολείου Διονύσου. Η επιλογή έγινε με ισόρροπη αναλογία φύλου και με γνώμονα την οικειότητα μεταξύ των συμμετεχόντων και συμμετεχουσών, ώστε να ενθαρρυνθεί η ελεύθερη έκφραση. Οι συζητήσεις καταγράφηκαν, αναλύθηκαν και αποκωδικοποιήθηκαν με τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης. Αναδείχθηκαν επτά θεματικές ενότητες από το πρωτογενές υλικό και δη: (1) προσωποποίηση ψηφιακών πλατφορμών, (2) διαφοροποίηση μέσων κοινωνικής δικτύωσης, (3) επικοινωνία και πρότυπα χρήσης, (4) ιδιωτικότητα και εμπιστοσύνη, (5) προσοχή και ειδοποιήσεις, (6) κατανόηση της τεχνητής νοημοσύνης και (7) εμπειρία με AI μέσω των ψηφιακών εφαρμογών.

4. Ευρήματα - Εμπειρική Ανάλυση

4.1. Οι ψηφιακές πλατφόρμες ως χαρακτήρες

Η προσωποποίηση των μέσων κοινω-

νικής δικτύωσης αποτέλεσε τον πιο ζωντανό άξονα των συζητήσεων. Πιο συγκεκριμένα, το Facebook χαρακτηρίστηκε «έναν γέρος χωρίς φαντασία», «για μεγάλους που δεν καταλαβαίνουν τα νέα αστεία». Για τα παιδιά, η πλατφόρμα αντιπροσωπεύει το «παλιό» και το «βαρετό», σε αντίθεση με τη ζωντάνια του TikTok. Η εφαρμογή του Instagram προσωποποιήθηκε ως «μια κοπέλα ηλικίας 23 ετών, όμορφη, διάσημη και πολύχρωμη», την οποία τα παιδιά τη συμπαθούν αλλά τη θεωρούν «επιφανειακή» και «αναξιόπιστη», «δεν θα της έλεγα μυστικά, γιατί μπορεί να τα μοιραστεί σε όλους». Το μέσο κοινωνικής δικτύωσης του Snapchat αναγνωρίστηκε ως «παιδί 13 ετών, κοινωνικό και ευγενικό, αλλά ενοχλητικό γιατί στέλνει συνέχεια μηνύματα». Η πλατφόρμα αυτή προσωποποιείται ως φίλος που «θέλει διαρκώς προσοχή», ενώ το TikTok περιγράφεται ως «αγόρι ευγενικό, αστείος φίλος που θα σου έδειχνε πώς να ανεβάζεις τα καλύτερα βίντεο». Ωστόσο, «θα ήταν λίγο στον κόσμο του γιατί είναι συνέχεια στο κινητό». Οι απαντήσεις αποκαλύπτουν ότι τα παιδιά αξιολογούν τις πλατφόρμες με όρους ηλικίας, στυλ και αξιοπιστίας, καθρεφτίζοντας κοινωνικές αξίες και κώδικες επικοινωνίας της γενιάς τους. Η διαδικασία αυτή δεν περιορίζεται σε απλή κατηγοριοποίηση, αλλά συνιστά μηχανισμό κοινωνικής κατανόησης και πολιτισμικής ερμηνείας του ψηφιακού κόσμου. Μέσα από την απονομή χαρακτηριστικών όπως η ηλικία, η ελκυστικότητα ή η αξιοπιστία, τα παιδιά μεταφράζουν την τεχνολογία σε όρους ανθρώπινης εμπειρίας, επιτελώντας έναν συμβολικό διάλογο μεταξύ κοινωνικού και ψηφιακού εαυτού. Οι προσωποποιήσεις αυτές λειτουργούν ως αναπαραστάσεις αξιών, κοινωνικών ρόλων και προτύπων

συμπεριφοράς, αποτυπώνοντας πώς η Generation Alpha αντιλαμβάνεται την αυθεντικότητα, τη φιλία και την επικοινωνία στην εποχή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Επιπλέον, φανερώνουν μια ενεργητική και κριτική στάση απέναντι στα μέσα, καθώς τα παιδιά δεν τα αποδέχονται παθητικά, αλλά τα ερμηνεύουν, τα κρίνουν και τα επανανοηματοδοτούν μέσα από το πρίσμα των δικών τους αξιακών και συναισθηματικών πλαισίων.

4.2. Διαφοροποίηση ψηφιακών πλατφορμών

Το Facebook θεωρείται «χώρος των ενηλίκων», αποσυνδεδεμένος από τα ενδιαφέροντα, τη γλώσσα και την αισθητική των παιδιών. Αντίθετα, το Snapchat προσλαμβάνεται ως πιο «παιδικό» και «παιχνιδιάρικο» μέσο επικοινωνίας, που ευνοεί την αμεσότητα, την αυθορμησία και την εφήμερη αλληλεπίδραση. Το Instagram προβάλλεται ως χώρος κοινωνικού κύρους, αισθητικής επιμέλειας και προβολής ταυτότητας, όπου η επιτυχία συνδέεται με την εικόνα και τη δημοφιλία. Το TikTok, τέλος, αναδεικνύεται ως το πιο «ζωντανό» και συλλογικά βιωμένο περιβάλλον, εκεί όπου «είναι όλοι οι φίλοι» και η συμμετοχή αποκτά κοινοτικό χαρακτήρα. Αυτή η διαφοροποίηση αποκαλύπτει ότι τα παιδιά δεν προσλαμβάνουν τις πλατφόρμες με όρους τεχνολογικών χαρακτηριστικών, αλλά ως κοινωνικούς χώρους με ιδιαίτερη πολιτισμική «οικολογία». Η λογική του *network effect* –η αξία ενός δικτύου ως συνάρτηση του αριθμού και της ποιότητας των κοινωνικών συνδέσεων– αναδεικνύει πως η ελκυστικότητα και νοηματοδότηση κάθε πλατφόρμας εξαρτάται από το συλλογικό περιβάλλον χρήσης, τους κώδικες επικοινωνίας

και τα εκάστοτε κοινωνικά νοήματα που διαμορφώνει (Boyd, 2014). Έτσι, η συμμετοχή στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν αποτελεί απλώς ατομική επιλογή, αλλά πράξη κοινωνικής ένταξης και ταυτοτικής αναγνώρισης, μέσα από την οποία τα παιδιά διαπραγματεύονται τη θέση τους σε ένα διαρκώς εξελισσόμενο ψηφιακό τοπίο.

4.3. Επικοινωνία και πρότυπα χρήσης

Οι κύριοι τρόποι επικοινωνίας είναι μέσω Snapchat, Viber και Instagram DMs, τα οποία λειτουργούν ως ψηφιακοί χώροι αλληλεπίδρασης και κοινωνικής συνεύρεσης. Η συχνότητα επικοινωνίας ποικίλλει από «μόνο τα Σαββατοκύριακα» έως «καθημερινά», γεγονός που αποτυπώνει διαφορετικά επίπεδα εξοικείωσης, κοινωνικής ανάγκης και τεχνολογικής ένταξης. Οι βασικοί λόγοι χρήσης –συνομιλία, παιχνίδι, δημιουργία και παρακολούθηση βίντεο– υποδηλώνουν ότι οι πλατφόρμες αυτές δεν αποτελούν απλώς μέσα επικοινωνίας, αλλά πολυτροπικά πεδία έκφρασης, συνεργασίας και συναισθηματικής διασύνδεσης. Η επικοινωνία που αναπτύσσεται σε αυτά τα περιβάλλοντα συνδυάζει τη λειτουργικότητα με την ψυχαγωγία, συνιστώντας μια υβριδική μορφή κοινωνικότητας όπου τα όρια ανάμεσα στο παιχνίδι, τη φιλία και την ταυτότητα παραμένουν ρευστά. Μέσα από τις ψηφιακές αυτές πρακτικές, τα παιδιά πειραματίζονται με ρόλους, διαπραγματεύονται σχέσεις και συγκροτούν μορφές «δικτυωμένης οικειότητας», όπου η καθημερινή επικοινωνία συνδέεται με την αναζήτηση κοινωνικής αποδοχής και συναισθηματικής εγγύτητας. Η ρευστότητα των κοινωνικών ορίων που αναδύεται στην παι-

δική ψηφιακή εμπειρία δεν αποτελεί απλώς χαρακτηριστικό του μέσου, αλλά αντανάκλαση των νέων πολιτισμικών τρόπων με τους οποίους οι νεότερες γενιές μαθαίνουν να σχετίζονται, να εκφράζονται και να ανήκουν.

4.4. Ιδιωτικότητα και εμπιστοσύνη

Η στάση των παιδιών απέναντι στην ιδιωτικότητα είναι πολυεπίπεδη και αποκαλύπτει μια σύνθετη ισορροπία μεταξύ επίγνωσης κινδύνων και επιθυμίας κοινωνικής συμμετοχής. Παρότι αναγνωρίζουν τους πιθανούς κινδύνους –όπως αποτυπώνεται σε δηλώσεις τύπου «Δεν θα έλεγα μυστικά· μπορεί να τα μοιραστεί με όλους»–, η επιλογή πλατφορμών όπως το Snapchat θεωρείται πιο «ασφαλής» λόγω των ρυθμίσεων περιορισμένης ορατότητας («μόνο φίλοι»). Όπως σημείωσε χαρακτηριστικά συμμετέχων, «Δεν χρειάζεται να έχεις δημόσιο προφίλ... μπορείς να ανεβάζεις μόνο για τους φίλους σου». Η ιδιωτικότητα εδώ βιώνεται λιγότερο ως νομικό ή τεχνικό δικαίωμα και περισσότερο ως μηχανισμός ελέγχου, ασφάλειας και συναισθηματικής άνεσης. Τα παιδιά αντιλαμβάνονται την online παρουσία τους μέσα από μια δυναμική διαδικασία ρύθμισης ορίων ανάμεσα στο «προσωπικό» και το «κοινωνικά αποδεκτό», διαμορφώνοντας αυτό που η Boyd (2014) περιγράφει ως *networked privacy* – μια μορφή ιδιωτικότητας που συνδιαμορφώνεται μέσα από το κοινωνικό πλαίσιο και τις πρακτικές των συνομηλίκων. Η εμπιστοσύνη δε, αναδεικνύεται ρευστή και διαπραγματεύσιμη: η γνώση των κινδύνων δεν συνεπάγεται πάντα συνεπείς πρακτικές ασφάλειας. Η έννοια της «ελεγχόμενης οικειότητας» (controlled intimacy) καθίσταται κε-

ντρική στη διαχείριση των ψηφιακών ταυτοτήτων – μια επιθυμία για διαμοιρασμό και κοινωνική αποδοχή, αλλά εντός ορίων που τα ίδια τα παιδιά προσπαθούν να θέσουν. Η εκπαίδευση, επομένως, καλείται να υποστηρίξει αυτή τη διαδικασία ενδυνάμωσης, καλλιεργώντας κριτικό ψηφιακό γραμματισμό και ικανότητες αυτορρύθμισης στην έκθεση και την προστασία προσωπικών δεδομένων (Livingstone, 2018· Mascheroni & Cuman, 2019).

4.5. Προσοχή και ειδοποιήσεις

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης συχνά βιώνονται από τα παιδιά ως «οντότητες που πεινούν για προσοχή», όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε. Το Snapchat, για παράδειγμα, «σε ενοχλεί με μηνύματα», «θέλει την προσοχή σου», αποκαλύπτοντας την αίσθηση ενός διαρκούς ψηφιακού καλέσματος. Για ορισμένους αυτή η συμπεριφορά της εφαρμογής είναι ενοχλητική, καθώς βιώνεται ως πίεση συμμετοχής και απώλεια αυτονομίας, ενώ για άλλους θεωρείται «ωραία, γιατί σε κρατά σε επαφή».

Αυτές οι αντιφατικές στάσεις υποδεικνύουν ότι τα παιδιά αναπτύσσουν μια μετα-αντίληψη (metacognitive awareness) σχετικά με την ψυχολογία της προσοχής και τους μηχανισμούς που χρησιμοποιούν οι πλατφόρμες για να τη διατηρήσουν. Αντιλαμβάνονται ότι οι εφαρμογές είναι σχεδιασμένες να αιχμαλωτίζουν το βλέμμα και τον χρόνο τους μέσα από ειδοποιήσεις, streaks, και συστήματα επιβράβευσης – πρακτικές που συνδέονται με αυτό που ο Zuboff (2019) περιγράφει ως *economy of attention* και ο Fogg (2003) ως *persuasive design*.

Η συνειδητοποίηση αυτών των στρατηγικών υποδηλώνει τη γένεση ενός ψηφιακού εγγραμματοτισμού της προ-

σοχής, δηλαδή μιας κριτικής κατανόησης του πώς η τεχνολογία επιδιώκει να διαμορφώσει τη συμπεριφορά και τη συναισθηματική εμπλοκή. Στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, η ανάπτυξη αυτής της ικανότητας συνδέεται με την ενίσχυση της αυτορρύθμισης και την κριτική επίγνωση των αλγοριθμικών περιβαλλόντων, που αποτελούν πλέον αναπόσπαστα στοιχεία της παιδικής ψηφιακής εμπειρίας (Livingstone & Helsper, 2022· Hiniker et al., 2021).

4.6. Κατανόηση της τεχνητής νοημοσύνης

Η Τεχνητή Νοημοσύνη (AI) περιγράφεται σχεδόν πάντα ως ρομπότ-άνθρωπος και δη «*Θα ήταν σαν ρομπότ άνθρωπος*», είπαν τα περισσότερα παιδιά. Στις αφηγήσεις τους η AI αποκτά υλική υπόσταση και ανθρώπινα χαρακτηριστικά, αλλά στερείται συναισθημάτων: «*γκρι, λογική, χωρίς συναισθήματα*». Μερικά παιδιά τη συλλαμβάνουν ως «*μηχανή που μαθαίνει όπως οι άνθρωποι*», ενώ άλλα τη θεωρούν «*έξυπνη γιατί απαντάει γρήγορα σε όλα*», αποδίδοντάς της λειτουργική αποτελεσματικότητα και γνωστική υπεροχή.

Ταυτόχρονα, αναδύεται μια διττή συναισθηματική και ηθική στάση: η AI είναι «*καλή γιατί βοηθάει*», αλλά και «*κακή γιατί μπορεί να κάνει τις δουλειές των ανθρώπων*». Η ηθική αμφισημία που αποτυπώνεται στις παιδικές αφηγήσεις αντανakλά την κοινωνική αμφιθυμία γύρω από την τεχνητή νοημοσύνη, η οποία ταλαντεύεται ανάμεσα στην πρόοδο και την απειλή, την ενδυνάμωση και την απανθρωποποίηση (Turkle, 2011· Cave & Dignum, 2019).

Η παιδική φαντασία γύρω από την AI συνιστά, έτσι, έναν χώρο διαπραγμάτευσης της τεχνολογικής ηθικής, κα-

θώς τα παιδιά αντιλαμβάνονται τη δύναμη της μηχανής, αλλά ταυτόχρονα αναζητούν όρια, έλεγχο και ανθρώπινη διάσταση. Η στάση αυτή έχει εκπαιδευτική σημασία, καθώς αναδεικνύει την ανάγκη ένταξης της κριτικής AI-παιδείας (AI literacy) στην εκπαίδευση από πρώιμη ηλικία – όχι μόνο για την κατανόηση της τεχνολογίας, αλλά για την ανάπτυξη ηθικού στοχασμού και ανθρωποκεντρικής συνείδησης απέναντι σε αυτήν (Long & Magerko, 2020· Druga et al., 2019).

4.7. Εμπειρία με AI μέσα από εφαρμογές

Πολλά παιδιά ανέφεραν ότι χρησιμοποιούν το Snapchat My AI σε καθημερινή βάση. Για ορισμένα από αυτά, το εργαλείο λειτουργεί ως «*ψηφιακός σύντροφος*»: «*Μου κάνει παρέα όταν αργούν να μου απαντήσουν οι φίλοι μου*», ανέφερε χαρακτηριστικά ένα παιδί, υποδηλώνοντας πως η τεχνητή νοημοσύνη καλύπτει στιγμές μοναξιάς ή αναμονής. Άλλοι μαθητές τόνισαν ότι τη χρησιμοποιούν για πιο πρακτικούς λόγους, όπως «*να του ζητήσουν βοήθεια για απορίες*» σχετικές με το σχολείο ή με την καθημερινότητά τους.

Έτσι, η AI δεν αντιμετωπίζεται μόνο ως εργαλείο, αλλά ως ψηφιακός συνομιλητής που προσφέρει άμεση ανταπόκριση, λειτουργώντας συχνά ως υποκατάστατο κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Παρά την ευχρηστία της, πολλά παιδιά εκφράζουν επιφυλάξεις, κυρίως λόγω ανησυχιών σχετικά με την ιδιωτικότητα: «*θα θυμάται πάντα ό,τι της πω*», σχολιάζουν, δείχνοντας ότι αντιλαμβάνονται την πιθανή έκθεση προσωπικών δεδομένων.

Η σχέση αυτή ανάμεσα στο παιδί και την τεχνητή νοημοσύνη παραπέμπει στις διαπιστώσεις της Turkle (2011)

σχετικά με την «κοινωνικότητα των μηχανών». Οι χρήστες, και ειδικά τα παιδιά, δεν αντιμετωπίζουν πλέον την AI ως ουδέτερο αντικείμενο, αλλά ως ένα διαπροσωπικό ον με το οποίο αναπτύσσουν δεσμό, συντροφικότητα και –σε κάποιο βαθμό– συναισθηματική εξάρτηση. Η μετατόπιση αυτή καταδεικνύει έναν νέο τρόπο προσαρμογής των ρευστών ορίων μεταξύ ανθρώπου και μηχανής, και η ίδια η τεχνητή νοημοσύνη προσλαμβάνεται ως μέρος του καθημερινού κοινωνικού οικοσυστήματος των παιδιών.

5. Συζήτηση

Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης υπογραμμίζουν μια πολυεπίπεδη και δυναμική σχέση μεταξύ εμπιστοσύνης, οικειότητας και ελέγχου στην καθημερινή χρήση τεχνολογιών από την γενιά Alpha. Η τεχνολογία δεν λειτουργεί εδώ ως απλή «μηχανή» αντίθετα, ενσωματώνεται στο κοινωνικό πεδίο των παιδιών ως ενεργό στοιχείο της κοινωνικότητάς τους, διαμορφώνοντας πρακτικές, προσδοκίες και ταυτοτητές. Η προσωποποίηση των πλατφορμών –όπου εφαρμογές και υπηρεσίες αποδίδονται με ανθρώπινα ή ημάνθρωπα χαρακτηριστικά– μπορεί να ερμηνευτεί ως γνωστική και συναισθηματική στρατηγική: τα παιδιά «εξανθρωπίζουν» την τεχνολογία προκειμένου να την κατανοήσουν, να προβλέψουν τη συμπεριφορά της και να ασκήσουν έλεγχο στις αλληλεπιδράσεις τους με αυτήν.

Ακαδημαϊκά, τα αποτελέσματα συνδέονται με δύο ευρύτερα ρεύματα θεωρητικής ανάλυσης. Πρώτον, με την επιχειρηματολογία του Jenkins (2006) για τη συγκρότηση πολιτισμικών ταυτοτήτων μέσω των μέσων, όπου τα ψηφιακά περιβάλλοντα λειτουργούν ως χώρος διαπραγμάτευ-

σης κοινωνικών πρακτικών και συλλογικών νοημάτων. Δεύτερον, με τις παρατηρήσεις της Turkle (2011) για την «κοινωνικότητα των μηχανών», που αναδεικνύουν πώς οι μηχανές μπορούν να γίνουν αντικείμενα συναισθηματικής επένδυσης και κοινωνικής σύνδεσης.

Στο επίπεδο της πολιτικής και της εκπαίδευσης, τα ευρήματα επιβάλλουν μια διττή προσέγγιση: από τη μία, ενίσχυση της ψηφιακής και ηθικής παιδείας (digital literacy & ethics) ώστε τα παιδιά να κατανοούν τους μηχανισμούς προσοχής, τα επιχειρηματικά κίνητρα και τις επιπτώσεις ιδιωτικότητας· από την άλλη, σχεδίαση επικοινωνιακών στρατηγικών και ψηφιακών προϊόντων που σέβονται την οικειότητα και την αυτονομία των χρηστών (π.χ. διαφάνεια αλγορίθμων, προεπιλογές ιδιωτικότητας, συμμετοχικός σχεδιασμός).

Τελικά, η γενιά Alpha δεν αναδύεται ως παθητικός χρήστης ούτε ως παθολογικά εξαρτημένη από την τεχνολογία· αντίθετα, διαμορφώνει σχέσεις που συνδυάζουν κριτική επίγνωση, δημιουργικότητα και προσαρμοστικότητα. Τα παιδιά επιδεικνύουν μια αναπτυσσόμενη ψηφιακή ενσυναίσθηση, αναγνωρίζοντας τόσο τις απολαύσεις όσο και τους κινδύνους των ψηφιακών οικοσυστημάτων, και διαπραγματεύονται ενεργά τα όρια ανάμεσα στην οικειότητα, την ιδιωτικότητα και τον έλεγχο. Καθώς οι ψηφιακές πλατφόρμες αποκτούν ολοένα και πιο ενσωματωμένο ρόλο στην καθημερινότητα, η τεχνολογική ανθρωπολογία και η διεπιστημονική έρευνα καλούνται να κατανοήσουν σε βάθος τη νοηματοδότηση που αποδίδουν τα παιδιά στην τεχνητή νοημοσύνη και τα κοινωνικά μέσα. Η κατανόηση αυτή μπορεί να αποτελέσει θεμέλιο για παιδαγωγικές και επικοινωνιακές πρακτικές που συνομιλούν

με τη «γλώσσα» της γενιάς – μια γλώσσα οικειότητας, αυθεντικότητας και συμμετοχής. Έτσι, η Generation Alpha αναδεικνύεται όχι μόνο ως χρήστης, αλλά ως συνδιαμορφωτής του ψηφιακού της κόσμου, χαράσσοντας νέους δρόμους για το μέλλον της πολιτισμικής εμπλοκής με την τεχνολογία.

Βιβλιογραφία

- Boyd, D. 2014. *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Cave, S., J. Whittlestone, R. Nyrup, A. Alexandrova, K. Dihal, and S. Cave. 2019. *Ethical and Societal Implications of Algorithms, Data and Artificial Intelligence: A Roadmap for Research*. London: Nuffield Foundation.
- Dignum, V. 2019. *Responsible Artificial Intelligence: How to Develop and Use AI in a Responsible Way*. Cham: Springer.
- Druga, S., S. T. Vu, E. Likhith, and T. Qiu. 2019. "Inclusive AI Literacy for Kids around the World." In *Proceedings of FabLearn 2019*, 104–111. New York: ACM. <https://doi.org/10.1145/3311890.3311904>.
- Fogg, B. J. 2003. *Persuasive Technology: Using Computers to Change What We Think and Do*. San Francisco: Morgan Kaufmann.
- Hiniker, A., K. Sobel, H. Suh, Y.-C. Sung, J. Lee, and J. A. Kientz. 2021. "Designing Voice Assistants for Children: Understanding Children's Interactions with Conversational Agents." In *Proceedings of the 2021 ACM Interaction Design and Children Conference (IDC '21)*. New York: ACM. <https://doi.org/10.1145/3459990.3465186>.
- Jenkins, H. 2006. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: New York University Press.
- Livingstone, S. 2018. "Children: A Special Case for Privacy?" *Intermedia* 46(2): 18–23.

- Livingstone, S., and E. J. Helsper. 2010. "Balancing Opportunities and Risks in Teenagers' Use of the Internet: The Role of Online Skills and Internet Self-Efficacy." *Journal of Computer-Mediated Communication* 16(2): 278–294.
- Long, D., and B. Magerko. 2020. "What Is AI Literacy? Competencies and Design Considerations." In *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1–16. New York: ACM. <https://doi.org/10.1145/3313831.3376727>.
- Mascheroni, G., and A. Cuman. 2014. *Net Children Go Mobile: Risks and Opportunities*. Milano: Educatt. (EU Kids Online / Net Children Go Mobile Final Report.)
- Pink, S., H. Horst, J. Postill, L. Hjorth, T. Lewis, and J. Tacchi. 2016. *Digital Ethnography: Principles and Practice*. London: Sage.
- Suchman, L. 2011. *Human-Machine Reconfigurations: Plans and Situated Actions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turkle, S. 2011. *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.
- Zuboff, S. 2019. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs.

Βιογραφικά

Σταύρος Κουτσοχέρας

Ο Σταύρος Κουτσοχέρας είναι ιδρυτής και διευθύνων σύμβουλος της εταιρείας παραγωγής περιεχομένου podcasts Pod it!. Παράλληλα, είναι μεταπτυχιακός φοιτητής στο ΠΜΣ «Πληροφορική» του Πανεπιστημίου Πειραιώς και υπότροφος του Ιδρύματος Μποδοσάκην. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην

επικοινωνία της τεχνολογίας, τη νεανική κουλτούρα και την τεχνολογική ανθρωπολογία.

Παναγιώτα Ν. Καλάκου

Η Παναγιώτα Ν. Καλάκου είναι εκπαιδευτικός Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο ΠΤΝ Ιωαννίνων, με σπουδές στη Δημοσία Διοίκηση και πολυετή επαγγελματική εμπειρία. Τα ακαδημαϊκά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην εκπαιδευτική καινοτομία, τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, τη βιωματική μάθηση και την εξωστρέφεια στη δημόσια εκπαίδευση. Έχει εκπροσωπήσει την Ελλάδα σε ευρωπαϊκά και διεθνή προγράμματα και έχει παρουσιάσει εργασίες σε πολυάριθμα συνέδρια. Η πρόσφατη μελέτη που παρουσιάζεται στα «Τετράδια Πολιτισμού» διερευνά τον τρόπο με τον οποίο η Generation Alpha αντιλαμβάνεται και αποδομεί την τεχνητή νοημοσύνη και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αναδεικνύοντας κρίσιμες διαστάσεις για τη στρατηγική επικοινωνία της τεχνολογίας και προσφέροντας νέες προοπτικές για την κατανόηση της σχέσης παιδιών-ψηφιακών οικοσυστημάτων.

Τεχνητή Νοημοσύνη και δημόσια υγεία: προοπτικές, ηθικά διλήμματα και αναγκαιότητα ψηφιακού γραμματισμού

Περίληψη

Η τεχνητή νοημοσύνη (AI) αναδιαμορφώνει τη δημόσια υγεία, ενισχύοντας τη διάγνωση, την πρόληψη και την εξατομικευμένη φροντίδα. Παράλληλα, εγείρει σημαντικά ηθικά ζητήματα που σχετίζονται με την ιδιωτικότητα, τη μεροληψία των αλγορίθμων, τη διαφάνεια και τον ψηφιακό αποκλεισμό. Η υπεύθυνη ενσωμάτωσή της απαιτεί ψηφιακό και κριτικό γραμματισμό τόσο στους επαγγελματίες υγείας όσο και στους πολίτες, ώστε να ενισχυθεί η εμπιστοσύνη, η ισότητα και η ασφάλεια στη χρήση της. Η ισορροπία μεταξύ τεχνολογικής καινοτομίας και ανθρωποκεντρικών αξιών είναι απαραίτητη για ένα σύστημα υγείας δίκαιο και αποτελεσματικό.

Abstract

Artificial Intelligence (AI) is reshaping public health by enhancing disease prevention, diagnosis, and personalized care. However, its implementation raises ethical concerns regarding privacy, algorithmic bias, transparency, and digital exclusion. Responsible integration of AI into health systems requires digital and critical health literacy among both healthcare professionals and citizens, ensuring trust, equality, and safety in its use. Balancing technological innovation with human-centered values is essential for a fair and effective healthcare system that promotes justice and public well-being.

Νεκταρία Ζαγοριανάκου

*Επίκουρη Καθηγήτρια
Προληπτικής Ιατρικής και
Δημόσιας Υγείας
Τμήμα Νοσηλευτικής,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
zagorianakou@uoi.gr*

Ο ψηφιακός γραμματισμός αποτελεί μία από τις πλέον θεμελιώδεις δεξιότητες του σύγχρονου ανθρώπου, ειδικά σε ένα περιβάλλον όπου οι ψηφιακές τεχνολογίες διαμορφώνουν ολοένα και περισσότερο τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και τις υπηρεσίες υγείας. Ο όρος αναφέρεται στην ικανότητα ενός ατόμου να χρησιμοποιεί αποτελεσματικά, κριτικά και με ασφάλεια ψηφιακές τεχνολογίες για αναζήτηση, αξιολόγηση, δημιουργία και επικοινωνία πληροφοριών, καθώς και για την κατανόηση των κινδύνων και των δυνατοτήτων τους (Norman and Skinner, 2006). Στον χώρο της υγείας, ο ψηφιακός γραμματισμός αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία, καθώς περιλαμβάνει δεξιότητες σχετικές με την αξιολόγηση διαδικτυακών πληροφοριών υγείας, τη χρήση τεχνολογιών τηλεϊατρικής και την κατανόηση εργαλείων τεχνητής νοημοσύνης (AI). Η καλλιέργεια ψηφιακής επάρκειας τόσο σε επαγγελματίες υγείας όσο και στους πολίτες καθίσταται κρίσιμη για την ασφαλή και αποτελεσματική αξιοποίηση αυτών των τεχνολογιών. Η τεχνητή νοημοσύνη συγκαταλέγεται πλέον στις σημαντικότερες τεχνολογικές εξελίξεις που επηρεάζουν άμεσα τη δημόσια υγεία και την ιατρική επιστήμη. Η ενσωμάτωσή της σε τομείς όπως η επιδημιολογική επιτήρηση, η διάγνωση ασθενειών, η υποστήριξη κλινικών αποφάσεων και η προσωποποιημένη φροντίδα υγείας έχει αναδιαμορφώσει τις δυνατότητες των συστημάτων υγείας παγκοσμίως (Torol, 2019). Με τη χρήση αλγορίθμων μηχανικής μάθησης και επεξεργασίας μεγάλων δεδομένων, η AI μπορεί να αναλύει τεράστιους όγκους επιδημιολογικών, κλινικών και κοινωνικών πληροφοριών, επιτρέποντας την έγκαιρη αναγνώριση υγειονομικών κινδύνων, την ταχύτερη διά-

γνωση και πιο στοχευμένη θεραπεία (Brundage et al., 2022). Ωστόσο, η αξιοποίηση της AI δεν αποτελεί μόνο τεχνολογικό εγχείρημα, αλλά και ηθικό, κοινωνικό και πολιτικό ζήτημα. Η χρήση δεδομένων υγείας σε αλγοριθμικά συστήματα συνοδεύεται από σημαντικές ανησυχίες σχετικά με την προστασία της ιδιωτικότητας, την ασφάλεια δεδομένων, την αλγοριθμική μεροληψία και τη διαφάνεια στη λήψη αποφάσεων (WHO, 2021). Τα συστήματα AI μπορεί να ενισχύσουν υφιστάμενες ανισότητες, ιδιαίτερα όταν εκπαιδεύονται σε δεδομένα που δεν αντιπροσωπεύουν επαρκώς όλα τα τμήματα του πληθυσμού (Obermeyer and Emanuel, 2016). Έτσι, ενώ η AI έχει τη δυνατότητα να βελτιώσει τη δημόσια υγεία, η εφαρμογή της απαιτεί προσεκτική ηθική διαχείριση, προκειμένου να διασφαλιστεί η ισότητα, η δικαιοσύνη και η αξιοπιστία των υπηρεσιών υγείας. Ένα από τα πλέον ελπιδοφόρα χαρακτηριστικά της AI είναι η δυνατότητά της να μειώσει τις ανισότητες πρόσβασης στην υγεία. Σε απομακρυσμένες και ακριτικές περιοχές, όπου η πρόσβαση σε εξειδικευμένο ιατρικό προσωπικό είναι συχνά περιορισμένη και οι υποδομές υγείας ανεπαρκείς, η AI μπορεί να λειτουργήσει ως γέφυρα πρόσβασης. Μέσω τηλεϊατρικών συστημάτων που αξιοποιούν αλγορίθμους υποστήριξης διάγνωσης, φορητών διαγνωστικών συσκευών και απομακρυσμένης παρακολούθησης ασθενών, οι κάτοικοι περιφερειακών και υποβαθμισμένων περιοχών μπορούν να λαμβάνουν ποιοτική υγειονομική φροντίδα χωρίς να απαιτείται γεωγραφική μετακίνηση (Wong et al., 2019). Η AI συνεπώς δεν είναι απλώς τεχνολογία υψηλού επιπέδου, αλλά δυναμικός μηχανισμός κοινωνικής δικαιοσύνης, με δυνατότητα να εξισορ-

ροπήσει διαχρονικές ανισότητες πρόσβασης.

Παράλληλα, η ΑΙ μπορεί να συμβάλει στη διαχείριση εκτάκτων υγειονομικών κρίσεων. Η πανδημία COVID-19 ανέδειξε τον ρόλο των αλγορίθμων στην ανάλυση δεδομένων μετάδοσης, στην πρόβλεψη υγειονομικών τάσεων και στη διαχείριση πληροφορίας προς το κοινό. Ωστόσο, η ίδια περίοδος ανέδειξε και κινδύνους, όπως η μαζική διάδοση παραπληροφόρησης και η χρήση τεχνολογιών για κοινωνική επιτήρηση χωρίς επαρκείς μηχανισμούς διαφάνειας (European Commission, 2021). Η κοινωνία βρίσκεται έτσι αντιμέτωπη με νέα ηθικά διλήμματα: πώς μπορεί να επιτευχθεί ισορροπία μεταξύ τεχνολογικής καινοτομίας και προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων;

Τα ηθικά διλήμματα της ΑΙ στη δημόσια υγεία επικεντρώνονται σε τέσσερις βασικούς άξονες. Πρώτον, η προστασία της ιδιωτικότητας αποτελεί κρίσιμο ζήτημα, καθώς η εκπαίδευση των συστημάτων ΑΙ απαιτεί πρόσβαση σε μεγάλο όγκο προσωπικών δεδομένων υγείας. Δεύτερον, η αλγοριθμική μεροληψία μπορεί να οδηγήσει σε άνιση μεταχείριση ασθενών, όταν τα δεδομένα εκπαίδευσης δεν αντιπροσωπεύουν μειονοτικές ομάδες ή ευάλωτους πληθυσμούς. Τρίτον, η έλλειψη επεξηγησιμότητας των αλγορίθμων, γνωστή ως “black-box AI”, δυσχεραίνει τον έλεγχο της ορθότητας των αποφάσεων, επηρεάζοντας την εμπιστοσύνη των πολιτών και επαγγελματιών υγείας (Brundage et al., 2022). Τέλος, ο ψηφιακός αποκλεισμός, δηλαδή η άνιση πρόσβαση σε τεχνολογίες και ψηφιακές δεξιότητες, απειλεί να αφήσει πίσω πληθυσμιακές ομάδες που ήδη αντιμετωπίζουν εμπόδια πρόσβασης στην υγεία.

Στο πλαίσιο αυτό, ο ψηφιακός και κριτικός γραμματισμός υγείας αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για τη δίκαιη και αποτελεσματική αξιοποίηση της ΑΙ. Οι επαγγελματίες υγείας χρειάζεται να κατανοούν βασικές αρχές λειτουργίας των αλγορίθμων, τα δυνατά και αδύνατα σημεία τους, καθώς και τις ηθικές διαστάσεις της χρήσης τους. Ταυτόχρονα, οι πολίτες πρέπει να είναι σε θέση να αξιολογούν ψηφιακές πληροφορίες υγείας, να προστατεύουν τα προσωπικά τους δεδομένα και να αντιλαμβάνονται τους κινδύνους παραπληροφόρησης. Η εκπαίδευση και ενδυνάμωση του πληθυσμού σε ζητήματα ψηφιακής υγείας ενισχύει τη δημοκρατική συμμετοχή, μειώνει τους ψηφιακούς αποκλεισμούς και ενισχύει την εμπιστοσύνη στα συστήματα υγείας.

Συνοψίζοντας, η τεχνητή νοημοσύνη αποτελεί μετασχηματιστική τεχνολογία με τεράστιες δυνατότητες για την αναβάθμιση της δημόσιας υγείας και τη μείωση των ανισοτήτων πρόσβασης σε ιατρικές υπηρεσίες, ιδίως σε γεωγραφικά απομονωμένες και κοινωνικά υποβαθμισμένες περιοχές. Παράλληλα, εγείρει σημαντικά ηθικά και κοινωνικά ζητήματα που απαιτούν υπεύθυνη διαχείριση, διαφάνεια και κανονιστικό πλαίσιο. Η ανάπτυξη ψηφιακού γραμματισμού και η ενίσχυση των υγειονομικών συστημάτων με ανθρώπινο επίκεντρο αποτελούν βασικούς πυλώνες για την αξιοποίηση της τεχνητής νοημοσύνης με τρόπο που υπηρετεί το δημόσιο συμφέρον. Η ισορροπία μεταξύ τεχνολογικής πρόοδου και ανθρωποκεντρικών αξιών είναι το κλειδί για ένα μέλλον όπου η ΑΙ ενισχύει, αντί να υποκαθιστά, την ανθρώπινη κρίση και αλληλεγγύη.

Βιβλιογραφία

- Brundage, M., et al. 2022. “Trustworthy Artificial Intelligence in Health Care.” *Nature Medicine* 28: 207–216.
- European Commission. 2021. *Ethics Guidelines for Trustworthy AI*.
- Norman, C., and H. Skinner. 2006. “eHealth Literacy: Essential Skills for Consumer Health in a Networked World.” *Journal of Medical Internet Research* 8(2): e9.
- Obermeyer, Z., and E. Emanuel. 2016. “Predicting the Future – Big Data, Machine Learning, and Clinical Medicine.” *New England Journal of Medicine* 375(13): 1216–1219.
- Topol, E. 2019. *Deep Medicine: How Artificial Intelligence Can Make Healthcare Human Again*. New York: Basic Books.
- World Health Organization. 2021. *Ethics and Governance of Artificial Intelligence for Health*.
- Wong, Z. S., J. Zhou, and Q. Zhang. 2019. “Artificial Intelligence for Infectious Disease Big Data Analytics.” *Infection, Disease & Health* 24(1): 44–48.

Βιογραφικό

Η Νεκταρία Ζαγοριανάκου, MD, PhD, είναι ιατρός Κυτταρολόγος, Επίκουρη Καθηγήτρια Προληπτικής Ιατρικής και Δημόσιας Υγείας στο Τμήμα Νοσηλευτικής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Διαθέτει πολυετή διδακτική και ερευνητική εμπειρία στη δημόσια υγεία, τη γυναικολογία και την προληπτική ιατρική. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην προαγωγή της υγείας, στη βιοηθική, στη γυναικολογία και στις κοινωνικές διαστάσεις της ιατρικής πράξης, καθώς και στη χρήση καινοτόμων τεχνολογιών, όπως η τεχνητή νοημοσύνη, στην κλινική και δημόσια υγεία.

Διαθέτει σημαντικό επιστημονικό συγγραφικό έργο, με δημοσιεύσεις σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά με κριτές (peer-reviewed journals), ενώ παράλληλα αρθρογραφεί σε εφημερίδες και ηλεκτρονικά μέσα για θέματα δημόσιας υγείας, πρόληψης και κοινωνικής ιατρικής. Ως συγγραφέας, έχει επίσης εκδώσει έργα που γεφυρώνουν την επιστήμη με τον ανθρωπισμό και τη λογοτεχνία, επιδιώκοντας μια ολιστική, ανθρωποκεντρική προσέγγιση στην υγεία και την κοινωνία.

Γλώσσα μηχανής πριν από τη μηχανή: ο μηχανισμός των Αντικυθήρων ως πρωτο-TN»

Περίληψη

Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων δεν είναι απλώς αρχαίο ρολόι – είναι το πρώτο υλοποιημένο επιχείρημα υπέρ του Νόμου της Φύσης. Δείχνει ότι το σύμπαν είναι προβλέψιμο, αρμονικό και αιτιοκρατικό. Είναι ο υλικός Πλάτων, ο μηχανικός Πυθαγόρας, και η μαθηματική Αριστοτελική Φύση σε μία συσκευή.

Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων δεν είναι μόνο ένα τεχνολογικό θαύμα της αρχαιότητας, αλλά και η πρώτη μορφή «Τεχνητής Νοημοσύνης». Σε μια εποχή χωρίς λογισμικό, οι Έλληνες μηχανικοί «έγραψαν» μια γλώσσα μηχανής με γρανάζια, ικανή να προβλέπει εκλείψεις, κινήσεις πλανητών, φάσεις Σελήνης και Ολυμπιακούς Αγώνες. Η λειτουργία του δεν περιορίζεται σε μηχανικές κινήσεις· αποτελεί υλική ενσάρκωση γνώσης και πρόβλεψης. Η μηχανική του νοημοσύνη εκφράζεται με αριθμούς, δόντια, κύκλους και φυσικούς νόμους. Ο Μηχανισμός αποδεικνύει την ελληνική πεποίθηση ότι ο κόσμος μπορεί να κατανοηθεί και προβλεφθεί με την αιτιοκρατία και του νόμους της φυσικής. Αυτή η αντίληψη θεμελιώνει τη σύγχρονη επιστήμη και υπολογιστική σκέψη και συμβάλλει, στα μαθηματικά και η φυσική, αλλά και στην δημιουργία και εξέλιξη της γλώσσας.

Abstract

The Antikythera Mechanism is not merely an ancient clock; it is the first material demonstration of the Greek conception of the Law of Nature. This unique device embodies the deterministic and mathemati-

Ξενοφών Διον. Μουσάς

*Τομέας Αστροφυσικής,
Αστρονομίας και Μηχανικής
Τμήμα Φυσικής,
Σχολή Θετικών Επιστημών
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών
xmoussas@phys.uoa.gr,
xdmoussas@gmail.com*

cal structure of the cosmos, as envisioned by Pythagoras, Plato, and Aristotle. Through a complex system of gears and precise ratios, the Mechanism calculated and predicted the motions of the Sun, Moon, and planets, as well as solar and lunar eclipses and the cycles of the Olympic Games. It was not simply an astronomical tool but a mechanical model of the universe-transforming theory into practice and knowledge into prediction.

The operation of the Mechanism reflects the fundamental principles of Greek philosophy: that nature is governed by mathematics, harmony, and law. Each gear-train represents a mathematical calculation, each rotation a cosmic rhythm. In this mechanical language of laws of physics, the Antikythera Mechanism emerges as a precursor of computational thought. It converts astronomical observation into algorithmic process, functioning as a pre-digital analog computer – and, in a philosophical sense, as the earliest form of “artificial intelligence.”

The Antikythera Mechanism proves that the ancient Greeks did not merely contemplate the order of the cosmos; they constructed it in mechanical form. This device stands as a bridge between philosophy, mathematical physics, and technology, embodying the belief that the universe is a rational, computable system. It transforms the Greek idea of Logos –reason, ratio, and law– into a tangible machine. Thus, the Mechanism is not only a marvel of ancient engineering but the first step toward modern science, mechanical reasoning, and artificial intelligence: a timeless testament to humanity’s quest to understand, calculate, and recreate the harmony of the cosmos.

1. Τι είναι ο Μηχανισμός;

Ο Μηχανισμός είναι ένας μικρού μεγέθους μηχανικός αναλογικός και ψηφιακός υπολογιστής. Λειτουργεί με γρανάζια που εκτελούν μαθηματικούς υπολογισμούς που προβλέπουν αστρονομικά φαινόμενα, π.χ. πού θα είναι η Σελήνη απόψε στις 10 μ.μ., πότε θα έχουμε έκλειψη Ηλίου ή Σελήνης κ.λπ.

Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων είναι ένας αρχαίος ελληνικός μηχανικός υπολογιστής, κατασκευασμένος περίπου γύρω στο 150-100 π.Χ., που ανακαλύφθηκε σε ναυάγιο κοντά στο νησί των Αντικυθήρων το 1901. Είναι ο πιο παλιός γνωστός αναλογικός υπολογιστής και θεωρείται απόδειξη της προχωρημένης τεχνολογίας των Ελλήνων κατά την Ελληνιστική περίοδο. Λειτουργεί με γρανάζια που κάνουν μαθηματικές πράξεις, για να προβλέψει φυσικά φαινόμενα, όλα τα αστρονομικά φαινόμενα που γνώριζαν εκείνη την εποχή.

1.1. Βασικά Χαρακτηριστικά

Τα βασικά χαρακτηριστικά και η φιλοσοφική βάση και σημασία του Μηχανισμού των Αντικυθήρων είναι ανυπέρβλητα. Ο Μηχανισμός είναι η επιτομή της Ελληνικής φιλοσοφίας, διότι βασίζεται στην πυθαγόρεια αρχή ότι τα στοιχεία της φύσης είναι μαθηματικά. Η βασικότερη λειτουργία είναι ο προσδιορισμός του χρόνου, της ημερομηνίας, ώστε να γνωρίζουν τι καιρό να περιμένουν.

Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων αποτελεί το αρχαιότερο γνωστό υπολογιστικό όργανο της ανθρωπότητας, ένα μηχανικό «μοντέλο του σύμπαντος» που ενσάρκωσε τη μαθηματική κοσμολογία των Ελλήνων. Τα γρανάζια του μηχανισμού υπολόγιζαν τις κινή-

Τα τρία μεγαλύτερα θραύσματα από τα 82 κομμάτια του Μηχανισμού των Αντικυθήρων στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

σεις του Ήλιου και της Σελήνης. Τη θέση της Σελήνης προσδιορίζεται σύμφωνα με τον δεύτερο νόμο του Κέπλερ – δηλαδή με μεταβαλλόμενη ταχύτητα κατά μήκος της ελλειπτικής τροχιάς. Αυτό επιτυγχάνεται με χρήση τεσσάρων τροχών δύο από τα οποία είναι έκκεντρα και συνδέονται με ένα πείρο μετατρέπονταν την ισοταχή κίνηση σε μεταβλητή κατά Κέπλερ.

Βασική λειτουργία είναι και αυτή του συγχρονισμού ηλιακού και σεληνοπλιακών ημερολογίων, εναρμονίζοντας το έτος με τους σεληνιακούς μήνες μέσω του Μετωνικού (19 έτη), του Καλλιππικού (76 έτη) και της Οκταετηρίδας με την οποία προσδιορίζεται η εποχή τέλεσης των Ολυμπιακών Αγώνων, των Πυθίων, Νεμέων, Νάων, Ισθμίων και Αλιείων. Με τις περιοδικότητες του Σάρου και του Εξελιγμού προβλέπει τις εκλείψεις.

Είναι πολύ πιθανό ότι απεικόνιζε και τις κινήσεις των πλανητών, όπως τα πλανητάρια του Αρχιμήδη και του Ποσειδωνίου, με μηχανισμούς έκκε-

ντρων και επιγείων τροχών. Σύμφωνα με τον Πρόκλο, οι πίνακες και οι μηχανές των αρχαίων «δεικνύουσιν ἀενάως τὴν τοῦ ἡλίου κίνησιν» – δηλαδή λειτουργούσαν ως ρολόγια, αποτυπώνοντας την έννοια του χρόνου κατά Πλάτωνα και Αριστοτέλη, σύμφωνα με τους οποίους «χρόνος ἐστὶν ἡ τοῦ ἡλίου κίνησις». Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων υπήρξε έτσι όχι μόνο ένα αστρονομικό εργαλείο αλλά και μια μηχανή χρόνου, που συνέδεε τον ουρανό με τη γη μέσα από την αιώνια τάξη των νόμων της φύσης.

1.1.1. Το Ηπειρώτικο και το Ολυμπιακό ημερολόγιο

Έχει το βασικό σεληνοπλιακό Ηπειρώτικο ημερολόγιο που βασίζεται στο Μετωνικό κύκλο (19 έτη). Αυτό το ημερολόγιο χρησιμοποιούσαν στην Ήπειρο, Βουθρωτό, Δωδώνη, Αμβρακία, Κέρκυρα, Απολλωνία, κ.α. Το ημερολόγιο αυτό χρησιμοποιείται για το Πάσχα. Χρησιμοποιείται από πολλά άλλα όπως το Εβραϊκό ημερο-

λόγιο το οποίο χρησιμοποιεί τον Μετωνικό κύκλο άμεσα και ονομαστικά, από άλλα, τα οποία χρησιμοποιούν κύκλους, περιοδικότητες, 19 ετών για σεληνοπλιακό συγχρονισμό, αλλά χωρίς την ονομασία «Μετωνικός», το Ινδικό/βραχμανικό ημερολόγιο, όπου υπάρχει συγχρονισμός περίπου ανά 19 χρόνια, προσαρμοσμένος στους εμβόλιμους μήνες, με αστρονομικές μεθόδους παρόμοιες με τον Μετωνικό κύκλο. Αναπτύχθηκε από τον Μέτωνα την εποχή του Σωκράτη και του Πλάτωνα. Το Ηπειρώτικο ημερολόγιο ανήκει στη μεγάλη οικογένεια των Δωρικών ημερολογίων και ειδικότερα στα Κορινθιακά ημερολόγια. Έχει επίσης το ημερολόγιο των Ολυμπιακών αγώνων που βασίζεται στον Οκταετή κύκλο του Ήλιου, της Αφροδίτης, της Γης και της Σελήνης.

1.1.2. Ιστορική σημασία

Αποδεικνύει ότι οι αρχαίοι Έλληνες είχαν υψηλή τεχνολογία και είχαν κατασκευάσει πολύπλοκα ρολόγια και υπολογιστές για αστρονομικούς σκοπούς αιώνες πριν την χρήση παρόμοιων μηχανισμών από τους Άραβες και την Ευρώπη. Αποδεικνύει προχωρημένη τεχνογνωσία σε μηχανική και μαθηματική αστρονομία. Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων ήταν κατασκευασμένος από μπρούντζο και ξύλινο πλαίσιο, με διακοσμήσεις που έχουν χαθεί. Δημιουργήθηκε γύρω στο 150-100 π.Χ. από Έλληνα φιλόσοφο και έμοιαζε με περίπλοκο αστρονομικό ρολόι με δύο όψεις. Περιείχε πάνω από 30 γρανάζια που εκτελούσαν μαθηματικούς υπολογισμούς για την αναπαράσταση ουράνιων φαινομένων. Υπολόγιζε τις θέσεις Ήλιου και Σελήνης, τις φάσεις της Σελήνης, τις εκλείψεις και πιθανόν τις κινήσεις των πέντε γνωστών πλανητών. Διέθετε ημερολόγια και πα-

ρουσίαζε τα αποτελέσματα με δείκτες σε κλίμακες. Ο δείκτης της Σελήνης είχε ρεαλιστική μεταβλητή ταχύτητα, μέγιστη στο περίγειο και ελάχιστη στο απόγειο, σύμφωνα με αρχές που θυμίζουν τον 2^ο νόμο του Κέπλερ. Ο Μηχανισμός αποτελεί προϊόν υψηλής γνώσης Αστρονομίας και Μαθηματικών, με ρίζες στην Ιωνία, τη Μεγάλη Ελλάδα, την Αθήνα, τις Συρακούσες και την Αλεξάνδρεια. Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων είναι ένα από τα σημαντικότερα αρχαιολογικά ευρήματα. Αποδεικνύει ότι οι αρχαίοι Έλληνες είχαν αναπτύξει όχι μόνο φιλοσοφία, θέατρο, προηγμένα μαθηματικά, αστρονομία, μεταλλουργία, αλλά και κυρίως υψηλή τεχνολογία, κάτι που για πολλούς είναι εντελώς απροσδόκητο, λες και αυτοί που δημιούργησαν τον Παρθενώνα αντισεισμικό τον έκαναν χωρίς υψηλή τεχνολογία.

1.1.3. Πώς σχεδιάστηκε και φτιάχτηκε ο Μηχανισμός

Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων αποτελεί το αποκορύφωμα της αρχαίας ελληνικής τεχνολογίας και φιλοσοφίας, καθώς ενσωματώνει τη λογική και την αιτιοκρατία σε μια υλική κατασκευή. Σχεδιάστηκε και προγραμματίστηκε με βάση τους νόμους της φυσικής, όπως τους αντιλαμβάνονταν οι Έλληνες πριν από περισσότερους από 22 αιώνες, εκφρασμένους μέσα από τα μαθηματικά. Αν και θεωρείται χειροκίνητος με χρήση μανιβέλας, υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι αποτελούσε ρολόι με συνεχή κίνηση, όπως περιγράφει ο Ήρων ο Αλεξανδρεύς, ο οποίος μιλά για λειτουργία με βάρη, αντίβαρα και πλωτήρα για τον χρονισμό.

Η κατασκευή του δεν ήταν τυχαία· βασίστηκε σε μια βαθιά πυθαγόρεια κοσμοθεωρία που έβλεπε τη φύση ως

αρμονικό σύνολο, εκφρασμένο μέσω συμμετριών και μαθηματικών νόμων. Η πίστη στην «Μουσική των Σφαιρών» και στην αιτιοκρατία οδήγησε σε μια τεχνολογική επιτομή της φιλοσοφίας, όπου η αιτία καθορίζει την εξέλιξη των φαινομένων. Ο Μηχανισμός αποδεικνύει ότι οι Έλληνες δεν περιορίστηκαν στη φιλοσοφία και στα μαθηματικά, αλλά προχώρησαν στη δημιουργία εφαρμοσμένων εργαλείων που μετέτρεπαν τη θεωρητική γνώση σε πρακτική πρόβλεψη.

Πέρα από την τεχνολογική του σημασία, ο Μηχανισμός μπορεί να ιδωθεί και ως η πρώτη μορφή Τεχνητής Νοημοσύνης. Ενσωματώνει την ικανότητα υπολογισμού, πρόβλεψης και μοντελοποίησης του κόσμου μέσα από μια «γλώσσα μηχανής» γραμμένη σε γρανάζια, κύκλους και αριθμούς. Δεν είναι μια παθητική μηχανή, αλλά μια υλική ενσάρκωση γνώσης, που «σκέφτεται» μέσω κινήσεων. Όπως η σύγχρονη ΤΝ, βασίζεται σε μοντέλα πρόβλεψης, αλλά η διαφορά είναι ότι χρησιμοποιεί χαλκό και μηχανική αρχιτεκτονική αντί για bits και αλγόριθμους. Στο κέντρο αυτής της δημιουργίας βρίσκεται η ελληνική φιλοσοφική ιδέα ότι ο κόσμος μπορεί να υπολογιστεί – μια ιδέα που αποτελεί τη ρίζα της επιστήμης, της τεχνολογίας και της σημερινής υπολογιστικής.

1.2. Αιτιοκρατία, Νόμοι της Φύσης και ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων

Η Αιτιοκρατία, Νόμοι της Φυσικής και ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων είναι ένα θέμα απόλυτα συνεπές με την ελληνική φυσιοκρατική παράδοση που συνδέει την αιτιοκρατία, τους νόμους της φύσης, και τον Μηχανισμό των Αντικυθήρων, όπως αυτοί νοούνται στη φιλοσοφική και επιστημο-

νική συνέχεια από τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και τον Πυθαγόρα έως τους Έλληνες μηχανικούς και αστρονόμους.

1.2.1. Η ελληνική ιδέα της Αιτιότητας

Στην αρχαία ελληνική σκέψη, τίποτα δεν συμβαίνει τυχαία. Ο Ηράκλειτος λέει:

“Πάντα κατ’ ἔριν γίνεται καὶ κατὰ τὸν λόγον.” Δηλαδή: όλα γίνονται σύμφωνα με κάποια τάξη, έναν Λόγο – έναν Νόμο. Αυτός ο νόμος είναι η αναγκαιότητα (ἀνάγκη) που διαπερνά τη φύση.

Για τον Αναξίμανδρο και τον Πλάτωνα, η φύση διέπεται από ρυθμούς, περιοδικότητες και αναλογίες. Αυτές οι αναλογίες, είτε εκφράζονται ως μουσικοί λόγοι είτε ως μαθηματικές αρμονίες, είναι οι ίδιοι οι νόμοι της φύσης.

1.2.2. Η Αιτιοκρατία ως Κοσμική Μουσική

Ο Πυθαγόρας δίδαξε ότι οι κινήσεις των πλανητών είναι μουσική, “ἡ ἁρμονία τῶν σφαιρῶν”.

Αυτό δεν είναι ποιητική μεταφορά· είναι φυσική αρχή: η τάξη των αριθμών, η συμμετρία των κύκλων και η ρυθμική τους σχέση παράγουν τον Κόσμο. Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων είναι ορατή μουσική, ένα “πλανητικό ὄργανο” που κάνει αισθητή την αρμονία της αιτιότητας.

1.2.3. Από την Αρχαιότητα στη Σύγχρονη Επιστήμη

Η ίδια φιλοσοφία αναβίωσε στον Νεύτωνα: “Η φύση είναι ένα μαθηματικό σύστημα δυνάμεων.” Αυτό είναι το πνεύμα του Μηχανισμού: μια μηχανή που λειτουργεί με τον Λόγο, τους

Ο μηχανισμός της Σελήνης. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

νόμους της φύσης και μαθηματικές σχέσεις. Από τον Αρχιμήδη έως τον Νεύτωνα, η ελληνική ιδέα ότι ο κόσμος είναι ένα μαθηματικό σύστημα δυνάμεων παραμένει ζωντανή. Ο Αρχιμήδης θεμελιώνει την άποψη ότι η φύση υπακούει σε νόμους ισορροπίας και κίνησης· κάθε δύναμη, κάθε ροπή, κάθε σημείο στήριξης μπορεί να εκφραστεί με μαθηματική ακρίβεια. Αυτή η πεποίθηση, ότι το σύμπαν δεν είναι χαοτικό αλλά λογικά δομημένο, περνά μέσα από τους Πυθαγόρειους, τον Πλάτωνα και τον Πρόκλο, ώσπου αναβιώνει στον Νεύτωνα, ο οποίος με τα Principia Mathematica αποδεικνύει ότι οι ίδιες γεωμετρικές σχέσεις που εξηγούν έναν μοχλό εξηγούν και την κίνηση των πλανητών.

Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων αποτελεί το πιο από τεκμήριο αυτής της συνέχειας· ένα αρχαίο υπολογιστικό

ὄργανο που αποδίδει με τροχούς και γρανάζια την περιοδικότητα του ουρανού. Δεν είναι απλώς μηχανή, αλλά σύμβολο της ελληνικής αιτιοκρατικής σκέψης: ότι η φύση μπορεί να μετρηθεί, να κατανοηθεί και να αναπαραχθεί. Στον Αρχιμήδη η δύναμη είναι γεωμετρία, στον Πλάτωνα είναι αρμονία, και στον Νεύτωνα γίνεται καθολικός νόμος. Η ίδια φιλοσοφία διαπερνά τους αιώνες: η φύση δεν ενεργεί τυχαία, αλλά σύμφωνα με νόμους – ένας κόσμος όπου το θείο ταυτίζεται με την καθολική μαθηματική τάξη του σύμπαντος. Η ελληνική αιτιοκρατία έγινε θεμέλιο της επιστήμης.

1.2.4. Ο Πλάτων και ο Νόμος ως Αρμονία

Στον *Τίμαιο*, ο Πλάτων παρουσιάζει έναν κόσμο που ο Δημιουργός (ὁχι θεός με τη σύγχρονη έννοια, αλλά η

νομοτέλεια της φύσης) ρυθμίζει σύμφωνα με αριθμούς, συμμετρίες και κυκλικές κινήσεις. Η κίνηση των ουρανίων σωμάτων δεν είναι τυχαία, αλλά εκδήλωση της αρμονικής νομοτέλει-
ας του σύμπαντος, όπως “Ο Θεός δὲ γεωμετρεῖ.” Επισημαίνει και απαιτεί ο Πλάτων, στον *Γοργία*. Αυτό σημαίνει ότι η Φύση *λειτουργεί μηχανικά* μέσα από αναλογίες, όχι μέσα από τύχη ή αυθαιρεσία. Κάθε ουράνιο σώμα κινείται κατὰ νόμον, με μαθηματικά προβλέψιμο τρόπο.

1.2.5. Από την Αρμονία στη Μηχανή

Αυτή η ιδέα της νομοτελοῦς φύσης υλοποιείται μηχανικά στον Μηχανισμό των Αντικυθήρων.

Η ίδια η συσκευή είναι ένα μοντέλο της αιτιοκρατικής κοσμολογίας.

Οι οδοντωτοί τροχοί του Μηχανισμού εκτελούν την αιτία και το αποτέλεσμα σε καθαρή μορφή:

Κάθε κίνηση ενός γραναζιού προκαλεί αναγκαστικά την κίνηση ενός άλλου και αντιστοίχων αξόνων και δεικτών που δείχνουν το αποτέλεσμα των υπολογισμών.

Οι κινήσεις αυτές αντιστοιχούν σε ουράνια φαινόμενα – φάσεις της Σελήνης, εκλείψεις, κύκλους πλανητών.

Έτσι, ο Μηχανισμός είναι μια υλική απεικόνιση της αιτιοκρατίας: το αποτέλεσμα (π.χ. μια έκλειψη) *παράγεται αναγκαστικά* από την αιτία (την προηγούμενη θέση του Ήλιου και της Σελήνης).

1.2.6. Οι Νόμοι της Φύσης ως Μηχανικοί Νόμοι

Οι αρχαίοι Έλληνες δεν διαχώριζαν “θεία βούληση” από “φυσικούς νόμους” – για αυτούς, το “θείον” ήταν η ίδια η Τάξη της φύσης, οι νόμοι της φυσικής.

Ο Αριστοτέλης γράφει στα *Μετά τα Φυσικά*: “Φύσις οὐδὲν μάτην ποιεῖ.” Η φύση δεν κάνει τίποτα χωρίς λόγο.

Αυτή η ρήση είναι το θεμέλιο της αιτιοκρατικής επιστήμης: κάθε φαινόμενο έχει αιτία και νόμο.

Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων είναι η πρώτη κατασκευή που ενσωματώνει αυτόν τον νόμο στην ύλη – ένα σύστημα όπου *τίποτα δεν γίνεται τυχαία*.

1.3. Τεχνητή νοημοσύνη και μηχανισμός των Αντικυθήρων

Η τεχνητή νοημοσύνη (ΤΝ) είναι η ικανότητα μιας μηχανής να αναπαράγει τις γνωστικές λειτουργίες του ανθρώπου: υπολογισμούς, λογικές αποφάσεις, μάθηση, σχεδιασμό και δημιουργικότητα – δηλαδή διαδικασίες πρόβλεψης και εκτίμησης του αγνώστου. Παρότι ο όρος είναι σύγχρονος, η φιλοσοφική του ρίζα βρίσκεται βαθιά στην ελληνική σκέψη, εκεί όπου το «νοεῖν» και το «λογίζεσθαι» ταυτίζονταν με την Τάξη του Κόσμου. Οι αρχαίοι Έλληνες δεν διαχώριζαν τη θεία βούληση από τους νόμους της φύσης: το θείον ήταν η ίδια η νομοτέλεια του σύμπαντος – ο «Λόγος» του Ιωάννη: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος».

Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων, κατασκευασμένος τον 2^ο αιώνα π.Χ., αποτελεί υλική ενσάρκωση αυτής της φιλοσοφίας. Είναι το αρχαιότερο γνωστό υπολογιστικό σύστημα, που αποτυπώνει σε οδοντωτούς τροχούς την μαθηματική περιοδικότητα της φύσης. Κάθε γρανάζι είναι σαν μια «μεταβλητή BYTE»: κάθε δόντι του αντιπροσωπεύει ένα bit πληροφορίας, κάθε κύκλος μια εντολή. Όπως η ΤΝ σήμερα «εκπαιδεύεται» σε δεδομένα για να προβλέπει, έτσι και ο Μηχανισμός «εκπαιδεύτηκε» πάνω σε παρατηρήσεις, νόμους και κύκλους: μετέτρεψε την αστρονομική εμπειρία σε υπολο-

Το χειρίδιο χρήσης του Μηχανισμού. Αναφέρεται στους νόμους της φυσικής που χρησιμοποιεί για την πρόβλεψη των εκλείψεων και των φάσεων της Σελήνης.

γιστικό μοντέλο ικανό να προβλέπει εκλείψεις, κινήσεις πλανητών και χρονολογικούς κύκλους αιώνων.

Ο Μηχανισμός δεν είναι απλώς αρχαίο ρολόι, αλλά μια προ-ψηφιακή μηχανή λογισμού. Οι Έλληνες μηχανικοί και αστρονόμοι, όπως ο Αρχιμήδης, πίστευαν ότι ο κόσμος είναι μια μηχανή που υπακούει σε μαθηματικούς νόμους. Αυτή η πίστη στην αιτιοκρατία – ότι κάθε φαινόμενο έχει υπολογίσιμη αιτία – βρίσκεται στον πυρήνα τόσο της αρχαίας επιστήμης όσο και της σύγχρονης τεχνητής νοημοσύνης. Από τον Μηχανισμό των Αντικυθήρων έως τους αλγόριθμους των νευρωνικών δικτύων, ο σκοπός παραμένει ο ίδιος: να περιγραφεί ο κόσμος ως σύστημα σχέσεων που μπορεί να προβλεφθεί, να κατανοηθεί και τελικά να «νοήσει» τον εαυτό του.

Ο Μηχανισμός, έτσι, δεν είναι απλώς τεχνολογικό θαύμα: είναι προφητεία της εποχής των υπολογιστών, μια μαρτυρία ότι η αναζήτηση της γνώσης και της Τάξης μέσα στο Χάος υπήρξε ανέκαθεν το ύψιστο έργο του ανθρώπου.

1.4. Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων και η Γένεση της υπολογιστικής σκέψης

Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων δεν είναι απλώς μια αρχαία μηχανή: είναι η υλική απόδειξη μιας μεταφυσικής αρχής: ότι ο κόσμος είναι τάξις, λόγος, και επομένως υπολογίσιμος.

Οι Έλληνες φιλόσοφοι, από τον Αναξίμανδρο και τον Πυθαγόρα έως τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, πίστευαν ότι η φύση δεν ενεργεί στην τύχη,

αλλά σύμφωνα με αριθμούς και αναλογίες. Ο κόσμος, για αυτούς, δεν ήταν χάος, αλλά μηχανή με ρυθμό και νόμο – κάτι που μπορεί να περιγραφεί, να προβλεφθεί και να αναπαράχθει.

Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων υλοποιεί αυτήν ακριβώς την πεποίθηση. Οι οδοντωτοί τροχοί του είναι το αλφάβητο μιας γλώσσας της φύσης: κάθε δόντι αντιπροσωπεύει μια μαθηματική σχέση, κάθε κύκλος μια περιοδικότητα του ουρανού, κάθε δείκτης μια προβολή του μέλλοντος.

Πράγματι: για τους αρχαίους Έλληνες, το “θείον” δεν ήταν μια εξωτερική δύναμη που επέβαλλε τη βούλησή της στη φύση, αλλά η ίδια η αρμονία, η λογική και η νομοτέλεια που διέπει τον κόσμο. Ο κόσμος δεν υπακούει σε αυθαίρετη θεϊκή βούληση· είναι το ίδιο το θείο, εκφρασμένο μέσα από νόμους, ρυθμούς και αναλογίες. Ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης και ο Πυθαγόρας θεωρούσαν ότι το “θείον” είναι το νοῦν – η διάνοια του σύμπαντος, η μαθηματική τάξη που καθιστά τα φαινόμενα κατανοητά. Έτσι, η φυσική και η θεολογία δεν χωρίζονται: ο “Θεός” είναι η αιτία, η μορφή και η λογική της φύσης. Αυτή η αντίληψη εξηγεί γιατί η ελληνική επιστήμη αναπτύχθηκε μέσα σε φιλοσοφικό πλαίσιο, όχι ως αντίπαλος της πίστης, αλλά ως αποκάλυψη της θείας τάξης μέσα στην ύλη. Το ίδιο πνεύμα συναντούμε αιώνες αργότερα στον Ευαγγελιστή Ιωάννη: “Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος.” Ο “Λόγος” εδώ είναι ο λόγος των Ελλήνων – η λογική αρχή που συνέχει τα πάντα, η ίδια αρχή που οι φυσικοί ονόμασαν “νόμο της φύσης”. Έτσι, η ελληνική και η χριστιανική κοσμοθεώρηση ενώνονται: το θείο είναι η καθολική Λογική, η μαθηματική ψυχή του κόσμου.

Είναι μια μηχανική πρόταση περί του κόσμου: «Εφόσον ο κόσμος είναι αρ-

μονία, μπορεί να κατασκευαστεί ένα όργανο που να τον υπολογίζει.» Αυτό είναι το πνεύμα της υπολογιστικής σκέψης – η πεποίθηση ότι κάθε φυσικό φαινόμενο, όσο πολύπλοκο κι αν φαίνεται, μπορεί να αναλυθεί σε κανόνες, μετασχηματισμούς και πράξεις. Στο βάθος, ο Μηχανισμός είναι το πρώτο υπολογιστικό μοντέλο του σύμπαντος: ένα σύστημα που μετατρέπει την παρατήρηση σε πρόβλεψη, το παρόν σε μέλλον, την εμπειρία σε νόμο.

Με αυτή την έννοια, αποτελεί τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στα μαθηματικά, τη φυσική και τη γλώσσα: όπως η γλώσσα επιτρέπει την έκφραση σκέψεων μέσω συμβόλων και συντακτικών κανόνων, έτσι και ο Μηχανισμός εκφράζει τη λειτουργία του κόσμου μέσω μηχανικών συμβόλων και νομοτελών σχέσεων.

Η ελληνική σύλληψη του Λόγου –ως λογικής, λόγου και αναλογίας– βρίσκει εδώ την πιο κυριολεκτική της μορφή: ο κόσμος γίνεται μηχανήμα. Η φύση προβλέπεται μέσω των σχέσεων των οδοντωτών τροχών. Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων δείχνει ότι η ελληνική διάνοηση δεν στοχάστηκε απλώς, αλλά κατασκεύασε τον μηχανικό κόσμο.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ πολύ την καθηγήτρια Κυρία Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Κυρία Δέσποινα Στεφανου, Κύριο Εμίλ Θεοδωρόπουλο για την επιμέλεια, τους διοργανωτές του Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου «Ελληνική Γλώσσα, Πολιτισμός και ΜΜΕ», το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου, τον Όμιλο Αποφοίτων Θερινού Σχολείου «Πατρίδα μας η γλώσσα».

Βιβλιογραφία

- Allen, M. W. Ambrisco, M. Anastasiou, D. Bate, Y. Bitsakis, A. Crawley, M.G. Edmunds, D. Gelb, R. Hadland, P. Hockley, A. Jones, T. Malzbender, H. Mangou, X. Moussas, A. Ramsey, J.H. Seiradakis, J. M. Steele, A. Tselikas, M. Zafeiropoulou, 2016 *General Preface to the Publication of the Inscriptions*, *Almagest* 7-1, 4-35.
- Anastasiou, A., Y. Bitsakis, A. Jones, X. Moussas, A. Tselikas, M. Zafeiropoulou, 2016 *The Front Cover Inscription*, *Almagest*, 7-1, 250-297.
- Anastasiou, M. Y. Bitsakis, A. Jones, J. M. Steele, M. Zafeiropoulou, 2016 *The Back Dial and Back Plate Inscriptions*, *Almagest*, 7-1, 138-215.
- Bromley A.G. 1986 *Notes on the Antikythera Mechanism*, *Centaurus*, vol. 29, pp. 5-27.
- Bromley A.G. 1990a *The Antikythera Mechanism*, *Horological Journal*, vol. 132, pp. 412-415.
- Bromley A.G. 1990b *The Antikythera Mechanism: A Reconstruction*, *Horological Journals*, July 1990, pp. 28-31.
- Freeth, T. 2002 *The Antikythera Mechanism: 1. Challenging the Classic Research*, *Mediterranean Archaeology & Archaeometry*, 2, 21-35.
- Freeth, T. 2002 *The Antikythera Mechanism: 2. Is it Posidonius' Orrery?*, *Mediterranean Archaeology & Archaeometry*, 2, 45-58.
- Freeth, T., 2009 *Decoding an Ancient Computer*, *Scientific American*, 301, 6 : 76-83.
- Freeth, T., 2014 *Eclipse Prediction on the Ancient Greek Astronomical Calculating Machine Known as the Antikythera Mechanism*. *PLoS ONE* 9 7 : e103275.
- Freeth, T., Y. Bitsakis, X. Moussas, J. H. Seiradakis, A. Tselikas, H. Mangou, M. Zafeiropoulou, R. Hadland, D. Bate, A. Ramsey, M. Allen, A. Crawley, P. Hockley, T. Malzbender, D. Gelb, W.

Ambrisco, M. G. Edmunds, 2006 *Decoding the ancient Greek astronomical calculator known as the Antikythera Mechanism*, *Nature*, 444, 587-591.

- Freeth, T., & Jones, A., 2012 *The Cosmos in the Antikythera Mechanism*. New York University: Institute for the Study of the Ancient World ISAW Papers 4 <http://dlib.nyu.edu/awdl/isaw/isaw-papers/4>
- Freeth, T., A. Jones, J. M. Steele & Y. Bitsakis, 2008 *Calendars with Olympiad display and eclipse prediction on the Antikythera Mechanism*, *Nature*, 454, 614-617.
- Freeth, T., Bitsakis, Y., Moussas, X., Seiradakis, J.H., Tselikas, A., Mangou, H., Zafeiropoulou, M., Hadland, R., Bate, D., Ramsey, A., Allen, M., Crawley, A., Hockley, P., Malzbender, T., Gelb, D., Ambrisco, W. and Edmunds, M.G. 2006 *Decoding the ancient Greek astronomical calculator known as the Antikythera Mechanism*, *Nature* 444, 587.
- Freeth, T., Jones, A., Steele, J.M. & Bitsakis, Y. 2008 ; *Calendars with Olympiad display and eclipse prediction on the Antikythera Mechanism*, *Nature* 454, 614.
- Moussas, X. 2011 and 2012 (2nd edition), *Antikythera Mechanism, PINAX TABLE the first computer and mechanical Cosmos* (in Greek), Ed. Hellenic Physical Union, Athens
- Moussas, X., 2010 *The Antikythera Mechanism*. In *Adapting Historical Knowledge Production to the Classroom* pp. 113-128. Sense Publishers
- Moussas, X., 2014 *Antikythera Mechanism, The oldest computer and Mechanical Cosmos 2nd century BC*, University of Birmingham, ISBN 978-0-7044-2845-4
- Price Derek J. de Solla, 1955 *Clockwork before the Clock*, *Horological Journal*, pp. 811-813, December 1995, pp. 31-34 and January 1956, pp. 31-34.

- Price, D.J. de Solla 1956 *Clockwork before the Clock*, Horological Journal, 97, 811.
- Price, D. de Solla, 1974 *Gears from the Greeks. The Antikythera mechanism – A calendar computer from ca. 80 BC*, Transactions of the American Philosophical Society, NS, vol. 64, Part 7, Philadelphia
- Seiradakis, J.H., & Edmunds, M.G. 2018 *Our current knowledge of the Antikythera Mechanism*. Nature Astronomy, 1.
- Voulgaris, A. 2016 in *The Antikythera Mechanism*, pp. 538-549, Academy of Institutions and Cultures, Thessaloniki
- Voulgaris, A., Vossinakis, A., Mouratidis, C. 2017 *The new findings from the astronomical dial front plate of the Antikythera Mechanism*, Archeomatica International, Special Issue (3), Volume VIII, pages 6-18
- Voulgaris, A., Mouratidis, C., Vossinakis, A. 2018 *Conclusions from the functional reconstruction of the Antikythera Mechanism*, Journal for the History of Astronomy, υπό έκδοση
- Wright, M.T., Bromley, A.G., Magkou, E. 1991 *Simple X-Ray Tomography and the Antikythera Mechanism*, PACT 45 1995. In: Proceedings of the Conference Archaeometry in South-Eastern Europe, pp. 531-543, April 1991
- Wright, M.T. 2002 *A planetarium display for the Antikythera mechanism*, Horological Journal 144/ 5 pp. 169-173, and 144/ 6, p. 193.
- Wright, M.T., 2003a *The Scholar, the Mechanic and the Antikythera Mechanism*. Bulletin of the Scientific Instrument Society, No. 80, pp. 4-11.
- Wright, M.T. 2003b *Epicyclic gearing and the antikythera mechanism*, Part I, Antiquarian Horology 27/ 3, pp. 270-279.
- Wright, M.T. 2005a *The Antikythera mechanism: a new gearing scheme*, Bulletin of the Scientific Instrument Society 85, pp. 2-7.
- Wright, M.T. 2005b *Epicyclic gearing and the Antikythera mechanism*, Part II, Antiquarian Horology 29/ 1, pp. 51-63.
- Wright, M.T. 2005c *Counting months and years: the upper back dial of the Antikythera mechanism*, Bulletin of the Scientific Instrument Society 87, pp. 8-13.
- Wright, M.T. 2006a *The Antikythera mechanism and the early history of the moon-phase display*, Antiquarian Horology 29/ 3 pp. 319-329.
- Wright, M.T. 2006b *Understanding the Antikythera mechanism*. In: Proceedings 2nd International Conference on Ancient Greek Technology, Technical Chamber of Greece, Athens, pp. 49-60.
- X-Tek Systems Ltd, *3-D Computed Tomography* 2006. <http://www.xtek.co.uk/ct/>
- Αναστασίου Μαγδαληνή, 2014 *Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων: Αστρονομία και Τεχνολογία στην Αρχαία Ελλάδα*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Λάζος, Χρήστος 1994 *Ο υπολογιστής των Αντικυθήρων*, Αίολος, Αθήνα.
- Λάζος, Χρήστος 1997 *Η περιπέτεια της τεχνολογίας στην αρχαία Ελλάδα, Ύδραυλις, πτήση Δαίδαλου*, Αίολος, Αθήνα.
- Μουσά, Ξ. Δ., 1996, *Αστρολάβος*, Εγκυκλοπαίδεια Εκδοτικής Αθηνών, Αθήνα.
- Μουσάς, Χ. 2011 και 2012 (2η έκδοση), *Μηχανισμός των Αντικυθήρων*, (Πίναξ) ο πρώτος υπολογιστής και μηχανικός Κόσμος, Εκδ. Ένωση Ελλήνων Φυσικών, Αθήνα. ISBN139789609457187
- Μουσά, Ξ. Δ., 2018 *Μηχανισμός των Αντικυθήρων, ο αρχαιότερος Μηχανικός Κόσμος*. Canto Mediterraneo ISBN-13: 9786188369504
- Moussas, X., 2017. *Antikythera Mechanism as evidence for Hellenistic technology excellence*. *Hellenistic Alexandria*, 13, p.209.

Βιογραφικό

Ξενοφών Διον. Μουσάς

Αστρονόμος, καθηγητής Φυσικής Διαστήματος (αφυπηρετήσας), Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ένας από τους πρωταγωνιστές της μελέτης του Μηχανισμού των Αντικυθήρων. Διετέλεσε αντιπρόεδρος του Τμήματος Φυσικής ΕΚΠΑ, συγκλητικός, Διευθυντής του Εργαστηρίου Αστροφυσικής (25 έτη) και του Αστεροσκοπείου Πανεπιστημίου Αθηνών.

Research fellow και senior visiting research fellow στο Imperial College (80 μήνες), επισκέπτης καθηγητής Πανεπιστήμιο Μεξικού. Συμμετείχε σε πολλά διαστημικά πειράματα NASA (STEREO, WIND) και ESA (Ulysses, Solar Orbiter).

Βραβεία: NASA, American Geophysical Union, Φροντιστές Ελλάδος, Ήπαρχος. Επίτιμος διδάκτωρ Διεθνούς Ακαδημίας Παιδείας και Επιστημών Ουκρανίας.

Συγγραφέας 5 βιβλίων, βιβλίο για τον μηχανισμό των Αντικυθήρων διαθέσιμο στα αλβανικά και άλλες γλώσσες, 120 επιστημονικών άρθρων, 200 συνεδρίων, 50 άρθρων σε ελληνικά/αγγλικά περιοδικά. Επιβλέποντας 40 διδακτορικές, δεκάδες μεταπτυχιακές και 250 πτυχιακές εργασίες

Εργαλεία Τεχνητής Νοημοσύνης στην εκπαίδευση: πρακτικές εφαρμογές, προκλήσεις και μελλοντικές προοπτικές

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει την Τεχνητή Νοημοσύνη (ΤΝ) ως ένα πολύτιμο εργαλείο και βοηθό για τους εκπαιδευτικούς, ικανό να ενισχύσει την παραγωγικότητα και να αναβαθμίσει την εκπαιδευτική διαδικασία. Μέσω της πρακτικής επίδειξης διαδραστικών προτροπών σε διάφορα εργαλεία ΤΝ, αναλύονται οι εφαρμογές τους στην καθημερινή εργασία των εκπαιδευτικών, από την αυτοματοποίηση διοικητικών εργασιών έως τη δημιουργία διδακτικού υλικού και την υποστήριξη της έρευνας. Επιπλέον, διερευνώνται οι βασικές προκλήσεις και οι προβληματισμοί που ανακύπτουν από την ενσωμάτωση της ΤΝ στην εκπαίδευση, όπως η προσαρμογή των προγραμμάτων σπουδών, οι ηθικές διαστάσεις και η αναγκαιότητα επαγγελματικής ανάπτυξης. Τέλος, σκιαγραφούνται οι μελλοντικές τάσεις και οι προοπτικές για την περαιτέρω αξιοποίηση της ΤΝ, τονίζοντας την ανάγκη για συνεχή μάθηση και προσαρμογή σε ένα ταχέως εξελισσόμενο τεχνολογικό περιβάλλον.

Abstract

This paper examines Artificial Intelligence (AI) as a valuable tool and assistant for educators, capable of enhancing productivity and upgrading the educational process. Through the practical demonstration of interactive prompts to various AI tools, their applications in the daily work of educators are analyzed, from automating administrative tasks to creating teaching materials and supporting research. Furthermore, the main challenges and concerns arise

Άγγελος Ροδαφινός

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης
rodafinos@auth.gr

ing from the integration of AI in education, such as curriculum adaptation, ethical dimensions, and the necessity for professional development, are explored. Finally, future trends and prospects for the further utilization of AI are outlined, emphasizing the need for continuous learning and adaptation in a rapidly evolving technological environment.

1. Εισαγωγή

Η ραγδαία εξέλιξη της Τεχνητής Νοημοσύνης (ΤΝ) έχει φέρει επανάσταση σε πολλούς τομείς, με την επίδρασή της στην εκπαίδευση να είναι όλο και πιο εμφανής. Η αντίληψη ότι η ΤΝ αποτελεί απειλή για τον εκπαιδευτικό είναι ανακριβής. Αντίθετα, η ΤΝ είναι ένας φίλος και βοηθός για τον εκπαιδευτικό, ένα εργαλείο που ενισχύει την παραγωγικότητα και την εκπαιδευτική διαδικασία. Η παρούσα εργασία υιοθετεί μια πρακτική προσέγγιση, αναδεικνύοντας τις δυνατότητες της ΤΝ μέσω της απευθείας αλληλεπίδρασης με διάφορα εργαλεία ΤΝ, δίνοντας συγκεκριμένες προτροπές και παρουσιάζοντας τα αποτελέσματά τους, όπως ακριβώς έγινε στην παρουσίαση «Εργαλεία ΤΝ στην Εκπαίδευση». Σκοπός της είναι να διερευνήσει τις πρακτικές εφαρμογές των εργαλείων ΤΝ, να αναγνωρίσει τις βασικές προκλήσεις και αγωνίες των εκπαιδευτικών και να επισκοπήσει τις μελλοντικές τάσεις και προοπτικές στην αξιοποίηση της ΤΝ στην εκπαίδευση.

2. Πρακτικές Εφαρμογές Εργαλείων ΤΝ για Εκ- παιδευτικούς

Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αξιοποιήσουν την ΤΝ για να «δουλέψουν

εξυπνότερα, όχι σκληρότερα», επιλύοντας καθημερινά προβλήματα και βελτιώνοντας την αποτελεσματικότητά τους. Η παρουσίαση ανέδειξε αυτές τις εφαρμογές δίνοντας προτροπές σε διάφορα εργαλεία.

2.1. Ενίσχυση Παραγωγικότητας και Διαχείρισης Καθημερινών Εργασιών

Η ΤΝ μπορεί να αυτοματοποιήσει πολλές διοικητικές εργασίες, απελευθερώνοντας πολύτιμο χρόνο για τους εκπαιδευτικούς. Για παράδειγμα, εργαλεία ΤΝ μπορούν να βοηθήσουν στην υπαγόρευση περιεχομένου, στην αυτοματοποίηση emails στη συγγραφή ερευνητικών εργασιών, στο σχεδιασμό πλάνων, περιεχομένου και αξιολογήσεων μαθημάτων, ακόμα και στη δημιουργία ιστοσελίδων (βλ. Rodafinos, 2023).

Η σύνταξη αποτελεσματικών προτροπών αποτελεί μια από τις βασικές προκλήσεις στη χρήση της ΤΝ, καθώς επηρεάζει άμεσα την ποιότητα, τη σαφήνεια και τη χρηστικότητα των παραγόμενων αποτελεσμάτων. Μια πρακτική λύση είναι να ζητηθεί από την ΤΝ η άμεση βελτίωση μιας προτροπής (π.χ. «θα σου δώσω μια προτροπή, βελτίωσε την: [προτροπή]») ή να χρησιμοποιηθεί ένα εξειδικευμένο εργαλείο, όπως το PromptMaker GPT, το οποίο προσφέρει ακόμη πιο στοχευμένες και λειτουργικές εκδοχές ανάλογα με τις ανάγκες του χρήστη.

Για παράδειγμα, εάν δοθεί η προτροπή:

Θα πραγματοποιήσω ένα εργαστήριο 20' σχετικά με τα εργαλεία και τις εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης για Έλληνες εκπαιδευτικούς. Συλλέξτε σχετικές πληροφορίες που θα βοηθήσουν στο σχεδιασμό

του εργαστηρίου. Προσδιορίστε τα σημεία πόνο για τους εκπαιδευτικούς και κάντε την εφαρμοσμένη, εστιασμένη λύση με παραδείγματα και γρήγορες νίκες (π.χ. υπαγόρευση, βοηθεί email, επίλυση προβλημάτων)

το PromptMaker GPT μπορεί να τη μετουσιώσει σε μια πιο δομημένη εκδοχή, εστιασμένη στις ανάγκες της ομάδας στόχου και να ενισχύσει τη διαδραστικότητα του περιεχομένου.

2.2. Υποστήριξη στη Διδασκαλία και τη Δημιουργία Περιεχομένου

Η ΤΝ προσφέρει σημαντικές δυνατότητες για την παραγωγή και διαμόρφωση εκπαιδευτικού υλικού (Rodafinos, 2024). Εργαλεία ΤΝ μπορούν να δημιουργήσουν βιβλία, εικόνες, βίντεο και εφαρμογές μέσα σε λίγα λεπτά. Χαρακτηριστικά, όταν δόθηκε η προτροπή: «Μου ζητήθηκε να κάνω μία παρουσίαση 20' "Εργαλεία ΤΝ για εκπαιδευτικούς" και δεν έχω ιδέα! Κατά την άποψή σου τι νομίζεις ότι θα ήταν ενδιαφέρον και χρήσιμο για τους ακροατές;», ο Claude παρείχε μια πλήρη προτεινόμενη δομή για την παρουσίαση, εστιάζοντας σε πρακτικά εργαλεία. Σήμερα τα περισσότερα LLM (Large Language Models) δέχονται την ανάρτηση πολλών και μεγάλων αρχείων/πηγών. Ακολουθως, με προτροπές όπως: «Διάβασε τις πηγές αυτές προσεκτικά. Στη συνέχεια βοήθησέ με να δημιουργήσω μια συνοπτική, κατανοητή και ενδιαφέρουσα παρουσίαση, περιγράφοντας τις βασικές κατηγορίες εργαλείων ΤΝ και τις πρακτικές τους εφαρμογές» και «Δε μου κάνεις και τις διαφάνειες;», το NotebookLM δημιούργησε περιεχόμενο για διαφάνειες

και ακόμη και τις ίδιες τις διαφάνειες. Επιπλέον, chatbots μπορούν να καθοδηγήσουν τους εκπαιδευτικούς στον ανασχεδιασμό μαθημάτων ή να μετατρέψουν τη μάθηση σε «μυθική περιπέτεια». Ακόμα και για δημιουργικούς σκοπούς, όπως η σύνθεση μουσικής, προγράμματα όπως το Suno μπορούν να ανταποκριθούν σε μια προτροπή όπως: «Γράψε τον ύμνο του ΡΑΟΚ, με μπουζούκι, βιολί και κλαρίνο».

2.3. Εργαλεία για Έρευνα και Ακαδημαϊκή Υποστήριξη

Η ΤΝ διευκολύνει επίσης την ακαδημαϊκή έρευνα. Υπάρχουν δωρεάν εργαλεία ΤΝ για κάθε στάδιο της ερευνητικής διαδικασίας και της παρουσίασης των ευρημάτων (βλ. Ροδαφινός, 2023). Για παράδειγμα, σε μια προτροπή: «Κάντε μια λίστα με τα 10 κορυφαία εργαλεία τεχνητής νοημοσύνης που οι Έλληνες εκπαιδευτικοί μπορούν εύκολα να εφαρμόσουν στα ακαδημαϊκά/ερευνητικά τους καθήκοντα και την επαγγελματική τους εργασία, μαζί με σύντομες περιγραφές των λειτουργιών τους», η Perplexity παρείχε άμεσα μια λίστα με εργαλεία.

3. Προκλήσεις και Προβληματισμοί από την Ενσωμάτωση της ΤΝ στην Εκπαίδευση

Παρά τα σημαντικά οφέλη, η ενσωμάτωση της ΤΝ στην εκπαίδευση εγείρει μια σειρά από προκλήσεις και προβληματισμούς.

3.1. Προσαρμογή του Εκπαιδευτικού Συστήματος

Τα σχολεία καλούνται να συμβαδίσουν με τις ραγδαίες εξελίξεις της ΤΝ.

Ανακύπτουν ερωτήματα όπως: «Προετοιμάζει το σχολείο τους μαθητές για έναν κόσμο που διαμορφώνεται από την ΤΝ;» και «Χρειάζεται ανασχεδιασμό το πρόγραμμα σπουδών;». Φέτος αποφοιτούν οι πρώτοι φοιτητές που πέρασαν μια ολόκληρη πανεπιστημιακή διαδρομή με συνεχή χρήση εργαλείων ΤΝ. Όλες οι εργασίες, οι διπλωματικές, ακόμα και οι μεταπτυχιακές και διδακτορικές διατριβές έχουν πιθανόν γραφτεί ολόκληρες από κάποιο εργαλείο ΤΝ. Κι εμείς; Κάνουμε πως δεν βλέπουμε. Η απουσία σαφών οδηγιών ή πολιτικών για τη χρήση εργαλείων ΤΝ στα σχολεία προσθέτει στην αβεβαιότητα. Δεν χρειάζεται να εφεύρουμε τον τροχό. Στην Αυστραλία η ρυθμιστική αρχή έστειλε οδηγίες στα πανεπιστήμια. Το Πανεπιστήμιο του Σίδνεϊ εφαρμόζει το περίφημο Two Lanes Approach (ελεγχόμενη και ανοιχτή χρήση) (Liu & Bridgeman, 2023) ή τη «χρωματική ζώνη» που ξεχωρίζει το πράσινο (ελεύθερη χρήση), το πορτοκαλί (υπό όρους) και το κόκκινο (απαγόρευση στις εξετάσεις).

3.2. Ηθικές Διαστάσεις και Δίκαιη Πρόσβαση

Η εκπαίδευση σε θέματα ΤΝ, συμπεριλαμβανομένων των ηθικών επιπτώσεων, είναι ζωτικής σημασίας για μαθητές και προσωπικό. Παράλληλα, είναι απαραίτητο να διασφαλίζεται η δίκαιη πρόσβαση σε εργαλεία ΤΝ για όλους τους μαθητές, ώστε να μην δημιουργούνται νέες ανισότητες.

3.3. Ζητήματα Αξιολόγησης και Επαγγελματικής Ανάπτυξης

Η αξιολόγηση των εργασιών που έχουν δημιουργηθεί με ΤΝ αποτελεί μια σημαντική πρόκληση. Τα ερωτή-

ματα «Είναι όλες οι ηλεκτρονικές αξιολογήσεις πλέον εκτεθειμένες; Χρειάζονται ανασχεδιασμός;» και «Πώς αξιολογούμε μια εργασία που έχει δημιουργηθεί με ΤΝ;» είναι επιτακτικά. Η ΤΝ μοιάζει λίγο με την επιλογή που κάνεις στο μετρό: σκάλα ή κυλιόμενη. Αν θες να γυμναστείς, να δυναμώσεις πόδια και αντοχή, παίρνεις τα σκαλιά – αργά, κοπιαστικά, αλλά με προσωπικό κέρδος. Αν βιάζεσαι να φτάσεις κάπου, πατάς στην κυλιόμενη: πιο άμεσο, πιο πρακτικό, πιο αποτελεσματικό (χωρίς όμως το ίδιο «εκπαιδευτικό» αποτέλεσμα). Κάπως έτσι είναι και το Two Lanes Approach: η «ελεγχόμενη λωρίδα» θυμίζει τα σκαλιά, σε βάζει να ιδρώσεις στη μάθηση· ενώ η «ανοιχτή λωρίδα» είναι η κυλιόμενη, χρήσιμη, αποτελεσματική, αρκεί να θυμάσαι ότι δεν γυμνάζει όλους τους μύες που θα χρειαστείς αργότερα.

4. Μελλοντικές Τάσεις και Προοπτικές

Ο ρυθμός εξέλιξης της γνώσης και της τεχνολογίας είναι εκθετικός. Ενώ το 1945 ο χρόνος διπλασιασμού της γνώσης ήταν 25 χρόνια, το 2020 είχε μειωθεί σε μόλις 12 ώρες. Αυτό υπογραμμίζει την επιτακτική ανάγκη για συνεχή προσαρμογή και μάθηση. Η ρήση «Μάθετε πώς να χρησιμοποιείτε εργαλεία ΤΝ ή θα αντικατασταθείτε από άλλους που ξέρουν πώς να το κάνουν» είναι πιο επίκαιρη από ποτέ στην πραγματική αγορά. Το σχολείο οφείλει να προετοιμάζει τους μαθητές για αυτόν τον κόσμο που διαμορφώνεται από την ΤΝ. Η αξιοποίηση της ΤΝ ανοίγει το δρόμο για καινοτόμες ιδέες και έργα στην εκπαίδευση, προσφέροντας απεριόριστες δυνατότητες για βελτίωση και εξέλιξη.

5. Συμπεράσματα και Προτάσεις

Η Τεχνητή Νοημοσύνη συνιστά πλέον ένα ισχυρό εργαλείο που μπορεί να μετασχηματίσει την εκπαιδευτική διαδικασία, εφόσον αντιμετωπιστεί ως συνεργάτης και όχι ως απειλή. Η παρούσα εργασία ανέδειξε πρακτικούς τρόπους με τους οποίους οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αξιοποιήσουν εργαλεία ΤΝ για την ενίσχυση της παραγωγικότητας, τη δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού και την υποστήριξη της έρευνας. Παράλληλα, κατέδειξε τις βασικές προκλήσεις που σχετίζονται με την ενσωμάτωσή της, όπως η ανάγκη προσαρμογής των προγραμμάτων σπουδών, οι ηθικές προεκτάσεις και η δίκαιη πρόσβαση.

Για να διασφαλιστεί μια ισορροπημένη και υπεύθυνη αξιοποίηση της ΤΝ στην εκπαίδευση, προτείνονται τα εξής:

1. Συστηματική επιμόρφωση εκπαιδευτικών. Ανάπτυξη οργανωμένων προγραμμάτων κατάρτισης που θα εφοδιάζουν τους εκπαιδευτικούς με βασικές και προχωρημένες δεξιότητες στη χρήση εργαλείων ΤΝ, ενισχύοντας την ικανότητά τους να τα ενσωματώνουν δημιουργικά στη διδασκαλία.
2. Θεσμοθέτηση κατευθυντήριων γραμμών δεοντολογίας. Καθιέρωση σαφών οδηγιών για την υπεύθυνη χρήση ΤΝ από μαθητές, φοιτητές και εκπαιδευτικούς, με στόχο την προστασία προσωπικών δεδομένων, την αποτροπή λογοκλοπής και τη διατήρηση της ακαδημαϊκής ακεραιότητας.
3. Ανασχεδιασμός μεθόδων αξιολόγησης. Δημιουργία ενός πλαισίου αξιολόγησης που αναγνωρίζει τη χρήση εργαλείων ΤΝ, συνδυάζοντας παραδοσιακές μορφές εξέτα-

σης με καινοτόμες πρακτικές και δι-αφανή καταγραφή της χρήσης ΤΝ σε εργασίες και ανάπτυξη έργων που απαιτούν κριτική και δημιουργική αξιοποίησή της.

Η εφαρμογή αυτών των προτάσεων μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία ενός εκπαιδευτικού περιβάλλοντος που ανταποκρίνεται στις τεχνολογικές εξελίξεις, προάγει την υπεύθυνη χρήση της ΤΝ και ενισχύει την εμπιστοσύνη των μαθητών και φοιτητών προς τον θεσμό της εκπαίδευσης.

Βιβλιογραφία

- Liu, D., and A. Bridgeman. 2023. "What to Do about Assessments if We Can't Out-Design or Out-Run AI?" *Teaching@Sydney*. <https://educational-innovation.sydney.edu.au/teaching@sydney/what-to-do-about-assessments-if-we-cant-out-design-or-out-run-ai/>.
- Rodafinos, A. 2024. "AI Tools for Education: The Development of a Free Asynchronous Course." In *Reimagining the Power of Technology in School Leadership during the Pandemic Crisis: Insights from the Field*, edited by A. Kafas and N. Eteokleous, 213-230. Cham: Springer. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-51575-0_12.
- Rodafinos, A. 2023. *AI Tools for Education*. USA: Payhip. <https://payhip.com/b/cQmqN>.

Βιογραφικό

Ο Άγγελος Ροδαφινός σπούδασε και εργάστηκε σε 13 Πανεπιστήμια στην Αμερική, την Αυστραλία, την Ελλάδα και την Κύπρο. Διετέλεσε Διευθυντής του Προγράμματος Κοινωνικών Επισημών του Swinburne Online στη Μελβούρνη και του τμήματος Ψυχολογίας του City College, International

Faculty of the University of Sheffield και δίδαξε εφαρμοσμένη, κοινωνική, αθλητική και εργασιακή ψυχολογία, μεθοδολογία έρευνας και νέες τεχνολογίες. Εμφανίζεται συχνά σε τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά προγράμματα. Είναι συγγραφέας των βιβλίων «Από πρίγκιπα βάτραχος και... τούμπαλιν», «Οι Ηλίθιοι είναι ανίκητοι», και «Λογική και ... Παραλογική» και 60 και πλέον επιστημονικών άρθρων σε διεθνή περιοδικά. Σήμερα (μάλλον) ζει στη Θεσσαλονίκη και εργάζεται ως καθηγήτης στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.

Διερευνώντας τα εργαλεία της Τεχνητής Νοημοσύνης: δυνατότητες και προκλήσεις

Περίληψη

Η ανάπτυξη της Τεχνητής Νοημοσύνης (ΤΝ), αποτελεί έναν από τους μετασχηματισμούς της ψηφιακής εποχής που επηρεάζει συνεχώς ολοένα και περισσότερους τομείς. Η παρούσα εργασία στοχεύει να αναδείξει πτυχές της ΤΝ, για την κατανόησή της ως προς τη λειτουργία και τη χρήση της, με έμφαση στα παραγωγικά της εργαλεία που βασίζονται σε προτροπές (prompts). Στη συνέχεια προτείνεται μια κατηγοριοποίηση σε σχέση με το αντικείμενό της και υπογραμμίζονται κάποια ηθικά ζητήματα που αφορούν τη λειτουργία της. Παρουσιάζονται κάποια πρώτα αποτελέσματα από έρευνα μέσω βιωματικού εργαστηρίου, με στόχο τη διερεύνηση της σχέσης των συμμετεχόντων με τα παραγωγικά εργαλεία της ΤΝ, το βαθμό εξοικείωσης και χρήσης τους όπως και τη γενικότερη στάση τους απέναντι σε αυτό το τεχνολογικό εργαλείο.

Abstract

The development of Artificial Intelligence (AI) is one of the transformations of the digital era that continuously affects an increasing number of sectors. This paper aims to highlight aspects of AI, to understand its operation and use, with an emphasis on its generative tools based on prompts. Subsequently, a categorization related to its subject is proposed, and some ethical issues concerning its operation are emphasized. Initial results from research conducted through an experiential workshop are presented,

Δέσποινα Στεφάνου

*Université de Montpellier
Paul-Valéry
des_stefanou@yahoo.gr
despoina.stefanou@univ-
montp3.fr*

aiming to explore the participants' relationship with AI generative tools, their level of familiarity and use, as well as their general attitude towards this technological tool.

1. Εισαγωγή

Η ψηφιακή μετάβαση αποτελεί μια διαδικασία ψηφιοποίησης των διαδικασιών σε πολλούς τομείς όπως για παράδειγμα την οικονομία, την αγορά εργασίας, την επικοινωνία, την εκπαίδευση. Με την εμφάνιση του Covid-19 η μετάβαση αυτή, δημιούργησε την ανάγκη για πιο εντατική προσαρμογή σε πολλά εργασιακά περιβάλλοντα, αλλάζοντας τη μορφή τους (Red Beach Advisors, 2021). Αντιμέτωποι με τη συνεχόμενη τεχνολογική εξέλιξη, τον καταίγισμό των πληροφοριών, την αυξανόμενη πολυπλοκότητα των εργασιών όπως και την ανάγκη βελτίωσης της αποτελεσματικότητας, καλούμαστε να μεταβούμε στην ψηφιακή εποχή, όπου οι τεχνολογικές εξελίξεις φέρνουν και την πρόκληση της Τεχνητής Νοημοσύνης (ΤΝ) (Artificial Intelligence-AI) (Russell & Norvig, 2020).

Σε μία προσέγγιση του ορισμού της, η Τεχνητή Νοημοσύνη (ΤΝ) είναι ένα κομμάτι της Επιστήμης των Υπολογιστών που ασχολείται με τη δημιουργία συστημάτων για να κάνουν εργασίες βασιζόμενες στη νοημοσύνη ενός ανθρώπου. Τα συστήματα αυτά ανταποκρίνονται και αλληλεπιδρούν υπό κάποιους συγκεκριμένους στόχους που θέτονται ως προτροπές από το χρήστη. Η λειτουργία τους βασίζεται σε αλγόριθμους, ακολουθώντας κανόνες και χρησιμοποιώντας τεχνικές μάθησης και τεχνολογίες που μιμούνται την ανθρώπινη νοημοσύνη. Τα συστήματα αυτά έχουν τη δυνατότητα να επεξεργάζονται και να καταλαβαί-

νουν τη φυσική γλώσσα, να αναγνωρίζουν μοτίβα, να λαμβάνουν αποφάσεις και να προσαρμόζονται σε καταστάσεις και περιβάλλοντα (Coursera, 2024; Russell & Norvig, 2020; UNESCO, 2021). Σκοπός της χρήσης της ΤΝ είναι να εξυπηρετεί τις ανθρώπινες ανάγκες απλοποιώντας επαναλαμβανόμενες διεργασίες μέσω της αυτοματοποίησης, ώστε να επιτευχθεί η εξοικονόμηση χρόνου, η τόνωση της δημιουργικότητας και να συμβάλλει γενικότερα στη βελτίωση της ποιότητας ζωής.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

2.1. Χρήση παραγωγικών εργαλείων και εφαρμογών Τεχνητής Νοημοσύνης (ΤΝ)-Generative AI

Η χρήση διάφορων μορφών της ΤΝ υπάρχει πλέον σε πολλές εκφάνσεις και διακρίνονται σε ενσωματωμένη τεχνητή νοημοσύνη και σε λογισμικά. Στην πρώτη περίπτωση αναφέρονται τα ρομπότ, τα αυτόματα αυτοκίνητα, μη επανδρωμένα αεροκχήματα (drones), το Διαδίκτυο των Πραγμάτων (Internet of Things) δηλαδή, ρομποτικές ηλεκτρικές συσκευές όπως έξυπνα ρολόγια, κλιματιστικά, σκούπες κ.α. Η περίπτωση των λογισμικών, την οποία θα αναπτύξουμε παρακάτω, αφορά τις μηχανές αναζήτησης (όπως η Google), τους εικονικούς βοηθούς (π.χ. το ChatGPT), τις εφαρμογές ανάλυσης εικόνας, ή αναγνώρισης προσώπου, ομιλίας κ.α. (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2021).

Στα λογισμικά αυτά εντάσσονται τα παραγωγικά εργαλεία ΤΝ (Generative AI) που είναι συστήματα που λειτουργούν με τεράστιο όγκο βάσης δεδομένων και με αλγοριθμικές διαδικασίες για να παράξουν περιεχό-

μενο, όπως κείμενο, εικόνα, μουσική, κώδικα (Lovato et al., 2024). Τα εργαλεία αυτά, δεν δημιουργούν περιεχόμενο από το μηδέν, αλλά βασίζονται στην «αλγοριθμική επανάληψη» ενός προϋπάρχοντος έργου (π.χ. εικόνα, κώδικα) από δεδομένα του διαδικτύου και λειτουργούν ως ένα νέο μέσο δημιουργίας (Bolter, 2023). Αλληλοεπιδρούν με μια γλωσσική περιγραφή που θα τους παρέχει ο χρήστης τους, τα λεγόμενα prompts (Ekin, 2023), τα οποία είναι προτροπές ως οδηγίες για να δημιουργήσουν μια συγκεκριμένη απάντηση ή ενέργεια. Έτσι, η αλληλεπίδραση αυτή είναι μία διαλογική και επαναλαμβανόμενη διαδικασία, ώστε να επιτευχθεί η βελτίωση του μοντέλου μέσω της μηχανικής μάθησης για να δίνει καλύτερες απαντήσεις.

2.2. Κατηγορίες εφαρμογών και εργαλείων ΤΝ

Γενικά, δεν παρατηρείται μια ενιαία κατηγοριοποίηση των παραγωγικών εφαρμογών και εργαλείων της ΤΝ, γιατί δεν υπάρχουν ευδιάκριτα όρια ώστε να γίνει μια κοινώς αποδεκτή ταξινόμηση. Συνήθως, διακρίνονται με βάση το είδος του παραγόμενου αποτελέσματος (π.χ. κείμενο, εικόνα, κώδικα), την τεχνική τους λειτουργία και την αρχιτεκτονική τους (Bolter, 2023; Hutson & Robertson 2023; Lovato et al., 2024). Σύμφωνα με τους Strobel et al. (2024), βασίζουν την ταξινόμησή τους στη φιλοσοφία της αρχιτεκτονικής τους ως εξής:

- α. Γεννήτριες (Generators): Δημιουργούν ολοκαίνουριο περιεχόμενο βασιζόμενες σε λίγες εισροές από τον χρήστη (π.χ. Midjourney για δημιουργία εικόνας από κείμενο).
- β. Επαναπροσδιοριστές (Reimaginers): Επαναπροσδιορίζουν ή επεξεργάζονται υπάρχοντα δεδομένα,

διατηρώντας βασικά την αρχική τους σημασιολογία (π.χ. αλλαγή στυλ μιας εικόνας).

- γ. Συνθέτες (Synthesizers): Δημιουργούν πλήρως συνθετικά δεδομένα, συχνά για εκπαίδευση άλλων μοντέλων AI ή για δοκιμές, με βάση ένα πρωτότυπο.
- δ. Βοηθοί (Assistants): Παρέχουν εξειδικευμένη βοήθεια σε συγκεκριμένους τομείς (domains) (π.χ. προγραμματισμός, νομική) βελτιώνοντας την εργασία του χρήστη με ελάχιστη αλλαγή στα αρχικά δεδομένα.
- ε. Διευκολυντές (Enablers): Παρέχουν την υποκείμενη υποδομή (π.χ. πλατφόρμες για φιλοξενία, εκπαίδευση ή ρύθμιση μοντέλων) για να διευκολύνουν τη χρήση της Παραγωγικής ΤΝ από άλλους χρήστες.

Αρκετά μοντέλα μπορεί να χρησιμοποιούν συνδυαστικά τα χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα και να μην εντάσσονται αποκλειστικά σε μια μόνο κατηγορία. Το ChatGPT αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, το οποίο μπορεί να λειτουργήσει και ως Generator (γεννά ιδέες από το μηδέν) και ως Assistant (βελτιώνει το υπάρχον κείμενο).

Λαμβάνοντας υπόψη την παραπάνω ταξινόμηση, επιλέχθηκε να γίνει μια προσπάθεια κατηγοριοποίησης, που επικεντρώνεται στο παραγόμενο αντικείμενο των εκάστοτε παραγωγικών εργαλείων και εφαρμογών της ΤΝ, για την καλύτερη κατανόηση του εύρους των λειτουργιών τους. Ωστόσο, μπορούν να γίνουν και άλλες κατηγοριοποιήσεις με διαφορετικά κριτήρια. Προτείνουμε ενδεικτικά την παρακάτω κατηγοριοποίηση:

- α. Chatbots & Εικονικοί Βοηθοί (Chatbots & Virtual Assistants): π.χ. ChatGPT, Gemini, Microsoft Copilot, Claude, Perplexity AI, DeepSeek.

- β. Εργαλεία Δημιουργίας και Βελτίωσης Κειμένου (AI Text Enhancement & Generation Tools): π.χ. Jasper AI, Copy.ai, Grammarly, QuillBot.

- γ. Δημιουργία Εικόνας & Βίντεο (Image & Video Generation): π.χ. Midjourney, DALL-E 3, Leonardo.Ai, το οποίο διαθέτει ισχυρά ενσωματωμένα εργαλεία επεξεργασίας όπως το Canvas, Stable Diffusion, Runway ML, Sora.

- δ. Δημιουργία Μουσικής & Ήχου (Music & Audio Generation): π.χ. Suno, Udio, AIVA.

- ε. Έρευνα & Ανάλυση Δεδομένων (Research & Data Analysis): π.χ. Consensus, Elicit, Scite.ai, Iris.ai.

- στ. Βοηθοί Προγραμματισμού & Κώδικα (Coding Assistants): π.χ. GitHub Copilot, Tabnine, Replit Ghostwriter, Amazon CodeWhisperer.

- ζ. Εργαλεία Παραγωγικότητας & Σχεδιασμού (AI-Powered Productivity & Design Tools): π.χ. Gamma, Tome, Beautiful.AI, Notion AI.

3. Ηθικά Ζητήματα της Τεχνητής Νοημοσύνης

Οι εφαρμογές της ΤΝ είναι πολύ χρήσιμα εργαλεία, όμως, όπως κάθε μέσο, έτσι και η ΤΝ, ενέχει ορισμένους κινδύνους. Οι χρήστες παρατηρούν ότι αναπαράγονται μέσα από τη χρήση της ΤΝ στερεότυπα, θέτονται θέματα παραπληροφόρησης και άλλα ηθικά ζητήματα, καθώς δεν υπάρχει ένα σαφές και ενιαίο θεσμοθετημένο πλαίσιο σε μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία (Dubber, Pasquale, & Das, 2023).

Στον τομέα της εκπαίδευσης, οι τάσεις σχετικά με την χρήση ΤΝ χαρακτηρίζονται από μια διχογνωμία. Από τη μια πλευρά, ο γραμματισμός της

ΤΝ αποτελεί πλέον μέρος των προγραμμάτων σπουδών σε χώρες όπως η Κίνα, οι ΗΠΑ και πολλές ευρωπαϊκές χώρες (UNESCO, 2023). Στην Τσεχία, το 1/3 των μαθητών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν εντάξει εργαλεία ΤΝ στη μελέτη τους (European Schoolnet, 2023) και στα πανεπιστήμια της Γαλλίας έχει ενσωματωθεί η κριτική και η υπεύθυνη χρήση της ΤΝ στη διαδικασία της διδασκαλίας (French Ministry of Higher Education, 2023). Ωστόσο, η μαζική υιοθέτηση της ΤΝ δημιουργεί ανησυχίες και πολλά πανεπιστήμια, αντιμετωπίζοντας αυξανόμενα προβλήματα ακαδημαϊκής ακεραιότητας έχουν επαναφέρει παραδοσιακές μεθόδους αξιολόγησης (Times Higher Education, 2023). Έτσι, παρατηρείται μια διττή στάση απέναντι στην ΤΝ, μεταξύ αποδοχής ως βασική δεξιότητα και ταυτόχρονα αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη. Ωστόσο, τα διάφορα εργαλεία που παρέχονται από την ΤΝ μπορούν να ενσωματωθούν αποτελεσματικά σε εκπαιδευτικά πλαίσια και δημιουργικές διαδικασίες, αλλά απαιτείται εκπαίδευση στη χρήση τους (Γαβριηλίδου, 2024). Στον χώρο της τέχνης, η έρευνα των Lovato et al. (2024) παρουσιάζει τις απόψεις και τις στάσεις των καλλιτεχνών για την ΤΝ. Το 80% αυτών ζητούν να υπάρχει διαφάνεια για το ποια έργα χρησιμοποιούνται στην εκπαίδευση των μοντέλων ΤΝ. Πάνω από το 61% βλέπουν την ΤΝ ως απειλή για το επάγγελμά τους, για τα πνευματικά δικαιώματα, τις δίκαιες αμοιβές τους, αλλά και για το ποιος επωμίζεται το οικονομικό όφελος του έργου.

3.1. Κανονισμός ΤΝ στην Ευρώπη

Στο πλαίσιο της ψηφιακής στρατηγικής η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) στοχεύ-

ει στη δημιουργία ενός ρυθμιστικού πλαισίου για την ΤΝ που θα ενισχύει την καινοτομία, ενώ παράλληλα θα διασφαλίζει τα προσωπικά δεδομένα και τα θεμελιώδη δικαιώματα. Το πρώτο ολοκληρωμένο πλαίσιο προτάθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή τον Απρίλιο του 2021. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υποστηρίζει μια νομοθεσία που να εξασφαλίζει ότι τα συστήματα της ΤΝ είναι ασφαλή, διαφανή και χωρίς διακρίσεις. Προτείνει σε θέματα λήψης αποφάσεων να παραμένει υπό ανθρώπινη επίβλεψη, αποκλείοντας τον πλήρη αυτοματισμό ως πρόληψη επιβλαβών συνεπειών (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2025).

Βάσει της έκθεσης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (2022), η ΕΕ ξεκίνησε τη ρύθμιση της ΤΝ το 2018, αναλύοντας παράλληλα τη θέση της έναντι των ΗΠΑ και της Κίνας. Η προσέγγισή της εστιάζει στον ρυθμιστικό έλεγχο, ενώ αναγνωρίζει τη διεθνή διάσταση της αγοράς. Η Κίνα, έχει ήδη θέσει στρατηγικούς στόχους για παγκόσμια ηγεσία στην ΤΝ έως το 2030, με τη θέσπιση κανόνων σχετικά με τα συστήματα συστάσεων, καθώς και κώδικα δεοντολογίας. Αντίθετα, οι ΗΠΑ, δεν έχουν θεσπίσει ευρεία νομοθεσία, ενώ η ΕΕ επιδιώκει να συνδυάσει την ψηφιακή μετάβαση με την πράσινη ανάπτυξη (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2022).

4. Έρευνα - Βιωματικό Εργαστήριο: Κατανόηση και πειραματισμός με την Τεχνητή Νοημοσύνη

4.1. Συνοπτική παρουσίαση

Στο πλαίσιο του 6^{ου} Μικρού Θερινού Πανεπιστημίου πραγματοποιήθηκε δι-

αδραστικό εργαστήριο αφιερωμένο στη διερεύνηση και τη χρήση παραγωγικών εργαλείων της ΤΝ. Αφορά μια μελέτη περίπτωσης, με χαρακτηριστικά ποιοτικής και περιγραφικής έρευνας. Το δείγμα, εθελοντές συμμετέχοντες του Θερινού, αποτελείται από 12 άτομα (9 γυναίκες και 3 άνδρες), ηλικιακού εύρους 41-65 ετών κυρίως από το χώρο της εκπαίδευσης. Διαμοιράστηκαν ερωτήσεις κυρίως ανοικτού τύπου, σχετικά με τα παρακάτω ερωτήματα: τη σχέση των συμμετεχόντων με την τεχνολογία, τη γνώση και τη χρήση των εφαρμογών ΤΝ νοημοσύνης. Μέσω κλίμακας Likert 5 διαβαθμίσεων (καθόλου έως πάρα πολύ) τους ζητήθηκε να κάνουν μια αυτοαξιολόγηση, σχετικά με το βαθμό εξοικείωσής τους με την τεχνολογία. Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων σύμφωνα με το επίπεδο είναι: 7 μέτριο, 2 μέτριο έως πολύ και 3 πολύ. Οι εφαρμογές που οι περισσότεροι ανέφεραν ότι χρησιμοποιούν είναι το ChatGPT (7 απαντήσεις), ενώ σε μικρότερο βαθμό αναφέρθηκαν επίσης στο Camva, το Gemini και το Gamma. Οι λόγοι χρήσης ήταν κυρίως για σύνθεση και παραγωγή υλικού και ως βοηθοί για θέματα γύρω από την εκπαίδευση. Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες μέσω συνεργατικής διαδικασίας και πειραματισμών σε πραγματικό χρόνο, ασχολήθηκαν με την κατανόηση και την κατηγοριοποίηση των εργαλείων της ΤΝ, σύμφωνα με 5 αντικείμενα χρήσης της. Αυτά αφορούν, τους εικονικούς βοηθούς AI- Chatbots, τη δημιουργία και βελτίωση κειμένου, τη δημιουργία εικόνας και βίντεο, τη δημιουργία μουσικής και τέλος, την έρευνα και ανάλυση. Οι συμμετέχοντες ανταποκρίθηκαν σε μεγάλο βαθμό, δείχνοντας να κατανοούν τα διαφορετικά αντικείμενα χρήσης της ΤΝ. Ωστόσο, υπήρξε μια αναμενόμενη δυσκολία στη διαφορο-

ποίηση μεταξύ των κατηγοριών των Chatbot και της δημιουργίας και βελτίωσης κειμένου, καθώς τα όρια μεταξύ τους δεν είναι διακριτά και όπως αναφέρθηκε και στο θεωρητικό πλαίσιο (2.2.) χρησιμοποιούν συστήματα τα οποία μπορούν να ενταχθούν και στις δύο κατηγορίες.

Με βάση τους στόχους του βιωματικού εργαστηρίου, τα πρώτα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι το συγκεκριμένο δείγμα φαίνεται να έχει κάποια εξοικείωση με τη χρήση της ΤΝ και μία θετική στάση απέναντί της. Οι συμμετέχοντες δείχνουν ενδιαφέρον να πειραματιστούν για να ανακαλύψουν περισσότερες δυνατότητές της. Ένας από τους κύριους σκοπούς αυτής της χρήσης είναι η ένταξη της ΤΝ ως εργαλείο εντός εκπαιδευτικού πλαισίου όπως για παράδειγμα η προετοιμασία διδακτικού υλικού.

5. Συμπερασματικά

Η ΤΝ και ειδικότερα τα παραγωγικά εργαλεία της, έχουν εδραιωθεί δυναμικά σε πολλούς τομείς, συμπεριλαμβανόμενης και της εκπαίδευσης. Ωστόσο, η χρήση της συνδέεται και με κάποιους κινδύνους για αυτό γίνονται κινήσεις ορισμού θεσμικού πλαισίου σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Μέσω των στοιχείων που συλλέχθηκαν από το βιωματικό εργαστήριο, από συμμετέχοντες με έντονο εκπαιδευτικό προφίλ, υπάρχει ενδιαφέρον και πειραματισμός με την ΤΝ, με χρήση κυρίως ως βοηθητικό εργαλείο για σύνθεση υλικού και για κάλυψη εκπαιδευτικών αναγκών. Ωστόσο, υπάρχει ανάγκη για μια δομημένη εκπαίδευση και κατάρτιση γύρω από τα διάφορα εργαλεία, ώστε να αξιοποιηθούν πλήρως οι δυνατότητες της ΤΝ και να περιοριστούν οι κίνδυνοι που ενέχονται σε αυτήν.

Το συνολικό συμπέρασμα, είναι ότι η μελλοντική ανάπτυξη της ΤΝ πρέπει να ενεργοποιήσει τα αντανεκλαστικά για την αξιοποίησή της σε μια βάση, όπου χρειάζεται συνεχής εκπαίδευση των χρηστών, δημιουργία ξεκάθαρων ηθικών και νομικών κανόνων όπως και ρυθμιστικών μηχανισμών, ώστε να εξασφαλιστεί η ανθρωποκεντρική διάσταση της χρήσης της τεχνολογίας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσσση

- Baker, P. 2024. *ChatGPT για αρχάριους*. Επιμέλεια Β. Κράτσας, μετάφραση Μ. Ζούρου. Αθήνα: Εκδόσεις Anubis.
- Γαβριηλίδου, Ζ. 2024. *Διδάσκοντας και μαθαίνοντας γλώσσα με το ChatGPT*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Dubber, M. D., F. Pasquale, και S. Das, επιμ. 2023. *Εγχειρίδιο της Οξφόρδης για την ηθική της τεχνητής νοημοσύνης (AI)*. Μετάφραση Κ. Μπασαγιάννη. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης. (Πρωτότυπο έργο δημοσιευμένο το 2020.)
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. 2022. *Έκθεση για μια νέα ψηφιακή στρατηγική: Ενισχύει αγορά για ψηφιακά δεδομένα, η τεχνητή νοημοσύνη ως φάρος ανταγωνιστικής, ασφαλούς, βιώσιμης και αξιόπιστης τεχνητής νοημοσύνης*. Έκθεση 2020/2266(INI). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0188_EL.html.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. 2021. "Τι είναι η τεχνητή νοημοσύνη και πώς χρησιμοποιείται;" Δημοσίευση 26 Μαρτίου. Ανακτήθηκε 4 Νοεμβρίου 2025. <https://www.europarl.europa.eu/top-ics/el/article/20200827STO85804/ti-einai-i-techniti-noimosuni-kai-pos-chrisimopoietai>. (Πρωτότυπη δημοσίευση 2020.)
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. 2025. "Πράξη Τεχνητής Νοημοσύνης της ΕΕ: πρώτος κανονισμός για την τε-

χνητή νοημοσύνη.” Δημοσίευση 24 Φεβρουαρίου. Ανακτήθηκε 4 Νοεμβρίου 2025. <https://www.europarl.europa.eu/topics/el/article/20230601STO93804/praxi-technitis-noimosunis-tis-ee-protos-kanonismos-gia-tin-techniti-noimosuni>. (Πρωτότυπη δημοσίευση 2023.)

Ξενογλώσση

Bolter, J. D. 2023. “AI Generative Art as Algorithmic Remediation.” *The Interdisciplinary Journal of Image Sciences* 37(1): 195–207. <https://doi.org/10.1453/1614-0885-1-2023-15472>.

Coursera. 2024. “What Is Artificial Intelligence? Definition, Uses, and Types.” Published December 20. https://www.coursera.org/articles/what-is-artificial-intelligence?utm_medium=sem&utm_source=gg&utm_campaign=b2c_emea_x_multi_ftcof_career-academy_cx_dr_bau_gg_pmax_gc_sl_en_m_hyb_23-12_x&campaignid=20858198824&adgroupid=&device=c&keyword=&matchtype=&network=x&devicemodel=&creativeid=&assetgroupid=6490027433&targetid=&extensionid=&placement=&gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwqcoBhDaARIsACz62vN5PJ2UsrNSP0wkL-HrM9R7gAoj9H7zgYkD9ycAbcCZ-tRma2WAwgOX8aAk-HEALw_wcB.

Ekin, S. 2023. *Prompt Engineering for ChatGPT: A Quick Guide to Techniques, Tips, and Best Practices*. https://canadianfreelanceguild.ca/library/uploads/Prompt_Engineering_For_ChatGPT_A_Quick_Guide_To_Te.pdf.

European Schoolnet. 2023. *AI and Education: A Critical Perspective through the Lens of the Czech Republic*. <https://www.eun.org/news/ai-and-education-critical-perspective-through-lens-czech-republic>.

French Ministry of Higher Education. 2023. *National Strategy for Artificial Intelligence in Higher Education*. <https://www.enseignementsup-recherche.gouv.fr/fr/strategie-nationale-pour-l-intelligence-artificielle-dans-l-enseignement-superieur-90566>.

Hutson, J., and B. Robertson. 2023. “Exploring the Educational Potential of AI Generative Art in 3D Design Fundamentals: A Case Study on Prompt Engineering and Creative Workflows.” *Global Journal of Human-Social Science: Arts & Humanities - Psychology* 23(2): 1–13. <https://digitalcommons.lindenwood.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1486&context=faculty-research-papers>.

Liu, C., X. Bao, H. Zhang, N. Zhang, H. Hu, X. Zhang, and M. Yan. 2023. “Improving ChatGPT Prompt for Code Generation.” <https://doi.org/10.48550/arXiv.2305.08360>.

Lovato, J., J. W. Zimmerman, I. Smith, P. Dodds, and J. L. Karson. 2024. “Foregrounding Artist Opinions: A Survey Study on Transparency, Ownership, and Fairness in AI Generative Art.” In *Proceedings of the Seventh AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society (AIES 2024)*, 905–915. <https://doi.org/10.1609/aies.v7i1.31691>.

Red Beach Advisors. 2021. “Digital Transformation in 2022: 10 Important Trends.” Published November 16. <https://www.redbeachadvisors.com/digital-transformation-in-2022-10-important-trends/>.

Russell, S. J., and P. Norvig. 2020. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. 4th ed. Pearson.

Strobel, G., F. Möller, L. Banh, and T. Schoormann. 2024. “Exploring Generative Artificial Intelligence: A Taxonomy and Types.” *Proceedings of the 57th Hawaii International*

Conference on System Sciences, 4545–4555. <https://hdl.handle.net/10125/106930>.

Times Higher Education. 2023. “Return to Pen and Paper? How Academics Are Combating AI Cheating.” Published October 15. <https://www.timeshighereducation.com/campus/return-pen-and-paper-how-academics-are-combating-ai-cheating>.

UNESCO. 2023. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. 1st ed. Paris: UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693>.

UNICEF. 2021. *Policy Guidance on AI for Children 2.0*. UNICEF Office of Global Insight and Policy. <https://www.unicef.org/innocenti/media/1341/file/UNICEF-Global-Insight-policy-guidance-AI-children-2.0-2021.pdf>.

Βιογραφικό

Η Δέσποινα Στεφάνου είναι μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο Université de Montpellier Paul-Valéry και μέλος της ερευνητικής ομάδας DIPRALANG (UR 739). Ασχολείται με την έρευνα στα πλαίσια του Project NEXUS, συγκεκριμένα στον τομέα του Υβριδισμού όπου εργάζεται πάνω στη γλωσσική διδασκαλία. Κατέχει διδακτορικό στις Επιστήμες Γλώσσας από το Πανεπιστήμιο Paul-Valéry – Montpellier 3 (UR ReSO). Συμμετέχει σε επιστημονικά συνέδρια στη Γαλλία, στην Ελλάδα και διεθνώς, με προφορικές εισηγήσεις και έχει δημοσιεύσει μέρος της έρευνάς της σε επιστημονικά περιοδικά και σε πρακτικά συνεδρίων. Το επιστημονικό της ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη γλωσσολογία, τη μορφολογία, την πολυγλωσσία, τα πειραματικά πρωτόκολλα, τις ανθρωπιστικές ψηφιακές επιστήμες, όπως και τη διδασκαλία γλωσσών. Τέλος, διδάσκει σε επίπεδο ειδικότητας ελληνικά, γλωσσολογία, ελληνικά ως δεύ-

τερη γλώσσα, καθώς και μεθοδολογία έρευνας στο Université de Montpellier Paul-Valéry.

Η διδακτική της γλώσσας στην προσχολική εκπαίδευση την εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης: από την κριτική σκέψη στη δημιουργική παραγωγή λόγου

Περίληψη

Η εργασία προσεγγίζει τον διττό ρόλο της Τεχνητής Νοημοσύνης (TN) στη διδασκαλία της γλώσσας κατά την προσχολική εκπαίδευση. Ξεκινώντας από την ιστορική εξέλιξη του γραμματισμού, επιχειρεί να αναδείξει την αξιοποίηση του *κριτικού γραμματισμού* ως βασικού παιδαγωγικού εργαλείου στο πλαίσιο των Νέων Προγραμμάτων Σπουδών (2021) για τη Διδασκαλία της Γλώσσας. Με άξονα την TN παρουσιάζονται οι δυνατότητες που προσφέρει σε επίπεδο παραγωγής πολυτροπικών κειμένων, εξατομικευμένης μάθησης και στήριξης της γλώσσας μέσω ψηφιακών εφαρμογών, ενώ στον αντίποδα, επισημαίνονται οι κίνδυνοι που σχετίζονται με την TN σε επίπεδο αναπαραγωγής στερεοτύπων, ομογενοποίησης της γλώσσας και αποδυνάμωσης της έκφρασης των παιδιών.

Abstract

The paper approaches the dual role of Artificial Intelligence (AI) in language teaching in preschool education. Starting from the historical development of literacy, it attempts to highlight the use of critical literacy as a basic pedagogical tool in the context of the New Curricula (2021) for Language Teaching. With AI as its focus, the possibilities it offers in terms of producing multimodal texts, personalized learning and supporting language through digital applications are presented, while on the other hand, the risks associated with AI in terms of reproducing

**Νικολέττα Τσιτσανούδη-
Μαλλίδη**

*Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
nitsi@uoi.gr*

Εμίλ Θεοδωρόπουλος

*Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
emil@uoi.gr*

stereotypes, homogenizing language and weakening children's expression are highlighted.

1. Εισαγωγή

Η είσοδος της Τεχνητής Νοημοσύνης (TN) στη ζωή του σύγχρονου ανθρώπου, ενώ αρχικά αντιμετωπίστηκε με σκεπτικισμό, σύντομα κατάφερε να οριοθετήσει έναν δικό της χώρο λειτουργώντας μάλιστα επιδραστικά στο περιβάλλον της (Γαβριηλίδου, 2024· Burgsteiner et al., 2016· Casal-Otero et al., 2023· Ghallab, 2019). Η εκπαίδευση δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη απέναντι στην πρόκληση της κριτικής, στοχαστικής και δημιουργικής ενσωμάτωσης αυτού του εργαλείου. Εάν τα προηγούμενα χρόνια οι έρευνες (Selwyn, 2004) εισήγαγαν έννοιες όπως η *ψηφιακή ανισότητα*, περιγράφοντας την αδυναμία των ανθρώπων να ανταποκριθούν σε σύγχρονες πρακτικές ανάγκες εξαιτίας της έλλειψης ψηφιακών δεξιοτήτων, από την είσοδο της TN και εξής γίνεται λόγος για *γραμματισμό στην TN*, ο οποίος ειδικά για την εκπαίδευση κρίνεται επειγόντως επιβεβλημένος προκειμένου να ενισχυθούν οι μαθητές σε επίπεδο κριτικού πνεύματος, δημιουργικότητας και κοινωνικής ευθύνης (Γαβριηλίδου, 2024).

Η ανάγκη αυτή φέρνει στο φως ένα δίπολο που εν πολλοίς περιγράφει τους θιασώτες και τους πολέμιους της TN στην εκπαίδευση, δηλαδή αυτούς που θεωρούν ότι η τεχνητή νοημοσύνη δύναται και επιβάλλεται να λειτουργήσει ως εργαλείο ενδυνάμωσης της γλωσσικής διδασκαλίας και από την άλλη όσοι αντιμάχονται την TN, υποστηρίζοντας ότι υποβαθμίζει την κριτική σκέψη και αφαιρεί τη δημιουργική σκέψη των μαθητών, ίσως μάλιστα και των εκπαιδευτικών.

2. Θεωρητικό Πλαίσιο

2.1. Η έννοια του γραμματισμού και η εξέλιξή της

Προς σημασιολογική τακτοποίηση της έννοιας *γραμματισμός* σε επίπεδο γλώσσας, θυμίζουμε ότι σύμφωνα με τον Ματσαγγούρα (2007) ορίζεται ως το μέσο δια του οποίου το άτομο δίνει νόημα στις σκέψεις, τις ιδέες και τα έργα του είτε με τη μορφή άυλων συνθέσεων είτε πράξεων. Μια κριτική θεώρηση την εννοιολογική αυτής περιγραφής, ίσως κρίνει αναγκαία την ένταξη στη συζήτηση των θέσεων περί γραμματισμού τόσο του της R. Hasan, όσο και του A. Χαραλαμπίδου. Ειδικότερα η Hasan (2006) θεωρεί τη γλώσσα ως πηγή και ρίζα ενός ιδιαίτερου σημειωτικού συστήματος, όπου αναπτύσσεται ο γραμματισμός, ενώ ο Χαραλαμπίδου (2006) εκτός από τη γραφή και την ανάγνωση, εισάγει την ικανότητα παραγωγής, κατανόησης και επεξεργασίας διαφόρων κειμενικών ειδών, γραπτών - προφορικών, τοποθετημένα μάλιστα σε ένα επικοινωνιακό πλαίσιο.

Εξίσου ενδιαφέρουσα, προωθώντας μία κοινωνιογλωσσολογική προοπτική, είναι η θέση της Μητσικοπούλου (2001) για τον γραμματισμό, η οποία τον περιγράφει ως μια «ικανότητα του ανθρώπου να δρα με τρόπο αποτελεσματικό σε ποικίλες επικοινωνιακές περιστάσεις και κοινωνικά συμφραζόμενα, χρησιμοποιώντας τόσο γραπτά και προφορικά κείμενα όσο και μη γλωσσικά κείμενα». Στο σημείο αυτό γίνεται αντιληπτή η απόλυτη ευθυγράμμιση με την *επικοινωνιακή ευθυγράμμιση* του Hymes σύμφωνα με την οποία τα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας διαχειρίζονται αποτελεσματικά τα επικοινωνιακά μέσα της γλώσσας τους.

Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί η οπτική του Halliday (2007) κι αυτό διότι για τον ίδιο η έννοια του γραμματισμού συνδέεται με την ικανότητα του ανθρώπου να αξιοποιεί τις πιο προηγμένες μορφές γλώσσας που εντοπίζονται στον γραπτό λόγο σε συνάρτηση με τις συνακόλουθες κοινωνικές αξίες που τις διέπουν. Αξίες βέβαια που δεν είναι σταθερές, αφού ανασχηματίζονται, ακολουθώντας τις εξελίξεις στο κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον (Χατζησαββίδης, 2007).

2.2. Κριτικός γραμματισμός στην εκπαίδευση

Ο κριτικός γραμματισμός αποτελεί μια παιδαγωγική προσέγγιση για την οργάνωση και τη διδασκαλία της γλώσσας, η οποία συνδέει τους τρόπους με τους οποίους η γλώσσα μεταδίδει ή αμφισβητεί κυρίως τα νοήματα σε ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Περιλαμβάνει την ανάλυση αυθεντικών κειμένων, δίνοντας έμφαση στο πώς αυτά λειτουργούν σε σχέση με την κοινωνική πραγματικότητα, συμπεριλαμβανομένων των ιδεολογικών θέσεων που μεταδίδουν ή υπονοούν (Χατζησαββίδης κ.ά., 2011).

Η προσέγγιση αυτή μπορεί να κατανοηθεί αντιπαραβάλλοντας δύο βασικά θεωρητικά μοντέλα. Το πρώτο, που ο Street (1984, όπως αναφέρεται στους Street & Lefstein, 2007) ονομάζει «αυτόνομο ή γνωστικό μοντέλο», αντιμετωπίζει τον γραμματισμό ως μια ουδέτερη, τεχνική δεξιότητα, αποκομμένη από το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα. Αυτό το μοντέλο θεωρεί τη μετάβαση από τον προφορικό στον γραπτό λόγο ως μια σύνθετη διαδικασία που απαιτεί την ενεργοποίηση διακριτών γνωστικών λειτουργιών, όπως η μεταγλωσσική

και φωνολογική επίγνωση (Αϊδίνης & Κωστούλης, 2001).

Σε ριζική αντίθεση, το «ιδεολογικό» ή «κοινωνικοπολιτισμικό» μοντέλο υποστηρίζει ότι η γλώσσα είναι μια κοινωνικά δομημένη πρακτική που ταυτόχρονα αντικατοπτρίζει και διαμορφώνει κοινωνικές και ιδεολογικές διαδικασίες (Street & Lefstein, 2007). Αυτή είναι η βάση του κριτικού γραμματισμού, στο πλαίσιο του οποίου τα άτομα δεν αποδέχονται τα κοινωνικά συμφραζόμενα ως δεδομένα αλλά τα υποβάλλουν σε κριτική ανάλυση (Αρχάκης & Τσάκωνα, 2009).

Τα θεωρητικά θεμέλια του κριτικού γραμματισμού αντλούν από την κριτική θεωρία και τις κοινωνικοπολιτισμικές θεωρίες (Κοντοβούρνη & Ιωαννίδου, 2013). Ακολουθώντας τον Freire (όπως αναφέρεται στον Gee, 2006), η παιδαγωγική του κριτικού γραμματισμού στοχεύει στην καλλιέργεια κριτικού πνεύματος και δημιουργικότητας, προσφέροντας στους μαθητές τη δυνατότητα να «αναδιατυπώνουν» ή να ερμηνεύουν τα κείμενα και τον κόσμο γύρω τους, ώστε να γίνονται ενεργοί κριτές της κοινωνικής πραγματικότητας.

3. Ορίζοντας την Τεχνητή Νοημοσύνη

Παρόλο που σήμερα η ΤΝ δίνει την εντύπωση στους περισσότερους ότι είναι ένα σύγχρονο τεχνολογικό επίτευγμα, πιθανόν επειδή συγχέεται με το ChatGPT, ο πρώτος ορισμός για την ΤΝ δόθηκε από τον John McCarthy τη δεκαετία του 1950. Πιο συγκεκριμένα, ως ΤΝ ορίστηκε «η επιστήμη και η μηχανική κατασκευή έξυπνων μηχανών, ιδίως έξυπνων υπολογιστικών μηχανών». Σε μια κριτική θεώρηση του συγκεκριμένου ορισμού, μπορούμε να

διακρίνουμε το περιορισμένο σημασιολογικό του εύρος, καθώς παραλείπει τη νοητική διαδικασία που ουσιαστικά συνιστά τη νοημοσύνη. Παρ' όλα αυτά, το γεγονός ότι ήδη από εκείνη την εποχή υπήρχε ένας τέτοιος ορισμός μας οδηγεί να προβληματιστούμε σχετικά με τη μακρόχρονη προσπάθεια ανάπτυξης της ΤΝ.

Ο Negnevitsky (2005) επιχειρώντας να καταστήσει σαφές ότι πρόκειται για ένα νέο είδος «νοημοσύνης» και να περιλάβει το σημασιολογικό της περιεχόμενο ακόμα και αν περιέγραφε ένα τεχνολογικό μέσο, όρισε την ΤΝ ως κλάδο της πληροφορικής με συστήματα που μπορούν να λειτουργούν με τέτοιο τρόπο που προσομοιάζει στην ανθρώπινη νοημοσύνη. Στο ίδιο πλαίσιο κινούνται και πολλοί σύγχρονοι ορισμοί που βρίσκονται στη βιβλιογραφία, οι οποίοι έχουν ως κοινό τόπο τη μιμητική διάσταση των εργαλείων ΤΝ να επιχειρούν σε τομείς μάθησης, επίλυσης προβλημάτων και λήψης αποφάσεων.

Παράγωγο της ΤΝ το ChatGPT, ένα chatbot που γνώρισε το ευρύ κοινό μέσω της OPEN AI τον Νοέμβριο του 2022, που δεν ήταν κάτι περισσότερο από ένα σύστημα ΤΝ σχεδιασμένο να παράγει με τη χρήση αλγορίθμων, κείμενο γραπτού και μετέπειτα προφορικού λόγου (εν είδει αναγνώστη) που μοιάζει να ακολουθεί τις λογικές διεργασίες της ανθρώπινης σκέψης και προσιδιάζει ιδιαίτερα στον γραπτό ανθρώπινο λόγο.

3.1. Από τον γραμματισμό του μέλλοντος στον γραμματισμό της ΤΝ

Στο πλαίσιο ορισμού των διαφόρων ειδών γραμματισμού η UNESCO το 2021 διατύπωσε την περιγραφή του «γραμματισμού του μέλλοντος»

(*futures literacy*) για να εστιάσει στην ικανότητα των ανθρώπων να αντιλαμβάνονται τον ρόλο που διαδραματίζουν σε όσα προβλέπουν και σχεδιάζουν, να καλλιεργούν τη φαντασία τους και να αναπτύσσουν δεξιότητες ώστε να δέχονται την αλλαγή και να ευρίσκουν-επινοούν νέες πρακτικές (Γαβριηλίδου, 2024). Μέσα από αυτήν την οπτική καθίσταται φανερό ότι ο γραμματισμός δεν είναι στατικός, αλλά μετασχηματίζεται διαρκώς προκειμένου να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις κάθε εποχής. Μάλιστα σύμφωνα με την Γαβριηλίδου (ό.π.), οι παλαιότερες θεωρίες και υποκατηγορίες του γραμματισμού αποτελούν πλέον το υπόβαθρο για να διαμορφωθεί η έννοια του γραμματισμού στην εποχή της τεχνητής νοημοσύνης, ίσως ως τμήμα του ψηφιακού γραμματισμού.

4. Η Τεχνητή Νοημοσύνη στη Γλωσσική Διδασκαλία

4.1. Ευκαιρίες της ΤΝ στη γλωσσική διδασκαλία

Το 2022, οπότε και το ChatGPT εισέβαλε στις ζωές των ανθρώπων, αποτελεί έτος σταθμό και αφετηρία για την ευρύτατη χρήση της ΤΝ πέρα από τα στενά όρια των εμπλεκόμενων στην επιστήμη της πληροφορικής. Η δωρεάν διάθεσή του από την OpenAI έδωσε τη δυνατότητα στον καθένα να διερευνήσει τις δυνατότητές της και σε μεγάλο βαθμό να την υιοθετήσει στην καθημερινότητά του συντελώντας στην εξάπλωσή της. Η εκπαίδευση δεν έμεινε ανεπηρέαστη, καθώς από την πρώτη κιόλας στιγμή εκπαιδευτικοί και μαθητές φάνηκε να σαγηνεύονται από τις παρεχόμενες δυνατότητες της ΤΝ. Από τον αρχικό,

και χωρίς κάποια επιμόρφωση, πειραματισμό, οι χρήστες του ChatGPT πέρασαν στην υιοθέτησή του σχεδόν σε καθημερινή βάση. Τεράστιες οι δυνατότητες, εξίσου μεγάλες και οι προκλήσεις που η ακαδημαϊκή κοινότητα κλήθηκε να αντιμετωπίσει για το νέο εργαλείο που σε πολλές περιπτώσεις, άμετρα, άκριτα και σχεδόν κυριαρχικά εισέβαλε στις ζωές μας (ό.π.).

Εστιάζοντας με μία πρακτική ματιά στις ευκαιρίες που δίνει η ΤΝ σε εκπαιδευτικούς και μαθητές, επικεντρωνόμαστε στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών (ΠΣ) (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων – ΙΕΠ, 2021). Κεντρικό χαρακτηριστικό του είναι ότι βασίζεται στο *μοντέλο της αντίστροφης σχεδίασης (reverse design model)*, το οποίο περιλαμβάνει τρία στάδια: τον καθορισμό των επιθυμητών δεξιοτήτων/επιδεξιοτήτων, τον καθορισμό των αποδείξεων για την αξιολόγηση της προόδου και τον σχεδιασμό των μαθησιακών δραστηριοτήτων (Α.Π.Σ., 2022). Το νέο πρόγραμμα υιοθετεί την προσέγγιση των *πολυγραμματισμών (multiliteracies)*, που δίδει έμφαση στη χρήση πολυτροπικών κειμένων και ποικίλων σημειωτικών συστημάτων για την παραγωγή νοήματος σε αυθεντικά συμφραζόμενα. Σε αυτό το επίπεδο η τεχνητή νοημοσύνη μπορεί να αποτελέσει εξαιρετικό εργαλείο για τον εκπαιδευτικό και τον μαθητή αφού με σχετικά απλοϊκές εντολές υπάρχει η δυνατότητα εμπλουτισμού ενός κειμένου με εικόνες μετατρέποντάς το σε πολυτροπικό.

Παράλληλα σε επίπεδο διδασκαλίας της γλώσσας η ΤΝ μπορεί να αξιοποιηθεί στη δημιουργία έξυπνων εργαλείων εκμάθησης, όπως Chatbots, βοηθούς συγγραφής και μεταφραστικά εργαλεία, προκειμένου να ενισχυθεί ο εκπαιδευτικός κατά τη διαδικασία εκμάθησης της ελληνικής από

μαθητές ή ξενόγλωσσους σπουδαστές. Από το 2022 μέχρι σήμερα, αν και πρόκειται για ένα σύντομο χρονικό διάστημα, εντούτοις διαφορετικές εκδόσεις εργαλείων ΤΝ έχουν δοθεί στην αγορά. Με ποιοτική εκπαίδευση των μοντέλων σε σωστά ελληνικά, η ΤΝ μπορεί να προβάλλει και ενισχύσει τη γλώσσα παγκοσμίως. Με το ίδιο σκεπτικό μπορεί να προωθηθεί η ψηφιοποίηση και η καταγραφή της ελληνικής γλώσσας, συμβάλλοντας σε δεύτερο χρόνο στην τεκμηρίωση σπάνιων ελληνικών διαλέκτων ή στην αυτόματη μεταγραφή προφορικού λόγου, ενισχύοντας έτσι τη διάσωση του γλωσσικού πλούτου.

4.2. Κίνδυνοι από τη χρήση της ΤΝ και προβληματισμοί

Η ευρύτατη και σε πολλές περιπτώσεις άκριτη χρήση των εργαλείων της ΤΝ στην εκπαιδευτική διαδικασία προκαλεί προβληματισμό για τις συνθήκες υπό τις οποίες αξιοποιείται. Τα μοντέλα της ΤΝ εκπαιδεύονται σε τεράστια σώματα κειμένων, τα οποία ενδεχομένως περιέχουν, γλωσσικά στερεότυπα, ασυνείδητες προκαταλήψεις (π.χ. σε σχέση με το φύλο, την καταγωγή, την κοινωνική τάξη), ιδεολογικά φορτία που μεταφέρονται στα παραγόμενα κείμενα. Η υιοθέτηση ενός τέτοιου λεξιλογίου, χωρίς κριτική μπορεί να ενισχύσει μονοδιάστατες οπτικές, αχαρτογράφητες γλωσσικές συνήθειες ή και να οδηγήσει σε αναπαραγωγή ιδεολογικά φορτισμένου λόγου.

Ταυτόχρονα η ευρύτατη χρήση κειμένων ΤΝ στην τάξη από τους μαθητές, μπορεί να οδηγήσει σε υπερβολική εξάρτηση από έτοιμα κείμενα ΤΝ αναστέλλοντας την ανάπτυξη του προσωπικού αποτυπώματος, την ικανότητα επιλογής και συνδυασμού λεξιλογίου ανάλογα με το ύφος. Διατυπώνεται η

επιφύλαξη ο μαθητής να οδηγείται σε ασυνείδητη απώλεια της προσωπικής του έκφρασης και δημιουργικότητας σε μια περίοδο που αυτές θα έπρεπε να καλλιεργούνται.

Σε επίπεδο γλώσσας μοντέλα ΤΝ έχουν αγγλόφωνη προέλευση ή βάση, με αποτέλεσμα τη μεταφορά αγγλικών εκφραστικών μοτίβων σε άλλες γλώσσες και την εισαγωγή δομικών και λεξιλογικών επιλογών που δεν ταιριάζουν στο ύφος ή στο ιδίωμα της γλώσσας-στόχου. Το γεγονός αυτό οδηγεί σε έναν γλωσσικό εγκλωβισμό σε αγγλοκεντρικά πρότυπα τον οποίο ο εκπαιδευτικός καλείται να διαχειριστεί.

5. Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία επιχειρήσε να αναδείξει τη διττή φύση της Τεχνητής Νοημοσύνης (ΤΝ) στη γλωσσική διδασκαλία, προβάλλοντας τόσο τις νέες προοπτικές που δημιουργούνται όσο και τους κινδύνους που διαφαίνονται. Ξεκινώντας από την έννοια του γραμματισμού και εξετάζοντάς την στη διαχρονία της, παρατηρούμε ότι υπήρξε πάντοτε στο επίκεντρο του εκπαιδευτικού ενδιαφέροντος. Ο κριτικός γραμματισμός, ειδικότερα, παραμένει μέχρι σήμερα ένας από τους θεμελιώδεις στόχους του σχολείου.

Τα τελευταία χρόνια, με την είσοδο των εργαλείων της ΤΝ στην καθημερινότητα, διατυπώνεται μία νέα έννοια: αυτή του «γραμματισμού της ΤΝ». Παρά τη σημασία της, η έννοια αυτή δεν έχει ακόμη ενσωματωθεί στα Προγράμματα Σπουδών του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, ούτε στην πιο πρόσφατη εκδοχή τους, δηλαδή τα Νέα Προγράμματα Σπουδών του 2021. Στα προγράμματα αυτά υιοθετείται, ωστόσο, η προσέγγιση των *πολυγραμματισμών (multiliteracies)*.

Στο πλαίσιο αυτό, ο κριτικός γραμματισμός (επαν)αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς κάθε κείμενο αντιμετωπίζεται ως πολιτισμικό προϊόν με ιδεολογικές και κοινωνικές προεκτάσεις.

Σε επίπεδο διδακτικής πρακτικής, η ΤΝ μπορεί να συμβάλει σημαντικά στη διδασκαλία του λεξιλογίου, χωρίς ωστόσο να την υποκαθιστά. Τα εργαλεία της προσφέρουν πολύτιμη υποστήριξη σε εκπαιδευτικούς και μαθητές, είτε στην παραγωγή πολυτροπικών κειμένων, είτε στην παροχή εξατομικευμένης μάθησης, είτε στη γενικότερη ψηφιοποίηση της γλώσσας. Παρά τα οφέλη αυτά, οι ρόλοι πρέπει να παραμένουν διακριτοί. Ο εκπαιδευτικός εξακολουθεί να βρίσκεται στο επίκεντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, ως συντονιστής που προτείνει, διορθώνει και παρέχει ανατροφολογία στους μαθητές. Στο επίπεδο της γλώσσας, η άκριτη υιοθέτηση των λεξιλογικών επιλογών της ΤΝ μπορεί να απειλήσει τον πλούτο, τη δημιουργικότητα και την κριτική διάσταση της γλωσσικής έκφρασης. Συνεπώς, το ζητούμενο είναι μια παιδαγωγικά στοχευμένη και κριτική αξιοποίησή της, με τον εκπαιδευτικό και τον μαθητή σε αδιαπραγμάτευτο ενεργό ρόλο.

Βιβλιογραφία

- Αϊδίνης, Χ., & Κωστούλης, Θ. 2001. «Η φωνολογική επίγνωση και η συμβολή της στην κατάκτηση της ανάγνωσης και γραφής». *Επιστημονικό Βήμα* 3: 45-60.
- Αρχάκης, Α., & Τσάκωνα, Β. 2009. «Κριτικός γραμματισμός και δημοσιογραφική αφήγηση: Πρόταση για διδακτική αξιοποίηση». *Πρακτικά 5^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Γραμματισμού*, Πάτρα, 613-627.
- Burgsteiner, H., Kandlhofer, M., & Steinbauer, G. 2016. "Irobot: Teaching the

- basics of artificial intelligence in high schools." *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence* 30(1). AAAI Press.
- Casal-Otero, L., Catala, A., Fernández-Morante, C., Taboada, M., Cebreiro, B., & Barro, S. 2023. "AI literacy in K-12: A systematic literature review." *International Journal of STEM Education* 10(29): 1-18.
- Γαβριηλίδου, Ζ. 2024. «Αναλυτικά προγράμματα για την ανάπτυξη δεξιοτήτων και στρατηγικών για τον γραμματισμό στην Τεχνητή Νοημοσύνη (ΤΝ)». *Έρευνα στην Εκπαίδευση* 13(2): 4-15.
- Gee, J. P. 1990. *Social Linguistics and Literacies*. 2n έκδ. London: Falmer Press.
- Gee, J. P. 2005. "The new literacy studies: From 'socially situated' to the work." Στο D. Barton & M. Hamilton (επιμ.), *Situated Literacies: Reading and Writing in Context*, 177-194. London: Routledge.
- Ghallab, M. 2019. "Responsible AI: Requirements and challenges." *AI Perspectives* 1(1): 1-7.
- Κόνδυλης, Μ. 2008. *Διδασκαλία της Γλώσσας Ι*. Σημειώσεις. Αθήνα.
- Κοντοβούρκη, Σ., & Ιωαννίδου, Ε. 2013. «Ο κριτικός γραμματισμός στο κυπριακό σχολείο: Αντιλήψεις, πρακτικές και στάσεις εκπαιδευτικών». *Προσχολική και Σχολική Εκπαίδευση* 1: 82-107.
- Kress, G., & van Leeuwen, T. 2020. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. 3n έκδ. London: Routledge.
- McCarthy, John. 2007. What Is Artificial Intelligence? Stanford University, November. Διαθέσιμο στο <https://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai.pdf> (πρόσβαση 31/8/25)
- Negnevitsky, Michael. 2005. *Artificial Intelligence: A Guide to Intelligent Systems*. 2n έκδ. Harlow: Pearson Education Limited.
- Πεντέρη, Ε., Χλαπάνα, Ε., Μέλλιου, Κ., Φιλιππίδη, Α., & Μαρινάτου, Θ. 2021. *Οδηγός Νηπιαγωγού - Πυξίδα: Θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο - Διδακτικοί σχεδιασμοί*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.
- Selwyn, N. 2004. "Reconsidering political and popular understandings of the digital divide." *New Media & Society* 6(3): 341-362.
- Street, B. V., & Lefstein, A. 2007. *Literacy: An Advanced Resource Book*. London: Routledge.
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων - Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. 2021. *Νέο Πρόγραμμα Σπουδών Νεοελληνικής Γλώσσας για το Δημοτικό, το Γυμνάσιο και το Λύκειο*. Αθήνα: ΙΕΠ.
- UNESCO. 2021. *Futures Literacy: An essential competency for the 21st century*. Paris: UNESCO.
- Χατζησαββίδης, Σ. 2007. «Ο γραμματισμός ως κοινωνική πρακτική». Στο Α. Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Γραμματισμός, κοινωνία και εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη.
- Χατζησαββίδης, Σ., Κωστούλη, Τ., & Τσιπλάκου, Σ. 2011. *Η πρόταση για τη διδασκαλία της γλώσσας: Κριτικός γραμματισμός και νέες κειμενικές πρακτικές στο σχολείο*. Λευκωσία: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου.

Βιογραφικά

Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη

Η Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη είναι Καθηγήτρια Γλωσσολογίας και Ελληνικής Γλώσσας στο Π.Τ.Ν. του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και Κοσμήτωρ της Σχολής Επιστημών Αγωγής. Διετέλεσε Associate in Linguistics, μέλος της Διεπιστημονικής Συμβουλευτικής Επιτροπής του Κέντρου Ελληνικών Σπουδών Ελλάδος του Harvard University και του Κύκλου Ελλήνων Ακαδημαϊ-

κών της Βοστώνης. Συγγραφέας ή/και επιμελήτρια 20 βιβλίων, μέρος των οποίων χρησιμοποιούνται ως πανεπιστημιακά συγγράμματα. Το βιβλίο *Φοβογλώσσα* (με Ν. Πρεβελάκη) εντάχθηκε ως σύγγραμμα σε μάθημα στο Boston University και Macquarie University. Έλαβε το βραβείο «Διακεκριμένης Ερευνήτριας και Κριτή» από το Untested Ideas Research Center. Διετέλεσε επισκέπτρια λέκτορας στο Harvard - Olympia Program. Είναι ιδρύτρια του Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου «Ελληνική Γλώσσα, Πολιτισμός και ΜΜΕ», αντιπρόεδρος της Επιτροπής για τα Κρατικά Βραβεία Παιδικού Βιβλίου και υπεύθυνη Μονάδας «Ελληνική Γλώσσα, Πολιτισμός και ΜΜΕ» του Εργαστηρίου Μελέτης Κοινωνικών Θεμάτων, ΜΜΕ και Εκπαίδευσης. Διηύθυνε προγράμματα επιμόρφωσης στελεχών της ΕΡΤ. Η μονογραφία της *Greek Media Discourse from the reconstitution of democracy to the Memorandums of Understanding* εκδόθηκε από τις Hellenic Studies Monograph Series του CHS του Harvard και διανέμεται από το Harvard University Press.

Εμίλ Θεοδωρόπουλος

Ο Εμίλ Θεοδωρόπουλος είναι φιλόλογος και ερευνητής στον τομέα της Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας. Η διδακτορική του διατριβή, η οποία εκπονήθηκε με υποτροφία του ΙΚΥ, επικεντρώθηκε στις γλωσσικές απεικονίσεις του φόβου στον δημοσιογραφικό λόγο και στη διδακτική τους σημασία. Διδάσκει την Ελληνική Γλώσσα στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, ενώ υπηρετεί και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα αφορούν τη διδακτική της γλώσσας στην προσχολική εκπαίδευση, την αναδυόμενη ανάγνωση και γραφή,

την ειδική αγωγή, τον κριτικό γραμματισμό, καθώς και τη σχέση γλώσσας, ΜΜΕ και κοινωνικών αναπαραστάσεων. Έχει συμμετάσχει σε πολυάριθμα ερευνητικά προγράμματα και συνέδρια, ενώ έχει δημοσιεύσει άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους.

Η Τεχνητή Νοημοσύνη ως εργαλείο διόρθωσης της παραγωγής γραπτού λόγου στην ελληνική ως δεύτερη/ξένη γλώσσά: δυνατότητες και περιορισμοί

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει τις δυνατότητες και τους περιορισμούς της Τεχνητής Νοημοσύνης, και ειδικότερα της ελεύθερης έκδοσης του ChatGPT, στη διόρθωση γραπτού λόγου στην ελληνική ως δεύτερη/ξένη γλώσσα. Σε δείγμα σπουδαστών/ριών επιπέδου B2, του Κέντρου Διδασκαλίας Ελληνικής Γλώσσας και Πολιτισμού του ΔΙ.Κ.Ε.Π.Π.Ε.Ε. «Σταύρος Νιάρχος» του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων αναλύονται τα είδη λαθών που εντοπίζει η ΤΝ, η ποιότητα της ανατροφοδότησης και ο βαθμός υποστήριξης που προσφέρει στον/στη διδάσκοντα/ουσα. Παρά τα σημαντικά πλεονεκτήματα –όπως η ταχύτητα, η συνέπεια και η γραμματική ακρίβεια– αναδεικνύονται όρια που σχετίζονται με το ύφος, τη γλωσσική πρόθεση και την παιδαγωγική διάσταση. Τα ευρήματα υπογραμμίζουν την ανάγκη για ισορροπία ανθρώπινης κρίσης και τεχνητής νοημοσύνης στη διόρθωση γραπτών.

Abstract

This study investigates the potential and limitations of Artificial Intelligence –specifically the free version of ChatGPT– in supporting error correction in second/foreign language writing in Greek. The research was conducted with a multicultural group of ten B2-level learners participating in an intensive summer course at the Center for the Study of the Hellenic Language and Culture of DIKEPPEE “Stavros Niarchos” of the University of Ioannina. ChatGPT was used to correct various types of written tasks, including descrip-

Αναστασία Γιαννίκου

Διδάσκουσα της ελληνικής γλώσσας ως ξένης/δεύτερης στο Κέντρο Διδασκαλίας Ελληνικής Γλώσσας & Πολιτισμού του ΔΙ.Κ.Ε.Π.Π.Ε.Ε. «Σταύρος Νιάρχος» του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, a.giannikou@uoi.gr

Άννα Δούβαλη

Διδάσκουσα της ελληνικής γλώσσας ως ξένης/δεύτερης στο Κέντρο Διδασκαλίας Ελληνικής Γλώσσας & Πολιτισμού του ΔΙ.Κ.Ε.Π.Π.Ε.Ε. «Σταύρος Νιάρχος» του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, a.douvali@uoi.gr

Αθηνά Βούρβου

Διδάσκουσα της ελληνικής γλώσσας ως ξένης/δεύτερης στο Κέντρο Διδασκαλίας Ελληνικής Γλώσσας & Πολιτισμού του ΔΙ.Κ.Ε.Π.Π.Ε.Ε. «Σταύρος Νιάρχος» του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, athensvo@gmail.com

tions, narratives, and advisory texts. Findings indicate that AI provides consistent identification of grammatical and syntactic errors, immediate feedback, alternative formulation options, and substantial time-saving benefits for instructors, while also contributing to more standardized correction criteria. However, the results also reveal significant pedagogical constraints. The system often fails to interpret learner intention, overlooks organizational and coherence issues, uses inaccurate terminology, and tends to homogenize personal writing style. It may misinterpret idiomatic expressions, neglect the emotional and motivational dimensions of feedback, and cannot adapt its comments to individual learner profiles. The study highlights that AI can serve as a valuable supportive tool but cannot replace the informed judgement of the instructor. Effective integration requires a balanced approach that preserves learners' voice, strengthens metalinguistic awareness, and promotes guided self-correction, while maintaining transparency and clear pedagogical boundaries in classroom practice.

1. Εισαγωγή

Η διόρθωση του γραπτού λόγου αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα στάδια στη διαδικασία εκμάθησης μιας γλώσσας. Στην περίπτωση της διδασκαλίας της ελληνικής ως ξένης/δεύτερης γλώσσας, η ανάγκη για στοχευμένη και συστηματική ανατροφοδότηση γίνεται ακόμη πιο επιτακτική, καθώς οι σπουδαστές/ριες έρχονται αντιμέτωποι/ες με ένα πολύπλοκο μορφοσυντακτικό σύστημα και με ιδιαίτερες πολιτισμικές και υφολογικές αποχρώσεις. Η παραδοσιακή διόρθω-

ση από τον/την διδάσκοντα/ουσα, αν και παραμένει καθοριστικής σημασίας, συχνά είναι αχρηστική και περιορισμένη από τον αριθμό των σπουδαστών/ριών και τον διαθέσιμο χρόνο. Η χρήση εργαλείων Τεχνητής Νοημοσύνης (ΤΝ) έρχεται να εμπλουτίσει το πεδίο, ανοίγοντας νέους δρόμους για την αυτοματοποίηση της διαδικασίας, την εξατομίκευση της ανατροφοδότησης και την ενίσχυση της αυτονομίας του/της σπουδαστή/ριας. Ωστόσο, η αξιοποίηση της ΤΝ στη γλωσσική διδασκαλία συνοδεύεται και από κινδύνους, όπως η υπερβολική εξάρτηση από τα εργαλεία, η πιθανότητα λανθασμένων διορθώσεων και η απουσία παιδαγωγικής διαμεσολάβησης. Η παρούσα μελέτη επιδιώκει να εξετάσει τη χρήση της ελεύθερης έκδοσης του ChatGPT στη διόρθωση γραπτών παραγωγών επιπέδου B2 αλλοδαπών σπουδαστών/ριών προσεγγίζοντας το ζήτημα μέσα από μια κριτική σκοπιά που αναδεικνύει τόσο τα οφέλη όσο και τους περιορισμούς της.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

Η διδακτική των γλωσσών έχει από νωρίς αναγνωρίσει την αξία της ανατροφοδότησης ως βασικού μοχλού μάθησης. Σύμφωνα με τον Skehan (2020), η έγκαιρη και στοχευμένη διόρθωση μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην ανάπτυξη της διαγλωσσικής ικανότητας. Η παραδοσιακή προσέγγιση βασίζεται κυρίως στη χειροκίνητη διόρθωση από τον/την διδάσκοντα/ουσα, διαδικασία που αν και αποτελεσματική, έχει περιορισμούς κλίμακας. Η ανάπτυξη εξειδικευμένων ψηφιακών εργαλείων, όπως το Duolingo for Schools, το LingQ και το Busuu for Educators, έφερε νέες δυνατότητες, κυρίως στα αρχικά στάδια μάθησης. Οι πλατφόρμες αυτές

συλλέγουν δεδομένα για τα λάθη των χρηστών και παρέχουν εξατομικευμένη ανατροφοδότηση. Ωστόσο, παραμένουν περιορισμένες σε σχέση με την ελεύθερη παραγωγή λόγου και συχνά δεν καλύπτουν επαρκώς την ελληνική γλώσσα.

Η είσοδος της ΤΝ, και ειδικότερα των μεγάλων γλωσσικών μοντέλων (LLMs), δημιούργησε νέες προσδοκίες. Το ChatGPT, ως ένα από τα πλέον διαδεδομένα εργαλεία, έχει τη δυνατότητα να αναγνωρίζει μοτίβα λαθών, να κατηγοριοποιεί σφάλματα και να παρέχει εναλλακτικές προτάσεις διατύπωσης. Η δυνατότητα άμεσης αλληλεπίδρασης και η ευελιξία του καθιστούν το εργαλείο ιδιαίτερα ελκυστικό για τη γλωσσική διδασκαλία (Kress, G., & vanLeeuwen, T., 2001). Παράλληλα, η διεθνής έρευνα (Li, 2025· Feng, li & Zhang, 2022) υπογραμμίζει την ανάγκη για προσεκτική παιδαγωγική ενσωμάτωση, ώστε η ΤΝ να λειτουργεί υποστηρικτικά και όχι αντικαταστατικά.

3. Μεθοδολογία

Η παρούσα μελέτη εστίασε στη χρήση της ελεύθερης έκδοσης του ChatGPT στη διόρθωση γραπτών παραγωγών επιπέδου B2. Συλλέχθηκε ένα corpus κειμένων από σπουδαστές/ριες ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας των θερινών προγραμμάτων του Κέντρου Διδασκαλίας Ελληνικής Γλώσσας και Πολιτισμού του ΔΙ.Κ.Ε.Π.Π.Ε.Ε. «Σταύρος Νιάρχος του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων». Τα κείμενα διορθώθηκαν σε δύο στάδια: α) από τη διδάσκουσα του προγράμματος και β) από το ChatGPT. Η διαδικασία περιλάμβανε την καταγραφή του είδους των λαθών (γραμματικά, συντακτικά, λεξιλογικά, υφολογικά) και τη σύγκριση των προτεινόμενων διορθώσεων. Ιδιαίτερη

έμφαση δόθηκε στη συνέπεια, στην παιδαγωγική καταλληλότητα και στη σαφήνεια της ανατροφοδότησης.

Η μελέτη δεν περιορίστηκε σε μια ποσοτική καταγραφή, αλλά περιλάμβανε και ποιοτική ανάλυση, ώστε να αναδειχθούν οι διαφορές μεταξύ ανθρώπινης και μηχανικής διόρθωσης. Για παράδειγμα, η διδάσκουσα συχνά επέλεγε να μην επισημάνει κάθε μικρό λάθος, εστιάζοντας σε όσα θεωρούσε πιο σημαντικά για την πρόοδο του/της σπουδαστή/ριας, ενώ το ChatGPT τείνει να παρέχει εξαντλητική διόρθωση, γεγονός που ενίοτε οδηγεί σε γνωστική υπερφόρτωση και αποθάρρυνση.

4. Αποτελέσματα

Η σύγκριση των δύο ειδών διορθώσεων ανέδειξε σημαντικά ευρήματα. Σε επίπεδο ακρίβειας, το ChatGPT εντόπισε το μεγαλύτερο μέρος των γραμματικών και συντακτικών λαθών, προσφέροντας συχνά εναλλακτικές διατυπώσεις (Fokides, E., & Peristeraki, E., 2025). Ωστόσο, παρατηρήθηκε ότι ορισμένες προτάσεις αναμόρφωσης δεν ήταν πάντα απολύτως συμβατές με το επικοινωνιακό πλαίσιο, με αποτέλεσμα να μειώνεται η καταλληλότητά τους. Αντίθετα, η διδάσκουσα ήταν πιο ευέλικτη και λάμβανε υπόψη το επίπεδο, τις ανάγκες και τον επικοινωνιακό στόχο του κειμένου.

Σε επίπεδο κατηγοριοποίησης λαθών, το ChatGPT αποδείχθηκε χρήσιμο, καθώς μπορούσε να εντοπίζει επαναλαμβανόμενα μοτίβα, όπως η χρήση λανθασμένων συνδέσμων ή η σταθερή εναλλαγή αιτιατικής και γενικής. Αυτό το χαρακτηριστικό προσφέρει σημαντικά δεδομένα για την προσαρμογή της διδασκαλίας. Ωστόσο, το εργαλείο δε διέθετε πάντα την ικανότητα να ιεραρχήσει ποια λάθη είναι πιο σημαντικά για την ανάπτυξη

της διαγλωσσικής ικανότητας, γεγονός που αποτελεί βασική παιδαγωγική παράμετρο (Core, B., & Kalantzis, M., 2000).

Σημαντικό επίσης εύρημα ήταν η διαφορά στον τρόπο παρουσίασης της ανατροφοδότησης. Το ChatGPT παρέχει συχνά εκτενείς επεξηγήσεις, οι οποίες μπορεί να λειτουργούν θετικά ως προς τη σαφήνεια, αλλά ενδέχεται να κουράσουν ή να αποπροσανατολίσουν τον/την σπουδαστή/ρια, καθώς δε λαμβάνει υπόψη το επίπεδό του/της. Αντιθέτως, η διδάσκουσα συνήθως προσαρμόζει την έκταση και τον τρόπο παρουσίασης της διόρθωσης, επιδιώκοντας να διατηρήσει την ισορροπία ανάμεσα στη διόρθωση και την ενθάρρυνση (Baynam, M., 2002).

5. Συζήτηση – Συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη ανέδειξε τόσο τις δυνατότητες όσο και τους περιορισμούς της χρήσης του ChatGPT στη διόρθωση γραπτών παραγωγών στα ελληνικά ως δεύτερη/ξένη γλώσσα. Η ΤΝ μπορεί να προσφέρει άμεση, εκτενή και συστηματική ανατροφοδότηση, διευκολύνοντας τη διαδικασία μάθησης και παρέχοντας στον εκπαιδευτικό πολύτιμα εργαλεία παρακολούθησης της προόδου. Ταυτόχρονα, η υπερβολική έμφαση στη μηχανική διόρθωση ενδέχεται να περιορίσει την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας των εκπαιδευομένων (Miller, L. C., 2010) και να δημιουργήσει ψευδαίσθηση «αλάθητης» γλωσσικής χρήσης.

Η παιδαγωγική αξιοποίηση της ΤΝ απαιτεί μια ισορροπημένη προσέγγιση. Είναι βέβαιο πως ανοίγει νέες προοπτικές για τη διδασκαλία και την εκμάθηση της γλώσσας (Γαβριλίδου, 2024). Ο/Η εκπαιδευτικός καλείται να

ενσωματώσει το εργαλείο στο πλαίσιο της διδασκαλίας, χρησιμοποιώντας το ως αφορμή για περαιτέρω ανάλυση, συζήτηση και εμβάθυνση. Η ΤΝ δεν μπορεί να αντικαταστήσει την παιδαγωγική κρίση, αλλά μπορεί να λειτουργήσει επικουρικά, ενισχύοντας την αποτελεσματικότητα και την εξατομίκευση της διδασκαλίας. Μελλοντική έρευνα μπορεί να εστιάσει σε προσαρμοσμένα μοντέλα ΤΝ εκπαιδευμένα ειδικά για την ελληνική γλώσσα, καθώς και στη διερεύνηση των στάσεων των εκπαιδευομένων απέναντι στη χρήση τέτοιων εργαλείων (Varsamidou, A. (2024).

Βιβλιογραφία

- Boyd, D. 2014. *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Cave, S., J. Whittlestone, R. Nyrop, A. Alexandrova, K. Dihal, and S. Cave. 2019. *Ethical and Societal Implications of Algorithms, Data and Artificial Intelligence: A Roadmap for Research*. London: Nuffield Foundation.
- Dignum, V. 2019. *Responsible Artificial Intelligence: How to Develop and Use AI in a Responsible Way*. Cham: Springer.
- Druga, S., S. T. Vu, E. Likhith, and T. Qiu. 2019. "Inclusive AI Literacy for Kids around the World." In *Proceedings of FabLearn 2019*, 104–111. New York: ACM.
- Fogg, B. J. 2003. *Persuasive Technology: Using Computers to Change What We Think and Do*. San Francisco: Morgan Kaufmann.
- Hiniker, A., K. Sobel, H. Suh, Y.-C. Sung, J. Lee, and J. A. Kientz. 2021. "Designing Voice Assistants for Children: Understanding Children's Interactions with Conversational Agents." In *Proceedings of the 2021 ACM Interaction Design and Children Conference (IDC '21)*. New York: ACM.

- Jenkins, H. 2006. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: New York University Press.
- Livingstone, S. 2018. "Children: A Special Case for Privacy?" *Intermedia* 46(2): 18-23.
- Livingstone, S., and E. J. Helsper. 2010. "Balancing Opportunities and Risks in Teenagers' Use of the Internet: The Role of Online Skills and Internet Self-Efficacy." *Journal of Computer-Mediated Communication* 16(2): 278-294.
- Long, D., and B. Magerko. 2020. "What Is AI Literacy? Competencies and Design Considerations." In *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1-16. New York: ACM.
- Mascheroni, G., and A. Cuman. 2014. *Net Children Go Mobile: Risks and Opportunities*. Milano: Educatt. (EU Kids Online / Net Children Go Mobile Final Report.)
- Pink, S., H. Horst, J. Postill, L. Hjorth, T. Lewis, and J. Tacchi. 2016. *Digital Ethnography: Principles and Practice*. London: Sage.
- Suchman, L. 2011. *Human-Machine Reconfigurations: Plans and Situated Actions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turkle, S. 2011. *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.
- Zuboff, S. 2019. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs.

Διαδικτυακές πηγές

- <https://schools.duolingo.com/>
<https://promova.com/>
<https://www.buuu.com/>

Βιογραφικά

Η Άννα Δούβαλη διδάσκει την ελληνική γλώσσα ως ξένη/δεύτερη στο Κέντρο Διδασκαλίας Ελληνικής Γλώσσας και Πολιτισμού του ΔΙ.Κ.Ε.Π.Π.Ε.Ε. «Σταύρος Νιάρχος» του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Είναι υποψήφια διδάκτορας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στη διδακτική των γλωσσών, στις κοινωνικές αναπαραστάσεις και στην εκπαίδευση ενηλίκων.

Η Αναστασία Γιαννίκου είναι διδάσκουσα της ελληνικής ως ξένης/δεύτερης στο Κέντρο Διδασκαλίας Ελληνικής Γλώσσας και Πολιτισμού του ΔΙ.Κ.Ε.Π.Π.Ε.Ε. «Σταύρος Νιάρχος» του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων εδώ και 25 χρόνια. Είναι κάτοχος δύο μεταπτυχιακών και τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης/δεύτερης, στη διαπολιτισμικότητα και την ειδική εκπαίδευση.

Η Αθηνά Βούρβου είναι Φιλολόγος και κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος στο Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Διδάσκει την ελληνική γλώσσα ως ξένη/δεύτερη στο Κέντρο Διδασκαλίας Ελληνικής Γλώσσας και Πολιτισμού του ΔΙ.Κ.Ε.Π.Π.Ε.Ε. «Σταύρος Νιάρχος» του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Κριτικές της έχουν δημοσιευτεί στον ηλεκτρονικό τύπο. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στη νεοελληνική λογοτεχνία (19^{ος}-21^{ος} αιώνας), στη διδακτική των γλωσσών και στη σχέση της λογοτεχνίας, αλλά και τον ρόλο της στη διδακτική της γλώσσας.

Παράρτημα

Διόρθωση γραπτών Περιγραφή προσώπου

- Σχόλια και βελτιώσεις
- Είπα → Είναι Ορθογραφικά λάθος.
- Λέει → Πες: «λέει» είναι ο σωστός τύπος, αλλά εδώ ταυτίζεται καλύτερα το ρήμα «πες» (θα τα πει σε κανέναν).
- σχέση με την σταδιοδρομία → σε σχέση με τη σταδιοδρομία: Προσθέτουμε το «και διορθώνουμε το άρθρο «την» σε «τη» (σύμφωνα με τη νεοελληνική γραμματική — χωρίς ν όταν η επόμενη λέξη δεν αρχίζει από φωνήεν ή β, γ, δ, ε, μ, π, ς, ξ, ψ) μου.
- Στο ημυστικό από μένα» είναι πιο φυσικό να πούμε ημυστικά μου.
- παραγραφοποίηση: Αν το κείμενο είναι μεγαλύτερο, θα μπορούσε να χωριστεί σε παραγράφους (π.χ. «ηχοκατασκευαστική / ηεμπιστοσύνη» / «επαγγελματική πορεία»), αλλά για το μέγεθος αυτό είναι εντάξει ενιαίο.

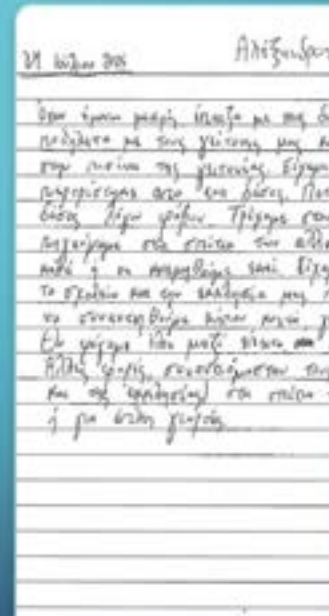
Διόρθωση γραπτών Συμβουλές σε έναν φίλο

- Σχόλια και επεξηγήσεις
- «η μητέρα σου με είπες» → «η μητέρα σου μου το είπες»: Το σωστό ρήμα εδώ είναι «μου είπες» (όχι με είπες) και συμπληρώνουμε «μου» για το Περαιχόμενο.
- Το ρήμα λέει παίρνει δοτική προσωπική αντωνυμία (σε πικανό λέει κάτι → μου, όχι με).
- «η δεύτερη είναι - για να...» → Χρησιμοποιούμε πιο φυσική σύνδεση: η δεύτερη, για να...
- «πράγματα» → «Πράγματα»: Ορθογραφικό.
- «να κάνεις βόλτες και να περπατάς» → Συμφωνία στο Πρόσωπο: να περπατάς (δεύτερο ενικό).
- «δεν χρησιμοποιήσεις» → «μην χρησιμοποιήσεις»: Απαραίτητο να έχεις υποτακτική με «μην» και σωστή μορφή του ρήματος.
- «τα ταξίδια» → πιο φυσικά λέμε «τα ταξίδια», όταν μιλάμε γενικά.
- «να ξεκουράζεται» → «να ξεκουράζεσαι»: Εσύ είσαι το υποκείμενο εδώ, άρα δεύτερο ενικό.

Διόρθωση γραπτών
Περιγραφή στο Παρελθόν

Αἶμας / Τυφίανος	Αιμαίανος / Τυφίαν
ἄρσενος	Άρσενιάνος, αἶμα τῆς αἰσῆς
Ἰκ Τίλινος Πυθίλινος	Ἰκ τῶν Τίλων τῶν πυθίλων τοῦ Πυθίλινου, ἴσως αἰσῆς Πυθίλινος
αἶμα τοῦ Τυφίανου	ἰσμενίανος ἰσῆς γένους, ἰσμενίανος ἰσμενίανος τοῦ αἵματος τῶν πυθίλων, ἴσως αἰσῆς αἶμα τῶν πυθίλων
γενεῶν	Γενεογενεῶν, γενεογενεῶν
Παραγενεῶν αἶμα τῶν αἰσῶν	Γενεογενεῶν γενεογενεῶν, ἰσμενίανος ἰσμενίανος αἶμα τῶν αἰσῶν
τοῦ Τυφίανου, τοῦ Τυφίανου	ἰσμενίανος, ἰσμενίανος
αἰσῶν	Αἶμα, ἰσμενίανος γενεῶν, ἰσμενίανος αἶμα αἰσῶν
αἰσῶν	Γενεογενεῶν, αἰσῶν
αἰσῶν	Γενεογενεῶν, αἰσῶν
Αἶμας φανός	Γενεογενεῶν Αἶμας φανός
γενεῶν γενεῶν	ἰσμενίανος γενεῶν γενεῶν ἢ αἰσῶν γενεῶν

Διόρθωση γραπτών
Συμβουλές σε έναν φίλο

Γυμναστής	Σελήνη / Έρση
Βλέπω μια φίλη	Νέοι φίλοι ήρθαν στο Παράδεισο. Θα σου βρούμε μια φίλη ή δύο αφού θα σε μια φίλη
σε έβλεπε την υγεία σου	Ευχαριστώ πολύ, σε ένα το υγεία σου
σε παρακαλώ λίγο πριν στο στομάχι σου	Ευχαριστώ, σε παρακαλώ λίγο πριν στο στομάχι σου
πριν να πεις για λίγα	Πριν να πεις για λίγα, πριν πριν να πεις
βουδδισμός είναι πολύ με το...	Αν βουδδισμός είναι, το φυσικό είναι φυσικό
Η φυσική υγεία σου σημαίνει λίγα ή πολλά	Βουδδισμός σου. Η φυσική υγεία είναι λίγο σημαίνει με το σημαίνει
Ευχαριστώ πολύ, σε ένα το υγεία σου	Ευχαριστώ, σε ένα το υγεία σου
μπορεί να σε βουδδισμός	Θα σου το σε βουδδισμός αυτομάτως, με το υγεία σου

Διόρθωση γραπτών
Συμβουλές σε έναν φίλο

- **Σχόλια και επεξηγήσεις:**
- «η μητέρα σου με είπε» → «η μητέρα σου μου το είπε»:
Το σωστό ρήμα εδώ είναι «μου είπε» (όχι με είπε), και συμπληρώνουμε πότε για το Περιεχόμενο.
- Το ρήμα λέει παίρνει δοτική Προσωπική αντωνυμία (σε ποιόν λέει κάτι → μου, όχι με).
- «η δεύτερη είναι - για να...» → Χρησιμοποιούμε πιο φυσική σύνδεση: η δεύτερη, για να...
- «πράγματα» → «πράγματα». Ορθογραφικό.
- «να κάνεις βόλτες και να περπατάς» → Συμφωνία στο Πρόσωπο: να περπατάς (δεύτερο ενικό).
- «δεν χρησιμοποιήσεις» → «μην χρησιμοποιείς»:
Απαραίτητο να έχεις υποτακτική με «μην» και σωστή μορφή του ρήματος.
- «τα παιδιά» → Πιο φυσικά λέμε «τα κάπνισμα», όταν μιλάμε γενικά.
- «να ξεκουράζεται» → «να ξεκουράζεσαι»: Εσύ είσαι το υποκείμενο εδώ, άρα δεύτερο ενικό.

Δες το ερευνητικό σου έργο ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΟ στα ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ Ανάλεκτα: Λόγοι - Διάλογοι - Αντίλογοι

Θέλετε να γράψετε στα τετράδια;

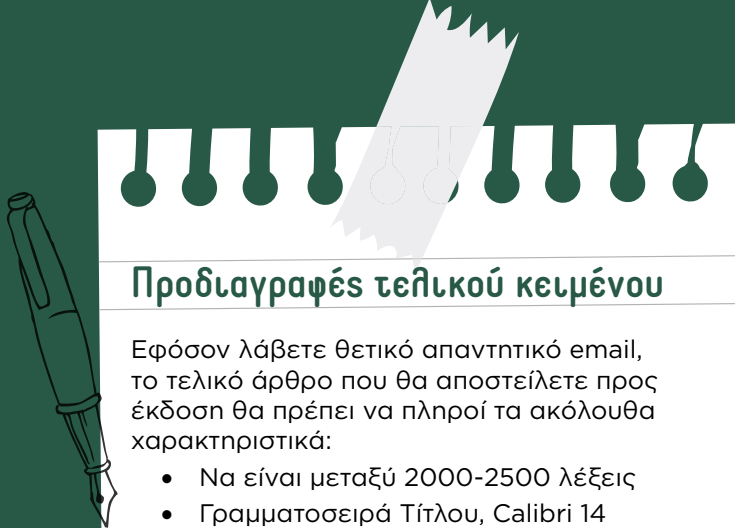
Ο κύριος κορμός των Τετραδίων Πολιτισμού, αποτελείται από επιστημονικά κείμενα, άρθρα γνώμης ή συνεντεύξεις που οι επιμελητές της έκδοσης αιτούμεθα στοχευμένα από τους συγγραφείς τους, με βάση τη θεματική του κάθε τεύχους.

Ωστόσο, όπως αναφέρεται και στην ταυτότητα της έκδοσης, τα Τετράδια φιλοδοξούν να δώσουν ελεύθερα χώρο σε ανθρώπους του πολιτισμού (από τον χώρο του βιβλίου, του θεάτρου, των εικαστικών κ.λπ.) αλλά και να αποτελέσουν βήμα νέων διανοουμένων, επιστημόνων και υποψηφίων διδασκόντων στο πεδίο του πολιτισμού. Για τον σκοπό αυτό με χαρά επιθυμούμε να δημοσιεύσουμε κείμενα που κατά την εκτίμησή μας δύναται να αφορούν το αναγνωστικό κοινό.

Αίτηση συμμετοχής:

Στείλτε **περίληψη άρθρου** έκτασης 150-250 λέξεων, συνοδευόμενη από προτεινόμενο τίτλο, το ονοματεπώνυμο και την ιδιότητά σας στο contact@isideris.gr, υπόψιν: «Τετράδια Πολιτισμού. Ανάλεκτα: Λόγοι - Διάλογοι - Αντίλογοι»

Προδιαγραφές τελικού κειμένου

Εφόσον λάβετε θετικό απαντητικό email, το τελικό άρθρο που θα αποστείλετε προς έκδοση θα πρέπει να πληροί τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- Να είναι μεταξύ 2000-2500 λέξεις
 - Γραμματοσειρά Τίτλου, Calibri 14
 - Γραμματοσειρά υπολοίπου κειμένου, Calibri 12
 - Διάστιχο 1,5
 - Η δομή του άρθρου να περιλαμβάνει
 - α) **περίληψη** στα ελληνικά και στα αγγλικά (έκτασης 150-200 λέξεις),
 - β) **εισαγωγή**,
 - γ) σύντομη **μεθοδολογία**,
 - δ) **κυρίως κείμενο**, το οποίο μπορεί να έχει περισσότερες από μια υποενότητες,
 - ε) **συμπεράσματα**,
 - στ) **βιβλιογραφία**
 - Οι υποσημειώσεις θα πρέπει, εφόσον είναι απαραίτητες, να γίνονται με φειδώ.
-